OVER HELDEN HELDENVEREERING EN HELDENGEEST

DOOR THOMAS CARLYLE

VIERDE DRUK

WERELDBIBLIOTHEEK

HELDEN EN HELDENVEREERING

WERELD-BIBLIOTHEEK

ONDER LEIDING VAN L. SIMONS

MAATSCHAPPIJ VOOR
GOEDE EN GOEDKOOPE
LECTUUR · AMSTERDAM

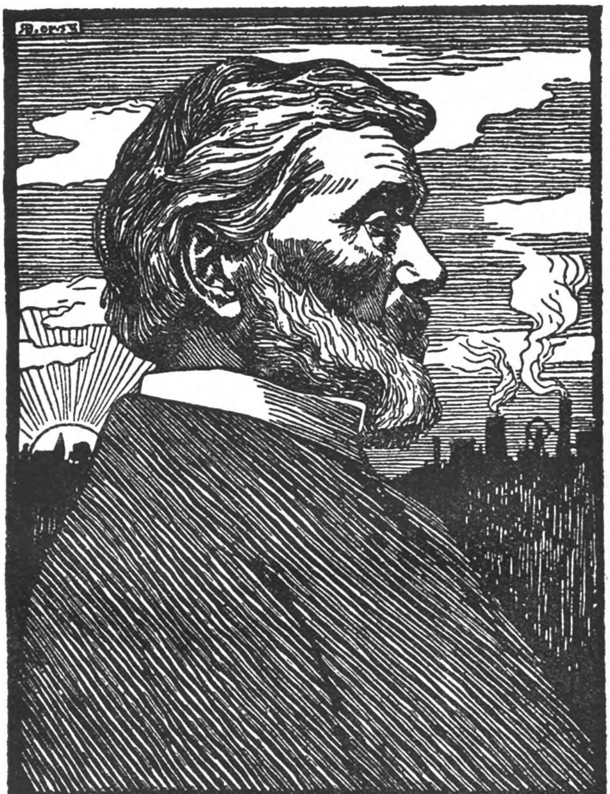
THOMAS CARLYLE

ZES LEZINGEN OVER HELDEN, HELDENVEREERING EN HELDENGEEST IN DE GESCHIEDENIS

MET INLEIDING VAN L. SIMONS,
AANTEEKENINGEN EN PORTRET

VIERDE DRUK

1923

CARLYLE

TER INLEIDING

THOMAS CARLYLE (1795—1881)

Ay, een wonderlijk man, die Thomas Carlyle; wonderlijk zooals we er telkens wonderlijke ontmoeten in de wereld van kunstenaars, dichters, denkers — zoo héel wonderlijk misschien niet, als we er ons rekenschap van geven, hoe het voortbrengen hunner werken van hen vraagt een staag te zamentrekken van al hun levensgeesten bij die voortbrenging, en dat het met zich rond dragen van een kunst- of gedachtewerk en het baren ervan, dus weinig minder bloedonttrekkend, zenuwspannend en verslappend werken moet op hun lichamelijk en geestelijk samenstel dan het dragen van een kind bij zoovele vrouwen! — Prikkelbaar, en licht overslaand tot uitersten; geneigd, uit hun zelfverdieping over te houden een óversterk meeleven met het diepste zelf, en daardoor ook: dat zelf te beschouwen als de kern van heel het leven.

Ay, een Schot! — Hardhoofdig, in zich zelf gekeerd, heftig èn familieziek. Zoon van een voortreffelijk, ontwikkeld geslacht van kleine eigenboeren, felle Calvinisten, onafhankelijke, stevige, voor niets-staande natuurmenschen, heeft hij, moeilijk als het ging, zich een weg gemaakt als letterkundig, schrijver, denker. Geen predikant heeft hij willen worden, omdat hij meer en meer zich afkeerig voelde van de kerk, ook al is hij, na een tijdperk van ongeloovigheid, weer ònkerksch geloovige geworden, gelijk we hem in dit boek zullen vinden. Geen journalist heeft hij willen worden, en het publiek dienen bij den dag; er zat wel een apostel in hem, maar zijn boodschap was niet om haar

voor te dienen als dagelijksch, aangenaam-smakend klein gebak. 't Gouverneur-zijn heeft hij beproefd, maar al de tegemoetkomendheid der menschen, wier zonen hij zou opvoeden, kon de prikkelbaarheid van zijn karakter maar kort verzachten: zijn leven lang heeft hij het moeilijkst verduurd „bewèldadigd" te worden; hem te helpen was het begin van een hem prikkelen tot onaangenaamheden. Zijn trots verdroeg geen weldaden, — en de „heldenvereering" heeft hij misschien te warmer kunnen aanpreeken, omdat zijn gemoedsleven hem zelf tot die vereering dreef, maar zijn critisch verstand hem onder zijn tijdgenooten al heel weinig „helden" deed kennen, waard vereerd te worden! Goethe, wiens werk hij al vroeg in Engeland bekend maakte, en tot wien hij in persoonlijke betrekking stond, Goethe is wel een der weinigen geweest, die hij werkelijk vereerde. Wat ook niet moeilijk viel.

Er is een tijdperk in Carlyle's leven geweest, waarin men hem tot de radicalen rekenen kon; radicaal-democratisch. Zijn werk over de F r a n s c h e O m w e n t e l i n g, bestemd o.m. om aan te toonen dat vorsten, alleen levend voor genoegens, en onbekommerd om hun plichten, het noodlot van een omwenteling niet aangaan kunnen, kon een democraat in hem doen vermoeden. Dit tijdperk van zijn „democratie" is alweer bijkans voorbij als hij in 1840, om „den wolf van de deur" te houden, op aandrang van vrienden deze lezingen over H e l d e n e n H e l d e n v e r e e r i n g (vierde van een reeks, in 1837 begonnen met die over D u i t s c h e L e t t e r k u n d e) gaat houden. Is hij afvallig geworden? Neen. Denkers als hij zijn altijd revolutionnairen, in stemming en slotsom. Omdat ze zèlf zien, zèlf denken en tot eigen conclusies gedreven worden. Ze moeten het overge-

leverde omvèr werpen, en toetsen wat algemeen aangenomen wordt. — In tijdperken waarin „men" anti-democratisch is, zijn zij dus vanzelfsprekend „democratisch;" laat de democratie het aangenomene worden, en ze moeten er, even vanzelfsprekend, tegenover komen te staan, en er de tekortkomingen van voelen. Menschen, als hij, met zulke sterksprekende I k h e d e n s, kunnen trouwens nooit lang op goeden voet staan met de democratie, wier eerste werken een gelijkslijpen is. Een man als Carlyle wil niet „gelijkgeslepen" worden; is niet „gelijk te slijpen." — „De held maakt zijn volk; niet het volk den held." —

Die stelling, wel niet zóó absoluut, toch absoluut genoeg — is de grondstelling van de volgende lezingen: de scherpste tegenstelling tot de leer van het h i s t o r i s c h m a t e r i a l i s m e. En zoo staat Carlyle hier niet alleen tegenover de democratie, maar ook, geheel, tegenover s o c i a a l-d e m o k r a t i e en haar levensbeschouwing, voor zoover men die leer inderdaad van haar wezen onafscheidelijk wil achten. Doch de teekenen zijn niet langer onzichtbaar, dat de eenzijdigheid van deze alles-verklarende, alles-omvattende theorie minder en minder bevrediging geeft. Als verzet tegen de eenzijdigheid der opvattingen, welke Carlyle voorstond, heeft zij haar goed werk gedaan; de invloed van omgeving en maatschappelijke verhoudingen wordt niet langer miskend, er is een drang, daartegenover, om weer den invloed der persoonlijkheid te gaan erkennen, en dan is Carlyle de man naar wien men graag zal luisteren. In den telkens onvermijdelijken ommezwaai der levensmeeningen behooren de uitersten aan het woord te blijven, of het altijd gezochte evenwicht verleidt tot stillekens inslapen. Dit evenwicht echter moet de vrucht blijven van aangescherpte helderziendheid

in de betrekkelijke waarde der tegenstrijdige meeningen en inzichten: het geheim der cultuurbeteekenis van het drama zonder vooropgezette strekking.

L. S.

1906

VOORBERICHT BIJ DEN DERDEN DRUK

Deze nieuwe druk heeft dáárom zoo lang op zich laten wachten, omdat de Redactie de geheele vertaling nogeens aan een grondige herziening meende te moeten doen onderwerpen. En waar de gelegenheid voor de oorspronkelijke vertaalster daartoe ontbrak, is deze met haar instemming door de Redactie zelve ondernomen. Daar nu echter deze vertaling aldus het werk van vele handen geworden is, werd het mede wenschelijkst geacht geen naam van bewerker te vermelden. De verantwoordelijkheid voor den thans aangeboden vorm berust geheel bij de Redactie.

RED. W. B.

1913

EERSTE LEZING (5 Mei 1850)

DE HELD ALS GODHEID. ODIN, HEIDENDOM, SCANDINAVISCHE MYTHOLOGIE

WIJ hebben op ons genomen hier gedurende een korten tijd over Groote Mannen te spreken, hun wijze van verschijnen in onze wereldsche aangelegenheden, welke gedaante zij aangenomen hebben in de wereldgeschiedenis, welke gedachten de menschen zich over hen vormden, welk werk zij verricht hebben, kortom over Helden, en over hun ontvangst en hun invloed, over wat ik versta onder Heldenvereering en het heldhaftige in menschelijke zaken. Het is duidelijk, dat dit een breed onderwerp is, een geheel andere behandeling verdienende dan wij het nu kunnen geven. Een breed, ja een onbegrensd onderwerp, even ruim als de Algemeene Geschiedenis zelve. Wacht, naar ik meen, is Algemeene Geschiedenis de geschiedenis van hetgeen de mensch in deze wereld heeft uitgericht, in den grond de geschiedenis van de Groote Mannen, die hier gewerkt hebben. Zij waren de leiders der menschen, deze grooten, de boetseerders, de modellen en in ruime beteekenis de scheppers van hetgeen de groote menigte heeft weten te bereiken; alles, wat we in de wereld tot stand gebracht zien, is eigenlijk het uitwendige, stoffelijke resultaat, de practische verwezenlijking en belichaming van gedachten, die huisden in de Groote Mannen, die in de wereld zijn gezonden; men kan gerust aannemen, dat de ziel van dezen de ziel van de wereldgeschiedenis is. Het is maar al te duidelijk, dat het een onderwerp is, waaraan we op deze plaats niet geheel recht kunnen laten wedervaren!

Een troost is het, dat Groote Mannen heilzaam gezelschap zijn op welke manier men ook aanraking met hen zoekt. Hoe onvolkomen wij ook een Groot Man aanzien, het kan niet anders, of we winnen iets door hem. Hij is de levende fontein des lichts, waarbij het goed en aangenaam is te zijn; het licht, dat de duisternis der wereld nog verlicht en heeft verlicht, en niet slechts als een aangestoken lamp, maar eerder als een natuurlijke door den hemel geschonken lichtbron, een stroomende lichtfontein van aangeboren, oorspronkelijk inzicht, van mannelijkheid en heldhaftigen adel, in wier glans allen voelen, dat zij zich wel bevinden. In ieder geval zult ge er niet tegen hebben, eenigen tijd in zulk een omgeving te vertoeven. Deze zes klassen van helden, uit zeer verschillende landen en tijdperken gekozen en, wat de uitwendige gestalte betreft, geheel van elkaar verschillend, moeten, als wij ze eerlijk en aandachtig beschouwen, verscheidene dingen voor ons toelichten. Indien wij h e n goed konden zien, dan zouden we een blik in de kern van de wereldgeschiedenis slaan. Hoe gelukkig zou het zijn, indien ik in deze tijden u ook maar eeniger mate duidelijk kon maken de beteekenis van heldenmoed, de goddelijke betrekking (want zoo mag ik het wel noemen), die in alle tijden tusschen een Groot Man en alle menschen bestaat, en zoodoende mijn onderwerp niet uitput, maar veeleer met de ontginning ervan een aanvang maak. In ieder geval moet ik de poging wagen.

Het is in alle opzichten waar, dat het voornaamste in den mensch zijn godsdienstig geloof is. Dat van een mensch of van een volk. Ik versta hier niet onder geloof de kerkleer, die hij belijdt, de geloofsartikelen, die hij wil onderschrijven en in woorden of anderszins bevestigen; dit niet geheel en, in

menig opzicht, dit in het geheel niet. Wij zien menschen van allerlei geloofsbelijdenissen tot bijna iederen graad van waardigheid of onwaardigheid geraken. Dit is niet wat ik geloof noem, dit belijden en bevestigen, dat dikwijls slechts een belijden en bevestigen is aan de oppervlakte van 's menschen geest, uit de sfeer van louter verstandelijke redeneering, indien al zoo diep als deze. Maar hetgeen een mensch werkelijk gelooft, en dat dikwijls genoeg z o n d e r dat hij het bevestigt, ook maar tegenover zichzelf, veel minder tegenover anderen; wat iemand metterdaad ter harte neemt, en wat hij voor zeker houdt aangaande zijn levensbetrekking tot dit geheimzinnig heelal en zijn plicht en bestemming daarin, dat is in alle omstandigheden voor hem het voornaamste en daaruit komt al het overige voort. Dit is zijn r e l i g i e; of misschien, zijn louter scepticisme en g e e n - r e l i g i e; het is de wijze, waarop hij zich geestelijk in betrekking voelt tot de Onzichtbare Wereld, of Geen-Wereld; ik zeg u, als gij mij vertelt, wat dat is, dan vertelt ge mij voor een zeer groot deel, wat voor een man hij is, en wat voor dingen hij doen zal. Wij vragen dus het eerst van een mensch of van een volk, welk geloof zij hadden. Was het Heidendom, — veelheid van goden, bloot zinnelijke voorstelling van dit Levensraadsel, en als hoogst gehuldigd bestanddeel daarin physieke kracht? Was het Christendom, vertrouwen op het Onzichtbare, niet slechts als werkelijk maar als éénige werkelijkheid; een geloof, waarin de tijd, in elk van zijn geringste oogenblikken, rust op de Eeuwigheid; waarin de heidensche heerschappij der kracht van haar plaats gerukt wordt, onttroond door een edeler oppermacht,die van Heiligheid? Was het Scepticisme, onzekerheid en onderzoek of er een Onzichtbare Wereld was, eenig Levensraadsel, dat geen waanzin moet heeten;

twijfel was dit alles betreft of misschien een botweg ontkennen? Deze vraag beantwoorden beteekent ons de ziel geven van de geschiedenis van den mensch of van het volk. De gedachten, die zij koesterden, baarden de daden, die zij volbrachten; hun gevoelens waren de ouders van hun gedachten: het onzichtbare en geestelijke in hen bepaalde hun uitingen en hun daden, — zooals ik zei, hun religie was de sleutel van hun bestaan. Het zal goed zijn in deze toespraken, beperkt als we erin hebben te zijn, onze aandacht voornamelijk op die godsdienstige zijde van het onderwerp te richten. Indien die goed gekend wordt, wordt alles gekend. Als eersten held in onze serie hebben wij Odin gekozen, de hoofdfiguur in het Scandinavische Heidendom, een zinnebeeld voor ons van een zeer uitgebreid gebied van dingen. Laat ons een oogenblik den Held alsGodheid beschouwen, de oudste, oorspronkelijke vorm van heidendom.

Waarlijk, dit Heidendom lijkt een zeer vreemd ding, in onze dagen bijna onbegrijpelijk. Een verbijsterende, niet ontwarbare wildernis van dwaling, verwarring, leugen en ongerijmdheid, zich uitstrekkend over het geheele veld des levens. Iets, dat ons met verbazing vervult, bijna, indien het mogelijk was, met ongeloof, want waarlijk, het is niet gemakkelijk te begrijpen, dat menschen met gezond verstand, met open oogen, zulke leerstukken konden gelooven en ernaar leven. Dat menschen hun armen mede-mensch als een God konden aanbidden, en niet alleen hem, maar ook palen en steenen en allerlei onbezielde voorwerpen; en zich zulk een verwarden chaos van waanvoorstellingen konden vormen als Theorie van het Heelal, dit alles gelijkt op een ongelooflijke fabel.

Desniettemin is het een onbetwistbaar feit, dat zij het deden. Zulk een afschuwelijk warnet van wan-

geloof en wanvereering was, voor menschen als wij, in waarheid levenspad en levenswoning. Dit is vreemd. Ja, we mogen zwijgend en in smart stilstaan bij de diepten van duisternis, die er in een mensch zijn, indien we ons ook verheugen in de hoogten van helderder inzicht, die hij bereikt heeft. Zulke dingen waren en zijn in den mensch; in alle menschen, ook in ons.

Eenige theoretici zijn met de verklaring van het heidensch geloof spoedig gereed: zij noemen het niets dan kwakzalverij, bedrog en priesterlist; geen verstandig mensch geloofde het ooit; en de priesters slaagden er alleen in hen over te halen het te gelooven, die niet waardig waren gezond van geest te heeten. Het zal menigmaal onze plicht zijn tegen deze soort van hypothese omtrent 's menschen daden en geschiedenis op te komen; en hier al dadelijk kom ik er tegen op met betrekking tot het Paganisme, en alle andere i s m e n, waarbij de mensch voor een tijd in deze wereld heeft trachten te leven. Alle behelsden een waarheid, anders zouden de menschen ze niet geloofd hebben. Kwakzalverij en bedrog komen overvloedig voor; in den godsdienst, vooral in tijdperken van ver gevorderd verval, zijn zij schrikkelijk overvloedig geweest; maar kwakzalverij was nooit een scheppende kracht; ze was niet het leven en de gezondheid van deze dingen, maar hun ziekte, de zekere voorbode van hun naderenden dood. Laat ons dat nooit vergeten. Dat schijnt mij een zeer ongelukkige hypothese, die stelt, dat bedrog leven kan geven aan eenig geloof, zelfs bij wilden. Bedrog schenkt aan niets het leven; is de dood van alles. Wij zullen van niets de ware kern ontdekken, indien wij alleen naar de bedriegerijen erin zien, indien wij die niet geheel op zij werpen; ze niet aanzien als ziekte en bederf, waarmede het onze en aller menschen eenige plicht

is afgedaan te hebben, ze uit onze gedachten en onzen wandel te bannen. Ten allen tijde is de mensch geboren vijand geweest van de leugen. Ik vind zelfs in het Lamaïsme een zekere waarheid. Lees Turner's V e r s l a g v a n z ij n e Z e n d i n g naar dat land, het werk van een eerlijk, scherpziend, eenigszins sceptisch man. Dit arme volk van Thibet gelooft, dat de Voorzienigheid in ieder geslacht een Vleeschwording van Zichzelf neerzendt. In den grond een geloof aan een soort van paus! In den grond nog wat beters: het geloof, dat er een G r o o t s t e Mensch is; dat h ij te ontdekken is; dat, indien hij eens ontdekt is, wij hem met een gehoorzaamheid behooren te behandelen, die geen grenzen kent! Dit is de waarheid in het Lamaïsme; de mogelijkheid te veronderstellen, dat hij ontdekt kan worden, is hier de eenige fout. De priesters van Thibet hebben hun eigen methoden om te ontdekken, welke mensch het grootst is, geschikt om boven hen te staan. Slechte methoden; maar zijn ze zooveel slechter dan de onze, waarbij wij aannemen, dat het altijd de eerstgeborene van een zekeren stamboom is? Het is, helaas, moeielijk om er goede methoden voor te vinden! — Wij zullen kans beginnen te krijgen het heidendom te begrijpen, indien wij eerst erkennen, dat het voor zijn opvolgers eenmaal ernstige waarheid bevatte. Laten we het voor vaststaand aannemen, dat menschen in het heidendom geloofden; menschen met open oogen, gezonde zinnen, menschen volkomen gelijk aan ons; dat wij, indien wij onder hen geleefd hadden, erin geloofd zouden hebben. En vraag dan, wat het Heidendom geweest kan zijn.

Een andere stelling, een, die iets eerbiedwaardiger is, schrijft deze dingen toe aan Allegorie. Het was een spel van poëtische zielen, zeggen deze theoretici, een afschaduwing in allegorische fabelen,

in verpersoonlijking en zichtbaren vorm van hetgeen die poëtische gemoederen hadden geweten en gevoeld van dit heelal. Hetgeen overeenstemt, voegen zij er aan toe, met een grondwet van de menschelijke natuur, die men nog overal aan het werk kan zien, zij het ook in minder belangrijke dingen. Dat, wat een mensch diep voelt, tracht hij uit te spreken, voorgesteld te zien in zichtbare gedaante, en als het ware met een soort van leven en historische werkelijkheid erin. Zonder eenigen twijfel is er zulk een wet, en zij is een van de diepste van de menschelijke natuur; ook behoeven we er niet aan te twijfelen, dat zij in deze zaak een groote rol heeft gespeeld. De hypothese, die het Heidendom geheel of voor het grootste deel op dezen beweeggrond laat neerkomen, vind ik een weinig eerbiedwaardiger; maar daarom kan ik haar nog niet de ware hypothese noemen. Bedenk eens, zouden wij gelooven en tot richtsnoer voor ons leven nemen, eene allegorie, een spel der poëzie? Geen spel maar ernst is hetgeen we behoeven. Het is een hoogst ernstige zaak in deze wereld te leven; te sterven is geen spel voor een mensch. 's Menschen leven was nooit een spel voor hem; het was een strenge werkelijkheid, een ernstig geval te leven!

Mijn oordeel is dus, dat, ofschoon deze allegorie-theoretici op weg naar de waarheid zijn, zij haar toch evenmin nog hebben bereikt. Het Heidensch geloof is werkelijk een allegorie, een symbool van hetgeen de menschen voelden en wisten van het heelal; en alle godsdienstig geloof is daarvan het zinnebeeld, steeds veranderende evenals dat verandert, maar mij schijnt het een volkomen verdraaïng en zelfs *om*keering van de zaak, om dat voorop te stellen als den oorsprong en in de beweging brengende oorzaak, terwijl het eerder het resultaat en het einde is.

Een fraaie allegorie, een volmaakt poëtisch symbool te krijgen was niet, wat de menschen begeerden, maar te weten, wat zij omtrent dit heelal hadden te gelooven, waarheen zij daarin hun koers hadden te richten, wat zij in dit hun geheimzinnig Leven hadden te hopen en te vreezen, te doen en na te laten. Des Pelgrims reis[1]) is een allegorie, en een mooie, eerlijke en ernstige; maar denk eens na, of Bunyan's allegorie aan het geloof vooraf had kunnen gaan, dat het zinnebeeldig voorstelt! Het geloof had er reeds moeten zijn, vast geloofd door iedereen, daarvan kon dan de allegorie een afschaduwing worden; en, met al haar ernst, kunnen wij zeggen een speelsche afschaduwing; een zuiver spel der Verbeelding, in vergelijking met dat ontzagwekkend feit en de wetenschappelijke verzekerdheid, die zij dichterlijk tracht voor te stellen door een zinnebeeld. De allegorie is het voortbrengsel van de verzekerdheid; niet de voortbrengster ervan, evenmin in het geval van Bunyan als in eenig ander. Wat het Heidendom betreft, hebben we dus nog steeds te vragen, vanwaar die wetenschappelijke verzekerdheid kwam, de bron van zulk een verwarde massa allegorieën, dwalingen en verwarringen? Vanwaar kwam zij, wat was zij?

Het zou zeker een dwaze poging zijn op deze plaats, of op welke plaats ook, zulk een verschijnsel als dien verwijderden, verbijsterenden, neveligen chaos van het Heidendom te willen „verklaren," — meer gelijkend op een wolkenmassa dan op een verwijderd land met vasten bodem en werkelijkheid! Het is niet langer een werkelijkheid, maar het *was* er een. Wij moeten begrijpen, dat deze schijn-

[1]) Robert Bunyan: Des Pelgrims reis naar de Eeuwigheid, een Engelsch stichtelijk werk uit de 17e eeuw.

bare wolkenmassa eens een werkelijkheid was; dat geen dichterlijke allegorie, dat nog veel minder bedrog en misleiding er de oorsprong van waren. Ik zeg, dat menschen nooit geloofd hebben in ijdele sprookjes, nooit het leven van hun ziel op allegorieën gesteld; in alle tijden, en vooral in de vroegste, ernstige tijden, hebben de menschen bij instinct bedriegers ontdekt, bedriegers verafschuwd. Laat ons beproeven, of wij, indien we èn de bedrogtheorie èn de allegorische erbuiten laten, en met liefhebbende aandacht luisteren naar dat verwijderd verward gedruisch van de Heidensche eeuwen, tenminste dit niet vast kunnen stellen, dat er een soort van werkelijkheid in hen was, dat ook zij niet leugenachtig en waanzinnig waren, maar op hun eigen poovere wijze waar en gezond van geest!

Gij herinnert u de voorstelling van Plato, van een man, die opgegroeid was tot den middelbaren leeftijd in de een of andere duistere diepte, en plotseling naar boven gebracht werd om de zon te zien opkomen. Hoe groot zal zijn verbazing zijn geweest, zijn opgetogen verwondering bij het schouwspel, waarvan wij dagelijks onverschillige getuigen zijn! Met het onbevangen, open gemoed van een kind, en toch met het geheel ontwikkelde verstand van een mensch, zou zijn geheele hart door dat gezicht ontvlammen, zou hij het terecht als Goddelijk beschouwen, zijn ziel zou in aanbidding ervoor neervallen. Juist zulk een kinderlijke grootheid zetelde in het hart van de oorspronkelijke volken. De eerste Heidensche denker onder de onbeschaafde menschen, de eerste mensch, die begon te denken, was precies het kind-mensch van Plato. Eenvoudig, onbevangen als een kind, en toch met de diepte en kracht van een mensch. De natuur had nog geen naam voor hem; hij had nog niet onder een naam vereenigd de oneindige ver-

scheidenheid van gezichten, geluiden, vormen en bewegingen, die wij nu gezamenlijk noemen Heelal, Natuur of iets dergelijks, — en dan met een naam zijn afscheid geven. Voor den wilden, diepvoelenden mensch was alles nog nieuw, niet omsluierd door namen en formules; het stond daar naakt voor hem: oplichtend, prachtig, ontzagwekkend en niet onder woorden te brengen. De natuur was voor dezen mensch, wat zij voor den Denker en den Profeet altijd is, „b o v e n"natuurlijk. Deze groene, met bloemen bezaaide, op rots gegrondveste aarde, de boomen, de bergen, rivieren, veelruischende zeeën; die groote, diepe zee van azuur, die zich boven ons welft, de winden, die er doorheen waaien, de donkere wolk, die zich samenpakt, nu vuur, dan hagel en regen uitstortende, wat *is* het? Ja, wat? In den grond weten wij het nu nog niet; we kunnen het nooit weten. Het is niet door ons meerder inzicht, dat we de moeielijkheid ontkomen; wij doen dit door onze meerdere lichtvaardigheid, onze onopmerkzaamheid en g e b r e k aan inzicht. Wij verwonderen er ons niet meer over, omdat we niet meer denken. Een vaste muur van overleveringen, geruchten, enkel w o o r d e n staat om ons heen, ieder begrip van ons als in een koker sluitend. Wij noemen het vuur van de donkere wolk electriciteit en houden er geleerde voordrachten over en maken hetzelfde uit zijde en glas, maar *wat* is het? Hoe ontstond het? Vanwaar kwam het? Waar gaat het heen? De wetenschap heeft veel voor ons gedaan, maar het is een arme wetenschap, die voor ons verborgen zou willen houden de groote, heilige, oneindigheid van het niet-gewetene, werwaarts we nooit kunnen doordringen, waarover alle wetenschap slechts als een louter oppervlakkig vlies heendrijft. Deze wereld, na al onze wetenschap en wetenschappen is nog

steeds een mirakel, wonderbaar, ondoorgrondelijk, tooverachtig en meer, voor ieder die er over wil denken.

Dat groote mysterie, de Tijd, indien er zelfs geen ander ware; het onbegrensde, zwijgende, nooit rustende ding Tijd genaamd, voortrollend, verder jagend, snel, stil, als een al-omvattende oceaan-vloed, waarop wij en het gansche heelal drijven als uitwasemingen, als verschijningen, die zijn en dan niet zijn: dat is ten allen tijde zeer letterlijk een wonder, iets om ons met stomheid te slaan, want we vinden geen woorden om er over te spreken. Ach mij! wat kon de natuurmensch van dit heelal, wat kunnen wij er nog van weten? Dat het een kracht is en een duizendvoudig samenstel van krachten; een kracht die „het niet Ik" is. Dat is alles: wij zijn het niet, het is iets geheel verschillend van ons. Kracht, kracht, alom kracht, wij zelf een geheimzinnige kracht in het middelpunt daarvan. Geen blad ligt op den straatweg te rotten, of het heeft kracht in zich: hoe zou het anders kunnen rotten? Ja waarlijk, ook voor den atheïstischen denker, indien er zoo een zou kunnen bestaan, moet hij een wonder zijn, die reusachtige, onbegrensde wervelwind van kracht, die ons hier omringt, de nooit-rustende wervelwind, verheven als de Oneindigheid, oud als de Eeuwigheid. Wat is het? „God's schepping," antwoorden de geloovige lieden, „de schepping van den almachtigen God." De atheïstische wetenschap babbelt er armzalig over met wetenschappelijke benamingen, proefnemingen en wat niet al, alsof het een arm, dood ding ware, iets om te bottelen in Leidsche flesschen en over de toonbank te verkoopen, maar het natuurlijk verstand van den mensch verklaart ten allen tijde, indien hij eerlijk zijn verstand wil gebruiken, dat het iets levends is, ja, iets onuitsprekelijks, god-

delijks, waartegenover de beste houding voor ons is, na alle denkbare wetenschap, — ontzag, vroom knielen en nederigheid van ziel; aanbidding, zoo niet in woorden dan in zwijgen.

Maar nu ga ik verder; wat in een tijd als den onzen een Profeet of Dichter ons leeren moet, namelijk die arme, onvrome omhulsels, benamingen en aangeleerde kennis af te stroopen, dat deed de ernstige ziel uit vorige geslachten, nog niet belemmerd door deze dingen, voor zichzelf. De wereld, die nu slechts goddelijk is voor de begaafden, was toen goddelijk voor wie er maar het oog op wilde vestigen. Hij stond naakt voor haar, van aangezicht tot aangezicht. Alles was goddelijk of God! Zoo denkt Jean Paul nog steeds, de reus Jean Paul[1]), die macht heeft zich vrij te maken van overgenomen wijsheid; die bestond toen nog niet. Canopus[2]) neerstralend op de woestijn met haar schittering als van een blauwe diamant, die woeste, blauwe, spookachtige helderheid, die wij op dit halfrond nooit te aanschouwen krijgen, doorboorde het hart van den onbevangen Ishmaëliet, dien hij daar door de eenzame woestenij tot leidsman was. Aan zijn kinderlijk hart, dat overvol van gevoel was, zonder w o o r d e n om zijn aandoening uit te drukken, kon die Canopus misschien een klein oog hebben toegeschenen, dat op hem neerzag van uit de groote, diepe Eeuwigheid, de innerlijke heerlijkheid aan hem openbarende. Kunnen we ons niet verklaren, dat die lieden Canopus aanbaden; werden, wat wij noemen Sabeërs, sterrenaanbidders? Dat is voor mij het geheim van allen vorm van Heidendom. Aanbidding is alles te boven gaande bewondering;

---

[1]) Jean Paul, Duitsch schrijver, eigenlijk Jean Paul Friedrich Richter (1763—1825). Satiricus, moralist, onder invloed van Rousseau.

[2]) Ster van de eerste grootte in 't sterrebeeld van 't schip Argo

bewondering, waaraan geen grens of maat is, dat is aanbidding. Voor deze menschen uit den voortijd waren alle dingen en alles, wat zij rondom zich zagen een zinnebeeld van het goddelijke of van eenigen God.

En zie nu eens, wat een eeuwig bestanddeel van waarheid daarin was. Wordt ook voor ons God niet duidelijk gemaakt in iedere ster en iedere grasspriet, indien wij onze harten en oogen slechts willen openen? Nu aanbidden wij niet op die wijze; maar wordt het ook nu niet als een verdienste gerekend, als een bewijs van wat we noemen een dichterlijken aard, dat we erkennen, hoe ieder voorwerp een goddelijke schoonheid in zich heeft, hoe ieder voorwerp nog waarlijk een venster is, waardoor wij in de Oneindigheid zelf kunnen zien? Hem, die de schoonheid der dingen kan onderscheiden, noemen we Dichter, Schilder, Man van genie, begaafd en beminnenswaardig. Deze arme Sabeërs deden juist hetzelfde, wat laatstgenoemden doen, op hun eigen wijze. Dat zij het deden, op welke manier dan ook, was een verdienste, beter dan wat de geheel domme mensch deed, wat het paard en de kameel deden, namelijk niets!

Maar indien alle dingen, die wij aanschouwen, symbolen voor ons zijn van den Hoogsten God, dan is bovenal de mensch zulk een symbool. Gij kent het vermaarde gezegde van Chrysostomus met betrekking tot de Sjekinah[1]) of Ark des Verbonds; zichtbare openbaring van God onder de Hebreeuwen: „De ware Sjekinah is de Mensch!" Ja, zoo is het; dit is geen ijdele phrase; het is werkelijk zoo. De kern van ons wezen, het mysterie in ons, dat zich „Ik" noemt, — ach, welke woorden hebben wij voor zulke dingen? — is een adem des Hemels;

[1]) Door de Rabbijnen werd het woord voor de in ons inwonende Godheid gebruikt, wat wij noemen de Heilige Geest.

het Opperwezen openbaart zich in den mensch. Dit lichaam, deze vermogens, dit leven van ons, is het niet alles als een gewaad voor dat Ongenoemde? „Er is slechts één tempel in het heelal," zegt de godvruchtige Novalis[1]), „en dat is het lichaam van den Mensch. Niets is heiliger dan die verheven vorm. Te buigen voor den Mensch is een eerebetoon aan de Openbaring in het Vleesch. Wij raken den hemel aan, indien wij onze hand op een menschelijk lichaam leggen!" Dit klinkt als een bloemrijke declamatie; maar dat is het niet. Indien het wel overdacht wordt, zal het blijken een wetenschappelijk feit te zijn, de uitdrukking, in zulke woorden als men er voor vinden kan, van de feitelijke waarheid van het ding. Wij zijn het wonder der wonderen, het groote ondoorgrondelijke mysterie van God. Wij kunnen het niet begrijpen, we weten niet, hoe we er over moeten spreken; maar wij kunnen voelen en weten, indien wij het willen, dat het werkelijk zoo is.

Welnu, deze waarheden werden eens gemakkelijker gevoeld dan nu. De jonge geslachten der wereld, die de frischheid der kinderen en den diepen ernst van menschen in zich hadden, die niet meenden, dat zij met alles, in den hemel en op de aarde, klaar waren door den dingen eenvoudig wetenschappelijke namen te geven, maar er aandachtig op moesten staren, met ontzag en bewondering; zij voelden beter, wat er van de Godheid is in den mensch en de natuur. Zij konden, zonder krankzinnig te zijn, de natuur vereeren en den mensch meer dan wat ook in de natuur. Vereeren is, zooals ik reeds hierboven zeide, onbegrensd bewonderen; dit konden zij in het volle bezit van

[1]) Novalis — schrijver-schuilnaam voor Friedrich von Hardenberg (1772—1801), schrijver en dichter van godsdienstig-mystieken, romantischen aanleg.

hun vermogens met alle oprechtheid. Ik beschouw Heldenvereering als het groote, omvormende element in dat vroegere gedachte-stelsel. We zouden kunnen zeggen, dat, wat ik de wildernis van het Heidendom noemde ontsproot uit verscheidene wortels, iedere bewondering of aanbidding van een ster of natuurlijk voorwerp was een wortel of een vezel van een wortel, maar Heldenvereering is de diepste wortel van alle, de hoofdwortel, waaruit voor een groot deel al de andere werden gevoed en tot wasdom kwamen.

En als nu zelfs de vereering van een ster beteekenis had, hoeveel meer dan die van een Held! Vereering van een Held is alles overtreffende bewondering voor een Groot Man. Ik zeg, dat groote mannen nog bewonderenswaardig zijn; in den grond is er niets anders bewonderenswaardig dan zij. Geen edeler gevoel zetelt in de borst des menschen, dan dat van bewondering voor iemand,die hooger staat dan hij zelf. Het is tot op dit oogenblik en altijd de bezielende invloed in 's menschen leven. Naar mijn inzien is religie daarop gegrond; niet het Heidendom alleen, maar veel hoogere en en zuiverder godsdienstvormen, alle religie tot nu toe bekend. Heldenvereering, diepgevoelde, neerknielende bewondering, onderwerping, gloeiend en onbegrensd voor een zeer edele, goddelijke menschengestalte, is dat niet de kern van het Christendom zelf? De grootste aller Helden is Een, — dien we hier niet noemen zullen! Laat heilige stilte die zaak overdenken; gij zult het de uiterste volmaking vinden van een beginsel, dat in 's menschen geheele geschiedenis op aarde aanwezig is.

Of om tot lager, minder onvatbare sfeer neer te dalen, is dan niet alle trouw aan de overheid, aan den vorst, gehechtheid aan onze meerderen, verwant aan godsdienstig geloof? Geloof is trouw aan

een bezield Leermeester, een geestelijken Held. En wat is dus eigenlijke trouw, die levensadem van elke gemeenschap, anders, dan een uitvloeisel van Heldenvereering, ootmoedige bewondering voor den waarlijk Groote? De maatschappij is gegrondvest op Heldenvereering. Alle waardigheid en rang, waarop menschelijke samenleving berust, zijn wat wij kunnen noemen een Hero-archie (heerschappij van helden) of een Hier-archie, want ze is bovendien gewijd genoeg! Hertog is d u x: leider, die voor het heir — toog; Koning is K a n - n i n g: een kunnende, een man die kan. Een maatschappij is overal een, niet *on*dragelijk onnauwkeurige, afspiegeling van een trapsgewijze Heldenvereering, eerbied en gehoorzaamheid betoond aan waarlijk groote en wijze mannen. Ik zeg: niet *on*dragelijk onnauwkeurig. Zij allen zijn als banknoten, deze maatschappelijke waardigheidsbekleeders, zij vertegenwoordigen allen goud, en velen van hen zijn helaas valsche banknoten. Met eenige valsche banknoten zouden we het kunnen stellen, zelfs met een tamelijk groot aantal, maar niet indien zij alle of voor het meerendeel onecht zijn! Neen, dan moeten er revoluties volgen, kreten van Democratie, Vrijheid en Gelijkheid, en ik weet niet wat al meer; als al de bankbiljetten valsch zijn en er geen goud voor te krijgen is, dan gaan de menschen in hun wanhoop roepen, dat er geen goud is, dat het er nooit geweest is! Toch is er „Goud," Heldenvereering, zooals het er altijd en overal geweest is en niet kan ophouden te bestaan, totdat de mensch zelf niet meer zal zijn.

Ik ben er mij goed van bewust, dat in deze dagen Heldenvereering, — hetgeen ik onder Heldenvereering versta, — beweerd wordt uitgestorven en ten eenenmale verdwenen te zijn. In deze eeuw wordt het bestaan van groote mannen als het ware

ontkend, (te eeniger tijd zal het de moeite waard zijn de reden hiervan te onderzoeken,) dewenschelijkheid van het bestaan van groote mannen geloochend. Toon onzen critici een groot man, bv. Luther, dan beginnen zij met wat zij noemen hem te „verklaren"; niet hem te vereeren, maar de maat van hem te nemen, en bewijzen, dat hij niets is dan een klein man! Hij was het „voortbrengsel van zijn tijd" zeggen zij; de Tijd riep hem te voorschijn, de Tijd deed alles, hij niets, dan hetgeen wij, kleine keurmeesters, ook hadden kunnen doen! Dit „verklaren" schijnt mij maar naargeestig werk. Riep de tijd hem te voorschijn? Helaas we kennen tijden, die luid genoeg g e r o e p e n hebben om hun grooten man, maar hem niet vonden, toen zij riepen. Hij was er niet, de Voorzienigheid had hem niet gezonden; de Tijd moest, roepende om 't luidst, ten ondergaan in verwarring en vernietiging, omdat hij niet komen wilde, toen hij geroepen werd.

Want, als we goed willen nadenken, had geen tijd ten onder behoeven te gaan, indien hij had kunnen v i n d e n een mensch, groot en wijs en goed genoeg; wijsheid om zuiver te onderscheiden, wat de tijd behoefde, moed om hem op den rechten weg te leiden, dit is het behoud van iederen tijd. Maar ik vergelijk gewone, doffe tijden met hun ongeloof, nood en verbijstering, met hun loome, twijfelende karakters en benarde omstandigheden, machteloos afbrokkelend in steeds erger nood, tot volledigen ondergang, — dit alles vergelijk ik met droge, doode brandstof, wachtend op den bliksemstraal uit den hemel, die haar zal doen ontvlammen. De groote man, met zijn rechtstreeks uit God's eigen hand ontvangen vrije kracht is de bliksemstraal. Zijn woord is het wijze, genezende woord, waarin allen kunnen gelooven. Alles, wat hij eens getroffen heeft, vlamt nu op in gelijk vuur als het zijne. Men denkt, dat

de droge, smeulende takken het vuur hebben voortgebracht. Zij hadden het grootelijks noodig, maar wat voortbrengen betreft! — Het zijn, naar mijn meening, beoordeelaars van gering doorzicht, die roepen: „Zie, zijn het niet de takken, die het vuur maken?" Geen treuriger bewijs kan iemand van zijn eigen kleinheid geven, dan ongeloof in groote mannen. Er is geen droeviger verschijnsel in een geslacht dan zulk een algemeene blindheid voor den bliksem des geestes, met geen ander vertrouwen dan in een stapel dorre, doode brandstof. Het is het uiterste toppunt van ongeloof. In ieder tijdperk der wereldgeschiedenis zullen we zien, dat de Groote Man de onontbeerlijke redder van zijn tijd is geweest, de bliksemstraal, zonder welken de brandstof nooit zou zijn ontbrand. De wereldgeschiedenis is, zooals ik reeds gezegd heb, de levensbeschrijving van Groote Mannen.

Zulke nietige critici doen alles, wat zij vermogen, om ongeloof te bevorderen en algemeene geestelijke verlamming, maar gelukkig kunnen zij niet altijd volkomen zegevieren. In alle tijden kan er een man opstaan, groot genoeg om te voelen, dat zij en hun leer hersenschimmen en spinraggen zijn. En bovenal is opmerkingswaardig, dat zij in geen enkelen tijd een zekeren, geheel eigenaardigen eerbied voor groote mannen uit het hart der menschen kunnen uitroeien, oprechte bewondering, trouw, aanbidding, hoe vaag en verdraaid dan ook. Heldenvereering zal duren, zoolang er menschen zijn. Boswell[1]) vereert zelfs in de achttiende eeuw zijn Johnson[2]) recht van harte. De ongeloovige Franschen gelooven in hun Voltaire en ontvlammenvoor hem in een zeer curieuze Heldenvereering, tijdens dat laatste bedrijf van zijn leven, toen zij „hem

[1]) en [2]) Dr. Johnson, Engelsch schrijver, die in zijn getrouwen Boswell zijn levensbeschrijver vond.

bedolven onder rozen." Dit geval van Voltaire heeft mij altijd zeldzaam merkwaardig toegeschenen. Voorwaar, indien het Christendom de hoogste trap van Heldenvereering is, dan is het Voltairisme zeker een der laagste soorten. Hij, wiens leven dat van een soort van antichrist was, toont ons aan deze zijde een merkwaardige tegenstelling. Geen volk was zoo weinig geneigd tot vereering in het algemeen, als deze Franschen van Voltaire's tijd. Spotternij was de hoofdtrek van hun gansche gemoed; voor aanbidding was daarbinnen nergens plaats. En toch, zie ! De oude man van Ferney komt naar Parijs, een oude, waggelende, hulpbehoevende man van vier en tachtig jaar. Zij voelden, dat ook *hij* een soort van held is, dat hij zijn leven heeft besteed aan het bestrijden van dwaling en onrecht; onschuldig veroordeelden als Calas bevrijdende, hooggeplaatste huichelaars ontmaskerend; kortom dat ook hij, ofschoon op een vreemde manier, gestreden had als een dapper man. Zij voelen vooral, dat, als spotternij het hoogste is, er nooit zulk een groot spotter is geweest. Hij is het tot werkelijkheid geworden ideaal van ieder hunner, dat, wat zij allen zouden willen zijn, van alle Franschen het meest Fransch. *Hij* is eigenlijk hun god, — zulk een god, als waarvoor zij vatbaar zijn. Vereeren dientengevolge niet allen hem, van koningin Antoinette tot den tolbeamte aan de Porte St. Denis? Lieden van rang vermommen zich als koffiehuisbedienden. De postmeester beveelt zijn postiljon met een fermen vloek: „Va bon train; gij rijdt mijnheer Voltaire." In Parijs is zijn koets „de kern van een komeet, wier staart geheele straten vult." Dames trekken een paar haren uit zijn pels, om als een heilige relikwie te bewaren. Al het hoogste, schoonste en edelste in Frankrijk besefte, dat deze mensch nog hooger, schooner, edeler was.

Van den Noorschen Odin af tot aan den Engelschen Samuel Johnson, van den goddelijken Stichter van het Christendom tot den verwelkten hoogepriester der Encyclopedisten[1]), in alle tijden en op alle plaatsen is de Held vereerd geworden. Zoo zal het altijd gaan. Wij allen hebben groote mannen lief; beminnen, vereeren groote mannen en buigen ons ootmoedig voor hen; ja, kunnen wij ons wel eerlijk voor iets anders buigen? Voelt niet ieder oprecht mensch, dat hij zelf hooger stijgt door eer te geven aan wat waarlijk boven hem staat? Er zetelt geen edeler en gezegender gevoel in 's menschen ziel. Voor mij is het zeer opbeurend, dat geen sceptische logika, noch algemeene onbeduidendheid, onoprechtheid en dorheid van eenig tijdperk en de nawerking daarvan, deze aangeboren trouw en vereering, die in den mensch is, kunnen vernietigen. In tijden van ongeloof, die weldra in tijden van omwenteling moeten overgaan, is voor ieder veel ineenstorting, rampzalig verval en ondergang zichtbaar. Voor mij zelf zie ik, in deze dagen, in de onvernietigbaarheid van Heldenvereering den altijd blijvenden, rotsvasten bodem, beneden welken de verwarde puinhoop van revolutionnaire dingen niet kan vallen. De verwarde puinhoop van dingen, die in deze revolutionnaire eeuwen rondom ons afbrokkelen en zelfs krakend neertuimelen, zal zoover zinken, niet verder. Zij is de eeuwige hoeksteen, vanwaar zij zich zelf weer kunnen beginnen op te bouwen. Dat de mensch in het een of ander opzicht Helden eert, dat wij allen Groote Mannen vereeren en moeten vereeren, dat is voor mij het eene vaste punt in de moderne revolutionnaire geschiedenis, die anders bodemloos schijnt

[1]) d.i. nl. Voltaire; de Encyclopedisten zijn de Fransche denkers, onderzoekers en schrijvers van zijn tijd, die de revolutie in de geesten hebben gewekt.

en zonder kust; de levende rots te midden van al, wat er moge instorten.

Zooveel waarheid, slechts onder een oud en verouderd kleed, maar naar den geest nog van blijvende echtheid, vind ik in het Heidendom van oude volken. De natuur is steeds goddelijk, de openbaring van Gods werk; de Held is steeds waard vereerd te worden: dit heeft alle heidensch geloof in gebrekkige vormen, zoo goed het kon, trachten uit te drukken. Ik meen, dat het Scandinavische Heidendom voor ons belangwekkender is dan eenig ander. Het heeft vooreerst het langst bestaan; het duurde voort in deze streken van Europa tot de elfde eeuw: acht honderd jaren geleden waren de Noren nog vereerders van Odin. Het is ook belangwekkend als de geloofsbelijdenis van onze voorvaders, de mannen, wier bloed nog steeds in onze aderen vloeit, wien wij ongetwijfeld nog in menig opzicht gelijken. Vreemd; zij geloofden dàt, terwijl wij zoo verschillend gelooven. Laat ons een wijle om verschillende redenen deze arme Noorsche leer bezien. Wij hebben tamelijk goede gegevens om het te doen, want er is een ander belangrijk punt in deze Scandinavische godenleer, nl. dat zij zoo goed bewaard is gebleven.

Op dat vreemde eiland IJsland, volgens de geologen door vuur van den bodem der zee opgeworpen, een woest land van naaktheid en lava, gedurende verscheiden maanden van het jaar verzwolgen in zwarte stormen, toch in den zomer glinsterend in een wilde schoonheid, zich hoog verheffend streng en norsch in den noordelijken Oceaan, met zijn met gletschers bedekte bergen, dof bruisende geisers, heete zwavelbronnen en vreeselijke vulkanische afgronden, gelijk het woeste, chaotische slagveld van Vuur en Vorst; — van alle plaatsen de laatste om

literatuur of geschreven gedenkstukken te verwachten, werd toch het verhaal van deze dingen neergeschreven. Dit woeste oord wordt aan den zeekant omzoomd door een smalle weidestreek, waar vee kan leven, en, door dit vee en door hetgeen de zee oplevert, menschen, en het schijnt, dat die lieden dichterlijk waren, met diepe gedachten, en die gedachten welluidend wisten weer te geven. Veel zou gemist zijn, indien IJsland niet door de zee ware opgeheven, niet door de Noormannen was ontdekt. Verscheidene van de Noorsche dichters werden op IJsland geboren.

Saemund, een van de vroegste Christenpriesters daar, die misschien nog een sluimerende genegenheid had voor het Heidendom, verzamelde eenige van hun oude, Heidensche liederen, die toen juist verouderden. Gedichten of liederen van een mythisch, profetisch, voor het meerendeel godsdienstig karakter; dat is wat Noorsche critici de O u d e r e of dichterlijke E d d a noemen. E d d a is een woord van niet vastgestelde afleiding en wordt verondersteld o v e r g r o o t m o e d e r te beteekenen. Snorro Sturleson, een IJslander, een buitengewoon merkwaardig persoon, die opgevoed werd door den kleinzoon van dezen Saemund, stelde vervolgens ongeveer een eeuw later, onder meer boeken, die hij schreef, een kort overzicht in proza samen van de gansche godenleer, opgehelderd door nieuwe fragmenten van overgeleverde zangen. Een werk, dat werkelijk met groot vernuft, aangeboren talent, wat men onbewuste kunst zou kunnen noemen, is samengesteld. Van het begin tot het einde een duidelijk, helder werk, dat nog aangenaam is om te lezen. Dit is de J o n g e r e of proza-E d d a. Door deze en talrijke andere s a g e n, meest IJslandsche, en met de commentaren, in het IJslandsch of in andere talen, waaraan in het Noorden tot op dezen dag

ijverig wordt gewerkt, is het mogelijk zelfs nu nog een direkt inzicht te krijgen, en dat oude, Noorsche geloofsstelsel als het ware van aangezicht tot aangezicht te zien. Laat ons vergeten, dat het een dwalend geloof is, laat ons het geheel bezien als oude gedachte en beproeven, of wij er niet eenig medegevoel voor kunnen hebben.

Het meest kenschetsende van deze oude Noorsche godenleer vind ik in de persoonsverbeelding der zichtbare natuurkrachten. Ernstige, eenvoudige erkenning van de waarneembare natuur, als iets volkomen wonderbaarlijks, verhevens en goddelijks. Dat, wat wij thans in geleerde voordrachten als wetenschap geven, was voor hen godsdienstig geloof, om zich over te verwonderen en in ontzetting voor neêr te knielen. De donkere vijandige natuurmachten stellen zij zich voor als J ö t u n s, Reuzen, ontzaglijke, ruige wezens van een demonischen aard. De Vorst, het Vuur, de Zeestorm, dat zijn Jötuns. De vriendelijke machten daarentegen, de Zomerwarmte, de Zon, zijn goden. De heerschappij over dit heelal is tusschen die beide machten verdeeld, zij wonen gescheiden in eeuwigdurenden, doodelijken strijd. De goden wonen boven in Asgard, den Tuin van de Asen of Godheden; Jötunheim, een verwijderd, donker, chaotisch land, is het verblijf van de Jötuns.

Dit alles is merkwaardig, niet ijdel en zinneloos, indien wij slechts den grondslag ervan willen beschouwen. De macht van het Vuur of de Vlam bijv., die wij aanduiden door den een of anderen niets zeggenden scheikundigen naam, daardoor het werkelijk wonderbare, wat erin schuilt als in alle dingen, verbergend, is hij deze oude Noormannen Loke, een vlugge, slimme Demon, van het geslacht der Jötuns. De wilden van de Ladroneneilanden dachten ook (volgens Spaansche reizigers), dat

vuur, hetwelk zij tevoren nooit hadden gezien, een duivel of een god was, die u hevig beet, indien ge hem aanraakte, en leefde van droog hout. Ook ons zou geen scheikunde, indien zij niet door domheid werd bijgestaan, kunnen verbergen, dat de vlam een wonder is. Wat *is* vlam? — V o r s t is voor den ouden Noorschen Ziener een monsterachtige, grijze Jötun, Reus T h r y m, H r y m : of R i m e, het oude woord, dat in Engeland nu bijna verouderd is, maar in Schotland nog steeds in gebruik om ijzel aan te duiden[1]). Toen was r ij m niet als nu een dood scheikundig ding, maar een levende Jötun of Duivel. De monsterachtige Jötun R i m e mende zijn paarden 's nachts naar huis, kamde hun manen; die paarden waren de H a g e l - W o l k e n of V o r s t - aanbrengende W i n d e n. Zijn koeien, neen, niet de zijne, maar die van een bloedverwant, den Reus Hymir, waren ij s b e r g e n ; deze Hymir slaat zijn duivelsoog op de rotsen en door dezen blik splijten zij vaneen.

De donder was toen niet louter glas- of hars-electriciteit; het was de God Donner of Thor, tegelijk de god van de weldoende zomerwarmte. De donder was zijn toorn, het samenpakken van de donkere wolken is het samentrekken van Thor's toornige wenkbrauwen, de bliksemstraal, die uit den hemel neerschiet, is de alvernielende hamer, geslingerd uit de hand van Thor; hij jaagt zijn ratelenden wagen over de bergtoppen, dat is de donderslag; vertoornd blaast hij in zijn rooden baard, dat is de ruischende rukwind, voordat de donderbui losbarst.

Balder, de Witte God, de schoone, de rechtvaardige en goedertierene, (in wien de vroegste christen-zendelingen eenige gelijkenis met Christus vonden), is de Zon, de mooiste van alle zichtbare

[1]) Bij ons R ij m en nog allerminst verouderd. [Vert.]

dingen; ook wonderdadig en nog altijd goddelijk na al onze sterrekunde en almanakken! Maar de opmerkelijkste God, van wien we hooren spreken, is misschien die, van wien Grimm[1]), de Duitsche woordvorscher, een spoor vond; de God W ü n s c h of W e n s c h. De God W e n s c h, die ons alles kon geven, wat we w e n s c h t e n! Is dit niet de oprechtste en tegelijk ruwste stem van den menschelijken geest? Het ruwste ideaal, dat de mensch zich ooit heeft gevormd; dat zich nog vertoont in de laatste vormen van onze geestelijke beschaving. Hoogere overwegingen moeten ons leeren, dat de God W e n s c h niet de ware God is.

Van de andere Goden of Jötuns wil ik alleen zeggen, terwille van de woord-afleiding, dat de Zeestorm is de Jötum A e g e r, een zeer gevaarlijke Jötun; en tot op den huidigen dag, naar ik hoor, spreken de Nottinghammer schuitenvoerders op de rivier de Trent nog van Eager[2]), wanneer de rivier gezwollen is, (een soort van tegenstroom of draaiende maalstroom is erin, zeer gevaarlijk voor hen); zij roepen elkaar toe dan: „Past op, daar komt de E a g e r." Merkwaardig dat woord, voortbestaande evenals een rotspunt van een door het water verzwolgen land! De oudste Nottinghammer schippers hadden geloofd aan een God Aegir. Werkelijk is het Engelsche bloed eveneens voor een groot deel Deensch, Noorsch; of liever, in den grond bestaat er tusschen Deensch en Noorsch en Saksisch geen dan een zeer oppervlakkig onderscheid, als tusschen Heidenen en Christenen en dergelijken. Over heel ons Britsche eiland zijn wij sterk met eigenlijke Denen vermengd, door de

---

[1]) Zie Jacob Grimm, Duitsche Mythologie. Hoofdstuk XII.

[2]) Eager, sterke doch kortstondige rijzing van het zeewater gedurende de eb, in Zuid-Holland en Zeeland a g g e r genoemd.

onafgebroken invallen, die er plaats hadden, natuurlijk in nog grooter mate langs de oostkust; en het meest, naar mijn bevinding, in het noordelijk deel. Benoorden de Humber over geheel Schotland draagt de volkstaal nog een bijzonder IJslandsch karakter; het Germaansch heeft hier nog een eigenaardige Noorsche tint. Zij óók zijn „Normandiërs," Noormannen, — zoo dit voor iets bijzonder schoons mag gelden!

Van den voornaamsten God Odin zullen wij straks spreken. Let voor het oogenblik op hetgeen het eigenlijke wezen van het Scandinavische, ja van alle Heidendom uitmaakt: een erkenning van de natuurkrachten als goddelijke, ontzaglijke en persoonlijke werkingen, als goden en demonen. Niet onbegrijpelijk voor ons. Het is het kinderlijke menschelijk denken, dat zich met ontzag en bewondering ontsluit voor dit altijd overweldigende Heelal. Voor mij is er in dit Noorsche systeem iets zeer echts, zeer groots en mannelijks. Een ruwe eenvoud en ongekunsteldheid, zoo zeer verschillend van de lichte bevalligheid van het oude, Grieksche Heidendom, onderscheidt dit Scandinavische systeem. Het is gedachte, de oprechte gedachte van diepe, ruwe, eenvoudige zielen, volkomen open voor de hen omringende dingen; een blik op de zaken, die van aangezicht tot aangezicht en van hart tot hart gaat, het eerste kenmerk van alle goede gedachten in alle tijden. Geen bevallige, half speelsche oppervlakkigheid, als in het Grieksche Heidendom; een zekere gemoedelijke trouwhartigheid en boersche kracht, een groote, ruwe oprechtheid ontsluiten zich hier. Het is vreemd, van onze mooie Apollo-beelden en vriendelijke mythen over te gaan op deze Noorsche goden, „bier brouwende" om feest te vieren met Aegir, den Zee-Jötun; Thor uitzendende om den ketel voor hen te halen

in het Jötunland, Thor, die na veel avonturen den pot op zijn hoofd zet als een grooten hoed, en er meê wegloopt, geheel erin weggezonken, terwijl de ooren van den ketel tot aan zijn hielen reiken. Een soort van vage ontzaglijkheid, groote onhandige reusachtigheid, kenschetst dit Noorsche systeem; geduchte kracht, nog ongeschoold, hulpeloos voortschrijdende met groote, onvaste schreden. Denkt slechts aan hun primitieve mythe van de schepping. Nadat de Goden den reus Ymer, een reus ontstaan uit „warmen wind" en uit allerhande verwarde dingen door den strijd tusschen Vorst en Vuur, verslagen en onder den voet hadden, — namen zij het besluit van hem een wereld te maken. Zijn bloed werd de zee, zijn vleesch het land, de rotsen waren zijn beenderen; van zijn wenkbrauwen maakten zij Asgard, hun godenwoning, zijn schedel was het groote, blauwe uitspansel der oneindigheid en de hersenen werden de wolken. Wat een hyper-Brobdignagsche geschiedenis! Ongetemde gedachte, groot, reusachtig, ontzettend, — zij zal later getemd worden tot de kernige grootheid, niet als van reuzen, maar goddelijk, en sterker dan die van reuzen, van de Shakespeares, de Goethes! Geestelijk zoowel als lichamelijk zijn deze lieden onze voorzaten.

Mij trekt ook aan die voorstelling, die zij hebben van den boom Igdrasil. Alle leven wordt door hen voorgesteld als een boom; Igdrasil, de levensesch, heeft zijn wortelen diep omlaag in de rijken van Hela of Dood; zijn stam verheft zich hemelhoog, spreidt zijn takken over het gansche heelal; het is de Levensboom. Aan den voet, in het doodenrijk, zitten drie n o r n e n, schikgodinnen, het Verleden, het Heden en de Toekomst, zijn wortels besproeiend uit de Heilige Bron. De twijgen, met hun uitbotten en ontbladerd worden, — gebeurtenissen, dingen, die geleden, dingen, die gedaan werden,

onheilen, — strekken zich door alle landen en tijden uit. Is niet ieder blad ervan een levensbeschrijving, iedere vezel een daad of een woord? Zijn takken zijn de geschiedenissen van volkeren. Hun ruischen is het geluid van het mensch-bestaan, voorwaarts van ouds her. Daar groeit hij, de adem van den menschelijken hartstocht ruischt er doorhenen; of storm-bewogen, de orkaan huilt erdoor gelijk de stem van al de goden. Het is Igdrasil, de Levensboom. Het is het Verleden, het Tegenwoordige en de Toekomst; wat gebeurd is, wat gebeurt, wat zal gebeuren; de oneindige vervoeging van het werkwoord g e b e u r e n. Ik vind geen vergelijking zoo waar als die van een boom, als men bedenkt, hoe menschelijke dingen, ieder in onoplosbare gemeenschap met alle, hun kringloop vervolgen, hoe het woord, dat ik heden tot u spreek, niet alleen ontleend is aan Ulfilas den Gotischen bisschop, maar aan alle menschen sinds de eerste mensch begon te spreken. Prachtig; heel prachtig en groot. Ach, denk in tegenstelling daarmee eens aan de voorstelling van de W e r e l d m a c h i n e!

Welnu, deze oude Noorsche opvatting van de natuur is vreemd genoeg, verschillend genoeg van hetgeen wij aangaande de natuur gelooven. Niet gaarne zou men gedwongen worden heel nauwkeurig te zeggen, waar zij haar oorsprong had. Een ding, kunnen we aannemen. Zij ontstond uit de gedachten van Noren; bovenal uit de gedachten van den e e r s t e n Noor, die een oorspronkelijke denkkracht had. Het eerste Noorsche „genie," zooals wij hem zouden noemen! Onnoemelijk veel menschen waren door het heelal gegaan met een onbestemde, schemerachtige verbazing, zooals misschien zelfs de dieren voelen, of met een pijnlijk, vruchteloos navragende verwondering, zooals alleen

menschen gevoelen, tot dat de groote denker kwam; de oorspronkelijke mensch, de Ziener, wiens onder woorden gebrachte gedachte het sluimerend denkvermogen van allen doet ontwaken. Zoo gaat het altijd met den denker, den geestelijken Held. Wat hij zegt, waren allen op het punt van te zeggen, verlangend het te zeggen, de gedachten van allen schrikken op, als uit een pijnlijk betooverenden slaap, rondom zijn gedachte, er op antwoordende: Ja, zoo is het. Verblijdend voor de menschen als het aanbreken van den dag na den nacht, is het metterdaad niet hun ontwaken uit niet-zijn tot zijn, van dood tot leven? Wij hebben nog steeds eerbied voor zulk een man, noemen hem Dichter, Genie en zoo voort, maar voor deze natuurmenschen was hij een echte toovenaar, een bewerker van wonderdadige, ongedachte zegeningen voor hen; een profeet, een God! Gedachte, eenmaal ontwaakt, slaapt niet weder in: ontplooit zich tot een stelsel van gedachten, groeit in mensch na mensch, in geslacht na geslacht, totdat haar volle wasdom bereikt is en zulk een stelsel van gedachte niet verder kan groeien, maar plaats moet maken voor een ander.

Voor het Noorsche volk was, naar mijn meening, de man, thans Odin genaamd en Noorsche Hoofd-God, zulk een mensch. Een onderwijzer, een aanvoerder van ziel en lichaam, een Held van onmetelijke waarde; de bewondering voor hem, alle bekende grenzen overschrijdend, werd aanbidding. Heeft hij niet de macht om het gedachte duidelijk uit te spreken en vele andere machten, tot op heden wonderdadig? Zoo sprak ongetwijfeld met grenzenlooze dankbaarheid het Noorsche hart. Heeft hij niet voor hen het sphinx-raadsel van het heelal opgelost, hun de verzekering gegeven van hun eigen bestemming daarin? Door hem weten zij nu,

wat zij hier te doen, wat zij hiernamaals te verwachten hebben. Het bestaan is door hem sprekend, melodieus geworden, hij heeft voor het eerst het Leven levend gemaakt! Wij kunnen dezen Odin den oorsprong van de Noorsche godenleer noemen, Odin, of welken naam deze eerste Noorsche denker heeft gedragen, ten tijde dat hij een mensch onder de menschen was. Als zijn blik op het heelal eenmaal algemeen bekend is geworden, dan ontwaakt een gelijk inzicht in alle hoofden; groeit, groeit steeds, zoolang het daar geloof blijft vinden. In aller gemoed stond het geschreven, maar onzichtbaar als met kleurloozen inkt; op zijn w o o r d wordt het zichtbaar bij allen. Ja, in ieder tijdperk der wereld, is immers de grootste gebeurtenis, de voortbrengster van alle andere, de komst van een Denker in de wereld!

Iets anders moeten we niet vergeten; het zal eenigszins verklaren de verwarring van deze Noorsche Edda's. Zij zijn niet een logisch samenhangend stelsel van gedachten, maar eigenlijk de s o m van verschillende, elkander opvolgende stelsels. Dat geheele oude Noorsche geloof, dat in de Edda voor ons ligt uitgespreid op een zelfde afstandsvlak, evenals een tafereel, dat op hetzelfde doek is geschilderd, bestaat in de werkelijkheid niet zóó. Het staat eerder op allerhande afstanden, in diepten van opvolgende geslachten sinds het geloof voor het eerst ontstond. Alle Scandinavische denkers, te beginnen met den eerste hunner, droegen bij tot dit Scandinavische systeem van gedachte; in steeds nieuwe voortbrenging en bijvoeging is 't het gezamenlijk werk van hen allen. Welke geschiedenis het had, hoe het telkens van gedaante veranderde, door de bijdragen van den eenen denker na den anderen, totdat het tot den eindvorm kwam, dien we in de E d d a zien, zal niemand ooit weten.

Zijn concilies[1]) van Trebisonde[2]), concilies van Trente[3]), Athanasiussen[4]), Dantes[5]), Luthers zijn zonder nagalm, in den donkeren nacht verzonken. Wij kunnen slechts weten, dat het zulk een geschiedenis had. Waar ooit een denker opstond, daar werd in de zaak, waarover hij dacht, een vermeerdering, een aanvulling, een verandering of omwenteling teweeggebracht. Helaas. is niet de meest grootsche omwenteling van alle, die welke door den mensch Odin zelf werd veroorzaakt, gelijk het overige voor ons verdwenen? Welke geschiedenis bestaat er van Odin? Het is al vreemd genoeg zich voor te stellen, dat hij een geschiedenis g e h a d h e e f t, dat deze Odin in zijn wilde Noorsche kleeding, met zijn woesten baard en oogen, zijn ruwe Noorsche spreekwijze en manieren, een mensch was als wij, met onze smarten en vreugden, onze ledematen en gelaatstrekken; innerlijk geheel zooals wij, en dat hij zulk werk deed! Maar veel van het werk is vergaan, en, van den werker, alles op den naam na. „W o e n s d a g" zullen de menschen morgen zeggen; Odin's dag. Van Odin bestaat geen geschiedenis, geen document, geen gissing

---

[1]) C o n c i l i e = vergadering van bestuurders en hoogwaardigheidsbekleeders der Katholieke kerk, waar beslist wordt over punten, de geloofs- en zedeleer of den eeredienst betreffende. De op zulk een kerkvergadering genomen besluiten worden geacht onder den invloed van den Heiligen Geest te zijn bekrachtigd.

[2]) T r e b i s o n d e = stad in Aziatisch Turkije, aan de Zwarte Zee gelegen.

[3]) T r e n t e o f T r i ë n t = stad in Tirol, waar van 1545 tot 1563 het beroemde Trentsche Concilie gehouden werd.

[4]) A t h a n a s i u s, bisschop van Alexandrië, 4e eeuw na Christus, de vader der orthodoxie. D e G e l o o f s b e l ij d e n i s v a n A t h a n a s i u s werd door het Concilie van Autun (663) als geldig erkend.

[5]) D a n t e, de grootste dichter van Italië en een der grootste van de geheele wereld (1265—1321).

dienaangaande, de moeite van het vermelden waard.

Snorro schrijft op de bedaardste manier, bijna in koopmansstijl, in zijn Heimskringla neer, hoe Odin een heldhaftige prins was, in de streken van de Zwarte Zee, met twaalf pairs en een groot volk, dat zich belemmerd voelde door gebrek aan grondgebied; hoe hij deze, zijne Asen (Aziaten), uit Azië voerde, hen na krijgshaftige overwinning in het noordelijk deel van Europa vestigde, letters, dichtkunst en zoo meer uitvond, en langzamerhand door deze Scandinaviërs als voornaamste God werd aangebeden, zijn twaalf pairs tot twaalf zonen van hem werden gemaakt, Goden als hij zelf. Snorro twijfelt hier niet aan. Saxo Grammaticus, een zeer merkwaardige Noor van dezelfde eeuw, voelt nog minder weifelingen, aarzelt niet een historisch feit te ontdekken in iedere afzonderlijke mythe, en schrijft het neder als een aardsche gebeurtenis in Denemarken of elders. Torfæus, geleerd en omzichtig, geeft er eenige eeuwen later naar berekening een datum voor; hij zegt, dat Odin ongeveer 70 jaar vóór Christus in Europa kwam. Ik behoef over dit alles niets te zeggen, wijl het, als op louter onzekerheid gegrond, thans onhoudbaar is bevonden. Veel, veel verder af dan het jaar 70, —Odins levenstijd, lotgevallen, zijn geheele aardsche geschiedenis, gedaante en omgeving zijn voor ons altijd in onbekende duizendtallen van jaren weggezonken.

Zelfs gaat Grimm, de Duitsche oudheidvorscher, zoover te ontkennen, dat er ooit een mensch Odin heeft bestaan. Hij bewijst het door woordafleiding. Het woord Wuotan, dat de oorspronkelijke vorm van Odin is, dient bij alle Teutoonsche volken als naam van hun voornaamste godheid; dit woord, dat, volgens Grimm, verwant is aan het Latijnsche vadere, het Engelsche wade, enz. beteekent

eigenlijk B e w e g i n g, Bron van beweging, Macht, en is de gepaste naam van den hoogsten God, niet van eenig mensch. Het woord beteekent volgens hem onder de oude Saksische, Germaansche en alle Teutoonsche volken, Godheid, de bijvoegelijke naamwoorden daarvan afgeleid beteekenen g o d-d e l ij k, a l l e r h o o g s t of iets betrekking hebbende op den oppersten God. Zeer waarschijnlijk! Wij moeten ons voor Grimm buigen in zake woordafleiding. Laat ons het als uitgemaakt beschouwen, dat Wuotan beteekent kracht van beweging. Wat belet het dan nog de naam te zijn van een Heldhaftig Man en V o o r t s t u w e r, evengoed als van een God? Wat betreft de bijvoegelijke naamwoorden en de woorden er van afgeleid: namen niet de Spanjaarden in hun algemeene bewondering voor Lope de Vega[1]) de gewoonte aan, te spreken van een Lope bloem, een L o p e d a m a, zoo de bloem of de vrouw buitengewone schoonheid bezaten? Indien dit voortgegaan ware, zou L o p e in Spanje een bijvoegelijk naamwoord zijn geworden, dat eveneens g o d d e l ij k beteekende. Adam Smith in zijn E s s a y o n L a n g u a g e[2]) veronderstelt, dat alle bijvoegelijke naamwoorden op die manier zijn gevormd geworden; iets heel groens, iets dat voornamelijk in het oog viel door zijn groene kleur, kreeg den naam g r o e n en toen werd het volgende voorwerp, dat uitmuntte door die eigenschap, een boom bijv., de g r o e n b o o m genoemd, evenals we nog steeds spreken van de s t o o m b o o t, en zoo meer. Alle niet afgeleide bijvoegelijke naamwoorden zijn volgens Smith zoo gevormd, waren eerst zelfstandige naamwoorden en voorwerpsnamen. Op grond van zulk soort van

[1]) Lope de Vega, beroemd Spaansch tooneeldichter (1562—1635).
[2]) Studie over de taal.

woordafleidingen kunnen wij een mensch het bestaan niet ontzeggen! Buiten kijf was er een eerste Onderrichter en Aanvoerder, er moet een Odin geweest zijn, eenmaal tastbaar voor de zintuigen, geen bijvoegelijk naamwoord maar een echte Held van vleesch en bloed! De stem der gansche overlevering, van de geschiedenis of den nagalm der geschiedenis, in overeenstemming met alles, wat nadenken ons hierover leert, verzekert ons ervan.

Hoe men ertoe kwam den mensch Odin als een g o d, als een hoofdgod te beschouwen: dat is zeker een vraag, waarover niemand zal wenschen te dogmatiseeren. Ik heb reeds gezegd, dat in hun bewondering voor hem zijn volk geen g r e n z e n kende, zij kenden nog geen maatstaf om hun bewondering te meten. Stel u uw eigen edelmoedige harte-liefde voor tot een of ander buitengewoon groot man, zich uitbreidende totdat zij alle perken overschrijdt, totdat zij uw geheelen gezichtskring vult en overstroomt! Of als deze mensch Odin, — want een groote, diepe ziel, met de aanblazing en het geheimzinnige getij van visie en impulsie, die over hem komen, hij weet niet van waar, is immers altijd een raadsel, een soort van schrik en verbazing voor zichzelf, — als hij zelf eens had gevoeld, dat h ij misschien goddelijk was, dat h ij het een of ander uitvloeisel was van de „Wuotan," „Beweging," Opperste Macht en Godheid, waarvan voor zijn verrukt gezicht de geheele natuur het ontzaglijk vlamme-beeld was; dat eenig uitvloeisel van W u o t a n hier in hem woonde! Hij was niet noodwendig onoprecht; hij verkeerde slechts in dwaling, zijn innigste waarheid sprekend. Een groote ziel, elke oprechte ziel, weet niet, w a t zij is, — vervalt beurtelings van de hoogste hoogte tot de diepste diepte; zij kan van alle dingen het minst zichzelve

meten ! Wat anderen van haar denken, en wat zij van zichzelf vermoedt, deze twee gegevens werken op elkander, helpen elkaar bepalen. Terwijl alle menschen hem eerbiedig bewonderden; terwijl zijn eigen hartstochtelijke ziel vervuld was van edel vuur en heilige aandoeningen, van een wervelwind van chaotische duisternis en schitterend nieuw licht; terwijl een goddelijk Heelal rondom hem zich in hemelsche schoonheid ontplooide, en aan niemand vóór hem zoo iets ooit te beurt gevallen was, — wat moest hij denken, dat hij zelf was? „Wuotan?" Ieder antwoordde: „Wuotan !"

Houd voorts in het oog, wat de tijd alleen in zulke gevallen kan doen, hoe een mensch, die groot was bij zijn leven, tienmaal grooter wordt, wanneer hij is gestorven. Welk een ernorm vergrootende camera obscura is de overlevering ! Hoe groeien de dingen in het menschelijk geheugen, in de menschelijke verbeelding, wanneer liefde, aanbidding en al, wat op 's menschen hartegrond leit, daar zijn om ze aan te wakkeren ! En in de duisternis, in volkomen onwetendheid; zonder datum, document of boek, zonder de marmeren platen van Arundel[1]); slechts hier en daar een stomme steenhoop als gedenkteeken opgericht. Indien er in het geheel geen boeken waren, zou na dertig of veertig jaar het leven van ieder groot man mythisch worden, nadat al zijn tijdgenooten gestorven waren. En na driehonderd jaren en na drieduizend jaren ! — Over zulke dingen stellingen te verkondigen zou weinig baten, er zijn dingen, die weigeren zich in stellingen en binnen vaste lijnen te laten bepalen, dingen, waarvan de logika behoorde te weten, dat zij er niet van kan spreken. Genoeg voor ons,

[1]) Deze marmeren platen, die op het eiland Paros gevonden zijn, behelsden namelijk een Grieksche chronologie van den oudsten tijd af tot de 3de eeuw voor Christus.

indien wij van verre, op den meest verwijderden afstand een flikkering onderscheiden als van een klein, werkelijk licht, schijnende in het midden van dat ontzaglijk camera-obscura-beeld; indien wij waarnemen, dat het middelpunt van dat alles geen waanzin en ijdelheid, maar gezond verstand en iets wezenlijks was.

Dat licht, dat in de groote, donkere draaikolk van het duister maar levend en slechts op licht wachtend gemoed der Noren werd ontstoken, dit is voor mij het middelpunt van het geheel. Hoe dat licht dan zal uitschijnen en met wonderbare duizendvoudige vermeerdering zich in vormen en kleuren zal verbreiden, hangt niet zoozeer van het licht zelf af, als van het nationale gemoed, dat het ontvangt. De kleuren en vormen van uw licht zullen die zijn van het geslepen glas, waardoorheen het schijnen moet. Het is opmerkelijk na te gaan, hoe voor een iegelijk datgene, wat hij voor zekerste waarheid houdt, een vorm aanneemt, overeenstemmend met zijn eigen aard! Ik zeide, de ernstige mensch moet altijd, als hij tot zijn medemenschen sprak, medegedeeld hebben, wat hem een f e i t, een werkelijke natuurverschijning toescheen. Maar de vorm, waarin zulk een verschijning of feit zich aan hem voordeed, welk f e i t het voor hem werd, werd en wordt gewijzigd door zijn eigen denkwetten, diepe, fijne, maar algemeene, en steeds werkende wetten. Ne natuurwereld is voor ieder mensch de fantazie van hemzelven; die wereld is het veelvoudige „b e e l d van zijn eigen droom." Wie weet, aan welke onuitsprekelijke verfijningen van een wet des geestes al deze heidensche fabelen haar vorm te danken hebben! Het getal t w a a l f, het meest deelbare van alle getallen, hetwelk door twee en vier, door drie en door zes gedeeld kon worden, het merkwaardigste van alle getallen, — dit was

genoeg om de T e e k e n e n v a n d e n D i e r e n r i e m, het aantal van Odin's z o n e n en ontelbare andere twaalftallen te bepalen. Elk vaag gerucht van een getal had neiging om neer te komen op twaalf. Zoo ook ten aanzien van andere onderwerpen. En wel geheel onbewust, met geen enkele gedachte aan het opbouwen van „allegorieën!" Maar de heldere, klare blik dier Eerste Eeuwen merkte snel de geheime betrekking der dingen op, en was volkomen vatbaar voor hun invloed. Schiller vindt in den G o r d e l v a n V e n u s een eeuwigdurende, aesthetische waarheid wat betreft den aard van alle schoonheid; merkwaardig: maar hij wacht er zich wel voor de gedachte op te wekken, alsof de oude Grieksche mythevormers eenige bedoeling hadden college te geven over „Critische Schoonheidsleer!" — In 't algemeen moeten wij dit onbegrensd gebied verlaten. Kunnen wij ons niet voorstellen, dat Odin een werkelijkheid was? Dwaling ja, dwaling genoeg: maar louter bedrog, laffe fabels, allegorie met voorbedachten rade, — we willen niet aannemen, dat onze vaderen daarin geloofden.

Van groote beteekenis zijn Odin's R u n e n, en de wonderen van „tooverkunst," die hij daarmede verrichtte, spelen een groote rol in de overlevering. Runen zijn het Scandinavische alphabet; stel u voor, dat Odin de uitvinder is geweest van de letters zoowel als van de „tooverkunst" onder dat volk! De grootste uitvinding, die een mensch ooit heeft gedaan: het vastleggen van de in hem zijnde onzichtbare gedachte door geschreven letters. Het is een soort van tweede spraak, bijna even wonderbaarlijk als de eerste. Gij herinnert u de verbazing en het ongeloof van Atahualpa, den Peruviaanschen koning; hoe hij den Spaanschen soldaat, die hem bewaakte,

het woord D i o s op den nagel van zijn duim liet krassen, opdat hij er den volgenden soldaat mede op de proef zou kunnen stellen om zich te vergewissen, dat zulk een wonder mogelijk was.Indien Odin schrijfletters onder zijn volk bracht, dan kon hij meer dan toovermacht uitoefenen!

Het heeft eenigen schijn, dat het runenschrift bij de Noren oorspronkelijk, is niet een Phoenicisch alphabet maar een inheemsch Scandinavisch. Snorro verhaalt ons verder, dat Odin de poëzie uitvond; de muziek der menschelijke spraak zoowel als dat wonderdadige opteekenen ervan met runen. Verplaats u in de eerste kindsheid der natiën; het eerste prachtige morgenlicht van ons Europa, toen alles nog lag in frisschen, jeugdigen glans als van een zonsopgang en ons Europa begon te denken en te zijn! Verbazing en hoop, oneindig stralende hoop en verbazing, als de gedachten van een kind, in de harten van deze sterke mannen! Stoere zonen der natuur; en hier was niet alleen een hartstochtelijk Aanvoerder en Strijder, die met zijn wild fonkelende oogen onderscheidde, wat gedaan moest worden, met zijn wild leeuwenhart het waagde en deed; maar ook een Dichter, alles, wat we verstaan onder een Dichter: Profeet, groot, vroom Denker en Uitvinder, — zooals de waarlijk Groote Man altijd is. Een Held is een Held in ieder opzicht; het allereerst in zijn ziel en gedachte. Deze Odin had in zijn ruwe, half verstaanbare taal een woord te zeggen. Een groot hart, dat open lag om dit groote heelal en des menschen leven daarin in zich op te nemen, om er een groot, machtig woord over te spreken. Zooals ik zei, een Held op zijn eigen ruwe wijze; een wijs, begaafd, edelmoedig man. En indien wij zulk een man nu nog bewonderen boven alle anderen, wat moeten deze wilde Noorsche zielen, voor het eerst tot denken ontwaakt, dan wel van

hem hebben gemaakt! Voor hen, die er nog geen namen voor hadden, was hij edel en edelst; Held, Profeet, God, Wuotan, de grootste van allen. Gedachte is gedachte, hoe zij zich ook uitspreke of schrijve. Ik gis, dat innerlijk deze Odin van dezelfde makelij geweest moet zijn als de grootsten onder de menschen. Een groote gedachte in zijn wilde, diepe hart. De ruwe woorden, die hij uitte, waren zij niet de wortelwoorden van die Engelsche taal, waarvan wij ons nog bedienen? Zoo werkte hij in deze duistere sfeer. Maar hij was als een licht, dat daarin ontstoken was, een licht van verstand, ruwe adeldom van hart, de eenige soort van lichten, die we nog hebben, een Held, zooals ik zeg: en hij moest daar schijnen en zijn duistere omgeving iets lichter maken, — zooals het nog steeds de taak van ons allen is.

Wij willen ons hem voorstellen als den model-Noorman, den edelsten Teutoon, dien dat ras nog had voortgebracht. Het ruwe Noorsche hart barstte open in grenzenlooze bewondering om hem heen; in aanbidding. Hij is als de wortel van veel groote dingen; de vrucht ervan vindt men groeiende uit de diepte van duizenden jaren, over het gansche veld van het Teutoonsche Leven. Onze eigen Wednesday, Woensdag, is hij nog niet steeds, zooals ik reeds zeide, Odinsdag? Wednesbury, Wansborough, Wanstead, Wandsworth[1]): Odin groeide ook in Engeland; dit zijn nog bladen van dien wortel.

[1]) Plaatsnamen in Engeland van Wuotan afgeleid, evenals Godinschwege (Wutenswege) bij Maagdenburg, Godesberg bij Bonn, onze Woensdag, en de Friesche kronieken noemen het dorp Warns bij Staveren (zie v. d. Berg, Ned. Mythologie, op de woorden Thunar en Wodan). „Misschien werd ook deze opperste god mede in het Noorden op den hoogen bodem van Wanswerd vereerd," dit vindt men aangehaald op bladz. 32 van de Geschiedenis van Oud-Friesland door A. Blom, Leeuwarden, H. Schaafsma, 1900.

Hij was de voornaamste God van alle Teutoonsche volken: hun model-Noorman, — dit was de uiting h u n n e r bewondering voor hun model-Noorman; dat was het fortuin, dat hij in de wereld had.

Zoodat, indien de persoon Odin zelf al geheel verdwenen is, er nog die zeer groote schaduw van hem blijft, die zich nog steeds over de geheele geschiedenis van zijn volk uitbreidt. Wij kunnen ons volkomen begrijpen, dat, toen deze Odin eenmaal als God erkend werd, de geheele natuuropvatting der Scandinaviërs, hoe deze dan ook te voren geweest moge zijn: stelselmatig of stelselloos-duister, zich geheel anders moest gaan ontwikkelen en voortaan op een nieuwe wijze moest groeien. Wat deze Odin zag, en leerde met zijn runen en zijn rijmen, dat nam het gansche Teutoonsche volk ter harte en werkte het uit. Zijn denkwijze werd hun denkwijze: — dit is, onder gewijzigde voorwaarden, nog altijd de geschiedenis van iederen grooten denker. Is niet, in reusachtige, verwarde lijnen, gelijk aan een ontzaglijke camera-obscura, naar boven geworpen uit de doode diepten van het verleden, en den geheelen Noordelijken hemel bedekkende, is niet die Scandinavische godenleer in zekere mate het afbeeldsel van dezen Odin? Het reusachtig beeld van z ij n natuurlijk gelaat, daar leesbaar of onleesbaar, verbreid en verward op die manier! Ha! Gedachte, zeg ik, is altijd gedachte. Geen groote man leeft te vergeefs. De geschiedenis van de wereld is slechts de levensbeschrijving van groote mannen.

Voor mij is er iets roerends in deze oer-gestalte van het Heldendom, in deze ongekunstelde, hulpelooze maar oprechte, geheele aanneming van een Held door zijn medemenschen. Hoe hulpeloos ook in den vorm, het is het edelste aller gevoelens, en een gevoelen in de een of andere gestalte eeuwig-

durend als de mensch zelf. Indien het mij mogelijk was eenigermate aan te toonen, wat ik sinds lang diep voel, dat het 't onmisbare levenselement is der menschelijke natuur, de ziel van 's menschen geschiedenis in deze wereld, — het zou het voornaamste nut van deze voordracht voor heden zijn. Wij noemen nu onze groote mannen geen goden, noch bewonderen wij hen grenzenloos; o, neen, met grenzen genoeg! Maar, indien wij geen groote mannen hadden, of in het geheel niet bewonderden, — dat zou nog een erger geval zijn.

Deze arme Scandinavische Heldenvereering, die geheele Noorsche wijze om het heelal aan te zien en er zich zelf een plaats in aan te wijzen, heeft voor ons een onvernietigbare waarde. Een ruwe, kinderlijke manier om de goddelijkheid van de natuur, de goddelijkheid van den mensch te erkennen, uiterst ruw, maar oprecht, krachtig, reusachtig, aanduidende tot welk een reus van een man dit kind eenmaal zou opgroeien! Het was een waarheid en is er geen. Is het niet als de half-stomme, onderdrukte stem van de lang begraven geslachten onzer vaderen, die uit de diepten der eeuwen roept tot ons, in wier aderen hun bloed nog steeds vloeit: „Dit is dus wat *wij* van de wereld maakten, dit is het geheele beeld en begrip, dat wij voor onszelf konden vormen van dit groote levens-mysterie en heelal. Veracht het niet. Gij zijt er hoog boven uitgegroeid tot een ruimen, vrijen gezichtskring, maar ook gij zijt nog niet op den top. Neen, ook uw inzicht, hoe verruimd ook, is slechts gedeeltelijk, onvolmaakt; dat is iets, dat geen mensch ooit zal begrijpen; na duizenden jaren van steeds nieuwe verruiming, zal de mensch ontdekken, dat hij nog steeds worstelend is om er een deel van te begrijpen; het ding is grooter dan de mensch, niet door hem te begrijpen; een oneindig ding!"

Wij hebben gezien, dat de kern van de Scandinavische, ja van elke heidensche godenleer, gelegen is in de erkenning van de goddelijkheid der natuur, en in oprechte gemeenschap van den mensch met de geheimzinnige onzichtbare machten, wier werking zichtbaar is in de wereld om hem heen. Dit, zou ik zeggen, doet zich met grooter oprechtheid voor in de Scandinavische godenleer dan in welke andere mij bekende ook. Oprechtheid is de groote karaktertrek ervan. Hoogere oprechtheid (veel hoogere) troost ons voor het volkomen gemis van oud-Grieksche bevalligheid. Oprechtheid is, dunkt mij, beter dan bevalligheid. Ik voel, dat deze oude Noormannen de natuur aanzagen met open oog en ziel, uiterst ernstig, eerlijk, kinderlijk en toch mannelijk, met een grootmoedigen eenvoud, en diepte en frischheid, op een oprechte, liefhebbende, bewonderende, onverschrokken wijze. Een recht heldhaftig, oprecht oud geslacht van menschen. Zulk een erkenning der natuur blijkt het voornaamste element van 't Heidendom te zijn; erkenning van den mensch en zijn zedelijken plicht, ofschoon ook die niet ontbreekt, wordt eerst het voornaamste element in zuiverder vormen van godsdienst. Hier is waarlijk een groot onderscheid, het begin van een nieuw tijdperk in menschelijke geloofsovertuigingen, een groote mijlpaal in de godsdienstige ontwikkeling der menschheid. De mensch stelt zich eerst in betrekking met de natuur en haar machten, verwondert zich en komt tot aanbidding van deze; eerst in een later tijdperk bespeurt hij, dat alle macht zedelijk is, dat het groote punt voor hem is het onderscheiden van Goed en Kwaad, van G ij z u l t en G ij z u l t n i e t.

Met betrekking tot al die fabelachtige schilderingen in de E d d a, wil ik alleen nog opmerken, zooals ik trouwens reeds heb aangeduid, dat zij

hoogstwaarschijnlijk van een veel nieuweren tijd zijn; hoogstwaarschijnlijk waren zij van het begin af voor de oude Noormannen betrekkelijk onbelangrijk, slechts een soort dichterlijk spel. Zooals ik reeds hierboven zei, kan allegorie en dichterlijke schildering geen godsdienstig geloof zijn; eerst moet het geloof er zijn, daarna zal er zich genoeg allegorie om heen verzamelen als een geschikt lichaam voor zijn ziel. Het Noorsche geloof was — ik kan het mij goed voorstellen — evenals ieder geloof het krachtigst, toen het nog voornamelijk in zwijgenden staat verkeerde, en nog weinig over zichzelf te zeggen en nog minder te zingen had.

Onder deze schaduwachtige Edda-dingen, temidden van al deze fantastische ophoopingen van beweringen en overleveringen, in hun muzikale mythologieën, was waarschijnlijk het voornaamste practische geloof, dat een man kon hebben, niet veel meer dan dit: van de W a l k y r e n en de H a l v a n O d i n, „het Walhalla," van een onbuigbaar N o o d l o t; en dat het eenig noodige voor een man was d a p p e r t e z ij n. De W a l k y r e n waren de keurmaagden van de verslagenen: een onverbiddelijk Noodlot, hetwelk men vruchteloos zou trachten te buigen of te verzachten, heeft aangewezen, wie sneuvelen zal; dit was een fundamenteel punt voor den Noorschen geloovige, evenals het voor alle ernstige mannen overal is, voor een Mohammed, een Luther, voor een Napoleon ook. Voor alle mannen als dezen is dit de grondslag; het is het weefsel, waaruit hun geheel gedachtenstelsel is geweven. De W a l k y r e n, en dan, dat deze k e u r m a a g d e n de dapperen leiden tot een hemelsche H a l v a n O d i n; terwijl slechts de lagen en slaafschen elders worden gestooten, in de rijken van Hela, de godin van den dood: ik houd het er voor, dat dit de ziel was van het gansche

Noorsche Geloof. Zij voelden in hun hart, dat het noodzakelijk was dapper te zijn; dat Odin geen gunst voor hen zou hebben, maar hen zou verachten en uitwerpen, als zij niet dapper waren. Bedenk ook eens, of daarin niet iets ligt opgesloten! Het is een eeuwigdurende plicht, even geldig in onze dagen als in gene, de plicht om dapper te zijn. V a l o u r (dapperheid) is nog steeds v a l u e (waarde). De eerst plicht van den mensch is nog steeds v r e e s te overwinnen. Wij moeten vrij worden van vrees, vóór dien tijd kunnen wij in het geheel niet handelen. Eens menschen daden zijn slaafsch, niet oprecht maar schoonschijnend, zelfs zijn gedachten zijn valsch, hij denkt ook als een slaaf en lafaard, totdat hij de vrees onder den voet heeft. Odin's geloof is, indien wij er de ware kern uit vrij maken, waar tot op dit uur. Een mensch moet noodzakelijk dapper zijn, hij moet voortmarcheeren, en zich gedragen als een man, —onwankelbaar vertrouwend op het besluit en de k e u z e van de hoogere machten, en hij moet in het geheel niet vreezen. Nu en altijd zal de volkomenheid van zijn overwinning over de vrees beslissen, in hoeverre hij een man is.

Zij is ongetwijfeld heel woest, die dapperheid der oude Noormannen. Snorro zegt, dat zij het een schande en ellende vonden niet in den slag te sterven, en als de natuurlijke dood in aantocht scheen, sneden zij zich wonden in hun vleesch, opdat Odin hen als gesneuvelde krijgers mocht ontvangen. Oude Koningen, die op het punt waren te sterven, lieten hun lichaam op een schip leggen; het schip werd in zee gestooten, nadat de zeilen geheschen waren en een zacht vuur erin ontstoken was, opdat het, eenmaal in zee zijnde, in lichter laaie op zou gaan, en op zulk een wijze de oude held op een waardige manier begraven zou worden, tegelijk in den hemel

en in den oceaan! Wilde, bloedige dapperheid, toch op haar manier dapperheid; beter zulk eene, zeg ik, dan geene. Welk een ontembare ruwe kracht ook in de oude zee-koningen! Zwijgend, met gesloten lippen, zooals ik hen mij voorstel, onbewust dat zij bijzonder dapper waren, den woesten oceaan tartende met zijn monsters, en alle menschen en dingen; — voorzaten van onze eigen Blakes en Nelsons[1]). Geen Homerus bezong deze Noorsche zeekoningen, maar de onverschrokkenheid van Agamemnon was gering en van weinig nut voor de wereld in vergelijking met die van enkelen hunner; met die bijvoorbeeld van Hrolf van Normandië! Hrolf of Rollo, hertog van Normandië, de wilde zeekoning, heeft tot op dit uur nog deel aan de regeering van Engeland.

Ook was het niet geheel zonder waarde, dat woeste zeeroovers- en vechters-leven, zoovele geslachten lang. Het was noodig uit te maken, wie de sterkste was, wie zou heerschen over den andere. Onder de Noorsche vorsten vind ik ook enkelen, die den titel van Houthakker kregen, wouden-vellende koningen. Hierin ligt veel opgesloten. Ik denk, dat in den grond velen evengoed woudenvellers waren als strijders, ofschoon de Skalden hoofdzakelijk over de laatsten spreken, — enkele critici niet weinig in de war brengend; want geen volk heeft ooit van vechten alleen kunnen leven; vechten alleen kon nooit genoeg opleveren! Ik denk, dat de waarlijk goede strijder meestal ook de waarlijk goede woudenveller was, de waarlijk goede verbeteraar, ziener, dader en werker in alle opzichten; want ware dapperheid, zeer verschillend van woestheid, is de basis van alles. Dat was een meer gewettigde soort van moed, die zich toonde

[1]) Blake (17e eeuw), Nelson (18e eeuw), beroemde Engelsche zeehelden.

tegen ongetemde bosschen en donkere redelooze machten der natuur, om de natuur voor ons te veroveren. Hebben wij, hun afstammelingen, het sedert in dezelfde richting niet ver gebracht? Moge die dapperheid ons altijd bijblijven!

Dat de mensch Odin, sprekende met de stem en het hart van een Held, zoo indrukwekkend, als ware het een stem uit den hemel, zijn volk leerde het oneindige gewicht van dapperheid, hoe de mensch daardoor een God werd; en dat zijn volk, een weerklank hoorende in hun eigen hart, zijn boodschap geloofde en meende, dat die uit den hemel kwam en hem hield voor een Godheid, omdat hij het hun verzekerde, dit lijkt mij de eerste zaadkorrel te zijn van den Noorschen godsdienst, waaruit alle mythologieën, symbolische voorstellingen, allegorieën, zangen en sagen natuurlijk groeiden. Groeiden, hoe vreemd. Ik noemde het een klein licht, schijnend en ordenend in de groote draaikolk van Noorsche duisternis. Maar de duisternis zelf was l e v e n d, bedenk dat. Het was de vurige, stamelende, niet onderrichte geest van het gansche Noorsche volk, slechts begeerend te leeren spreken, steeds duidelijker te leeren spreken! De levende leer groeit, groeit als een Indische vijgeboom; op het eerste z a a d komt het aan: iedere tak wortelt zich in de aarde en wordt een nieuwe stam, en zoo hebben wij in eindeloos samenstel een geheel woud van weelderigen plantengroei, één zaad de oorsprong van het geheel. Was daarom de geheele Noorsche godsdienst niet in zekeren zin, wat wij noemden, „de ontzaglijke schaduw van het beeld dezes menschen?" Critici bespeuren eenige verwantschap tusschen de Noorsche mythen, over de schepping en dergelijke, met die van de Hindoes. De koe Adumbla, „den rijp van de rotsen likkende," doet aan Hindostan denken. Een Hindoesche koe

overgebracht in de bevroren streken. Meer dan waarschijnlijk, ja, we mogen zeggen zonder twijfel zullen deze dingen een verwantschap hebben met de afgelegenste landen, met de vroegste tijden. De gedachte sterft niet, maar verandert slechts. De eerste mensch, die op deze onze planeet begon te denken, was de aanvanger van alles. Daarna de tweede en de derde mensch; ja iedere oprechte denker tot op dit uur is een soort van Odin; hij leert de menschen op *zijn* wijze denken, breidt een schaduw van zijn eigen beeld over stukken van de wereldgeschiedenis uit.

Over het eigenaardige dichterlijke karakter dezer Noorsche mythologie en haar verdienste in dat opzicht heb ik geen tijd te spreken; dat is trouwens voor ons van minder belang. Eenige wilde profetieën hebben we, zooals de Völuspa in de Oudere Edda, van een ernstige, extatische[1]), sibyllijnsche[2]) soort. Doch zij waren betrekkelijk maar een nutteloos aanhangsel van de zaak, mannen, die er als het ware mede speelden, deze latere Skalden; en het zijn hoofdzakelijk hun zangen, die blijven leven. In latere eeuwen zullen zij, denk ik, voortgegaan zijn hun poëtische symbolen te dichten, zooals onze moderne schilders schilderen, toen het niet meer uit het diepste van het hart kwam, of in het geheel niet uit het hart. Dit moet overal goed in 't oog worden gehouden.

Gray's fragmenten van Noorsche Godenleer kunnen er in geen geval een denkbeeld van geven, evenmin als Pope dit kan van Homerus. Het is geen vierkant gebouwd, somber paleis van zwarte mar-

---

[1]) Extatisch = in extase of geestvervoering ontstaan.
[2]) Een sibylle = een waarzegster, verkondigster van den goddelijken wil, bij de ouden. Sibyllijnsch beteekent dus: op de manier, in den trant der sibyllen.

merblokken, in een sfeer van ontzag en ontzetting, zooals Gray het ons schildert; neen, ruw als de Noorsche rotsen, als de IJslandsche woestijnen is het, met gezonden eenvoud, zelfs een tint van goedmoedigheid en forsche vroolijkheid te midden van deze vreeswekkende dingen. Het sterke oude Noorsche hart was niet uit op verheven theatereffecten, het had geen tijd om te beven. Mij trekt hun krachtige eenvoud aan, hun waarheidsliefde en hun direktheid van voorstelling. Thor „fronst zijn wenkbrauwen" in echt Noorsche woede, „omklemt zijn hamer, totdat zijn knokkels wit worden. Schoone trekken van medelijden ook, een eerlijk medelijden: Balder, „de witte god" sterft; de schoone, de goede; hij is de Zonnegod. Zij gaan de gansche natuur door om een redmiddel te vinden; maar hij is dood. Frigga, zijn moeder, zendt Hermoder om hem te zoeken of te zien; negen dagen en negen nachten rijdt hij door sombere, diepe valleien, een doolhof van zware schaduwen; komt aan de brug met haar gouden dak; de wachter zegt: „Ja, Balder is hier voorbijgekomen, maar het Rijk der Dooden is ginds, ver in het Noorden." Hermoder rijdt verder, springt over de Hel-poort, Hela's poort, ziet Balder en spreekt met hem. Balder kan niet bevrijd worden. Onverbiddelijk! Hela wil hem noch voor Odin noch voor eenigen anderen god opgeven. De schoone en zachte god moet daar blijven. Zijn vrouw is vrijwillig met hem gegaan om met hem te sterven. Zij zullen voor altijd daar blijven. Hij stuurt zijn ring aan Odin; Nanna, zijn vrouw, zendt haar vingerhoed aan Frigga als een gedachtenis. — Ach mij!

Ja waarlijk, dapperheid is de bron van medelijden, ook — van waarheid en van alles wat groot en goed is in den mensch. De sterke, eenvoudige kracht van het Noorsche hart geeft deze schilderingen iets

zeer aantrekkelijks. Uhland[1]), die een mooie verhandeling over Thor heeft geschreven, zegt: Is het niet een trek van echte, eerlijke kracht, dat het oude Noorsche hart een vriend ziet in den god van den donder? Dat het niet wordt verschrikt door zijn donder, maar oordeelt, dat zomer-warmte, de prachtige, edele zomer bovendien ook donder moet hebben. Het Noorsche hart heeft dezen Thor en zijn donderhamer lief; schertst met hem. Thor is de zomer-warmte, de god van veeedzame nijverheid zoowel als van den donder. Hij is de vriend van den landbouwer; zijn trouwe dienaar en metgezel is Thialfi, Handenarbeid. Thor zelf houdt zich met allerhande ruwen handenarbeid bezig, veracht geen werk, hoe plebejisch ook, onderneemt voortdurend reizen naar het land van de Jötuns, bestookt die chaotische vorst-monsters, onderwerpt ze, of drijft ze althans in 't nauw en brengt hun schade toe. Er ligt een groote, breede humor in enkele van deze dingen.

Thor, zooals wij hierboven zagen, gaat naar het Jötunland om den ketel van Hymir te halen, opdat de goden bier mogen brouwen. Hymit, de geweldige reus, treedt binnen, zijn grijze baard is een en al rijp, hij splijt pilaren door den bliksemstraal uit zijn oog; na veel ruwe beroering grijpt Thor den pot, duwt dien op zijn hoofd, de handvatten reikten tot aan zijn hielen. De Noorsche Skalde drijft een soort van vriendelijk spel met Thor. Dit is de Hymir, van wien de critici ontdekt hebben, dat zijn vee de ijsbergen zijn. Een geweldig, ongevormd genie, van Brobdignagsche afmetingen[2]), dat slechts getemd behoefde te worden tot de Shakespeares,

[1]) Uhland, beroemd Duitsch dichter (1787—1862).
[2]) Brobdignag: de naam van een plaats in Gulliver's Reizen, het beroemde werk van Swift, waar alles reusachtig van verhoudingen is.

Dantes, Goethes! Heel die oude Noorsche wereld is nu niet meer, — Thor, de Dondergod, veranderde in Jack den Reuzendooder[1]), maar de geest, die haar schiep, bestaat nog. Hoe vreemd groeien de dingen en sterven af, zonder toch te sterven! Nog kunnen we, merkwaardiger wijze, takken van dien grooten wereldboom van Noorsch geloof terugvinden. Die arme Jack van de kinderkamer met zijn wonderbare zevenmijlslaarzen, mantel van duisternis en scherp zwaard, hij is er een van. Hynde Etin en nog bepaalder Roode Etin van Ierland, in de Schotsche balladen, zijn beiden afgeleid van Noorsche mythen; Etin is duidelijk een Jötun. Ja, Shakespaeres's Hamlet is ook een twijg van dezen zelfden wereldboom, daar schijnt geen twijfel aan te zijn. Hamlet, Amleth, is werkelijk, naar mij blijkt, een mythisch persoon, en zijn tragedie van den vergiftigden vader, vergiftigd in zijn slaap door droppels in zijn oor en het overige, is een Noorsche mythe. De oude Saxo maakte er, zooals zijn gewoonte was, een Deensche geschiedenis van; Shakespeare, uit Saxo, maakte het tot wat we nu zien. Dat is een twijg van den wereldboom, die gegroeid is, dunkt mij; — door zijn aard of door toeval is de tak gegroeid!

Ja waarlijk, deze oude Noorsche zangen behelzen een waarheid, een innerlijke, eeuwige waarheid en grootheid, zooals alles moet hebben, dat zich lang in stand kan houden alleen door overlevering. Het is een grootheid niet alleen van lichaam en reusachtigen omvang, maar een ruwe zielegrootheid. Een verhevene, gelatene zwaarmoedigheid is in deze oude harten te bespeuren. Een ruime, vrije blik in de diepten der gedachte. Zij schijnen te hebben gezien, deze dappere, oude Noormannen,

[1]) Jack de Reuzendooder, held van een bekend Engelsch sprookjesverhaal.

wat nadenken alle menschen in alle eeuwen heeft geleerd: dat deze wereld eigenlijk slechts schijn is, een phenomenon of verschijnsel, geen werkelijkheid. Alle diepe zielen begrijpen dat, de Hindoesche mytholoog, de Duitsche philosoof, de Shakespeare, de ernstige Denker, waar hij zich ook bevindt.„Wij zijn van de stof, waar droomen van gevormd zijn !"

Een van Thor's tochten, naar Utgard, (den buitensten Tuin, hoofdzetel van Jötunland) is in dit opzicht merkwaardig. Thialfi was met hem, evenals Loke. Na verschillende avonturen kwamen zij in het reuzenland, zwierven over vlakten, wilde, onbebouwde oorden, te midden van steenen en boomen. Bij het invallen van den nacht ontdekten zij een huis, en daar de deur, die een gansche zijde van het huis besloeg, openstond, traden zij binnen. Het was een eenvoudige woning, een groote hal, geheel leeg. Daar bleven zij. Plotseling verschrikte hen in het midden van den nacht een luid geraas. Thor greep zijn hamer, ging strijdvaardig in de deur staan. Zijn metgezellen binnen liepen van schrik heen en weer, zoekende, of zij een uitgang in die naakte hal konden vinden; zij vonden een klein vertrek, waarin zij een toevlucht zochten. En ook Thor hoefde niet te vechten, want zie, toen de morgen aanbrak bleek het, dat het geluid slechts het snorken was geweest van een zekeren enormen, maar vreedzamen reus, den reus Skrymir, die vlak bij rustig lag te slapen, en dat, wat zij voor een huis hadden aangezien, niets anders was dan zijn handschoen, die naast hem was neergeworpen; de deur was de opening van den handschoen, het kleine vertrekje, waarin zij gevlucht waren, was de duim ! Zulk een handschoen, let wel, had geen vingers, als de onze hebben, maar niets dan een duim, de rest was onverdeeld, een heel ouderwetsche en boersche want!

Skrymir droeg nu den ganschen dag hun valies. Thor was echter achterdochtig, de manieren van Skrymir stonden hem niet aan, en hij besloot, in den nacht, terwijl deze sliep, een eind aan zijn leven te maken. Zijn hamer opheffende trof hij den reus in het gelaat, als m e t een geweldigen donderslag, die de rotsen zou doen splijten. De reus werd slechts wakker, wreef zijn wang en zei: „Viel daar een blad?" Weer sloeg Thor, zoodra Skrymir weer sliep, een beteren slag dan te voren; maar de reus mompelde slechts: „Was dat een zandkorrel?" Thor's derden slag bracht hij met beide handen toe („met witte knokels," denk ik) en de slag scheen diep te dringen in Skrymir's gelaat, maar hij hield slechts op met snorken en zei: „Er moeten een troep musschen bij elkaar in dezen boom zitten, geloof ik: wat hebben zij laten vallen?" — Aan de poort van Utgard, een p l a a t s zoo hoog, dat men zijn nek naar achteren moest buigen om den top te kunnen zien, ging Skrymir zijns weegs. Thor en zijn metgezellen werden binnengelaten, uitgenoodigd om deel te nemen aan de spelen, waarmede men bezig was. Aan Thor reikten zij een drinkhoorn over; het was iets zeer gewoons, zeiden zij, dezen in één teug leeg te drinken. Lang en geweldig, driemaal achter elkaar, dronk Thor, maar er was bijna geen vermindering merkbaar. Men zeide hem, dat hij een zwak kind was; zou hij de kat, die hij ginds zag liggen, kunnen oplichten? Hoe gemakkelijk het ook scheen, Thor kon er met zijn gansche goddelijke kracht niet in slagen; hij kromde den rug van het dier, maar kon diens pooten niet van den grond lichten; hij kon op zijn hoogst een poot opheffen. „Wel, zijt gij een man?" zeiden die van Utgard, „er is een oude vrouw, die met u wil worstelen!" Thor, diep beschaamd, greep deze vervallen oude vrouw, maar kon haar niet omwerpen.

Toen zei Utgard verlieten, begeleidde de opperste Jötun hen hoffelijk een klein eind en sprak tot Thor: „Gij zijt dus verslagen, maar voel u niet zoo erg beschaamd, er waren bedriegelijke schijnbeelden in 't spel. De hoorn, dien gij beproefdet leeg te drinken, was de z e e; gij veroorzaaktet ebbe, maar wie zou haar leeg kunnen drinken, de bodemlooze! De kat, die gij hadt willen oplichten, is de M i d g a r d s l a n g, de groote wereldslang, die met den staart in den bek de geheele geschapen wereld omgordt en in stand houdt; indien gij haar hadt opgeheven, zou de gansche wereld in elkaar zijn gestort. En wat de oude vrouw betreft, zij was de T ij d, de Ouderdom, de Voortduring; wat kan met haar worstelen? Noch mensch, noch god kan dat; hetzij goden of menschen, zij overwint allen. En dan die drie slagen, die gij neer hebt doen komen, zie naar deze d r i e d a l e n, uw drie slagen hebben die gemaakt." Thor zag den hem geleidenden Jötun aan, het was Skrymir, het was, zoo zeggen Noorsche critici, de oude, chaotische rotsachtige A a r d e in persoon, en dat handschoen-h u i s was een aardhol. Maar Skrymir was verdwenen; Utgard met zijn hemelhooge poorten was in de lucht verneveld, toen Thor zijn hamer greep om ze te verdelgen; de stem van den Reus werd nog slechts spottend vernomen: „Kom maar niet meer in Jötunheim!"

Dit behoort, zooals we zien, tot de allegorische periode, is half spel, en niet tot de profetische en volkomen vrome; maar bevat het, als mythe, geen werkelijk oud Noorsch goud? Meer echt metaal, ruw van de s m i d s e van Mimir[1]), dan in menige

[1]) Mimir is in de Germaansche mythologie de verzorger van den wereldboom. Volgens Noordsche mythe werd Mimir in het begin der tijden aan de Vanen als gijselaar gegeven; deze doodden hem en zonden zijn hoofd aan de Asen, die

veel beter gevormde Grieksche mythe ! Een groot breede Brobdignagsche lach van echten humor is in dezen Skrymir, vroolijkheid met ondergrond van ernst en droefheid, als een regenboog op zwarten storm; slechts een waarlijk moedig hart is ertoe in staat. Het is de grimmige humor van onze eigen Ben Jonson, „Rare old Ben" [1]); ik verbeeld mij, dat die ons in 't bloed zit, want men vangt er klanken van op, onder nog anderen vorm, uit de Amerikaansche wouden.

Een zeer merkwaardige voorstelling is ook die van Ragnarök, het Einde, of de Godenschemering. Zij is te vinden in het Völuspa-lied; een zeer oude, profetische gedachte, naar het schijnt. De goden en Jötuns, de goddelijke machten en de chaotische, barbaarsche, ontmoeten elkaar eindelijk, na langen strijd en gedeeltelijke overwinning van de eersten, in een algemeene, wereldomvattende worsteling en tweegevecht. De wereldslang tegen Thor, kracht tegen kracht, elkander wederzijds verdelgend; en ondergang, „schemering" in duisternis wegzinkend, verzwelgt het geschapen heelal. Het oude heelal met zijn goden is verdwenen, maar het is geen dood voor eeuwig: er zal een nieuwe hemel en een nieuwe aarde zijn; een hoogere, opperste God, en het Recht zal onder de menschen heerschen. Merkwaardig: deze wet van verandering, die ook een wet is, geschreven in de innigste gedachten van den mensch, was ontcijferd door deze oude, ernstige denkers in hun ruwen trant; en hoe, ofschoon alles sterft en zelfs goden sterven, toch alle dood slechts een vlammen-

het zalfden en plechtig opstelden. Tot hem gaat Odin iederen dag om raad te vragen. Aanleiding tot dit mythische beeld gaf de in zee verdwijnende zon.

[1]) Zoo luidt het grafschrift in den dichterhoek van de Westminster Abdij: „Zeldzame ouwe Ben." Ben Jonson is een van Shakespeare's groote tijdgenooten.

dood als van den phoenix is, een nieuwe geboorte tot grooter en beter. Het is de grondwet van het bestaan voor een schepsel, voortgekomen uit den tijd, levende in deze plaats van hoop. Alle ernstige menschen hebben die wet beseft, kunnen haar nog beseffen.

En laat ons nu daarmede in verband een blik werpen op de l a a t s t e mythe van de verschijning van Thor, en daar eindigen. Het komt mij voor, dat het de jongste van al deze fabelen is; een droevig protest tegen den voortgang van het christendom, als een verwijt door een behoudend heiden geuit. Koning Olaf is ernstig gelaakt om zijn overgrooten ijver bij het invoeren van het christendom. Waarlijk, ik zou hem veel meer gelaakt hebben om een te geringer ijver daarin. Hij betaalde er duur genoeg voor, hij stierf in den opstand van zijn heidensche onderdanen in het jaar 1033, in den slag te Stickelstad, bij hetzelfde Drontheim, waar de voornaamste kathedraal van het Noorden nu gedurende vele eeuwen heeft gestaan, dankbaar toegewijd aan de nagedachtenis van den heiligen Olaf. De mythe omtrent Thor luidt aldus: Koning Olaf, de christelijke hervormer, zeilt met een hem passend gevolg langs de kust van Noorwegen, van haven tot haven, recht doende, of ander koninklijk werk; bij het verlaten van een zekere haven bemerkt men, dat een vreemdeling met ernstige oogen en voorkomen, rooden baard en statige, forsche gestalte aanboord is gestapt. De hovelingen spreken hem aan; zijn antwoorden treffen door hun juistheid en diepte; eindelijk wordt hij bij den koning gebracht. Het gesprek hier van den vreemdeling met den koning is niet minder merkwaardig, als zij langs de mooie kust zeilen. Na eenigen tijd spreekt hij koning Olaf aldus aan: „Ja, koning Olaf, het is alles prachtig daar, beschenen door de zon, groen, vruchtbaar,

een recht mooi tehuis voor u; en menigen bitteren strijd met de rots-Jötuns had Thor, voordat hij het zoo heeft kunnen maken. En nu schijnt gij voornemens Thor op zij te zetten. Koning Olaf, neem u in acht," zei de vreemdeling, zijn wenkbrauwen fronsende; en toen zij weer rondzagen, was hij nergens te vinden. — Dit is de laatste verschijning van Thor op dit wereldtooneel.

Zien wij niet, hoe gemakkelijk de fabel kon ontstaan zonder dat er sprake was van gebrek aan waarheidsliefde? Het is de wijze, waarop de meeste goden in het midden der menschen zijn verschenen. Als in den tijd van Pindarus[1]), bijvoorbeeld, „Neptunus eenmaal gezien werd bij de Nemeïsche spelen"[2]), wat was ook deze Neptunus anders dan een „vreemdeling met edel, ernstig voorkomen," w a a r d i g om „gezien" te worden! Er is iets aandoenlijks, tragisch voor mij in deze laatste stem van het heidendom. Thor is verdwenen, de geheele Noorsche godenwereld is verdwenen, en zal nooit meer terugkeeren. Op dezelfde wijze gaan de verhevenste dingen heen. Alle dingen, die in deze wereld zijn geweest, alle dingen die daarin zijn of zullen zijn, moeten verdwijnen; wij moeten hun ons droevig afscheid geven.

---

[1]) P i n d a r u s: Grieksch lierdichter, omstreeks 520 v. Chr. in Boeotië geboren. In zijne beroemde „Oden" bezingt hij den roem der overwinnaars in de Olympische, Pythische, Nemeïsche en Isthmische spelen (zie noot 1 pag 58).

[2]) N e m e ï s c h e s p e l e n: In het oude Griekenland werden op gezette tijden groote volksspelen gehouden. Behalve de Nemeïsche, had men er nog de Olympische, Pythische en Isthmische spelen. De Nemeïsche spelen ontleenen hun naam aan de kleine plaats N e m e a, in 't landschap Argolis, waar zij gevierd werden. Deze spelen bestonden uit wedloopen en lichaamsoefeningen van allerlei aard en in dichterlijke wedstrijden, en waren bovendien als nationale vereenigingspunten van belang voor het openbare leven der Hellenen.

Die Noorsche godsdienst, een ruwe maar ernstige, strenge, indrukwekkende W ij d i n g d e r D a p p e r h e i d (zoo kunnen wij hem omschrijven), was voldoende voor deze oude, dappere Noormannen. Wijding der dapperheid is geen *kwaad* ding! Wij willen het aanvaarden als iets goeds in zijn beperkte waarde. En het is ook niet zonder nut om iets te w e t e n van dit oude Heidendom van onze vaderen. Onbewust en vereenigd met hoogere dingen, is het nog in ons, dat oude geloof. Het met bewustheid te kennen, brengt ons in nauwer en duidelijker betrekking met het verleden — met onze eigen bezittingen in het verleden. Want het gansche verleden, ik blijf het herhalen, is het eigendom van het heden; het v e r l e d e n bezat altijd iets w a a r s, en is een kostbaar bezit. Het is in een verschillenden tijd, op een verschillende plaats altijd weer een andere z ij d e van onze gemeenschappelijke menschelijke natuur, die zich heeft ontwikkeld. Het werkelijk Ware is de som van al die zijden; niet éène afzonderlijk bevat, wat er van de menschelijke natuur tot hier toe zich heeft ontwikkeld. Beter ze alle te kennen dan ze te miskennen. „Welken van deze drie godsdiensten hangt gij in 't bijzonder aan?" vraagt Meister[1]) aan zijn leermeester. „Allen drie!" antwoordt de ander, „allen drie, want door hun vereeniging vormen zij pas den waren godsdienst."

[1]) W i l h e l m M e i s t e r, in Goethe's beroemde werk: „Wilhelm Meister's Leerjaren," en „Wilhelm Meister's Zwerfjaren."

TWEEDE LEZING (8 Mei 1840)

DE HELD ALS PROFEET, MAHOMED: DE ISLAM

VAN de eerste ruwe tijden van het heidendom bij de Scandinaviërs in het Noorden, schrijden wij voort tot een geheel ander tijdperk van godsdienstig geloof onder een geheel ander volk: het Mahomedanisme bij de Arabieren. Een groote verandering; welk een verandering en vooruitgang in den algemeenen toestand en gedachten der menschen wordt hiermede aangeduid!

De Held wordt nu niet als een god onder zijn medemenschen beschouwd, maar als een door God bezielde, als een Profeet. Het is de tweede phase van Heldenvereering; wij kunnen zeggen, dat de eerste of oudste verdwenen is om niet weer terug te keeren; in de wereldgeschiedenis zal er geen man meer zijn, hoe groot hij moge wezen, die door zijn medemenschen als een god wordt beschouwd. Ja, we mogen met reden vragen, of er ooit een groep menschelijke wezens geweest is, die werkelijk meenden, dat de mensch, dien zij daar naast hen *zagen* staan, een god was, de schepper van deze wereld? Misschien niet; het was meestal een man, dien zij zich herinnerden, of gezien *hadden*. Maar dit kan evenmin meer geschieden. Een Groot Man wordt voortaan nooit meer als een god erkend.

Het was een ruwe, grove dwaling, den Grooten Man voor een god aan te zien. Maar laat ons toch zeggen, dat het ten allen tijde moeielijk is te weten, *wat* hij is, of wat we van hem moeten denken en hoe hem ontvangen! De meest kenmerkende trek in

de geschiedenis van een tijdperk is de wijze, waarop het een Groot Man bejegent. Er is altijd, volgens het juiste instinkt van den mensch, iets goddelijks aan hem. Of zij hem voor een god zullen houden, voor een profeet, of voor wat zij hem zullen aanzien, — dat is altijd de vraag; door de wijze, waarop ze die beantwoorden, zullen we als door een klein venster tot op den diepsten grond de geestesgesteldheid dier menschen doorschouwen. Want uitteraard is de Groote Man, zooals hij uit de hand der Natuur komt, altijd hetzelfde soort van wezen; Odin, Luther, Johnson, Burns [1]), ik hoop duidelijk te maken, dat zij oorspronkelijk allen van dezelfde stof zijn; dat zij slechts door de ontvangst, die de wereld hun bereidde, en door de gestalten, die zij aannamen, zoo onmetelijk verschillend zijn. De vereering van Odin verbaast ons: — voor den Grooten Man neer te vallen in een bedwelming van liefde en bewondering, met het gevoel in hun hart, dat hij een hemelbewoner, een god was! Daar valt zeker genoeg op af te dingen; maar een Burns bijv. welkom te heeten, zooals wij het deden, kunnen we dat volmaakt noemen? De kostbaarste gave, die de hemel aan de aarde kan schenken; een man van „genie," zooals wij het noemen; de ziel van een mensch, werkelijk met een boodschap van God tot ons uit den hemel gezonden: dit verspillen wij als een nutteloos vuurwerk, ons slechts gezonden voor afleiding en vermaak, en laten het vergaan tot asch, puinhoop en nutteloos ding; z u l k een ontvangst van een Groot Man kan ik evenmin volmaakt noemen! De kern der zaak beschouwende, zou men het geval van Burns misschien een nog weerzinwekkender verschijnsel

---

[1]) Robert Burns, de Schotsche zanger van het eind der 18de eeuw (1759—1796).

kunnen noemen, een nog treuriger blijk van de afdwalingen, waartoe de menschelijke onvolmaaktheid in staat is, dan heel de wijze van doen dier oude Scandinaviërs ! Zoo geheel in onberedeneerde liefde en bewondering weg te smelten, was niet goed; maar zulk een onberedeneerde, ja onredelijk-zelf-genoegzame heel-en-al-geen-liefde is misschien nog erger. — Heldenvereering is iets, dat altijd verandert; in ieder tijdperk verschillend en moeilijk goed te volbrengen. Ja, waarlijk, men zou kunnen zeggen, dat het voornaamste van alles, wat er in een tijdperk te doen valt, is, zijne helden op juiste wijze te vereeren.

Wij hebben Mahomed niet gekozen als den voortreffelijksten profeet, maar als dengeen, over wien wij met de meeste vrijheid kunnen spreken. Hij is geenszins de echtste, maar wel, in mijn schatting, een echte profeet. En daar er geen gevaar bestaat, dat een van ons Mahomedaan zal worden, wensch ik al het goeds van hem te zeggen, dat ik naar waarheid van hem zeggen kan. Het is de weg om tot zijn geheim te geraken; laat ons trachten te begrijpen, wat hij met de wereld wilde; wat de wereld met hem wilde en wil, zal dan een gemakkelijker te beantwoorden vraag zijn. Onze gangbare meening omtrent Mahomed, dat hij een berekenend bedrieger, een vleeschgeworden leugen was, en zijn geloof niets dan bedrog en zotheid, begint nu werkelijk voor ieder onhoudbaar te worden. De leugens, die welmeenende ijver rondom dezen man heeft opgestapeld, zijn slechts onteerend voor onszelf. Toen Pococke [1]) aan Hugo de Groot vroeg, waar het bewijs was voor het verhaal omtrent de duif, die was afgericht om erwten uit Mahomed's oor te pikken en zoo voor een engel door te gaan, die

[1]) Beoefenaar van Oostersche taal en wetenschap te Oxford.

hem woorden van wijsheid influisterde, antwoordde Hugo de Groot, dat er geen bewijs voor was! Het wordt werkelijk tijd dit alles over boord te werpen. Het woord, dat deze man heeft gesproken, is nu de levensgids geweest voor honderdtachtig millioen menschen, sedert twaalfhonderd jaren. Die honderdtachtig millioen menschen waren even als wij door God geschapen. Een grooter aantal van God's schepselen gelooft op dit oogenblik in het woord van Mahomed dan in welk ander woord ook. Moeten we aannemen, dat het 't verachtelijk werk van een geestelijken goochelaar was, dit alles, waarbij zooveel schepsels van den Almachtige hebben geleefd en zijn gestorven? Wat mij betreft, ik kan zoo iets niet aannemen. Ik wil bijna alles liever gelooven dan dit. Men zou niet weten, wat van de wereld te denken, indien bedrog hier zoo tierde en zoo werd gesteund.

Ach, zulke theorieën zijn erbarmelijk, Indien wij tot kennis van eenig ding in Gods wezenlijke schepping willen geraken, laten wij dan gansch geen geloof daaraan slaan! Zij zijn het product van een eeuw van twijfel; zij toonen de treurigste geestelijke verlamming aan en slechts een levend-dood zijn der menschelijke zielen; een goddeloozer theorie is, geloof ik, op deze aarde nooit verkondigd. Een onwaar mensch zou een godsdienst stichten? Och wat! een onwaar mensch kan geen steenen huis bouwen! Indien hij niet n a a r w a a r h e i d de eigenschappen kent en in acht neemt van kalk, gebakken klei, en waar hij mede werken moge, dan is het geen huis, dat hij bouwt, maar een puinhoop. Het zal geen twaalf eeuwen blijven staan om honderd tachtig millioen menschen te huisvesten; het zal onmiddellijk instorten. Een mensch moet zich regelen naar de wetten der natuur, moet waarlijk in gemeenschap zijn met de natuur en den waren

aard der dingen, of de natuur zal hem antwoorden: Neen, in het geheel niet! Mooi ingekleede voorstellingen pakken altijd, — ach mij! — een Cagliostro, vele Cagliostro's, leiders der wereld, die op den voorgrond treden, zij hebben voorspoed door hun bedrog, voor een dag. Het gaat ermee als met een valsche banknoot; zij slagen erin haar uit hun onwaardige handen te geven; anderen, niet zij, moeten er voor lijden. De natuur barst uit in vuurvlammen, Fransche revoluties en dergelijke, die getuigen met ontzettende waarheid, dat valsche banknoten valsch zijn.

Maar in 't bijzonder van een Groot Man waag ik het te beweren, dat het ongelooflijk is, dat hij anders dan waar zou zijn geweest. Deze eigenschap komt mij voor de eerste grondslag van zijn wezen te zijn en van alle andere eigenschappen, die hij overigens moge bezitten. Geen Mirabeau, Napoleon, Burns, Cromwell, geen mensch, in staat om iets tot stand te brengen, maakt daarmede niet in de eerste plaats volkomen ernst; is niet, wat ik noem een oprecht man. Ik zou zeggen, dat o p r e c h t h e i d, een diepe, groote, onvervalschte oprechtheid, de eerste karaktertrek van alle menschen is, die in eenig opzicht Helden zijn. Niet de oprechtheid, die zichzelf oprecht noemt, o, neen, dat is een zeer armzalige soort, een oppervlakkige, blufferige, zelfbewuste oprechtheid, meestal hoofdzakelijk verwaandheid. De oprechtheid van een Groot Man is een zoodanige, waarover hij niet kan spreken; hij is er zich niet van bewust, ja, ik geloof, dat hij zich eerder van onoprechtheid bewust is; want welk mensch kan, ook maar voor een dag, nauwgezet volgens de wet der waarheid wandelen? Neen, een Groot Man verheft zich niet op zijn oprechtheid, verre van dien; hij vraagt zich misschien niet eens af, of hij zoo is; ik zou eerder zeggen

dat zijn oprechtheid niet van hem afhangt, hij kan niet anders dan oprecht zijn. Het groote feit van het bestaan is voor hem groot. Waarheen hij ook vlucht, hij kan niet ontkomen aan de ontzaglijke tegenwoordigheid van deze werkelijkheid. Zijn gemoed is zoo gevormd; daardoor is hij in de eerste plaats groot. Ontzettend en wonderbaar, werkelijk als het leven, werkelijk als de dood, is dit heelal voor hem. Al vergeten alle menschen de waarheid ervan en gaan slechts in ijdelen schijn voort, hij kan het niet. Ieder oogenblik flikkert het vlammebeeld voor hem op, onloochenbaar, daar, daar! — Ik verlang, dat ge dit als mijn voornaamste bepaling van een Groot Man beschouwt. Een klein man kan dit bezitten, het ligt onder het bereik van ieder mensch, dien God heeft geschapen, maar een Groot Man kan er niet buiten.

Zulk een mensch is wat wij een oorspronkelijk mensch noemen; hij komt tot ons uit de eerste hand. Hij is een boodschapper uit het Oneindige Onbekende met mededeelingen tot ons gezonden. Wij mogen hem Dichter, Profeet, God noemen, — op de een of andere manier voelen we allen, dat de woorden, die hij spreekt, zijn als die van geen ander mensch. Onmiddellijk voortgekomen uit de innerlijke werkelijkheid der dingen; — hij leeft en moet leven in dagelijksche gemeenschap daarmede. Aangeleerde wijsheid kan deze niet voor hem verbergen; hij is blind, dakloos en ellendig, indien hij zich laat leiden door geruchten; de innerlijke waarheid vlamt tot hem door. Waarlijk, zijn zijn uitspraken niet een soort van „openbaring?" Hoe moeten we ze anders noemen bij gebrek aan een beteren naam? Hij komt uit het hart der wereld; hij is een deel van de eerste werkelijkheid der dingen. God heeft veel openbaringen gegeven, maar ook dezen man, heeft God hem niet geschapen,

den laatste en nieuwste van alle? „De inblazing des Almachtigen maakt h e m verstandig;" [1]) vóór alle dingen moeten we naar hem luisteren.

Wij willen dezen Mahomed dus in geen geval als een dwaze, als een theatrale verschijning beschouwen, een armen, zelfbewusten, eerzuchtigen intrigant; zoo kunnen we ons hem niet voorstellen. De boodschap, die hij bracht, onvolkomen als zij was, was met dat al een waarachtige; een ernstige, verwarde stem van uit de onbekende diepten. De woorden van dezen man waren, evenmin als zijn werken hier beneden, valsch; geen dwaasheid en bedrog: een vurige massa van leven, opgeworpen uit den grooten boezem der natuur zelf. Om de wereld in vlam te zetten; de Schepper der wereld had het zoo bevolen. En al de fouten, de onvolmaaktheden, de onoprechtheden zelfs van Mahomed, al waren die nog zoo bewezen, kunnen aan dir eerste en voornaamste feit in zijn bestaan niets afdoen.

Over het geheel hechten wij te veel aan fouten; de bijzonderheden verbergen de eigenlijke kern der zaak. Fouten? De grootste van alle fouten is, naar mijn meening, zich van geen enkele bewust te zijn. Lezers van den bijbel vooral, zou men denken, moesten beter weten. Wie wordt daar genoemd „de man naar Gods hart?" David, de koning der Hebreeën, was tot zonden genoeg vervallen; de zwartste misdaden; in zijn leven wordt voorwaar de zonde niet gemist. En dan vragen de ongeloovigen hoonend: „Is dit uw man naar Gods hart?" Die spot lijkt mij maar oppervlakkig te zijn. Wat zijn fouten, wat zijn de uiterlijke bijzonderheden van een leven, indien het innerlijk geheim ervan, de

[1]) Job 32, vers 8.

wroeging, de verzoekingen, de oprechte, dikwijls teleurgestelde, nooit eindigende worsteling ervan worden vergeten? „Het is niet bij een man die wandelt, dat hij zijnen gang richte." [1]) Is van alle menschelijke daden b e r o u w niet de meest goddelijke? De doodelijkste zonde, zeg ik, is juist dit aanmatigende gevoel van zondeloosheid; — dat is de dood; het hart, dat zich zoo bewust is, is gescheiden van oprechtheid, nederigheid en werkelijkheid: is dood; het is „rein," zooals dood, droog zand rein is. David's leven en geschiedenis, zooals het voor ons is neergeschreven in deze Psalmen van hem, beschouw ik als het meest ware zinnebeeld, dat ooit van 's menschen zedelijken vooruitgang en strijd hier beneden is gegeven. Alle ernstige zielen zullen er altijd het waarachtige streven in zien,van een ernstige, menschelijke ziel, naar hetgeen het goede en het beste is; streven menigmaal teleurgesteld, bitter teleurgesteld, terugvallend tot op de grens van volkomen vernietiging; toch een nooit eindigende worsteling, steeds opnieuw begonnen, met tranen, berouw, en onoverwinnelijke wilskracht. Arme menschelijke natuur! Is niet zoo in waarheid altijd 's menschen levensloop, een aaneenschakeling van struikelingen? Een mensch kan eenmaal niet anders. In dit wilde element van het leven moet hij voorwaarts streven; soms vallend, diep vernederd; en steeds moet hij weer opstaan, weer voorwaarts worstelen met tranen, berouw en een bloedend hart. Dat zijn strijd een waarachtige, onoverwinnelijke zij, dat is de allesbeheerschende vraag. Wij willen ons vele treurige levensbijzonderheden getroosten, als de kern van dat leven maar zuiver is. Bijzonderheden op zich zelf zullen ons die wezenskern nooit leeren kennen. Ik geloof, dat we

---

[1]) Jeremia 10, vers 23.

Mahomed's fouten, zelfs als fouten, verkeerd beoordeelen; maar het geheim van zijn wezen zal ons nooit geopenbaard worden, indien wij bij die fouten blijven stilstaan. Wij willen dit alles achter ons laten, en er ons van verzekerd houden, dat hij iets waars bedoelde en eerlijk vragen, wat dat was of zou kunnen zijn.

Deze Arabieren, te midden van wie Mahomed werd geboren, zijn zeker een merkwaardig volk. Hun land zelf is merkwaardig, de geschikte woonplaats voor zulk een ras. Woeste, ontoegankelijke rotsen, groote, onherbergzame woestijnen, afgewisseld met prachtige strooken groen: overal waar water is, daar is 't groen en mooi; welriekende heesters, dadelboomen, geurige harsboomen. Stel u dien ruimen horizon van zand voor, leeg, zwijgend als een zandzee, die de eene bewoonbare plaats van de andere scheidt. Gij zijt daar geheel alleen, alleen gelaten met het Heelal, overdag de vurige zon er op neervlammend met ondragelijke schittering, 's nachts het groote, diepe uitspansel met zijn sterren. Zulk een land is geschikt voor een snelhandelend, diep-voelend menschenras. Er is iets zeer vlugs, bedrijvigs en toch zeer nadenkends en geestdriftvols in het Arabisch karakter. De Perzen worden de Franschen van het Oosten genoemd; we wenschen de Arabieren de Oostelijke Italianen te noemen. Een begaafd, edel volk; een volk met een hartstochtelijken, vurigen gemoedsaard en bij machte om dien streng in toom te houden: het kenmerk van zieleadel, van genie. De zwervende Bedoein heet den vreemdeling welkom in zijn tent, als iemand, die recht heeft op alles, wat zich daarin bevindt; al ware hij zijn ergste vijand, hij zou zijn kemelsveulen slachten om hem te onthalen, hem drie dagen met heilige gastvrijheid bedienen, hem

uitgeleide doen en van het noodige voorzien voor zijn verdere reis, — om hem daarna, als gevolg van een even heilige wet, te dooden, als hij kan. Hun spreken is als hun handelen. Zij zijn geen spraakzaam volk, eerder een zwijgend, maar met welsprekendheid begaafd, als zij spreken. Een ernstig, waarheidslievend soort van menschen. Zij zijn, zooals we weten, aan de Joden verwant, maar met den onverbiddelijken, vreeselijken ernst der Joden schijnen zij iets bevalligs, schitterends te vereenigen, dat niet Joodsch is. Vóór Mahomeds tijd hielden zij dichterlijke wedstrijden. Sale vertelt, dat te Ocadh, in het zuiden van Arabië, jaarmarkten werden gehouden, waar dichters, nadat het handeldrijven afgeloopen was, zingend om den prijs dongen: — het nomadenvolk verzamelde zich om daarnaar te luisteren.

Eén Joodsche eigenschap vertoonen deze Arabieren, de vrucht van vele of van alle verheven eigenschappen: wat we godsdienstig gevoel mogen noemen. Van oudsher waren zij vurige aanbidders van wat zij aanbiddelijk achtten. Zij aanbaden de sterren als Sabeërs [1]), aanbaden vele natuurlijke voorwerpen, erkenden ze als symbolen, onmiddellijke openbaringen van den Schepper der natuur. Het was verkeerd en toch niet geheel verkeerd. Al God's werken zijn nog in zekeren zin symbolen van God. Rekenen we het niet nog steeds als een verdienste aan, een zekeren onpeilbaren zin, — dichterlijke schoonheid noemen we het, — in alle natuurlijke voorwerpen, welke zij ook zijn mogen, ter erkennen? Een man is een dichter en wordt erom geëerd, als hij zoo spreekt en zingt; — het is een zwakkere vorm van aanbidding. Deze Arabieren

[1]) Sabeërs, een in den bijbel vermelde volksstam (Job I : 15), die in overoude tijden ten Z.W. van Gelukkig Arabië woonde.

bezaten vele profeten, elk een leeraar voor zijn stam, sprekende naar het licht, dat hij had ontvangen. Waarlijk, hebben wij niet van oudsher de edelste bewijzen, nog voor een ieder tastbaar, van wat er aan godsvrucht en edelen zin in deze landelijke, nadenkende volken heeft gewoond? Bijbel-critici schijnen het erover eens te zijn, dat ons eigen Boek Job in dat gedeelte van de wereld is ontstaan. Ik noem dat boek, afgescheiden van alle theorieën erover, een van de grootste dingen, die ooit met een pen zijn geschreven. Ja, men krijgt een indruk alsof het geen Hebreeuwsch was; er heerscht iets zoo edel universeels in, verschillend van edele vaderlandsliefde of sektengeest. Een edel boek; een boek voor ieder! Voor het eerst wordt in dit oude boek het nooit eindigende probleem gesteld, — het probleem van 's menschen lot en Gods wegen met hem hier op aarde. Alles in zulke vrije, vaardige trekken, verheven in zijn oprechtheid en eenvoud, in zijn epische melodie en verzoenende rust. Daar is het ziende oog, het lankmoedige, begrijpende hart. Zoo waar in alle opzichten, zulk een waar inzicht en ware opvatting van alle dingen, van de materieele dingen niet minder dan van de geestelijke; het Paard, — „Kunt gij zijnen hals met donder bekleeden? — het belacht de vrees en wordt niet ontsteld, en keert niet wederom vanwege het zwaard!" [1]) In zulke levende gelijkenissen werd sedert nooit meer geschilderd. Verheven smart, verheven verzoening; de oudste koraalmelodie gerezen als uit het hart der menschheid; zoo teeder, en groot; als het middernachtelijk uur in den zomer, als de wereld met haar zeeën en sterren! Er is, naar mijn meening, noch in den bijbel noch daarbuiten iets geschreven van gelijke letterkundige verdienste.

---

[1]) Job 39, vers 22—25.

Voor de afgodische Arabieren was een van de oudste voorwerpen van algemeene aanbidding de Zwarte Steen, die nog bewaard wordt in het gebouw Caabah te Mekka. Diodorus Siculus vermeldt deze Caabah onmiskenbaar als den oudsten en meesten geëerden tempel van zijn tijd; dat is ongeveer een halve eeuw voor onze jaartelling. Silvestre de Sacy zegt, dat er eenige waarschijnlijkheid bestaat, dat deze Zwarte Steen een meteoorsteen is. In dat geval zou iemand hem uit den hemel hebben kunnen z i e n vallen ! Hij staat nu naast de bron Zem-Zem. De Caabah is over beide heengebouwd. Een bron is overal iets schoons en roerends, als het ware leven, dat uit de harde aarde stroomt; maar nog meer in die warme, droge landen, waar zij de eerste levensvoorwaarde is. De bron Zem-Zem heeft haar naam te danken aan het borrelende geluid van het water, zem-zem; men denkt, dat het de bron is die Hagar met haar kleinen Ishmaël in de wildernis vond; zij en de meteoorsteen zijn sinds dien tijd heilig geweest, en hebben weder duizenden van jaren een Caabah boven zich. Een merkwaardig ding, deze Caabah ! Daar staat hij op dit oogenblik in een zwart zeildoek gehuld, dat de sultan jaarlijks zendt, „zeven en twintig ellen hoog," met een zuilengang, een dubbele zuilengang eromheen, met guirlandes van lampen en zonderlinge versieringen; de lampen zullen d e z e n nacht weer ontstoken worden, om weer te schitteren onder de sterren. Een echt stuk van het oudste verleden. Het is de *Keblah* van alle Mahomedanen; van Delhi tot Marocco zijn de oogen van ontelbare biddende lieden dáárheen gericht, dezen dag en iederen dag vijf maal; een van de gedenkwaardigste middelpunten onder de menschelijke woonplaatsen.

Aan de heiligheid aan dezen Caabah Steen en Hagar's Bron toegekend, aan de pelgrimstochten

van alle Arabische stammen daarheen, heeft Mekka haar opkomst als stad te danken. Eens een groote stad, is ze nu tot verval geraakt. Als stad is ze niet door de natuur bevoorrecht. Zij ligt in een zandige diepte tusschen kale heuvels, op een afstand van de zee; hare levensmiddelen, zelfs haar brood, moeten ingevoerd worden. Maar er kwamen zoovele pelgrims, die huisvesting behoefden, en van het begin af worden pelgrimsplaatsen dadelijk handelsplaatsen. Den eersten dag dat pelgrims samenkomen, zijn er ook kooplieden bijeen: waar menschen voor één zaak samentreffen, bemerken ze, dat ze ook andere doeleinden kunnen dienen, die eveneens de samenkomst van velen eischen. Mekka werd de jaarmarkt van geheel Arabië. En daardoor de voornaamste stapelplaats en voorraadsschuur van allen handel, die gedreven werd tusschen Indië en de Westelijke landen, Syrië, Egypte, zelfs Italië. Het heeft een tijd gehad, dat het een bevolking van 100.000 inwoners telde, koopers en verzenders van deze Oostenrijksche en Westersche producten, invoerders voor eigen gebruik van levensmiddelen en koren. De regeeringsvorm was een soort ongeregelde, aristocratische republiek, niet zonder een zweem van priesterheerschappij. Tien mannen uit een voornamen stam, op primitieve wijze gekozen, waren Gouverneurs van Mekka en Bewaarders van de Caabah. De Koreishiten waren de voornaamste stam in Mahomed's tijd; zijn eigen familie behoorde tot dien stam. Het overige van de natie, verdeeld en van elkaar gescheiden door woestijnen, leefde onder dergelijke ruwe, patriarchale heerschappij van een of meerderen. Herders, vrachtrijders, kooplieden en meestal roovers ook; meestal in onderlingen strijd, of allen tegen allen; te zamen gehouden door geen anderen openlijken band, dan deze ontmoeting bij den Caa-

bah, waar alle vormen van Arabische afgodendienst in gemeenschappelijke aanbidding samenkwamen; hoofdzakelijk bijeengehouden door den innerlijken onverbreekbaren band van hetzelfde bloed en dezelfde taal. Zoo hadden de Arabieren lange jaren, door de wereld onopgemerkt, geleefd; een volk van groote eigenschappen, onbewust den dag afwachtend, waarop zij door de geheele wereld zouden worden opgemerkt. Hun afgodendienst schijnt op zijn laatste beenen te zijn gegaan; velerlei was bij hen in verwarring en gisting geraakt. Vage berichten van de meest belangrijke gebeurtenis, die ooit in deze wereld plaats greep: het leven en den dood van den Goddelijken Man in Judea, tegelijk teeken en oorzaak van onnoemelijke verandering voor alle menschen der wereld, hadden in den loop der eeuwen ook Arabië bereikt; en moesten ook daar, natuurlijk, gisting verwekken.

Het was onder dit Arabische volk dat, onder deze omstandigheden, Mahomed in het jaar 570 van onze jaartelling werd geboren. Hij behoorde tot de familie Hashem van den stam der Koreishiten, zooals we hebben gezegd; ofschoon arm, stond hij in betrekking tot de voornaamste personen van zijn volk. Bijna bij zijn geboorte verloor hij zijn vader; toen hij zes jaar was ook zijn moeder, een vrouw bekend om haar schoonheid, haar goedheid en verstand; hij werd toevertrouwd aan de zorg van zijn grootvader, een ouden man van wel honderd jaar. Een goede, oude man: de vader van Mahomed. Abdallah, was zijn jongste en lievelingszoon geweest. Hij zag in Mahomed, met zijn door ouderdom versleten oogen, oogen die een eeuw oud waren, den verloren Abdallah weer terug, alles wat overgeblevan was van Abdallah. Hij hield innig veel van den kleinen wees; placht te zeggen, dat men zorg moest dragen voor dien mooien, kleinen jongen; niets was

zoo kostbaar in hun familie als hij. Bij zijn dood, toen de knaap nog maar twee jaar oud was, gaf hij hem over aan de zorg van Abu Thaleb, den oudsten van de ooms, nu immers hoofd der familie geworden. Door dezen oom, naar alle blijken een rechtvaardig en verstandig man, werd Mahomed op de beste Arabische wijze opgevoed.

Toen Mahomed opgroeide, vergezelde hij zijn oom op handelsreizen en dergelijke; op zijn achttiende jaar zien we hem als strijder zijn oom in den oorlog volgen. Maar de reis, die misschien voor hem de meeste beteekenis had, was er een, die wij eenige jaren vroeger vinden opgeteekend: een reis naar de markten van Syrië. Hier kwam de jongeman voor het eerst in aanraking met een geheel vreemde wereld, met een vreemd element, dat voor hem van het hoogste gewicht was: het christelijk geloof. Ik weet niet, wat ik denken moet van dien Sergius, den Nestoriaanschen monnik [1]), bij wien Aby Thaleb en hij moeten gehuisvest zijn geweest, noch hoe een monnik, welke dan ook, iemand zoo jong als hij heeft kunnen onderrichten. Meer dan waarschijnlijk is dat verhaal omtrent den Nestoriaanschen monnik zeer overdreven. Mahomed was slechts veertien jaar oud, kende geen taal dan zijn eigene: veel in Syrië moet voor hem een vreemde, onbegrijpelijke maalstroom zijn geweest. Maar de oogen van den knaap waren geopend; vage voorstellingen van veel dingen werden ongetwijfeld opgenomen, en nog onbegrepen bewaard, die later op een vreemde wijze zouden rijpen tot meeningen, geloofsovertuigingen en inzichten. Deze reizen naar Syrië waren waarschijnlijk het begin van veel voor Mahomed.

---

[1]) Volgeling van N e s t o r i u s, patriarch van Constantinopel.

Nog een omstandigheid moeten we niet vergeten: dat hij geen schoolonderricht had; van hetgeen wij schoolonderricht noemen in het geheel niets. De schrijfkunst was nog maar kort geleden in Arabië ingevoerd; de meening schijnt juist te zijn, dat Mahomed nooit heeft kunnen schrijven! Het leven in de woestijn, met al haar ervaringen, was zijn gansche opvoeding. Wat hij, van zijn nevelachtig standpunt, van dit oneindig heelal met zijn eigen oogen en gedachten kon opnemen, zooveel en niet meer zou hij ervan weten. Merkwaardig, indien we het bedenken, dat verstoken zijn van boeken. Uitgenomen hetgeen hij zelf waarnam of vernam door onzekere geruchten in de duistere Arabische woestijn, kon hij niets weten. De wijsheid, die vóór hem en op andere plaatsen was verzameld, bestond als 't ware zoo goed als niet voor hem. Van de machtige broederzielen, lichtbakens door zoo menig land en tijdperk, verkeerde niemand onmiddellijk met deze groote ziel. Hij is daar alleen, diepbegraven in den boezem der wildernis, moet zoo opgroeien, alleen met de natuur en zijn eigen gedachten.

Van zijn vroegste jeugd had hij de aandacht getrokken als een nadenkend man. Zijn makkers noemden hem Al Amin, „de Getrouwe." Een man van oprechtheid en trouw; oprecht in hetgeen hij deed, in wat hij sprak en dacht. Zij merkten op, dat hij altijd wat bedoelde. Een man eerder karig met woorden, die zweeg, als er niets te zeggen was, maar als hij sprak, ter snede, wijs en oprecht, altijd licht over de zaak werpend. Alleen het aldus gesprokene is waard gesproken te worden! Wij zien, dat hij zijn gansche leven door als een krachtig, broederlijk en oprecht man is beschouwd. Een ernstig, oprecht karakter; toch beminnelijk, hartelijk en gezellig, ja zelfs boertig; een man die gul lachen kon; — er zijn menschen, wier lach even

onwaar is als alles aan hen, menschen, die niet kunnen lachen. Men hoort van Mahomed's schoonheid: zijn edel, schrander, eerlijk gelaat, hoogbruine gelaatskleur, stralende, zwarte oogen; ik houd ook van dien ader op zijn voorhoofd, die donker opzwol, als hij vertoornd was, evenals de hoefijzer-ader in Scotts Redgauntlet. Het was een eigenaardig kenmerk in de Hashem-familie, deze donkere, zwellende ader op het voorhoofd; Mahomed had haar zeer sterk, naar het schijnt. Een spontaan, hartstochtelijk, maar rechtvaardig en eerlijk man! Een ziel van vuur en van licht, vol ongebreidelde levenskracht, ruwe waarde, nog geheel ongevormd, die daar zijn levenstaak uitwerkt in de diepten van de woestijn.

Hoe hij bij Kadijah, een rijke weduwe, werd geplaatst als haar rentmeester, en voor haar zaken weer naar de markten van Syrië reisde; hoe hij alles, zoo als men zich goed kan voorstellen, met trouw en beleid behartigde; hoe haar dankbaarheid, haar achting voor hem toenam: het verhaal van hun huwelijk is aantrekkelijk en begrijpelijk, zooals het ons door de Arabische schrijvers wordt verteld. Hij was vijf en twintig jaar; zij veertig, hoewel nog schoon. Hij schijnt op de meest hartelijke, vreedzame en gezonde wijze met zijn weldoenster en vrouw geleefd te hebben, haar oprecht liefhebbende en haar alleen. Het getuigt zeer tegen de theorie, die hem een bedrieger noemt, het feit, dat hij op deze volkomen onberispelijke, volkomen rustige en gewone wijze leefde, totdat de drift van zijn jeugd was bezonken. Hij was veertig jaar oud geworden, voordat hij over eenige zending uit den hemel sprak. Al zijn werkelijke of veronderstelde ongeregeldheden dagteekenen van na zijn vijftigste jaar, toen de goede Kadijah stierf. Zijn gansche „eerzucht" was, zoo het schijnt, tot daartoe slechts geweest

een eerlijk leven te leiden; slechts de goede meening van buren, die hem kenden, was tot dusverre genoeg „roem" voor hem geweest. Niet voordat hij reeds oud begon te worden, toen het vuur van den hartstocht in zijn ziel was uitgebrand en vrede het voornaamste ding werd, dat deze wereld hem kon geven, zou hij de loopbaan van eerzucht begonnen zijn en, geheel zijn vroeger karakter en bestaan logenstraffend, zou hij den ellendigen, ledigen charlatan uitgehangen hebben om dat te verkrijgen, waarvan hij niet langer kon genieten ! Wat mij betreft, ik geloof daar in het geheel niet aan.

O neen, deze diepvoelende zoon van de wildernis met zijn stralende, zwarte oogen en open, medegevoelende, diepe ziel, had andere gedachten dan die van eerzucht. Een stille, groote ziel; hij was een van dezulken, die niet anders kunnen zijn dan in ernst; die de natuur zelf heeft bestemd om oprecht te zijn. Terwijl anderen in formules en aangeleerde wijsheid wandelen, voldaan genoeg om daarbij te blijven, kon deze man zich niet verbergen achter formules; hij was alleen met zijn eigen ziel en de werkelijkheid der dingen. Het groote Mysterie van het bestaan, zooals ik reeds zeide, vlamde voor hem op, met zijn verschrikkingen en zijn pracht; geen aangeleerde kennis kon dat onuitsprekelijk feit verbergen. „Hier ben ik !" Zulk een *oprechtheid,* zooals wij het genoemd hebben, heeft in waarheid iets goddelijks. Het woord van zulk een man is een stem onmiddellijk uit het eigen hart der natuur. De menschen luisteren ernaar en moeten ernaar luisteren als naar iets anders; al het overige is daarmee vergeleken ijdele galm. Van den vroegsten tijd af waren, gedurende zijn pelgrims- en zwerftochten, duizend gedachten in dezen man geweest: Wat ben ik ? Wat is dit onpeilbare ding, waarin ik leef, dat de menschen het

heelal noemen? Wat is Leven? Wat is Dood? Wat moet ik gelooven? Wat moet ik doen? — De woeste rotsgevaarten van den berg Hara en den berg Sinaï, de strenge, zandige wildernissen, antwoordden niet. Het machtige uitspansel, dat zwijgend er zich boven welfde, met zijn blauwstralende sterren, antwoordde niet. Er was geen antwoord. 's Mans eigen ziel, en wat aan goddelijke ingeving daarin besloten lag, moest antwoord geven!

Het is wat ieder mensch zich heeft af te vragen; wat ook wij hebben te vragen en te beantwoorden. Deze zwervende man voelde, dat het van oneindige beteekenis was; alle andere dingen van geenerlei beteekenis daarmede vergeleken. Het jargon van disputeerende Grieksche secten, de schemerachtige overleveringen der Joden, de domme sleur van Arabischen afgodendienst: in dit alles was geen antwoord. Een held, ik herhaal het, onderscheidt zich in de eerste plaats hierdoor, hetgeen wij inderdaad het eerste en laatste kenmerk, de Alpha en de Omega [1]) van zijn gansche Heldendom kunnen noemen, — dat hij door den schijn der dingen heen in de d i n g e n ziet. Gewoonte en gebruik, eerbiedwaardige overlevering, eerbiedwaardige formule: deze alle zijn goed of zijn niet goed. Er is iets achter en boven, waarmede al deze dingen moeten overeenstemmen, waarvan zij de afspiegeling moeten zijn, of zij zijn — a f g o d e r ij e n ; „stukken zwart hout, zich aanmatigende God te zijn," voor de ernstige ziel een spotternij en een voorwerp van afschuw. Afgodsbeelden, hoe ook verguld, door hoofden van de Koreishieten aangebeden, zullen geen waarde hebben voor dezen man. Ofschoon alle menschen

---

[1]) Alpha en Omega, Grieksche letters. Wij zouden zeggen: A—Z.

erbij leven, wat baat dit? De groote werkelijkheid staat h e m aan te staren. Hij moet een antwoord geven of ellendig omkomen. Nu, juist nu, of anders door alle eeuwigheid nooit! Geef antwoord; gij moet een antwoord vinden. — Eerzucht? Wat kon geheel Arabië voor dezen man doen; met de kroon van den Griekschen Heraclius, van den Perzischen Chosroes, en alle aardsche kronen; — welke waarde konden zij alle voor hem hebben? Hij verlangde niet van de aarde te hooren gewagen, maar van den hemel en de hel beneden hem. Alle kronen en heerschappijen, waar zouden z ij na enkele korte jaren gebleven zijn? Sheik van Mekka of Arabië te zijn en een stuk verguld hout in de hand krijgen, zal dat iemand zalig maken? Ik denk zeer beslist van neen. Wij willen de hypothese, die hem een bedrieger noemt, geheel laten varen, als niet geloofwaardig, als moeilijk te dulden zelfs, als in hoofdzaak waard door ons verworpen te worden.

Mahomed was gewoon geweest zich jaarlijks gedurende de maand Ramaghan in eenzaamheid en stilte terug te trekken, zooals trouwens de meeste Arabieren deden; een prijzenswaardige gewoonte, die bovenal zulk een man natuurlijk en nutiig moest vinden. Met zijn eigen hart verkeerende in de stilte van de bergen, hij zelf stil, toegankelijk voor de „zachte fluisterstemmen:" het was een zeer natuurlijke gewoonte! Mahomed was in zijn veertigste jaar; hij had zich gedurende deze Ramadhan teruggetrokken in een hol van den berg Hara bij Mekka om daar de maand door te brengen in gebed en overpeinzing van deze groote vragen, toen hij op een dag zijn vrouw Kadijah, die dit jaar met haar huishouden bij hem of in de buurt van hem was, vertelde, dat hij het nu alles door de onuitsprekelijke, bijzondere gunst van den Hemel had doorgrond; dat hij niet langer in twijfel en duister-

nis verkeerde, maar het alles inzag. Dat al deze afgoden en formules niets waren, ellendige stukken hout; dat er Eén God was in en over alles, en dat wij alle afgoden moeten verlaten en tot Hem opzien. Dat God groot is; en niets groot buiten Hem ! Hij is de werkelijkheid. Houten afgoden zijn niet werkelijk; Hij is werkelijk. Hij schiep ons eerst en onderhoudt ons nog; wij en alle dingen zijn slechts de schaduw van Hem; een vergankelijk kleed, dat de Eeuwige Heerlijkheid omsluiert. Allah akbar, God is groot; — en dan ook Islam,[1]) dat wij ons aan God moeten overgeven. Dat onze geheele kracht ligt in berustende overgave aan Hem, wat Hij ons ook moge opleggen, voor deze wereld en voor de andere. Hetgeen Hij ons zendt, ware het de dood of erger dan de dood, zal goed, zal het beste zijn; wij geven ons aan God met gelatenheid over. „Indien dit Islam is, zegt Goethe, leven wij dan niet allen in Islam?" Ja, ieder van ons, die eenig zedelijk leven bezit; wij allen leven zoo. Het heeft altijd als de hoogste wijsheid gegolden voor een mensch, niet slechts zich aan de Noodzakelijkheid te onderwerpen, — de Noodzakelijkheid dwingt hem wel tot onderwerping, — maar ook goed te weten en te gelooven, dat de harde lotsbedeeling, door de Noodzakelijkheid gewild, de wijste en beste was, het op dien tijd noodige. Op te houden met zijn waanzinnige aanmatiging, de wereld van dezen grooten God te willen doorvorschen met zijn nietig brein, te erkennen, dat zij waarlijk, ofschoon ver buiten het bereik zijner peilingen liggend, een rechtvaardige Wet had, dat de ziel ervan het Goede was; dat het zijn taak was zich naar de Wet van het geheel te voegen en in vrome stilte die te volgen, zonder twijfelend

[1]) Islam = overgave.

vragen haar gehoorzamend als iets vanzelf sprekends.

Ik zeg, dat dit nog altijd de eenige ware zedelijkheid is, die wij kennen. Een mensch dwaalt niet en is onverwinlijk, deugdzaam en op den weg tot zekere zegepraal, juist zoolang hij zich vereenigt met de groote, diepe wet der wereld, ten spijt van alle oppervlakkige wetten, tijdelijke verschijnselen, verlies- en winstberekeningen; hij overwint, zoolang hij samenwerkt met die groote hoofdwet; op geen andere wijze kan hij zegevieren; — en waarlijk, zijn eerste kans om met haar samen te werken of in haar richting te sturen, is met zijn gansche ziel te weten, dat zij er i s; dat zij goed, en alleen goed is! Dit is de ziel van den Islam, het is eigenlijk de ziel van het Christendom; want men kan den Islam kenschetsen als een onduidelijken vorm van Christendom; indien het Christendom er niet was geweest, zou het Islamisme er ook niet zijn geweest. Het Christendom beveelt ons ook, ons vóór alles aan God over te geven. Wij moeten niet te rade gaan met vleesch en bloed; geen oor leenen aan ijdele aanmerkingen, ijdele smarten en wenschen: moeten weten, dat wij niets weten; dat, hetgeen in onze oogen het ergste en het wreedste is, niet is wat het schijnt; dat wij, al wat ons moge overkomen, moeten aannemen als ons van God gezonden, en dat wij moeten zeggen, het is goed en wijs, God is groot! „Ziet, zoo hij mij doodde, zou ik niet hopen?" [1]) Islam beteekent op zijne wijze zelfverloochening. zelfvernietiging. Dit is nog altijd de hoogste wijsheid, die de hemel aan onze aarde heeft geopenbaard.

Zulk licht was gekomen, zoo goed als het komen kon, om de duisternis van deze onontwikkelde

[1]) Job 13, vers 15.

Arabische ziel te verlichten. Een raadselachtige, verblindende glans als van het Leven en den Hemel in de groote duisternis, die dreigde de dood te zijn: hij noemde het openbaring en den Engel Gabriël; — wie onzer kan weten, hoe het te benoemen? Het is de „inblazing des Almachtigen," die ons inzicht geeft. Te w e t e n; in de waarheid van iets door te dringen, is altijd een mystieke daad, waarover de beste logica slechts oppervlakkig kan babbelen. „Is geloof niet het ware God-aankondigende wonder?" zegt Novalis. — Dat Mahomed's gansche ziel, in vlam gezet door deze verhevene waarheid, tot welke zij was toegelaten, dit als een belangrijk, als het eenige belangrijke feit gevoelde, was zeer natuurlijk. Dat de Voorzienigheid hem onuitsprekelijke eer had aangedaan door het te openbaren, hem reddende van dood en duisternis; dat hij daarom verplicht was hetzelfde aan alle schepselen bekend te maken: dit is hetgeen bedoeld werd met: „Mahomed is de profeet van God;" ook dit is niet zonder zijn wezenlijke beduidenis. —

De goede Kadijah luisterde naar hem, zooals wij ons kunnen voorstellen, met verbazing en twijfel; eindelijk antwoordde zij: ja, wat hij zeide, was w a a r. Men kan zich de grenzenlooze dankbaarheid van Mahomed begrijpen, en ook, dat van al de goedheden, die zij hem had bewezen, dit gelooven in het ernstig, worstelend woord, dat hij nu uitsprak, de grootste was. „Het is zeker," zegt Novalis „mijn overtuiging wint oneindiglijk, zoodra een andere ziel erin wil gelooven." Het is een steun, oneindig groot. — Hij vergat deze goede Kadijah nooit. Veel later vroeg hem Ayesha, zijn jonge lievelingsvrouw, een vrouw, die zich werkelijk gedurende haar lang leven onder de Muzelmannen heeft onderscheiden door allerhande eigenschappen, deze jonge, schitterende Ayesha vroeg hem

eens: „Nu, ben ik niet beter dan Kadijah? Zij was een weduwe, oud, en had haar schoonheid verloren; gij hebt mij meer lief dan gij het haar deedt?" „Neen, bij Allah!" antwoordde Mahomed. „Bij Allah, neen! Zij geloofde in mij, toen niemand anders wilde gelooven. In de gansche wereld had ik maar één, die mij genegen was, en dat was zij!" Seid, zijn slaaf, geloofde ook in hem; deze met zijn jongen neef Ali, Abu Thaleb's zoon, waren zijn eerste bekeerlingen.

Hij sprak van zijn leer tot dezen en genen, maar de meesten behandelden haar met spot en onverschilligheid. In drie jaren had hij, geloof ik, maar dertien volgelingen gemaakt. Hij vorderde slechts langzaam. De aanmoediging, die hij kreeg om voort te gaan, was de gewone aanmoediging, die zulk een geval ontmoet. Na verloop van ongeveer drie jaar van weinig resultaat, noodigde hij veertig van zijn voornaamste bloedverwanten op een feest; daar verhief hij zich en verklaarde zich aan hen; dat hij deze boodschap aan alle menschen moest verkondigen; dat het 't allerhoogste was; het eenige: wie van hen wilde hem daarin bijstaan? Te midden van den twijfel en het stilzwijgen van allen, sprong de jeugdige Ali op, toen nog slechts een knaap van zestien jaar, en, over het stilzwijgen geërgerd, riep hij met hartstochtelijke warmte uit: dat hij het wilde! Het gezelschap, waaronder zich AbuThaleb, Ali's vader, bevond, kon niet onvriendelijk voor Mahomed zijn; toch scheen hun het gezicht van één ongeletterden, ouden man, die met een knaap van zestien jaren zulk een onderneming tegen de gansche menschheid ondernam, bespottelijk; het gezelschap ging lachend uiteen. Evenwel bleek het geen belachelijke zaak te zijn; het was een zeer ernstige! Wat den jongen Ali betreft, men moet wel van hem houden. Een edel schepsel, zooals hij

zich nu en ook later altijd getoond heeft, met een warm en licht ontvlambaar heldenhart. Er was iets ridderlijks in hem; dapper was hij als een leeuw, en toch van een welwillendheid, een trouwhartigheid en hulpvaardigheid, christelijke ridderschap waardig. Hij stierf door moordenaarshand in de moskee van Bagdad; een dood veroorzaakt door zijn eigen edelmoedige rechtschapenheid en zijn vertrouwen in de rechtschapenheid van anderen: hij zeide, dat zij den moordenaar moesten vrijspreken, indien de wond niet doodelijk bleek te zijn; maar in het tegenovergestelde geval moesten zij hem onmiddellijk dooden, opdat zij beiden op hetzelfde oogenblik voor God zouden verschijnen en zouden kunnen zien, wie in dien strijd het recht aan zijn zijde had gehad!

Natuurlijk gaf Mahomed aanstoot aan de Koreishiten, de bewaarders van den Caabah en opzichters van de afgoden. Enkele personen van invloed hadden zich bij hem aangesloten: de nieuwe leer verspreidde zich langzaam, maar zij verspreidde zich. Natuurlijk gaf hij aanstoot aan iedereen; wie is dat, die voorgeeft wijzer te zijn dan wij allen; die ons allen laakt, als waren wij slechts dwazen en aanbidders van hout? Abu Thaleb, de goede oom, sprak met hem: zou hij niet kunnen zwijgen over dat alles; het voor zichzelf gelooven zonder anderen lastig te vallen, de hoofdmannen vertoornend en zichzelf en hen allen in gevaar brengend door er over te spreken? Mahomed antwoordde, dat hij niet zou kunnen gehoorzamen, al stond de zon aan zijn rechter- en de maan aan zijn linkerzijde, hem bevelend te zwijgen! Neen, er was iets in deze waarheid, welke hij had ontvangen, dat tot het wezen der natuur zelf behoorde, gelijk in rang met de zon en de maan, of wat de natuur ook geschapen had. Het zou zich uitspreken, zoolang de Almach-

tige het toestond, ten spijt van zon en maan en alle Koreishiten en alle menschen en dingen. Het moest dat doen en kon niet anders. Zoo antwoordde Mahomed en men zegt, dat hij „in tranen uitbarstte." Hij barstte in tranen uit: hij voelde, dat Abu Thaleb het goed met hem meende; dat de opdracht, die hij had ontvangen, geen lichte was, maar een strenge en grootsche.

Hij ging voort met spreken tot hen, die naar hem wilden luisteren; verkondigde zijn leer onder de pelgrims, als zij naar Mekka kwamen, hier en ginds aanhangers verwervende. Voortdurende tegenspraak, haat, openlijk of bedekt gevaar vergezelden hem. Zijn machtige betrekkingen beschermden Mahomed zelf, maar na eenigen tijd moesten op zijn eigen raad al zijn volgelingen Mekka verlaten en een toevlucht zoeken in Abyssinië, aan gindsche zijde van de zee. De Koreishiten werden meer en meer vertoornd, smeedden komplotten, en zwoeren elkaar Mahomed met eigen handen te dooden. Abu Thaleb was gestorven en de goede Kadijah ook. Mahomed vraagt geen medelijden van ons, maar zijn vooruitzicht was in dien tijd allerdroevigst. Hij moest zich in holen verbergen, vermomd ontsnappen, in alle richtingen ontvluchten; zonder tehuis, in voortdurend levensgevaar. Meer dan eens scheen het einde voor hem nabij; meer dan eens hing het af van een stroowisch, van het al dan niet schrikken van eens ruiters paard of iets dergelijks, of Mahomed en zijn leer op dien stond zouden te niet zijn gegaan en niemand ervan gehoord hebben. Maar niet aldus zou het einde zijn.

In het dertiende jaar van zijn zending vluchtte Mahomed, toen hij merkte, dat al zijn vijanden tegen hem samenspanden en veertig gezworenen, een uit iederen stam, erop loerden hem het leven te benemen, en het niet langer mogelijk voor hem

was in Mekka te blijven, naar de plaats toen Yathreb genaamd, waar hij eenige aanhangers had gekregen; de plaats, die wij nu naar deze gebeurtenis Medina noemen, of Medinat al Nabi, de stad van den profeet. Zij lag achter rotsen en woestijnen, ongeveer 200 mijlen verwijderd; niet zonder moeite en in een gemoedsstemming, die wij ons kunnen voorstellen, ontkwam hij daarheen, en vond er hartelijke opname. Het geheele Oosten rekent zijn jaartelling naar deze vlucht, Hedjra, zooals zij haar noemen. Het jaar 1 van deze tijdrekening is 622 van de onze, het drie en vijftigste van Mahomed's leven. Hij begon een oud man te worden; zijn vrienden ontvielen hem een voor een, zijn pad werd eenzaam, omringd door gevaren: alleen in zijn eigen hart kon hij nog reden vinden om te hopen; de uiterlijke dingen kwamen hem niet anders dan hopeloos voor. Zoo gaat het elkeen in een dergelijk geval. Tot nu toe had Mahomed zijn geloof slechts door prediking en overreding trachten te verbreiden. Maar nu, smadelijk uit zijn vaderland verdreven, sinds onrechtvaardigen niet alleen geen oor hadden geleend aan zijn ernstige hemelboodschap, den innigen kreet van zijn hart, maar hem ook niet in het leven wilden laten, indien hij doorging met spreken, — besloot de wilde zoon der woestijn zich zelf te verdedigen als een man en een Arabier. Indien de Koreishiten het zoo wenschten, dan zouden zij het ook zoo hebben. Naar de boodschap, waarvan hij gevoelde, dat zij van oneindige beteekenis voor hen en alle menschen zou zijn, wilden zij niet luisteren; zij wilden haar eenvoudig te niet doen door geweld, staal en moord; welnu, dat het staal dan beslisse! Nog tien jaren wachtten dezen Mahomed, alle van strijd, van ademloozen, onstuimigen, zwaren arbeid en strijd; wij weten met welken uitslag.

Veel is erover gezegd, dat Mahomed zijn geloof met het zwaard heeft verbreid. Dat, waarop wij ten aanzien van het christelijk geloof mogen roemen, is ongetwijfeld veel edeler; dat het zich vredig verspreidde door het woord en de overtuiging. Maar toch, indien wij dit voor een bewijs van de waarheid of valschheid van een geloof houden, dan vergissen wij ons ten zeerste. Het zwaard, ja; maar vanwaar wilt gij uw zwaard nemen? Iedere nieuwe meening bevindt zich bij haar aanvang in een minderheid van één; in het hoofd van één enkel mensch huist zij eerst. Eén mensch in de gansche wereld gelooft haar slechts: daar staat één mensch tegenover alle menschen. Dat hij een zwaard neemt en daarmee zijn leer tracht te verbreiden, zal hem niet veel helpen. Gij moet eerst uw zwaard smeden! Alles wel beschouwd, verbreidt iets zich op de wijze, zooals het kan. Ook van het christelijk geloof leert de geschiedenis ons niet, dat het altijd 't zwaard versmaadde, toen het er eenmaal een gekregen had. De bekeering der Saksers door Karel den Groote geschiedde niet door prediking. Zwaard of niet, laat me onverschillig. Ik sta aan een ding toe voor zich zelf in deze wereld te worstelen met ieder zwaard of tong of werktuig, dat het bezit of waar het de hand op kan leggen. Wij zullen het laten prediken en vlugschriften schrijven en vechten en zich tot het uiterste inspannen met snavel en klauw, wat het maar doen kan; terwijl we er heel zeker van zijn, dat het op den duur niets zal overwinnen, dat niet waard is overwonnen te worden. Wat beter is, kan op geenerlei wijze verdrongen worden, alleen wat slechter is. In dezen grooten tweestrijd is de natuur zelf scheidsrechter en kan geen kwaad doen; het ding, dat het diepst geworden is in de natuur, wat wij noemen het meest ware, dat ding en geen ander zal ten laatste bevonden worden te groeien.

Hier echter, met betrekking tot veel in Mahomed's optreden en succes, moeten we bedenken, welk een scheidsrechter de natuur is, welk een verheven geest in haar werkt, een geest van diepe en verdraagzame wijsheid. Gij neemt tarwe om het in den schoot der aarde te werpen: uw tarwe is misschien vermengd met kaf, gehakt stroo, opveegsel van den dorschvloer, stof en allen denkbaren afval, het doet er niet toe; gij werpt het in de vriendelijke, rechtvaardige aarde. Zij doet de tarwe groeien; den afval slorpt zij stilzwijgend op, bedekt dien, laat er niet van blijken. De gele tarwe groeit daar; de goede aarde zwijgt over al het overige, heeft zwijgend al het overige ook in iets goeds doen verkeeren, en klaagt er niet over. Zoo is het overal in de natuur! Zij is waar en geen leugen, en toch zoo groot en rechtvaardig en moederlijk in haar waarheid. Zij eischt slechts van een ding, dat het echt zij in de kern; is dit het geval, dan zal zij het beschermen; maar indien niet, dan in geenen deele. Daar leeft in elk ding, dat ooit door haar geherbergd werd, een ziel, die waarheid is. Ach, is dit niet de geschiedenis van alle hoogste waarheid, die in de wereld komt of ooit kwam? De belichaming van deze waarheden is onvolmaaktheid: een element van licht in duisternis; tot ons moeten zij komen belichaamd in zuivere logika, in een of ander streng wetenschappelijk te bewijzen wereldstelsel, hetwelk niet volledig kan zijn, hetwelk eenmaal onvolledig en onjuist moet bevonden worden, en dus sterven en verdwijnen. De belichaming van alle waarheid sterft, en toch, zeg ik, is er in alle waarheid een ziel, die nimmer sterft, die in een nieuw en altijd edeler omhulsel onsterfelijk leeft, evenals de mensch zelf! Aldus de wijze der natuur. De zuivere kern der waarheid sterft nooit. Dat die echt zij, een stem uit het groote, diepe natuurleven zelf,

daarop komt het aan voor den rechterstoel der natuur. Wat wij zuiver of onzuiver noemen, is in haar oog niet de eindvraag. Niet hoeveel kaf er in u is, maar of gij eenige tarwe hebt. Zuiver? Ik zou tot menigeen kunnen zeggen: ja, gij zijt zuiver, zuiver genoeg, maar gij zijt kaf, — onoprechte veronderstelling, aangeleerde wijsheid, vormelijkheid; gij waart volstrekt nooit in aanraking met het groote hart van het Heelal; gij zijt eigenlijk noch zuiver noch onzuiver; gij *zijt* niets. De natuur heeft niets met u te maken.

Wij noemden Mahomed's geloofsleer een soort van Christendom; en waarlijk, indien wij letten op den hevigen, extatischen ernst, waarmede zij werd geloofd en ter harte genomen, dan zou ik zeggen, een beter soort dan dat van die rampzalige Syrische secten met hun ijdel gekibbel over Homoiousion en Homoousion[1]); het hoofd vol van ijdel woordgeschal, het hart ledig en dood! De waarheid ervan is onder gruwelijke dwaling en leugen bedolven; maar de waarheid, die erin ligt, maakt dat deze leer geloofd wordt, niet de leugen: door haar waarheid heeft ze gezegevierd. Een bastaardsoort van Christendom, maar een levende soort, innerlijk-levend, niet slechts dood, onvruchtbaar geredetwist. Uit heel die woordenkraam van Arabische afgoderijen, godgeleerde betoogen, overleveringen, spitsvondigheden, vertelsels en hypothesen van Grieken en Joden, met hunne uitpluizerijen, had deze ongetemde woestijnman met zijn ongetemd, oprecht hart, ernstig als de dood en als het leven, door zijn natuurlijk inzicht, fel en snel als een bliksemflits, geschouwd tot in de kern der dingen. Afgodendienst is een onding;

[1]) Geschilpunt in de Byzantijnsche theologie, of het wezen des Zoons *gelijkslachtig* met, dan wel *gelijk* aan het wezen des Vaders is.

deze uwe houten afgoden, „gij wrijft ze met was en olie in, en de vliegen blijven aan hen kleven." Deze zijn hout, zeg ik u! Zij kunnen niets voor u doen; zij zijn een machtelooze, godslasterlijke aanmatiging; een gruwel en verfoeisel, indien gij ze kendet. God alleen bestaat, God alleen heeft macht. Hij schiep ons, Hij doodt en maakt levend:[1]) Allah akbar, God is groot. Begrijpt, dat Zijn wil het beste voor u is; hoe kwellend hij zij voor vleesch en bloed, gij zult bemerken, dat hij het wijste, het beste is! gij zijt verplicht het zoo te beschouwen; in deze en in de toekomende wereld staat u niets anders te doen!

En indien nu deze wilde afgodendienaars dit geloofden en met hun vurige harten aannamen en ernaar handelden, in welken vorm het ook tot hen kwam, dan zeg ik, dat het wel waard was geloofd te worden. In eenen of anderen vorm is het nog steeds het eenige, dat waard is door alle menschen geloofd te worden. De mensch wordt hierdoor tot hoogepriester van dezen wereldtempel. Hij is in harmonie met de besluiten van den Schepper dezer wereld; daarmede samenwerkende, ze niet vergeefs weerstaande. Ik weet tot op dezen dag geen betere definitie van plicht dan de hier gegevene. Alles wat recht is, sluit zich in dit samenwerken bij het werkelijke wereldstreven aan: hierdoor slaagt gij (het wereldstreven zal zeker slagen), gij zijt daar goed en in de goede richting. Homoiousion, Homoousion: ijdel woordkrakeel moge dan of vroeger of later zichzelf wegkibbelen en gaan waarheen en hoe het wil; indien het iets beteekent, dan is dit de zaak, die het tracht uit te drukken. Slaagt het er niet in dit uit te drukken, dan drukt het niets uit. Niet dat afgetrokken begrip-

---

[1]) 1 Samuel 2 vs. 6a.

pen, logische stellingen, juist of onjuist onder woorden worden gebracht, maar dat Adamskinderen van vleesch en bloed dit ter harte nemen, dat is het punt, waarop het aankomt. De Islam verslond al die ijdele, kibbelende secten, en naar mijn meening had de Islam daarin gelijk. Die was een werkelijkheid, wederom rechtstreeks uit het hart der natuur. Arabische afgoderijen, Syrische formules, al wat niet even wezenlijk was, moest in vlammen opgaan, — enkel doode brandstof van allerlei aard, waarvoor dit het vuur werd.

Het was gedurende deze onstuimige schermutselingen, in het bijzonder na de vlucht naar Mekka, dat Mahomed met tusschenpoozen zijn Heilig Boek dicteerde, dat men den Koran noemt of de Voorlezing, „boek, dat gelezen moet worden." Dit is het werk, waaraan hij en zijn discipelen zooveel gewicht hechtten, de geheele wereld vragende: Is dit geen wonder? De Mahomedanen beschouwen hun Koran met een eerbied, dien weinig Christenen aan hun bijbel bewijzen. Hij wordt overal erkend als de standaard van alle wet en alle praktijk, de grondslag van bespiegeling en levenswandel, de boodschap regelrecht uit den hemel gezonden, waarnaar deze aarde zich heeft te voegen en wandelen moet: het boek, dat gelezen moet worden. Hun rechters vellen daarnaar een vonnis. Alle Mahomedanen zijn verplicht hem te bestudeeren, erin te zoeken naar hun levenslicht. Zij hebben moskeeën, waar hij dagelijks van het begin tot het einde wordt gelezen; dertig afwisselende groepen van priesters lossen elkaar bij deze taak af, lezen den geheelen Koran door iederen dag. Daar heeft de stem van dit boek gedurende twaalfhonderd jaar voortdurend geklonken door de ooren en harten van zooveel menschen. Wij vernemen van

Mohamedaansche schriftgeleerden, die den Koran zeventigduizend keer gelezen hebben!

Zeer merkwaardig: indien men zocht naar „verschillen van nationalen smaak," zou hier zeker een opmerkelijk voorbeeld daarvan gevonden worden! Ook wij kunnen den Koran lezen: de vertaling door Sale is bekend als een zeer behoorlijke. Ik moet zeggen, het is de zwaarste lectuur, die ik ooit heb ter hand genomen. Een vervelend en verward mengelmoes van onvoldragen en onsamenhangende gedachten, vol eindelooze herhalingen, langdradigheden en duistere ingewikkeldheid, in hooge mate onrijp en onsamenhangend: onverdragelijke domheid, in een woord! Niets dan een gevoel van plicht kan er een Europeaan toe brengen den Koran door te lezen. Wij lezen erin, zooals wij in oude archieven zouden lezen, onleesbare massa's rommel, opdat wij misschien eenig licht krijgen omtrent een merkwaardig man. Het is waar, wij bezitten dit boek onder ongunstige omstandigheden; de Arabieren zien er meer methode in dan wij. De volgelingen van Mahomed vonden den Koran geheel in stukken, zooals hij bij de eerste verkondiging was neergeschreven, een groot deel ervan, naar zij zeggen, op schouderbladen van schapen, dooreen geworpen in een kist; zij gaven hem uit zonder eenige naspeurlijke orde, zoomin wat den tijd betreft als in ander opzicht, slechts beproevende, zoo schijnt het althans, en dit nog niet heel nauwgezet, de langste hoofdstukken het eerst te plaatsen. Het wezenlijke begin ligt hierdoor bijna aan het einde, want de eerste stukken waren de kortste. Gelezen in zijn historische volgorde, zou het misschien nog zoo slecht niet zijn. Veel is er ook rythmisch, zeggen ze, een soort van wild lied, in het oorspronkelijke. Dit kan een voornaam punt zijn; veel is hier misschien door de vertaling

verloren gegaan. Toch valt het, bij alle toegeeflijkheid, moeilijk te begrijpen, dat ooit een sterveling heeft kunnen denken, dat de Koran een in den hemel geschreven boek was, te goed voor deze aarde, een wel-geschreven boek, of ook maar een b o e k in 't algemeen, en geen verwarde rhapsodie, zoo in-slecht geschreven, wat enkel het schrijven aangaat, als bijna nooit een boek geschreven was! Dit wat betreft de nationale verschillen en den maatstaf van den smaak.

Toch zou ik zeggen, dat het niet onbegrijpelijk was, hoe de Arabieren hem zoo lief konden hebben. Als gij eenmaal dit warkluwen van een Koran behoorlijk afgewonden hebt en hem achter u hebt op een afstand, dan begint zijn essentieel kenmerk zich te openbaren; en hierin ligt een geheel andere dan letterkundige verdienste. Indien een boek uit het hart komt, zal het erin slagen andere harten mede te sleepen; alle kunst en schrijversbekwaamheid zijn hierbij vergeleken van weinig waarde. Men zou zeggen, dat het eerste kenmerk van den Koran zijn *echtheid* is, dat het een boek is *ter goeder trouw*. Ik weet, dat Prideaux en anderen het hebben voorgesteld, alsof hij niets meer was dan een verzameling van handige bedriegerijen, hoofdstuk na hoofdstuk samengesteld om de achtereen volgende zonden van den schrijver te verontschuldigen en te vernissen, zijn eerzucht en kwakzalverijen te bevorderen; maar werkelijk, het wordt tijd deze meeningen op zij te zetten. Ik wil niet borg staan voor de voortdurende oprechtheid van Mahomed; wie is voortdurend oprecht? Maar ik beken, dat ik niet weet wat te denken van een criticus, die hem nu nog zou willen beschuldigen van bedrog met v o o r b e d a c h t e n r a d e; van bewust bedrog in 't algemeen of misschien wel van algeheel bedrog, erger, van geleefd te hebben in een damp-

kring van louter bewuste leugen, en van het schrijven van den Koran zooals een falsaris en een oplichter daar gedaan zouden hebben! Ieder onbevooroordeeld oog zal, denk ik, den Koran niet aldus lezen. Het is de troebele gisting van een groote, ruwe menschelijke ziel: ruw, ongeschoold, die niet eens lezen kan, maar vurig, ernstig, hevig worstelend om zich in woorden te uiten. Schier ademloos van krachtsinspanning streeft hij ernaar zich te uiten; de gedachten dringen ordeloos op hem aan: juist door den overvloed van hetgeen hij te zeggen heeft kan hij niets uitbrengen. Hetgeen hij bij zich zelf voor waar houdt, laat zich niet tot een geordend geheel vormen; het komt tot uiting zonder volgorde, methode of samenhang; — deze zijne gedachten zijn in het geheel niet g e v o r m d, zij werden ongevormd uitgeworpen, zooals zij daar woelen en worstelen, verward en stamelend. Wij zeiden „dom," toch is natuurlijke domheid geenszins het karakter van Mahomed's boek; het is eerder natuurlijke onbeschaafdheid. De man heeft zich niet in het spreken geoefend; in de haast en den drang van voortdurenden strijd heeft hij geen tijd het juiste woord in zich te laten rijpen. De hijgende ademlooze haast en heftigheid van een man worstelend in het heetst van den strijd voor leven en behoud, dat is de stemming, waarin hij verkeert! Een haast, hals over kop; door de veelheid van gedachten kan hij zich niet duidelijk maken in woorden. De opvolgende uitingen van een ziel in die stemming, gekleurd door de verschillende wederwaardigheden van drie en twintig jaren, nu goed, dan slechter uitgesproken, dat is de Koran.

Want we moeten ons Mahomed gedurende deze drie en twintig jaren voorstellen als het middelpunt van een wereld, die geheel in strijd verkeert. Slagen met de Koreishiten en Heidenen, twisten onder

zijn eigen volk, het wankelen zelf van zijn onstuimigen wil in oogenblikken van geestelijke verslapping, dit alles hield hem in een voortdurenden maalstroom, zijn ziel kende geen rust meer. Men kan zich voorstellen, dat de onstuimige ziel van dezen man, in slapelooze nachten geslingerd te midden van deze draaikolken, ieder licht begroette, dat hem een oplossing bracht, als een waarlijk hemellicht; elke slotsom, waartoe zijn geest kwam, zoo zegenrijk en onmisbaar voor hem op dat oogenblik, moest de ingeving van een Gabriël schijnen. Falsaris, en goochelaar! Neen, neen! Dit groote, blakende hart, ziedende en kokende als een groote smeltkroes van gedachten, was niet dat van een goochelaar. Zijn leven was voor hem een gewichtig feit; dit goddelijk heelal feit en werkelijkheid van ontzaglijke beteekenis. Zeker heeft hij zijne gebreken. De man was een onontwikkeld, half barbaarsch natuurkind, veel kleefde hem nog aan van den Bedouïn; wij moeten hem als zoodanig beschouwen. Maar wij willen en kunnen hem niet houden voor een verachtelijk simulant, een hongerigen bedrieger zonder oogen of hart, die slechts voor een schotel linzenmoes zulke godslasterlijke oplichterij en vervalsching van hemelsche documenten pleegt, een voortdurend hoogverraad tegen zijn Schepper en zich zelf.

Oprechtheid in alle opzichten schijnt mij de verdienste van den Koran te zijn, datgene wat hem kostbaar heeft gemaakt voor de wilde Arabieren. Dit is bij slot van rekening de eerste en laatste verdienste van een boek; de bron van allerlei verdiensten, ja in den grond, de eenige bron van welke verdienste ook. Op merkwaardige wijze loopt door al deze slechts saamgevoegde overleveringen, berispingen, klachten, uitboezemingen van den Koran een ader van echt onmiddellijk inzicht, van wat

wij bijna poëzie zouden kunnen noemen. De hoofdinhoud van het boek bestaat uit enkel overlevering, en als het ware heftige, geestdriftvolle, onvoorbereide prediking. Hij keert telkens terug tot de oude geschiedenissen van de profeten, zooals zij gangbaar waren onder de Arabieren: hoe profeet na profeet, de profeet Abraham, de profeet Heber, de profeet Mozes, Christelijke en andere werkelijke mythische profeten, tot dezen en genen stam gekomen waren, de menschen voor hun zonden waarschuwende, en hoe zij door hen werden ontvangen zooals hij, Mahomed, het was geworden, hetgeen een groote troost voor hem is. Deze dingen verhaalt hij tien, misschien twintig keer, nog eens en nog eens, met vermoeiende herhaling; hij heeft ze nooit genoeg herhaald. Zoo kon een dappere Samuël Johnson op zijn eenzaam zolderkamertje zich de levens van groote schrijvers inprenten. Dit is schering en inslag in den Koran. Maar merkwaardig, door dit alles heen, dringt telkens een blik als van den waren denker en ziener. Hij heeft werkelijk een oog voor de wereld, deze Mahomed: met een zekere onmiddellijkheid en ruige kracht brengt hij steeds dat tot ons gemoed, waarvoor het zijne geopend werd. Ik hecht niet veel aan zijn lofzeggingen aan Allah, die velen prijzen; ik veronderstel, dat zij hoofdzakelijk overgenomen zijn uit het Hebreeuwsch; zij worden daar ten minste ver overtroffen. Maar het oog, dat onmiddellijk tot in de kern der dingen doordringt en de waarheid ervan z i e t; dit is voor mij een hoogst belangrijke zaak. De eigen gift van de groote natuur, waarmede zij ieder begiftigt, maar die slechts één op de duizend niet droeviglijk van zich werpt: het is, wat ik noem oprechtheid van inzicht, — de toetssteen van een oprecht hart.

Mahomed kan geen wonderen doen; dikwijls

antwoordt hij ongeduldig: ik kan geen wonderen verrichten. Ik? Ik ben een openbaar prediker, aangewezen om deze leer aan alle schepselen te verkondigen. Toch was de wereld van meet af, zooals we kunnen opmerken, voor hem één groot wonder geweest. Zie de wereld aan, zegt hij, is het niet wonderbaar, het werk van Allah? in zijn geheel „een teeken voor u," indien uwe oogen geopend waren! God schiep deze aarde voor u, wees er paden op aan; gij kunt erop leven en u er vrij bewegen. — Voor Mahomed zijn de wolken in het droge Arabië zeer wonderbaar. De groote wolken, zoo spreekt hij, geboren in den diepen boezem van het onmetelijk hemelruim, vanwaar komen zij? Zij hangen daar, de groote, zwarte monsters; zij storten hun regenvloeden uit om een doode aarde te doen herleven, het gras schiet op en slanke, bladerrijke palmboomen, behangen met hun dadeltrossen, groeien. Is dat geen teeken? Ook uw vee schiep Allah, dienstbare, stomme schepsels; zij veranderen het gras in melk, gij ontvangt uw kleeren van hen: heel vreemde schepsels; zij komen 's avonds in het gelid naar huis, „en," voegt hij eraan toe, „en verhoogen uw aanzien!" Ook schepen, — hij spreekt dikwijls over schepen: groote bewegende bergen; zij spreiden hun vleugels van doek uit, zij gaan daar steigerend door het water, de wind des Hemels drijft ze voort; zoo aanstonds liggen ze stil, God heeft den wind teruggetrokken, zij liggen dood en kunnen niet bewegen! Wonderen? roept hij uit. Welk wonder zoudt gij willen hebben? Zijt gij daar zelf niet? God schiep ú, „formeerde u uit een handvol leem." Gij waart eenmaal klein; eenige jaren geleden waart gij er in het geheel niet. Gij bezit schoonheid, kracht, gedachten, gij hebt medelijden met elkander. De ouderdom komt, de grijze haren, uw kracht gaat

over in zwakheid, gij zinkt neer, en zijt er weer niet. „Gij hebt medelijden met elkaar," dit trof mij diep. Allah had u kunnen scheppen zonder medelijden met elkaar, — hoe zou het dan zijn geweest! Dit is een groote, rechtstreeksche gedachte, een onmiddellijk inzicht in het wezen zelf der dingen. Ruwe sporen van poëtischen aanleg, van wat het beste en waarachtigste is, zijn in dezen man merkbaar. Een sterk, ongevormd verstand; inzicht, hart; een sterke, ongeschoolde man, hij zou zich hebben kunnen vormen tot een Dichter, Koning, Priester, elk soort van Held.

Voor zijn oog is voor altijd duidelijk, dat deze wereld in haar geheel wonderbaar is. Hij ziet datgene, wat, zooals wij reeds eenmaal zeiden, alle groote denkers, zelfs de ruwe Scandinaviërs, op de een of andere wijze hebben weten te zien: dat deze zoo stevig schijnende materiëele wereld in den grond eigenlijk Niets is; een zichtbare en tastbare openbaring is van God's macht en tegenwoordigheid; een schaduw door Hem gespreid over den boezem der ledige Oneindigheid; niets meer. De bergen, zegt hij, deze groote granietbergen, zij zullen zich verstrooien „als wolken," in het blauw van den hemel wegsmelten evenals de wolken, en niet zijn! Hij stelt de aarde op de rabische wijze voor, zegt Sale, als een onnietelijke vlakte of een platten schotel, de bergen zijn er opgezet om er s t e v i g h e i d aan te geven. Op den laatsten dag zullen zij verdwijnen „gelijk de wolken," de geheele aarde zal snel ronddraaien, dwarrelend ten ondergaan, en als stof en damp vervliegen in het ledige. Allah trekt zijn hand van haar af en zij houdt op te bestaan. Allah's opperheerschappij als de alomtegenwoordigheid van een onuitsprekelijke Macht, een Heerlijkheid en een Verschrikking zonder naam, als de ware kracht en diepste werkelijkheid in alle

dingen zonder uitzondering, stond dezen man onafgebroken klaar voor oogen. Iemand van den nieuweren tijd spreekt daarover als van Natuurkrachten, Wetten der Natuur, en beschouwt ze niet als iets goddelijks, zelfs in het geheel niet als één ding, maar als een samenstel van dingen, allesbehalve goddelijk, verhandelbaar, curieus, goed om stoomschepen voort te drijven! Met onze wetenschappen en encyclopaedieën zijn we geneigd de goddelijkheid in onze laboratoria te vergeten! Wij behoorden die niet te vergeten! Indien die eenmaal vergeten is, dan weet ik niet wat nog waard is onthouden te worden. De meeste wetenschappen waren dan, dunkt mij, een dood ding, dorre, leege redetwist, — een distel in laten herfst. De beste wetenschap is zonder dat ééne slechts als dood timmerhout; zij is niet de groeiende boom en het levende bosch, die voortdurend nieuw timmerhout geven en nog veel meer! De mensch kan ook niet weten, ten zij hij op de een of andere wijze kan aanbidden. Zijn kennis is anders een schoolsche geleerdheid, een doode distel.

Veel is er gezegd en geschreven over de zinnelijkheid van Mahomed's godsdienst; meer dan billijk was. Wat hij veroorloofde en wat ons verderfelijk lijkt, was niet door hem ingesteld; hij vond deze dingen, als iets van zelf sprekends, reeds sinds onheugelijke tijden in Arabië in praktijk gebracht. Wat hij deed, was ze besnoeien, ze beperken, niet aan ééne zijde, maar aan vele. Zijn godsdienst is geen gemakkelijke dienst; met haar strenge vasten, wasschingen, strenge, ingewikkelde formules, gebeden vijf keer per dag en onthouding van wijn, was het niet „doordat het een gemakkelijk geloof was," dat zijn leer zich verbreidde. Alsof werkelijk eenige godsdienst, of zaak, op godsdienst steunende, daar-

door zich verbreiden kon! Het is den mensch lasteren, indien men beweert, dat hij door gemakzucht tot heldendaden aangespoord wordt, door hoop op genot of belooning, — suikergoed in deze wereld of hiernamaals! In den minsten sterveling schuilt iets edelers. De arme, vloekende soldaat, gehuurd om doodgeschoten te worden, heeft zijn „soldateneer," afgescheiden van drilregels en zijn twaalf stuivers daags. Ten slotte hunkert ook het armste Adamskind in het diepst van zijn hart niet daarnaar, dat hij zoetigheden zal smaken, maar dat hij nobele en waarachtige daden zal doen, en zich onder Gods hemel een mensch van Gods geslacht zal toonen. Wijs hem daartoe den weg en de saaiste slover wordt een held. Zij doen den mensch grootelijks onrecht, die zeggen, dat hij zoo licht verleid wordt door een gemakkelijk leven. Moeite, zelfverloochening, martelaarschap, dood zijn de v e r l o k k i n g e n, die op het hart van den mensch vermogen hebben. Wek dat innerlijk hoogere leven bij hem op, en gij hebt een vlam, die alle lagere overwegingen verteert. Niet voorspoed, neen, iets hoogers moet hij hebben; dat kunt gij reeds zien in de oppervlakkigste klassen met hun „point d' honneur" en dergelijke. Neen, niet door onze lusten te vleien, maar door het heldhaftige te wekken, dat sluimert in ieder hart, kan een religie aanhangers winnen.

Bij al wat er van hem gezegd kan worden, was Mahomed zelf geen zinnelijk man. Wij zullen zeer dwalen, zoo we dezen man als een lagen wellusteling beschouwen, hoofdzakelijk minderwaardige genietingen najagend, of welke genietingen ook. Zijn huishouden was zoo sober mogelijk; zijn gewone maaltijd gerstebrood en water; soms gingen er maanden voorbij, dat er geen vuur in zijn haard werd aangestoken. Zijn volgelingen vermelden

met rechtmatigen trots, dat hij zijn eigen schoenen lapte, zijn eigen mantel verstelde. Een arme, hard zwoegende, behoeftige man, niet gevende om datgene, waarvoor alledaagsche menschen zwoegen. Geen slecht mensch, zou ik zeggen; er was iets beters in hem dan h o n g e r naar wat dan ook, anders zouden deze wilde Arabieren, die drie en twintig jaar aan zijn zijde streden en steeds dicht in zijn nabijheid waren, hem niet zoozeer vereerd hebben! Zij waren ruwe menschen, telkens in twist, in allerlei uitbarstingen van heftige oprechtheid; geen man zou hun hebben kunnen bevelen, die geen rechte waarde en mannelijkheid bezat. Gij zegt, dat zij hem Profeet noemden? Wel, hij stond daar van aangezicht tot aangezicht tegenover hen; naakt als de waarheid zelve, niet gehuld in eenig mysterie; voor aller oog zijn eigen mantel verstellende, zijn eigen schoenen lappende, vechtende, raadgevende, bevelvoerende te midden van hen; zij moeten hebben opgemerkt, wat soort van man hij w a s; laat hem g e n o e m d worden zooals gij wilt! Geen gekroond keizer werd gehoorzaamd als deze man in zijn door hemzelf gestopten mantel, gedurende drie en twintig jaar van ruwe, feitelijke worsteling. Dit op zich zelf reeds onderstelt, mijns inziens, iets van den waarachtigen Held.

Zijn laatste woorden zijn een gebed, het stamelend roepen van een tot zijnen Schepper in hoop en beving omhoogstrevend hart. Wij kunnen niet zeggen, dat zijn geloof hem s l e c h t e r maakte; het maakte hem beter; goed, niet slecht. Edelaardige dingen worden van hem vermeld; toen hij zijn dochter verloor, is hetgeen hij in zijn eigen spraakgebruik antwoordt, in alle opzichten oprecht, en feitelijk gelijk aan het antwoord van Christenen: „De Heer heeft gegeven, de Heer heeft genomen, de naam des Heeren zij geloofd." Hij antwoordt op

gelijke wijze, toen Seid, zijn vrijgelaten en veel geliefde slaaf, de tweede zijner aanhangers, in den oorlog van Tabûc, het eerste van Mahomed's gevechten tegen de Grieken, was gevallen. Mahomed zeide: „Het is wel; Seid heeft zijns Meesters werk gedaan, hij is thans heengegaan tot zijnen Meester, het is wel met Seid." Des ondanks vond Seid's dochter hem weenende over het lijk; — de oude, grijze man wegsmeltende in tranen! „Wat zie ik?" zeide zij. — „Gij ziet een vriend, die weent over zijn vriend." — Twee dagen voor zijn dood ging hij voor het laatst in de moskee en vroeg, of hij iemand had kwaadgedaan. Laat dan mijn eigen rug, zei hij, de striemen voelen. Of hij iemand iets schuldig was? Een stem antwoordde: „Ja, aan mij drie drachmen," geleend bij die en die gelegenheid. Mahomed gaf bevel, dat zij uitbetaald zouden worden. „Beter nu beschaamd te staan," zei hij, „dan op den dag des oordeels." Gij herinnert u Kadijah, en het: „Neen, bij Allah!" Dergelijke trekken toonen ons den echten man, den broeder van ons allen, nog zichtbaar voor ons na twaalf eeuwen, — den waren zoon van onze gemeenschappelijke Moeder.

Bovendien houd ik van Mahomed om zijn volkomen vrij zijn van femelarij. Hij is een ruwe, op eigen kracht steunende zoon der wildernis; hij geeft niet voor te zijn, wat hij niet is. Er is geen aanstellerige trots in hem, maar hij legt zich ook bijzonder op nederigheid toe; hij is, zooals hij zijn kan, in mantel en schoenen door hem zelf gelapt; zegt duidelijk tot allerlei Perzische koningen, Grieksche keizers, wat zij verplicht zijn te doen; kent tamelijk goed, wat hemzelven betreft, den eerbied dien men hem verschuldigd is. In een strijd op leven en dood met Bedouïnen kon wreedheid niet ontbreken; maar evenmin mist men er daden

van barmhartigheid, van edel medelijden, en edelmoedigheid. Mahomed maakt geen verontschuldiging voor het eene, verheft zich niet op het andere. Zij waren beide de vrije ingeving van zijn hart, beide noodzakelijk op die plaats en op dien tijd. Geen zoetsappig man! Indien de omstandigheden het noodig maken, is er een onverholen grimmigheid in hem; hij bewimpelt de zaken niet. Over den oorlog van Tabûc spreekt hij dikwijls; verscheidene zijner mannen weigerden bij die gelegenheid op te trekken; voerden, als uitvlucht, de hitte van het weder, den oogst en zoo meer aan; dat kan hij nooit vergeten. Uw oogst? Die duurt maar een dag? Wat zal er van uw oogst door alle eeuwigheid worden? Warm weêr? Ja, het was warm, „maar in de Hel zal het nog warmer zijn!" Soms komt er een ruw sarcasme boven. Hij zegt tot de ongeloovigen: „Gij zult de volle maat krijgen voor uw daden op den Grooten Dag. Zij zullen u uitgewogen worden, het volle gewicht!" — Overal vat hij de zaak in het oog, hij z i e t ze; nu en dan is zijn hart als met stomheid geslagen door haar grootheid. „Voorwaar" zegt hij: dat woord is soms in den Koran geschreven als een uitspraak op zich zelf. „Voorwaar!"

Er schuilt geen d i l e t t a n t i s m e in dezen Mahomed. Het gaat bij hem om een zaak van verdoemenis en zaligmaking, van tijd en eeuwigheid; het is hem daarmee onverbiddelijke ernst! Dilettantisme, het opstellen van hypothesen en verstandelijke theorieën, een soort van waarheid zoeken voor vermaak, een spelen en coquetteeren met de waarheid: dat is de ergste zonde. De bron van alle andere denkbare zonden. Zij bestaat hierin, dat het hart en de ziel van den mensch nooit o p e n zijn geweest voor waarheid, „levende in ijdel vertoon." Zulk een man spreekt niet alleen leugens en brengt leugens voort,

maar is zelf een leugen. Het redelijke, zedelijke beginsel, die sprank der Goddelijkheid, is diep in hem ondergegaan in de roerlooze verlamming van een levend-dood zijn. De leugens van Mahomed zijn meer waarachtig dan de waarheden van zulk een man. Dàt is de onoprechte man: glad gepolijst, achtbaar op sommige tijden en plaatsen, die niemand kwetst, niemand ooit iets scherps zegt, uiterlijk onschadelijk, juist als koolzuur, dat dood en venijn is.

Wij willen Mahomed's zedelijke voorschriften niet prijzen als altijd van den allerhoogsten rang; toch kan gezegd worden, dat er altijd een strekking ten goede in is, dat zij de eerlijke uitspraken zijn van een hart, dat streeft naar het rechtvaardige en ware. De verheven vergevensgezindheid van het Christendom, die de linkerwang toekeert als de rechter wordt geslagen, is hier niet aanwezig; gij zijt verplicht u te wreken, maar het moet geschieden met mate, geenszins overdreven of buiten de grenzen van het recht. Aan den anderen kant is de Islam, evenals iedere voorname geloofsleer en ieder inzicht in het wezen van den mensch, een volkomen gelijkmaker der menschen: de ziel van één enkel geloovige weegt op tegen alle aardsche koninkrijken, alle menschen zijn, ook volgens den Islam, gelijk. Mahomed verkondigt niet de betamelijkheid van het geven van aalmoezen, maar de noodwendigheid ervan; hij bepaalt in een wetsartikel, hoeveel gij hebt te geven, en het is voor uw eigen verantwoording, indien gij er nalatig in zijt. Het tiende deel van iemands jaarlijksch inkomen, wat dat ook moge zijn, is het rechtmatig deel der armen, van hen, die met tegenspoed worden bezocht en hulp noodig hebben. Dit is alles goed: aldus spreekt de natuurlijke stem van de menschelijkheid, van de deernis en de rechtvaardigheid, zetelend in het hart van dezen wilden zoon der natuur.

Mahomed's paradijs is zinnelijk, zijn hel is zinnelijk; dat is waar, er is in beide genoeg om aanstoot te geven aan ons geestelijk voelen. Maar we moeten bedenken, dat de Arabieren het reeds zoo hadden; dat Mahomed door hetgeen hij erin veranderde dit alles temperde en verzachtte. De ergste zinnelijkheden, bovendien, zijn het werk van leeraren, zijn volgelingen, niet van hemzelven. In den Koran wordt werkelijk weinig gezegd van het paradijsgenot, er wordt eer op gezinspeeld dan dat er bij wordt stilgestaan. Evenmin wordt vergeten, dat zelfs daar de hoogste vreugden geestelijk zullen zijn; de reine tegenwoordigheid van den Allerhoogste zal alle andere vreugden oneindig overtreffen. Hij zegt: „Uw begroeting zal Vrede zijn." S a l a m, Vrede zij u! — het hoogste goed, waarnaar alle redelijke zielen hier beneden vergeefs verlangen en zoeken. „Gij zult op zetels zitten, elkaar aanziende; alle wrok zal uit uw hart worden weggenomen." Alle wrok! Gij zult erkander vrij liefhebben; voor ieder van u zal er in de oogen van zijn broeder Hemel genoeg zijn!

Ten opzichte van het zinnelijke paradijs en van Mahomed's zinnelijkheid (voor ons inderdaad het teêrste punt) ware veel te zeggen, waarover het onbetamelijk is hier uit te weiden. Slechts twee opmerkingen wil ik erover maken en het daarmede aan u zelf overlaten naar recht en billijkheid te oordeelen. De eerste wordt mij door Goethe aan de hand gedaan; het is een wenk in het voorbijgaan door hem gegeven, waarop het wel waard is de aandacht te vestigen. In een zijner verhalen, in W i l h e l m M e i s t e r ' s W a n d e r j a h r e, komt de held in aanraking met een genootschap van personen met zeer eigenaardige zeden, waartoe o.a. het volgende behoorde: „Wij eischen" (zegt de leider) „dat ieder der onzen zich in éene richting

zal beperken," in één opzicht rechtstreeks zijn zin zal wederstaan, en zich geweld zal aandoen om te doen, wat hij niet wil, „al vergunnen wij hem ook des te grooter vrijheid naar alle andere zijden." Het schijnt mij toe, dat dit treffend juist gezien is. Het genieten van dingen, die aangenaam zijn, dat is geen kwaad, maar het kwaad ligt in de slavernij, waarin onze zedelijke persoonlijkheid zich door die dingen laat knechten. Een man behoort te toonen dat hij ondanks alles heer is over zijn aanwensels; dat hij ze zou kunnen en willen afschudden, zoodra er reden toe bestaat; ziedaar een uitnemenden levensregel. De maand Ramadhan voor de Mahomedanen, veel in Mahomed's godsdienst en in zijn eigen leven heeft zulk een strekking, zoo niet met opzet of met het duidelijk doel tot zedelijke verbetering zijnerzijds, dan toch door een zeker gezond, mannelijk instinct, hetgeen even goed is.

Maar er is nog iets te zeggen over Mahomed's hemel en hel, namelijk: dat hoe grof en materiëel zij mogen zijn, zij een zinnebeeld zijn van een eeuwigdurende waarheid, elders niet altijd zoo goed beseft. Zijn grof zinnelijk paradijs, die afschuwelijke, vlammende hel, de groote, ontzaglijke dag des Oordeels, waarop hij onafgebroken wijst, wat is dit alles anders in de ruwe verbeelding van den Bedouïn dan een grove afschaduwing van dat verheven geestelijk feit, en oorsprong van alle feiten, waarmede ook wij niet dan tot onze schade onbekend, waarvoor ook wij niet ongevoelig kunnen zijn: de oneindige beteekenis van den Plicht? Eens mans daden hier op aarde zijn voor hem van e e u w i g belang, en sterven noch eindigen ooit; een mensch met zijn nietig leven reikt opwaarts zoo hoog als de hemel, nederwaarts zoo laag als de hel; en houdt in de zestig jaren van zijn tijd een Eeuwigheid vreeselijk en wonderbaarlijk verborgen,

— dit alles had zich als met vlammend schrift gebrand in de ziel van den wilden Arabier. Als in vlammend bliksemflitsen staat het daar gegrift, ontzagwekkend, onuitsprekelijk, altijd duidelijk voor hem. In diep-ernstige gemoedsuitstorting, in vurigen, onstuimigen waarheidsdrang, nauwelijks verstaanbaar, onmachtig zich te uiten, tracht hij het uit te spreken, belichaamt hij het in dien hemel en die hel. Belichaamd in welken vorm gij wilt, is het de eerste aller waarheden; zij is eerwaardig onder alle belichamingen. Wat is 's menschen voornaamste bestemming hier beneden? Mahomed heeft deze vraag beantwoord op een manier, die eenigen o n z e r te schande zou kunnen maken. Hij noemt niet als een Bentham[1]), een Paley, goed en kwaad, en berekent de winst en het verlies, het genot, dat het een en het andere ten slotte opleveren; van alles door optelling en aftrekking nauwkeurig de uitkomst berekenend, en u vragend, of het goed niet over 't algemeen belangrijk overweegt. Neen, het is niet b e t e r het eene te doen dan het andere, maar het eene staat tot het andere als het leven tot den dood, als de hemel tot de hel. Het eene mag in geen geval gedaan worden, het andere in geen geval ongedaan blijven. Gij moogt ze niet tegen elkander afmeten, zij zijn onderling onmeetbaar; het eene is voor den mensch eeuwige dood, het andere eeuwig leven. Nuttigheidsleer op de wijze van Bentham, deugd als winst of verliesrekening, het verlagen van Gods heelal tot een dood, bruut stoomwerktuig en de onsterfelijke menschelijke ziel tot een soort hooi-schaal, om hooi en distels, genoegens en smarten, af te wegen: — vraagt gij mij, wie van

[1]) I. Bentham was in het laatst der achttiende en in het begin der negentiende eeuw een Engelsch wijsgeer, die zijn stelsel bouwde op het nut der dingen. In onzen tijd is dit door Stuart Mill uitgewerkt.

beiden — Mahomed of zij, die aldus handelen — het armzaligste en meest valsche beeld geeft van den mensch en van zijne bestemming in de schepping, — ik zal u antwoorden: niet Mahomed! — —

Alles bijeen genomen herhalen wij, dat dit geloof van Mahomed een soort van Christendom is; dat het een oorspronkelijk element bevat van wat geestelijk het hoogst is, dat boven alles uit doorschemert, niet te verbergen door zijn onvolmaaktheden. Wat de Scandinaviërs als B e g e e r t e vergoddelijkten, de god van alle ruwe menschen, is door Mahomed uitgebreid tot een Hemel; maar een Hemel als symbool van heiligen Plicht, slechts te beërven door geloof en weldoen, door heldhaftige daden en door goddelijk geduld, dat nog heldhaftiger is. Het is het Scandinavische heidendom met een waarlijk hemelsch element eraan toegevoegd. Noem het niet leugenachtig; zie niet naar de leugen ervan, zie naar de waarheid. Sedert twaalf eeuwen is het de godsdienst en de levensgids van het vijfde deel van het menschelijk geslacht. Bovenal is het een leer, die hartelijk g e l o o f d is geworden. Deze Arabieren gelooven in hun godsdienst en trachten er naar te leven! Geen Christenen sinds de vroegste tijden, of het moesten de Engelsche Puriteinen in de nieuwere tijden zijn, hebben zich zoo vast aan hun geloof gehouden als de Muzelmannen aan het hunne, het geloovende geheel en al, den tijd en de eeuwigheid er het hoofd mee biedende. Heden avond zal de nachtwacht in de straten van Cario, als hij roept: „wie daar?" van den voorbijganger tegelijk met het antwoord vernemen: „Er is geen God dan God." A l l a h a k b a r, I s l a m, weergalmt door de zielen en het gansche dagelijksche bestaan van deze donkerkleurige millioenen. IJverige zendelingen prediken het onder de Maleiers en Papoeas, brute afgoden-

dienaars, — het in de plaats stellende van het slechtere, niet van hetgeen beter is of ook maar goed.

Voor het Arabische volk was het de geboorte uit duisternis tot licht; Arabië werd hierdoor pas levend. Een arm volk van schaapherder, onopgemerkt in zijn woestijnen omzwervende sinds de schepping der wereld, — een Held-Profeet werd tot hen uitgezonden met een woord, dat zij konden gelooven: zie, het onopgemerkte wordt wereldruchtbaar, het kleine is tot een groote macht opgegroeid, binnen een enkele eeuw daarna heeft Arabië zich uitgebreid tot Granada aan deze en tot Delhi aan gindsche zijde; pralend in kracht en glans en licht des geestes, schittert Arabië door lange eeuwen heen over een groot deel van de wereld. Geloof is groot, levengevend. De geschiedenis van een volk wordt vruchtbaar, zielverheffend, groot, zoodra het gelooft. Deze Arabieren, de man Mahomed, en die eene eeuw, — is het niet alsof er een vonk was gevallen, één vonk op een wereld van schijnbaar zwart, onaanzienlijk zand; maar zie, het zand blijkt ontplofbaar kruit te zijn, vlamt hemelhoog op van Delhi tot Granada! Ik heb gezegd, dat de Groote Man altijd was als een bliksemschicht uit den hemel; de overige menschheid wachtte op hem als brandstof, om dan ook te ontvlammen.

DERDE LEZING (12 Mei 1840)

DE HELD ALS DICHTER. DANTE: SHAKSPEARE

DE Held als Godheid, de held als Profeet, zijn voortbrengselen uit vroeger eeuwen en kunnen zich niet herhalen in den nieuweren tijd. Zij veronderstellen een zekere ruwheid van voorstelling, waaraan de ontwikkeling van echt wetenschappelijke kennis een einde maakt. Als menschen in hun liefdevolle bewondering een medemensch òf voor een God òf voor een tolk der Godheid zullen houden, dan behoort daartoe als voorwaarde, om zoo te zeggen, een wereld, die wetenschappelijke voorstellingen geheel, of zoo goed als geheel, mist. Godsman en Profeet zijn voorbijgegaan. Wij hebben thans onzen Held te beschouwen in het minder hoogstrevend maar ook minder twijfelachtig karakter van Dichter, een karakter, dat geenszins voorbijgaat. De Dichter is een heldenfiguur, die aan alle eeuwen toebehoort, die de bezitting aller eeuwen blijft, wanneer zij eenmaal is voortgebracht, die zoowel door de jongste als door de oudste eeuw kan worden voortgebracht — en zal worden voortgebracht, voor zooveel het der natuur behaagt. Laat de natuur een heldenziel uitzenden, het is ten allen tijde mogelijk, dat deze ziel zich ontwikkelt tot een Dichter.

Held, Godsman, Dichter, — in onderscheidene tijden en plaatsen geven wij vele onderscheidene namen aan Groote Mannen naar mate van de eigenaardigheden, die wij in hen opmerken, en van den levenskring, waarin zij zich vertoond hebben. Nog veel meer namen zouden wij naar ditzelfde beginsel

kunnen bezigen. Ik wil echter nog eens opmerken als een niet onbelangrijk feit tot recht verstand der zaak, dat de oorsprong van zulk een onderscheid berust op den verschillenden kring of sfeer van werkzaamheid; dat de Held kan zijn Dichter, Profeet Koning, Priester of wat ook, naar gelang van de soort van wereld, waarin hij zich geboren ziet. Ik moet bekennen geen begrip te hebben van een waarlijk groot man, die niet alle soorten van menschen zou kunnen zijn. De Dichter, die enkel op zijn stoel kan zitten en verzen maken, zal nooit een vers maken, dat veel waard is. Hij kan den Held-Krijgsman niet bezingen, tenzij hij zelf eveneens een Held-Krijgsman is. Ik verbeeld mij dat in den waren Dichter een Staatsman, Denker, Wetgever, Wijsgeer steekt; — hij had dit alles kunnen zijn in meerdere of mindere mate; hij is dit alles inderdaad. Zoo gaat het eveneens mijn begrip te boven, hoe een man als Mirabeau met zijn groot, gloeiend hart, met het in hem blakend vuur, me zijn moeilijk bedwongen tranen, buiten staat geweest zou zijn gedichten, treurspelen, verzen te schrijven, en aller harten daarmede te ontroeren, indien zijn levensloop en opvoeding hem in die richting hadden geleid. Dat, waar het op aankomt, is, dat de man groot zij. Napoleon heeft woorden in zich als veldslagen van Austerlitz. De maarschalken van Lodewijk den Veertiende zijn een soort van dichterlijke geesten ook buiten hun veldheerstalent; wat Turenne zegt is vol schranderheid en goede luim, gelijk de gezegden van Samuel Johnson. Het groote hart, het heldere, diepziende oog, daar ligt het aan. Nooit kan een man, wie ook en op welk gebied ook, slagen, wanneer hij die mist. Petrarca en Boccaccio kweten zich, naar het scheen, zeer goed van diplomatische zendingen; men kan dat gemakkelijk aannemen; zij hadden

nog wel moeilijker dingen gedaan! Burns, een begaafd lyrisch dichter, had een nog beter Mirabeau kunnen zijn. Een Shakspeare, — men weet niet, wat er niet van hem had kunnen worden, in den allerhoogsten graad.

Het is waar: er bestaat ook een ingeboren bijzondere aanleg. De natuur giet evenmin alle groote mannen als alle gewone lieden in denzelfden vorm. Er bestaat ongetwijfeld verschil van aanleg, maar er is oneindig meer onderscheid in de omstandigheden, en verreweg het meest zijn het de laatste, die in aanmerking komen. — Maar het gaat ermee als met het aanleeren van een gewoon ambacht door alledaagsche lieden. Gij neemt een man, tot op dit oogenblik nog slechts een vage mogelijkheid van een man, die ieder willekeurig soort van ambachtsman zou kunnen worden; en gij vormt hem tot een smid, een timmerman, een metselaar; van dat oogenblik af wordt hij dat en niet anders. En als gij nu en dan, zooals Addison klaagt, een kruier op spillebeenen ziet waggelen onder zijn last, en daar vlak bij een kleermaker met de gestalte van een Simson, die een lap laken en een kleine naald hanteert, dan kan het evenmin worden gezegd, dat natuurlijke aanleg hier alleen in aanmerking is genomen. Ook bij den Grooten Man doet zich de vraag voor, bij welk vak hij in de leer zal worden gedaan. Gesteld dat uw held er is, zal hij Veroveraar, Koning, Wijsgeer of Dichter worden? Het is een uiterst samengestelde strijdvraag tusschen hem en de wereld! Hij zal de wereld en hare wetten doorgronden, de wereld met haar wetten zal er zijn om doorgrond te worden. Wat nu de wereld op dit punt zal toestaan en aanbieden is, zooals wij zeiden, het belangrijkste feit ten aanzien van de wereld.

Er is een groot verschil tusschen Dichter en

Profeet, zooals wij ons hen naar ons oppervlakkig modern begrip voorstellen. In enkele oude talen daarentegen zijn de titels synoniem: Vates beteekent èn Profeet èn Dichter, en waarlijk, Dichter en Profeet hebben, welbegrepen, in alle tijden veel overeenkomst. In den grond zijn zij nog altijd hetzelfde, vooral in dit allerbelangrijkste punt, dat zij beiden zijn doordrongen tot het heilige Wereldmysterie, wat Goethe noemt „das offene Geheimniss." Wat is het groote geheim? vraagt iemand. — „Das offene Geheimniss," — zichtbaar voor allen, maar door bijna niemand gezien! Dat goddelijk mysterie, dat overal in alle wezens verborgen ligt, de goddelijke Wereld-Gedachte, die „allen Erscheinungen zu Grunde liegt,"[1]) zooals Fichte het uitdrukt, van hetwelk al het waarneembare, van het met sterren bezaaide uitspansel tot de grasspriet in het veld, maar vooral de mensch en zijn werk, slechts het kleed, de belichaming is. Dit goddelijke mysterie is altijd en overal, is waarachtig. In de meeste tijden en plaatsen wordt het grootelijks over het hoofd gezien, en het heelal, dat ten allen tijd, in welken tongval dan ook, kan worden omschreven als de tot werkelijkheid geworden gedachte van God, wordt beschouwd als een beuzelachtige, levenlooze, alledaagsche zaak, — alsof het, zegt de hekelschrijver, een dood ding ware, dat de een of andere behanger en stoffeerder in elkander had gezet! Het zou niets uitwerken om hier nu veel over te spreken, maar het is te betreuren voor ieder onzer, indien wij het niet beseffen, niet voortdurend met dat bewustzijn leven. Waarlijk zeer te betreuren; wij hebben het doel van ons leven gemist, indien wij anders leven!

Maar nu zeg ik, wie dit goddelijk mysterie ook moge vergeten, de Vates, hetzij hij Profeet of

[1]) „die aan alle verschijnselen ten grondslag ligt."

Dichter is, is erin doordrongen; hij is tot ons uitgezonden om het ons met meer nadruk te doen kennen. Dat is zijn boodschap; hij moet het aan ons openbaren, dat heilig mysterie, in welks voortdurende tegenwoordigheid hij meer dan iemand anders leeft. Mogen anderen het vergeten, hij niet; ik zou kunnen zeggen, dat hij tot de kennis ervan gedreven wordt; zonder dat er h e m toestemming voor is gevraagd, merkt hij, dat hij erin leeft, verplicht is erin te leven. Nog eens, hier is geen sprake van hooren zeggen, maar van een onmiddellijk inzicht en geloof; deze man kon ook niet anders dan een oprecht mensch zijn! Wie tevreden mogen zijn met in den schijn der dingen te verkeeren, het is voor hem een natuurlijke noodzakelijkheid in het wezen der dingen te leven. Nog eens, hij is een mensch, die ernst maakt met het heelal, al zouden alle anderen er slechts mee spelen. Hij is een V a t e s krachtens zijn oprechtheid in de eerste plaats. In zooverre zijn de Dichter en de Profeet, als deelhebbers aan „das offene Geheimniss," één.

En wat hun onderscheid betreft: we zouden kunnen zeggen, dat de V a t e s-Profeet dat heilig mysterie meer van den zedelijken kant heeft gegrepen, als Goed en Kwaad, Plicht en Verbod; de V a t e s-Dichter van de aesthetische zijde, zooals de Duitschers het noemen, als Schoonheid en dergelijke. Wij zouden kunnen zeggen, dat de een ons openbaart, wat we moeten doen, de ander, wat we moeten liefhebben. Maar werkelijk, deze twee gebieden loopen in elkaar en kunnen niet gescheiden worden. Ook de Profeet heeft zijn oog gericht op hetgeen wij moeten liefhebben, hoe zou hij anders weten, wat ons te doen staat? Bovendien sprak de hoogste Stem, die ooit op deze aarde gehoord is: „Aanmerkt de leliën des velds, hoe zij wassen; zij

arbeiden niet en spinnen niet en ik zeg u, dat ook Salomo in al zijn heerlijkheid niet is bekleed geweest gelijk een van deze." Dat is een blik in de diepste diepte der schoonheid. „De leliën des velds," schooner bekleed dan aardsche prinsen, daar ontluikende in het nederige, doorploegde land; een schoon oog, dat tot u opziet uit de groote, innerlijke zee van Schoonheid ! Hoe zou de woeste aarde, ruw als zij lijkt en is, zoo iets kunnen doen ontstaan, indien haar innerlijke kern niet Schoonheid ware ? Van dit gezichtspunt bezien, kan ook een gezegde van Goethe, dat velen heeft doen ontstellen, beteekenis hebben. „Das Schöne," zegt hij ergens, „ist höher als das Gute; das Schöne schlieszt das Gute in sich"[1]). Het w a r e Schoone, hetgeen zich, zooals ik ergens gezegd heb, van het v a l s c h e onderscheidt als de hemel van den vauxhall! Dit, wat betreft het verschil en de overeenkomst tusschen den Dichter en den Profeet.

In oudere en ook in nieuwere rijdperken zien we, dat enkele dichters volmaakt genoemd worden; het zou als een soort van verraad worden aangezien, indien men iets op hen had aan te merken. Dit is merkwaardig; dit is billijk; en toch is het streng bezien slechts een illusie. Heel duidelijk is het, dat er in den grond geen volmaakt Dichter is ! In het hart van alle menschen is een dichterlijke ader; geen mensch is geheel en al poëzie. Wij zijn allen Dichters, indien wij een gedicht goed l e z e n. Hetgeen ons doet huiveren bij het lezen van de Hel van Dante, is dat niet hetzelfde vermogen, hoewel zwakker, als dat van Dante zelf ? Niemand dan Shakspeare kan uit Saxo Grammaticus[2]) het verhaal

---

[1]) „Het Schoone is hooger dan het Goede; het Schoone sluit het goede in."

[2]) Saxo, bijgenaamd Grammaticus (d.w.z. de Geleerde), de beroemdste der oudere Deensche geschiedschrijvers.

van Hamlet belichamen, zooals hij het deed, maar ieder vormt er het een of ander verhaal uit, ieder belichaamt het beter of slechter. Wij behoeven geen tijd te besteden aan een nauwkeurige omschrijving. Waar er geen bepaald onderscheid bestaat, als tusschen rond en vierkant, zijn alle bepalingen meer of minder willekeurig. Iemand, bij wien het dichterlijk element tot zulk een ontwikkeling is gekomen, dat hij er door wordt opgemerkt, zal door zijn omgeving Dichter genoemd worden. Ook werelddichters, zij die wij voor volmaakte Dichters moeten houden, worden door critici op dezelfde wijze aangewezen. Hij, die zich zoover verheft boven het gewone peil van Dichter, zal den een of anderen criticus een universeel Dichter lijken, en zoo behoort het ook. En toch is het — het kan niet anders — een willekeurige onderscheiding. Alle Dichters, alle menschen, hebben iets van het universeele in zich; niemand is er geheel van gemaakt. De meeste Dichters worden spoedig vergeten; maar zelfs de edelste Shakspeare of Homerus onder hen kan niet altijd in de herinnering blijven voortleven; — er komt een dag, dat ook hij vergeten wordt!

Niettemin, zult gij zeggen, moet er onderscheid zijn tusschen echte poëzie en oprechte maar niet-dichterlijke gedachtenuiting; wat is het verschil? Over dit punt is veel geschreven, vooral in den laatsten tijd door Duitsche critici, waarvan enkele dingen in het eerst niet zeer duidelijk zijn. Ze zeggen bijv. dat de Dichter een oneindigheid in zich heeft, dat hij aan alles, wat hij beschrijft, het karakter van oneindigheid geeft. Deze uitspraak, ofschoon niet zeer nauwkeurig, is toch waard, waar het een

Men neemt aan, dat hij omstreeks 1204 gestorven is. In de 16, in voortreffelijk Latijn geschreven, boeken zijner „Historia Danica" behandelt hij de geschiedenis van zijn vaderland tot op 1186.

zoo vaag begrip geldt, dat men haar onthoudt; indien men er goed over nadenkt, zal er gaandeweg beteekenis in gevonden worden. Wat mij betreft, ik vind groote beteekenis in de oude populaire onderscheiding, die zegt, dat de poëzie m e - t r i s c h is, muziek in zich heeft, een lied is. Waarlijk, als men gedwongen werd een bepaling te geven, zou men evengoed deze kunnen geven, als welke ook. Indien uw werk echt m u z i k a a l is, niet alleen in de woorden, maar in zijn diepsten inhoud, in alle gedachten en uitingen, in de geheele cónceptie, dan zal het dichterlijk zijn; zoo niet, dan niet. Muzikaal, hoeveel ligt daar niet in opgesloten! Een m u z i k a l e gedachte is een gedachte, uitgesproken door een geest, die doorgedrongen is tot in de diepste kern van het ding; die het innerlijk mysterie ervan doorgrond heeft, namelijk de melodie, die er in opgesloten ligt; den innerlijken harmonischen samenhang, die de ziel ervan is, waardoor het bestaat en recht heeft te bestaan hier in deze wereld. Het diepste wezen van alle dingen, kunnen wij zeggen, is melodieus, uit zich als vanzelf in een lied. De beteekenis van het Lied gaat diep. Aan wien is het gegeven in logische woorden den indruk weer te geven, dien de muziek op ons maakt? Een soort van ongearticuleerde, onpeilbare taal, die ons voert tot den rand van de Oneindigheid en er ons even een blik in schenkt!

Ja, alle spreken, zelfs het meest gewone spreken, heeft iets van een lied in zich; er is geen dorp in de wereld of het heeft zijn eigen dorps-accent, de rythmus of de w ij s, waarop de menschen daar z i n g e n, wat ze te zeggen hebben. Accent is een soort van zingen; ieder mensch heeft zijn eigen accent, ofschoon hij het slechts bij anderen opmerkt. Let op, hoe iedere hartstochtelijke taal vanzelf muzikaal wordt, met een nog schoonere muziek dan het enkele

accent; zelfs het spreken van een man, die van vurigen toorn gloeit, wordt een gezang, een lied. Alle diepere dingen zijn een lied. Een lied schijnt onze innerlijke kern te zijn, alsof al het overige slechts omhulsels en windsels ware! De Grieken spraken van sferen-harmonieën; het was het gevoel, dat zij hadden, van het innerlijk samenstel der natuur; dat de ziel van al haar stemmen en uitingen volmaakte muziek was. Wij zullen daarom poëzie muzikale gedachte noemen. Hij is Dichter, die op deze manier denkt. In den grond komt het ook hier op verstandelijk vermogen aan; 's menschen oprechtheid en diepte van inzicht maken hem tot een Dichter. Zie diep genoeg en gij ziet muzikaal, daar immers het wezen der natuur overal muziek is, indien gij het maar bereiken kunt.

De Vates-Dichter met zijn melodieuze openbaring der natuur schijnt, in vergelijking met den Vates-Profeet, slechts een geringe plaats onder ons in te nemen; zijn ambt en de achting, die wij hem om zijn ambt toedragen, even gering. Eerst de Held als Godheid, daarna als Profeet, en vervolgens slechts als Dichter, lijkt het niet, alsof onze waardeering van den Grooten Man van tijdperk tot tijdperk voortdurend afneemt? Eerst beschouwen we hem als een God, daarna als een door God geïnspireerde, en in het volgend stadium verwerft zijn meest wonderbaar woord slechts onze erkenning, dat hij een Dichter is, een man die prachtige verzen kan maken, een man van genie of zoo iets! Het heeft er den schijn van, maar ik houd mij overtuigd, dat het in werkelijkheid niet zoo is. Indien we goed nadenken, zal het misschien duidelijk worden, dat er nog steeds in den mensch dezelfde zeer bijzondere bewondering voor het heldhaftige schuilt als ooit te voren, bij welken naam het dan ook moge worden genoemd.

Ik zou zeggen, dat de oorzaak, waarom wij nu een Groot Man niet in letterlijken zin goddelijk noemen, daarin ligt, dat ons begrip van de opperste, onbereikbare Fontein van Heerlijkheid, Wijsheid en Heldhaftigheid, steeds hooger stijgt; maar niet dat onze eerbied voor deze hoedanigheden, zooals zij zich in onzen medemensch openbaren, daalt. Dit is wel waard erover na te denken. Sceptisch dilettantisme, de vloek van onzen tijd, een vloek, die niet altijd zal duren, heeft een op elk gebied nadeeligen invloed, maar vooral hier, waar het geldt de uiting van het hoogste, wat in den mensch is; en onze eerbied voor Groote Mannen komt, verminkt, verblind en verlamd als hij is, erbarmelijk en nauwelijks herkenbaar te voorschijn. De menschen vereeren den uitwendigen schijn van Groote Mannen; de meesten gelooven niet, dat er in werkelijkheid Groote Mannen zijn om te vereeren. Het meest noodlottige en vreugdelooze ongeloof, dat iemand letterlijk aan menschelijke dingen zou doen wanhopen. Zie niettemin als voorbeeld op Napoleon ! Een Corsikaansch luitenant der artillerie, dat is de uiterlijke schijn van h e m; werd hij toch niet gehoorzaamd, v e r e e r d op zijn manier, zooals allen met mijter en kroon getooiden te zamen genomen het niet werden? Aanzienlijke hertoginnen en ruwe staljongens verzamelden zich rondom den Schotschen boer Burns; een vreemde gewaarwording doortintelde ieder hunner, een gevoel, dat zij nog nooit een man als dezen hadden gehoord, dat, alles welbeschouwd, dit de rechte man is! In de meest verborgen schuilhoeken des harten van deze lieden openbaart het zich nog flauw, ofschoon er tegenwoordig geen erkende manier bestaat om het onder woorden te brengen, dat deze boer met zijn zwarte wenkbrauwen en fonkelende zonne-oogen en ongewone taal, die tot lachen en weenen dwingt,

van een waardigheid is, ver verheven boven alle andere. Gevoelen wij het niet zoo? Maar gesteld, dat dilettantisme, scepticisme, beuzelarij en al dat droevig gebroed ware uitgeworpen, zooals het eenmaal door Gods zegen zal worden; dat alle geloof in den schijn der dingen volkomen ware weggevaagd en plaats had gemaakt voor klaar geloof in het w e z e n der dingen, zoodat de mensch slechts naar dien drang handelde, en het andere als niet bestaand beschouwde, welk een nieuw en inniger gevoel zou er dan voor dezen Burns opleven!

Ja, hebben wij niet in dezen tijden, zooals zij dan zijn, twee echte dichters, die, zoo niet vergoddelijkt, dan toch zalig verklaard zijn? Shakspeare en Dante zijn heiligen der dichtkunst; waarlijk, indien we er over willen nadenken, g e c a n o n i s e e r d, zoodat het heiligschennis is aan hun roem te tornen. Het aan zichzelf overgelaten instinct der wereld, is, zich door al die hardnekkige beletsels heen een weg banende, tot zulk een conclusie gekomen. Dante en Shakspeare zijn een eigenaardig tweetal. Zij wonen afgezonderd in een soort vorstelijke eenzaamheid; niemand is aan hen gelijk, en niemand komt hun nabij; naar het algemeen gevoelen der wereld omringt deze twee een zekere alles te boven gaande voortreffelijkheid, een heerlijkheid als van de hoogste volmaking. Zij z ij n heilig verklaard, ofschoon noch paus noch kardinaal er de hand in had! Zoo groot is, niettegenstaande iederen verslappenden invloed, in de meest onheldhaftige tijden, onze onverwoestbare eerbied voor den Held gebleven. — Wij willen deze twee een weinig beschouwen, den Dichter Dante en den Dichter Shakspeare: het weinige, dat het ons hier is toegestaan over den Held als Dichter te zeggen, zal zich het best laten zeggen op die wijze.

Vele boekdeelen zijn geschreven als commentaar

op Dante en zijn boek; maar over het geheel toch met weinig resultaat. Zijn levensbeschrijving schijnt onherstelbaar voor ons verloren. Er werd niet veel aandacht aan hem geschonken, terwijl hij leefde; hij was een onbelangrijke, zwervende, diepbedroefde man; en het meeste van wat men nog van hem wist is in den loop der tijden verloren gegaan. Het is vijf eeuwen geleden sinds hij op deze aarde leefde en werkte. Al zijn er nog zooveel commentaren over zijn werk uitgekomen, men leert hem toch het best uit zijn boek zelf kennen. Zijn boek, — en men zou erbij kunnen voegen, dat portret, dat gewoonlijk aan Giotto wordt toegeschreven, en waarvan wij voelen, dat het lijken moet, wie het dan ook vervaardigd moge hebben. Voor mij is het een zeer roerend gelaat, misschien van alle, die ik ken, het roerendst. Daar staat het eenzaam, als op de ledige ruimte geschilderd, omwonden met den eenvoudigen lauwerkrans van onsterfelijke smart en onsterfelijke kwelling, en van het bewustzijn te hebben overwonnen, hetgeen ook onsterfelijk is, — de gansche geschiedenis van Dante is erin te lezen! Ik geloof, dat het 't droevigst gelaat is, dat ooit naar het leven is geschilderd, een tragisch, hartroerend gelaat. Er is als grondslag in de zachtheid, teederheid en lieve aanhankelijkheid van het kind, maar dit alles is als vastgevroren tot scherpe tegenspraak, zelfverloochening, afzondering en trotsche, hopelooze smart. Een zachte, etherische ziel, die zoo streng, onverbiddelijk, grimmig en bits rondziet, als ware zij gevangen tusschen dikke ijslagen. Met dat al is het een stille, minachtende smart; de lip is opgetrokken in een soort van goddelijke verachting voor datgene, wat zijn hart verteert; alsof het toch maar een lage, onbeteekenende zaak was, alsof hij, die erdoor gefolterd, gemarteld werd, toch de sterkere was. Het gelaat

van iemand, die in volkomen verzet verkeert, in een levenslangen, zich nooit overgevenden strijd met de wereld. Liefde geheel omgezet in verontwaardiging, een onverzoenlijke verontwaardiging: langzaam, gelijkmatig, zwijgend, als die van een god! En het oog, het ziet rond in een soort van v e r b a z i n g, alsof het vroeg, waarom de wereld zoo was. Dit is Dante; zoo ziet hij eruit, deze „stem van tien zwijgende eeuwen," en zingt voor ons, „zijn mystisch, ondoorgrondelijk lied."

Het weinige, dat we van het leven van Dante weten, komt goed overeen met zijn portret en zijn boek. Hij werd in de hoogste kringen te Florence geboren in het jaar 1265. Zijn opvoeding was de beste, die toen verkregen kon worden, veel schoolsche godgeleerdheid, logika van Aristoteles, eenige Latijnsche klassieken, — een niet gering inzicht in menig ander gebied. Wij behoeven er niet aan te twijfelen, dat Dante met zijn ernstigen, verstandigen aard beter dan de meesten leerde alles, wat er te leeren was. Hij heeft een helder, ontwikkeld verstand van groote subtiliteit; die beste vrucht van alle opvoeding had hij weten te plukken van deze scholastiek. Hij weet nauwkeurig en goed hetgeen vlak onder zijn bereik ligt, maar in zulke tijden, zonder gedrukte boeken of vrijen omgang met anderen, kon hij niet goed weten, wat op een afstand was; het kleine, heldere licht, dat hetgeen vlak bij is helder bestraalt, gaat over in een eigenaardig halflicht, als 't het ver verwijderde beschijnt. Dit was hetgeen Dante in de scholen geleerd had. In het leven had hij het gewone lot gehad; tweemaal was hij als soldaat uitgetrokken voor den Florentijnschen staat; hij was met een gezantschap mede geweest; en werd op zijn vijf en dertigste jaar, geleidelijk opklimmend tengevolge zijner talenten en verdiensten, een van de voornaamste magistra-

ten van Florence. Nog een knaap zijnde had hij een zekere Beatrice Portinari, een schoon, klein meisje van zijn eigen leeftijd en stand ontmoet, en opgroeiende had hij haar nu en dan gezien en op een afstand met haar verkeerd. Alle lezers kennen hiervan zijn aandoenlijk verhaal, ook hoe zij daarna werden gescheiden, hoe zij een ander huwde en spoedig daarna stierf. Zij is een belangrijke figuur in Dante's gedicht, en schijnt een belangrijke figuur in zijn leven geweest te zijn. Het heeft den schijn, alsof zij, ofschoon zij op een afstand van hem werd gehouden, eindelijk op verren afstand in de nevelachtige eeuwigheid, de eenige is, die hij ooit met zijn gansche ziel heeft liefgehad. Zij stierf; Dante zelf huwde; maar niet gelukkig, zoo het schijnt, ver van gelukkig. Ik verbeeld mij, dat de strenge, ernstige man, met zijn scherpe gevoeligheden, niet heel gemakkelijk gelukkig te maken was.

Wij willen over Dante's smarten niet klagen; was alles met hem gegaan, zooals hij het zou gewenscht hebben, dan zou hij misschien Prior[1]), Podesta[2]), of hoe ze het noemen mogen, van Florence geworden zijn, in groot aanzien bij zijn omgeving, maar de wereld zou een van de gedenkwaardigste woorden gemist hebben, die ooit gesproken of gezongen werden. Florence zou een welvarenden magistraat meer hebben gehad, en de tien stomme eeuwen zouden bij voortduring zonder stem zijn gebleven, en de tien andere luisterende eeuwen (want er zullen er tien en nog meer zijn) zouden geen *Divina Commedia* hebben om naar te luisteren! Wij willen over niets klagen. Een hoogere bestemming was voor dezen Dante weggelegd, en hij, worstelend als een man, die ter *dood* en ter krui-

---

[1]) Beteekent „meerdere," aanduiding van de een of andere hooge burgerlijke betrekking in Florence.
[2]) Beteekent „machthebbende," als voren.

siging wordt geleid, kon niet anders dan zijn bestemming vervullen. Zoudt gij het aan hem willen overlaten zijn geluk te kiezen? Hij wist evenmin als wij, wat waarlijk gelukkig, wat waarlijk rampspoedig was.

Gedurende Dante's priorschap stegen de onlusten van de Welfen en Ghibellijnen, Witten en Zwarten, of welke andere verwarde troebelen ook, tot zulk een hoogte, dat Dante, wiens partij de sterkste had geschenen, met zijn vrienden geheel onverwacht verbannen werd; van dat oogenblik af was hij gedoemd tot een leven van smart en rondzwerving. Zijn bezittingen werden verbeurd verklaard en erger; hij was er innig van overtuigd, dat dit alles volkomen onbillijk was, verdoemelijk in het oog van God en van den mensch. Hij spande alle krachten in om in zijn eer hersteld te worden; beproefde het zelfs door een overrompeling met de wapenen in de hand; maar het gelukte niet, het kwaad werd er slechts erger door. Er bestaat een officieel geschrift, meen ik, dat nog in de archieven van Florence aanwezig is, waarbij deze Dante veroordeeld wordt, waar hij ook gegrepen worde, om levend te worden verbrand. Levend verbrand, — zoo zegt men, dat er geschreven staat; een zeer merkwaardig burgerlijk document. Een ander merkwaardig document, dat van verscheidene jaren later dagteekent, is een brief van Dante aan de magistraten van Florence in antwoord op een zachter voorstel van hen, dat hij nl. terug zou mogen keeren, indien hij zijn verontschuldigingen aanbood en een boete betaalde. Hij antwoordt met beslisten, strengen trots: „Indien ik niet terug kan keeren zonder mijzelf schuldig te verklaren, dan zal ik nooit terugkeeren, nunquam revertar."

Voor Dante was er nu in deze wereld geen tehuis. Hij zwierf van den eenen beschermheer naar den

anderen, van de eene plaats naar de andere getuigende, in zijn eigen bittere woorden „Hoe zwaar de weg is „Come è duro calle." De ongelukkigen zijn geen vroolijk gezelschap. Dante, arm en verbannen, met zijn trotschen, ernstigen aard en sombere stemmingen, was er de man niet naar om zich bij menschen bemind te maken. Petrarca vertelt van hem, dat, toen hij eens aan het hof van Can delle Scala berispt werd over zijn somberheid en stilzwijgendheid, zijn antwoord niet dat van een hoveling was. Della Scala stond te midden van zijn hovelingen met potsenmakers en narren (nebulones ac histriones), die hem zeer vermaakten, toen hij zich tot Dante wendde en zeide: „Is het niet vreemd, dat deze arme dwaas allen zoo onderhoudt, terwijl gij, een wijs man, daar dag aan dag neerzit en niets hebt om ons mee te amuseeren?" Dante antwoordde bitter: „Neen, het is vreemd; uwe Hoogheid moet aan het spreekwoord denken: soort zoekt soort!" — Weten we, wie de persoon is, die het gezelschap amuseert, dan kunnen we daaruit besluiten, van welk gehalte het gezelschap is ! Zulk een man, met zijn trotsche, zwijgende manieren, met zijn sarcasme en smarten, was niet geschapen om aan een hof opgang te maken. Langzamerhand werd het hem duidelijk, dat hij op deze aarde geen rustplaats had of hoop op een gunstiger lot. De aardsche wereld had hem uitgestooten om te blijven zwerven; geen levende ziel was er nu om hem lief te hebben; voor zijn bitter leed was er hier geen troost.

Des te dieper indruk moest de Eeuwige Wereld op hem maken, die ontzagwekkende werkelijkheid, waarover dit leven-in-den-tijd met zijn Florence en verbanningen slechts als een onwerkelijke schaduw heenstrijkt. Florence zult gij nimmer meer zien: maar de Hel en het Vagevuur en den Hemel

zult gij zeer beslist zien! Wat zijn Florence, Can della Scala, de wereld en het leven alle te zamen? De E e u w i g h e i d: waarlijk daarheen en nergens anders voert uw en aller dingen weg! De groote ziel van Dante, die in deze wereld zonder tehuis was, maakte zich meer en meer een woning in die ontzagwekkende andere wereld. Het was natuurlijk, dat zijn gedachten daarover peinsden, als over het eenige voor hem belangrijke feit. Belichaamd of niet, het is 't eenige feit dat voor ieder mensch belangrijk is; maar voor Dante het belichaamd in den vasten, wetenschappelijken vorm van dien tijd; hij twijfelde evenmin aan dien M a l e b o l g e P o e l[1]), dat die daar lag met zijn sombere groeven, met zijn luide kreten, en dat hijzelf hem zou zien, als wij eraan twijfelen, dat wij Constantinopel zouden zien, als we daarheen gingen. Dante's hart, dat lang hiermede vervuld was geweest, erover had gepeinsd in sprakelooze gedachte en ontzag, barst eindelijk uit in „een mystisch, ondoorgrondelijk lied," en dit, zijn D i v i n a C o m m e d i a, het merkwaardigste van alle boeken van den nieuweren tijd, is er de vrucht van.

Het moet voor Dante een groote troost geweest zijn, en was, zooals we kunnen merken, soms een trotsche gedachte voor hem, dat hij, hier in ballingschap verkeerende, dit werk kon doen; dat geen Florence, geen mensch of menschen, hem konden verhinderen het te doen, of hem er zelfs veel mee konden helpen. Hij wist ook eenigermate, dat het een groot werk was, het grootste, dat een mensch doen kan. „Indien gij uw ster volgt, S e t u s e q u i t u a s t e l l a," zoo kon de Held in zijne verlatenheid, in zijnen uitersten nood, nog tot zich zelf zeggen: „Volg uw leidstar slechts; ter haven van de glorie reist gij voort!" Het blijkt, dat het schrijven,

[1]) Komt voor in den achttienden zang van De Hel.

— wij zouden het trouwens, ook al werd het niet vermeld, wel kunnen weten, — moeilijk en zwaar voor hem was. Hij zegt zelf: „Het schrijven van dit boek heeft mij zoo aangegrepen, dat ik erdoor vermagerd ben." Ja, alles was vermeesterd met smart en bitteren arbeid, niet speelsgewijze, maar in strengen ernst. Zijn boek is zooals de meeste goede boeken zijn: het is in menig opzicht met zijn hartebloed geschreven. Dit boek is zijn gansche eigen geschiedenis. Hij stierf, nadat hij het had voltooid: hij was nog niet heel oud, slechts zes en vijftig jaar, een gebroken man, zooals verteld wordt. Hij ligt begraven in Ravenna, de stad waar hij stierf: Hic claudor Dantes patriis extorris ab oris. Een eeuw later verzochten de inwoners van Florence zijn lijk terug te mogen hebben; de burgers van Ravenna wilden het niet afstaan. „Hier ben ik, Dante neergelegd, gebannen van mijn geboortegrond."

Ik heb gezegd, dat Dante's gedicht een lied was; het is Tieck[1]), die het „een mystisch, ondoorgrondelijk lied" noemt, en dat is ook in letterlijken zin her karakter ervan. Coleridge[2]) zegt ergens zeer juist, dat wanneer een zin muzikaal van woorden is, van echten rhythmus en echte melodie in de woorden, er altijd iets liefs en goeds ook in de beteekenis is. Want lichaam en ziel, woord en gedachte, gaan hier als overal elders eigenaardig te zamen. Wij zeiden het reeds eerder; het lied is het heldhaftige in de taal. Alle oude gedichten, die van Homerus en de rest, zijn echte liederen. Ik zou willen zeggen, dat, streng genomen, alle ware gedichten het zijn;

---

[1]) Tieck (Ludwig), Duitsch dichter en letterkundige, 1773—1853. Vooral beroemd om zijn studiën over, en vertalingen van Shakspeare.

[2]) Coleridge, beroemd Engelsch dichter en criticus, 1772—1834.

dat hetgeen niet gezongen wordt eigenlijk geen gedicht is, maar een stuk proza gewrongen in rijmende regels, tot groote schade voor de spraakkunst en meestal tot groot verdriet van den lezer! Wat wij wenschen te kennen, is de gedachte, die de man had, indien hij er een had; waarom zou hij ze in rijmelarij wringen, indien hij ze evengoed eenvoudig kan uitspreken? Dan eerst kunnen wij hem het recht geven tot rijmen en tot zingen, wanneer hij wordt meegesleept in een waren hartstocht van melodie, en zijn meest eigen tonen, zooals Coleridge het uitdrukt, door de grootheid, diepte en muziek zijner gedachten muzikaal worden; dan noemen we hem een Dichter, en luisteren naar hem, als naar den Held onder de sprekers, wiens spreken een lied is. Er zijn er veel, die zich daarvoor uitgeven, en voor een ernstig lezer, vermoed ik, is het gewoonlijk een zeer droevige, om niet te zeggen ondragelijke taak, verzen te lezen! Verzen zonder innerlijke noodzakelijkheid, — hetgeen daarin bedoeld werd had ons eenvoudig moeten worden verteld zonder eenige rijmelarij. Ik zou ieder, die zijn gedachte kan spreken, aanraden, haar niet te zingen; te begrijpen, dat in een ernstigen tijd, te midden van ernstige lieden, het hun roeping niet is in versmaat te spreken. Juist naarmate wij het ware lied liefhebben en erdoor bekoord worden als door iets goddelijks, zullen wij het valsche lied haten, en het beschouwen als een klankloos geluid, een hol, overbodig, volkomen onoprecht en hinderlijk ding.

Ik geef Dante mijn hoogsten lof, als ik zeg, dat zijn *Divina Commedia* in alle opzichten een onvervalscht lied is. In den klank zelfs is een *Canto Fermo*[1]); het rolt als een gezang. Zijn

[1]) De bedaarde, stemmige zangwijze der Italianen, die het recitatief nabij komt; kerk- en koraalgezang.

taal, zijn eenvoudige terza rima[1]), hielp hem hier ongetwijfeld in. Men leest als vanzelf voort met een soort van cadans. Maar ik voeg erbij, dat het niet anders zou kunnen, want het wezen en de stof van het werk zijn zelve rhytmisch; zijn diepte, zijn hartstocht en zijn oprechtheid maken het muzikaal; — ga slechts diep genoeg, en er is overal muziek. Een ware, innerlijke, symmetrie, wat men een architectonische harmonie noemt, heerscht erin en houdt het alles in evenwicht! architectonisch; immers ook dit is muziek. De drie rijken, Inferno, Purgatorio, Paradiso staan tot elkaar als de deelen van een groot gebouw; een groote, bovennatuurlijke wereldkathedraal, daar streng, plechtig, ontzagwekkend opgericht; Dante's wereld der zielen! In den grond is het 't oprechtste van alle gedichten; ook hier vinden wij, dat oprechtheid de maatstaf van waarde is. Het kwam uit den diepsten schuilhoek van het hart van den Dichter, en het dringt diep, door lange geslachten heen, in het onze. De burgers van Verona plachten te zeggen, als zij hem in de straten zagen, „Eccovi l'uom ch'è stato all' Inferno. Zie, daar is de man, die in de Hel is geweest!" Ja, gij was in de Hel geweest, lang genoeg in de Hel, in lange, prangende smart en worsteling, zooals menschen als hij dikwijls zijn zullen. „Commedia's," die het goddelijk stempel dragen, komen niet op andere wijze tot stand. Gedachte, elke oprechte arbeid, de hoogste deugd zelve, is zij niet de dochter der smart? Als uit een zwarten wervelwind geboren, waarschtige inspanning, als van een gevangene, die worstelt om vrij te komen; dat is Gedachte. Wij moeten in

[1]) Dante's gedicht is in lange, slepende „terzinen" vervaardigd, waarvan de eigenaardigheid is, dat telkens drie woorden op elkaar rijmen.

alle opzichten door l i j d e n volmaakt worden. Maar, zooals ik zeide, is mij geen werk bekend, dat zoo doorwrocht is als dat van Dante. Het is uit zijn ziel voortgekomen als het goud uit den smeltoven. Het had hem voor vele jaren „mager" gemaakt. Niet het geheel slechts, ieder deel is met diepen ernst uitgewerkt tot een duidelijke en aanschouwelijke waarheid. Ieder deel sluit op het andere, ieder past op zijn plaats, evenals een marmeren steen, die nauwkeurig is gehouwen en gepolijst.Het is de ziel van Dante en in haar de ziel der Middeleeuwen voor altijd rhytmisch zichtbaar gemaakt. Geen gemakkelijke taak, een geweldige, maar een taak, die v o l b r a c h t is.

Misschien zou men kunnen zeggen, dat i n t e n s i t e i t[1]), met alles wat daarmede samenhangt, het overheerschende kenmerk van Dante's genie is. Dante doet zich niet aan ons voor als een ruime, universeele geest, eerder als een bekrompen, sectarische[2]); dit is gedeeltelijk toe te schrijven aan zijn tijd en aan zijn positie, maar gedeeltelijk ook aan zijn aard. Zijn grootheid heeft zich in ieder opzicht geconcentreerd[3]) in diepte en vurige kracht van uitdrukking. Hij is wereld-groot, niet omdat hij wereldruim is, maar omdat hij wereld-diep is. Door alle voorwerpen heen, dringt hij als het ware tot het wezen door. Ik ken niets, dat zoo i n t e n s is als Dante. Zie bijvoorbeeld, om met de uiterlijke ontwikkeling van zijn intensiteit te beginnen. zie hoe hij schildert. Hij bezit een groote gave van zien, hij vat den meest-karakteristieken grondtrek eener zaak, geeft dien weer en niets meer. Gij herinnert u dien eersten aanblik, dien hij krijgt van

---

1) Intensiteit — innerlijke kracht, diep doordringend vermogen.
2) Sectarisch — tot de leerstelligheid eener sekte geneigd.
3) Concentreeren — op één punt samentrekken.

de stad van Dis:[1]) een roode torenspits, een roodgloeiende kegel van ijzer, die door de doodsche, oneindige ruimte van somberheid schittert; zoo levendig, zoo duidelijk, dadelijk en voor altijd zichtbaar. Het is als een zinnebeeld van geheel Dante's genie. Er is een kortheid, een abrupte nauwkeurigheid in hem: Tacitus[2]) is niet korter, niet meer samengedrongen, en bij Dante schijnt het een natuurlijke gedrongenheid, voortvloeiende uit 's mans aard. Eén treffend woord: daarna stilte en er wordt niets meer gezegd. Zijn zwijgen is welsprekender dan woorden. Het is wonderlijk, hoe scherp, juist en bevallig hij het ware beeld van eene zaak vat; in de zaak doordringt als met een stift van vuur. Plutus, de tierende reus, valt neer bij Virgilius' berisping: „gelijk op eens de bolle zeilen vallen, wanneer de orkaan den mast bezwijken doet;"[3]) of die arme Brunetto Latini, met het cotto aspetto[4]) „verschroeide gelaat," bruin geschroeid en mager: en de „vurige sneeuw," die daar op hen valt, een „vurige sneeuw zonder wind," langzaam, bedaard, nooit eindigend! Of die zwevende deksels der graftomben[5]), vierkante sarcophagen, in dien zwijgenden, dofbrandenden hellekring, ieder een ziel in foltering bergende; de deksels zijn half open voor het gezicht, op den dag des oordeeld zullen zij dicht gaan, om voor eeuwig gesloten te blijven. En hoe Farinata[6]) zich overeind heft, en hoe Cavalcante terug zijgt en niet meer omhoog rijst, als hij van zijn zoon hoort en uit den verleden tijd, waarin gesproken wordt, voelt,

[1]) Zang 8 van De Hel. Hier begint de eigenlijke Hellekrocht.
[2]) Tacitus — beroemd Romeinsch geschiedschrijver uit de eerste eeuw na Christus.
[3]) Zang 7.
[4]) Zang 15.
[5]) Zang 9.
[6]) Zang 10.

dat hij niet meer leeft. De bewegingen zelf bij Dante hebben iets korts, vlugs, afdoends, bijna militairs. Deze schilderingen dragen den stempel van het meest geniale in hem. De vurige, vlugge Italiaansche natuur van dezen man, zoo stil hartstochtelijk, met haar snelle, plotselinge bewegingen en haar stille, „bleeke woede," spreekt zich in deze dingen uit.

Want, ofschoon deze gave van schilderen tot het uiterlijke van een man behoort, komt zij toch, als al het overige, uit zijn essentiëelen aanleg voort; zij is kenschetsend voor den ganschen man. Indien gij een mensch ontmoet, die u met woorden een goed gelijkend beeld voor oogen stelt, dan hebt gij iemand gevonden, die wat waard is, let erop, dat de manier, waarop hij het doet, voor hem zeer kenschetsend is. In de eerste plaats zou hij het voorwerp in het geheel niet hebben waargenomen, er het levenskenmerk niet van gezien hebben, indien hij er niet, zooals wij het kunnen noemen, mede had g e s y m p a t h i s e e r d, indien hij geen medegevoel bezat om aan voorwerpen te schenken. Hij moet er e r n s t mee gemaakt hebben, hij moet oprecht zijn en medegevoel bezitten; een man, die niets beteekent, kan u geen juist beeld van een zaak geven; hij blijft bij vage bijomstandigheden stilstaan, hij herhaalt, wat hij anderen heeft hooren zeggen, en geeft een onware voorstelling van de zaak. Zouden we niet kunnen zeggen, dat verstand zich doet kennen in deze gave, den waren aard van een zaak te zien? Hierin zal uitkomen, welk vermogen iemands geest bezit. Betreft het practische aangelegenheden, dingen, die gedaan moeten worden? De begaafde man z i e t wat de hoofdzaak is, en legt al het andere ter zijde als overtolligen ballast; hij heeft ook het vermogen, dat den man van zaken kenmerkt, duidelijk het ware b e e l d te zien, niet

het onware, oppervlakkige, van de taak, die hem is opgelegd. En welk een moreele beteekenis ligt er in het soort van inzicht, dat wij in eenig ding krijgen; „het oog ziet in alle dingen dat, wat het vermag te zien!" In het oog van een onbeduidend man zijn alle dingen onbeteekenend, even zeker als zij voor geelzucht-lijders geel zijn. De schilders zeggen ons, dat Raphaël de allerbeste portretschilder was. Zelfs het meest begaafde oog kan niet de beteekenis van eenig voorwerp uitputten. In het meest alledaagsche gelaat ligt meer, dan Raphaël ooit in zijn portret kan weergeven.

Dante's schildering is niet alleen krachtig van lijn, kort, waar, en van een levendigheid als van een vuur in donkeren nacht; uit een hooger oogpunt bezien is ze in alle opzichten edel, en de vrucht van een groote ziel. Welke hoedanigheden zijn er niet in de schildering van Francesca en haar minnaar; als geweven uit regenbogen op een grond van eeuwige duisternis! Een oneindige weeklacht wordt hier geslaakt, als werd ze uitgesproken met den helderen, zachten toon van een fluit, die doordringt tot in het diepst onzer ziel. Er is ook een trek van echte vrouwelijkheid in della bella persona, che mi fu tolta[1]); hoe het zelfs in den afgrond der smart een troost voor haar is, dat hij nooit van haar zal scheiden! De droefste tragedie in deze luide kreten. En de voortdrijvende nevelen in dien grauwenden avond doen hen voortwarrelen om voor altijd te weeklagen! Vreemd, indien men het bedenkt: Dante was de vriend van den vader dezer arme Francesca; het is mogelijk, dat Francesca zelfs als een vroolijk, onschuldig klein kind op de knie van den Dichter heeft gezeten. Oneindig medelijden, maar ook oneindige huiveringwekkende strengheid der wet,

[1]) Zang 5: „Van het schoone wezen, dat mij ontnomen is."

zoo is de natuur geschapen, zoo heeft Dante waargenomen, dat zij geschapen is. Wat een verachtelijk denkbeeld is dat, zijn Divina Commedia aan te zien voor een armzalig, gemelijk, onmachtig, aardsch smaadschrift, hen in de hel werpende, op wie hij zich op de aarde niet kon wreken! Ik veronderstel, dat, indien er ooit deernis, teeder als die eener moeder, in het hart van een man was, zij in Dante's hart was, Maar een man, die geen strengheid kent, kan evenmin deernis voelen. Zijn medelijden zelf zal lafhartig, zelfzuchtig zijn, — sentimentaliteit, of niet veel beter. Ik ken in de geheele wereld geen liefde, die gelijk is aan die van Dante. Het is een teedere, een bevende, verlangende, deernishebbende liefde; zoo zacht als de weeklacht van een Aeolusharp; als het jeugdige hart van een kind; en daarbij dat strenge, pijnlijk-gewonde, droeve hart! Dat verlangen van hem naar zijn Beatrice; hun ontmoeting in het Paradiso; zijn staren in haar rein, verheerlijkt gelaat, van haar, die door den dood zoo lang reeds was gelouterd, van hem zoo ver verwijderd; — men vergelijkt het bij een engelenlied; het behoort onder de reinste uitingen van liefde, misschien is het de allerreinste, die ooit uit een menschelijke ziel is voortgekomen.

Want de intense Dante is intens in alles. Hij dringt door tot het wezen van alles. Zijn verstandelijk inzicht als schilder, als de gelegenheid zich voordoet ook als redeneerder, is slechts de vrucht van alle andere soorten van intensiteit. Wij moeten hem boven alles zedelijk groot noemen; dit is 't begin van alles. Zijn diepe verachting, zijn smart zijn even groot als zijn liefde; want waarlijk, wat zijn ze anders dan het omgekeerde of tegengestelde van zijn liefde? „A Dio spiacenti, ed a' nemici sui, aan God ongevallig

en aan Zijne vijanden"[1]), verheven minachting, onverzoenlijke, zwijgende verwerping en afkeer: „N o n r a g i o n a m d i l o r, niets meer van hen, zie en verhaast uw schreden !" [2]) Of denkt hieraan: „Dezen hebben geen hoop op den dood"[3]), „N o n h a n s p e r a n z a d i m o r t e." Eens was het van een ernstige en weldadige duidelijkheid geworden voor het gewonde hart van Dante, dat hij, ellendig, nooit rustende, uitgeput als hij was, heel zeker sterven zou: „dat zelfs het Noodlot hem niet tot niet sterven zou kunnen doemen." Zulke woorden zijn er in dezen man. Wat strengheid, ernst en diepte betreft, is hij in de moderne wereld niet te evenaren; om zijn tegenhanger te vinden moeten we tot den bijbel der Hebreeuwen gaan en daar verkeeren met de oude Profeten.

Ik stem niet in met veel nieuwere kritiek, die het I n f e r n o verre verkiest boven de twee andere deelen van de Divina Commedia. Die voorliefde is, naar mijn meening, toe te schrijven aan onzen heerschenden Byroniaanschen smaak, en zal waarschijnlijk maar van kortstondigen duur zijn. Het P u r g a t o r i o en het P a r a d i s o, vooral het eerste, is men bijna geneigd nog voortreffelijker te vinden dan het I n f e r n o. Dat Purgatorio is een edel ding, „de Berg der Loutering," een zinnebeeld van de edelste gedachte van dien tijd. Indien de zonde zoo noodlottig, indien de hel zoo streng en ontzagwekkend is en moet zijn, dan wordt de mensch toch ook door berouw gereinigd: berouw is de grootsche Christelijke daad. Dante werkt het prachtig uit. De t r e m o l a r d e l l' o n d e[4]), dat trillen der golven van den Oceaan onder het eerste

[1]) Zang III.
[2]) Zang III.
[3]) Zang III.
[4]) Aan het einde van het Purgatorio.

reine morgenlicht, van verre oprijzend voor het zwervende tweetal, is het kenteeken van een veranderde stemming. De hoop begint te herleven, de hoop, die nooit sterft, al gaat zij nog gepaard met hevige smart. Het sombere verblijf der demonen en verworpelingen is onder den voet, een zachte adem van berouw stijgt hooger en hooger, tot den troon der Genade zelf. „Bid voor mij," zeggen alle bewoners van dien berg der smart tot hem. „Zeg mijn Giovanna, dat zij voor mij bidde, mijn dochter Giovanna. Ik geloof, dat haar moeder mij niet meer liefheeft!" Zij zwoegen met moeite dat kronkelend pad op, gebogen als Gotische rosetten, gebogen door de zonde van den hoogmoed, maar desalniettemin zullen zij na jaren, na eeuwen en eeuwigheden, den top hebben bereikt, die de poort des Heeren is, en door de Genade zullen zij toegelaten worden. Zie ook naar die vreugde van allen, als een heeft overwonnen; de geheele berg dreunt van vreugde en een lofpsalm stijgt op, als een ziel door volkomen berouw alle zonde en ellende heeft achtergelaten! Dit alles noem ik een edele belichaming van een waarlijk edele gedachte.

De drie deelen vullen elkaar wederkeerig aan, zijn onmisbaar voor elkaar. Het Paradiso is voor mij als vage muziek. Het is het bevrijdende tegenstuk van het Inferno; zonder dat zou het Inferno onwaar zijn. Alle drie te zamen maken de ware wereld van het onzienlijke uit, zooals deze is uitgebeeld in het Christendom der middeleeuwen; een voor altijd gedenkwaardige voorstelling; een voorstelling, die in haar innigste wezen voor altijd waar is, voor alle menschen. Zij leefde misschien in geen menschenziel zoo diep en waarachtig als in Dante's ziel; hij was een man, gezonden om haar te bezingen, hare herinnering levendig te houden. Zeer opmerkenswaardig is het, met welk

een korten eenvoud hij overgaat van de alledaagsche werkelijkheid tot de onzichtbare, en in de tweede of derde stanza bevinden we ons in de geestenwereld, en vertoeven daar te midden van wezens, aan wier bestaan we niet meer twijfelen! Voor Dante bezaten zij inderdaad zulk een ontwijfelbare realiteit; de zoogenaamde werkelijke wereld en haar feiten was slechts de drempel tot een oneindig hooger wereldbestaan. In den grond was de eene even bovennatuurlijk als de andere. Heeft niet ieder mensch een ziel? Hij zal niet slechts een geest zijn in de toekomst, maar is het op het huidig oogenblik. Voor den ernstigen Dante is het alles één ondeelbaar, zichtbaar feit; hij gelooft het, hij ziet het, hij is daarvan de Dichter krachtens deze wetenschap. Waarachtigheid, ik herhaal het, is de voornaamste eigenschap nu en altijd.

Dante's Inferno, Purgatorio en Paradiso zijn een symbool, een zinnebeeldige voorstelling van zijn geloof omtrent dit heelal; in een toekomstigen tijd, zal misschien een criticus, — evenals die schrijvers over den godsdienst der Scandinaviërs, waarvan wij onlangs spraken, — die niet meer denkt als Dante deed, dit alles ook als een „allegorie" beschouwen, wellicht als een zinledige allegorie! Het is de verhevenste belichaming van de ziel, van het Christendom. Zij drukt in ontzaglijke, wereldomvattende architectonische beelden uit, hoe de Christen Dante voelde, dat goed en kwaad de twee polen van deze schepping zijn, waaromheen alles draait; dat deze twee niet verschillen doordat het eene de v o o r k e u r verdient boven het andere, maar door volstrekte en oneindige onvereenigbaarheid; doordat het eene uitnemend en hoog is als het licht en de Hemel, het andere afschuwelijk zwart als de Gehenna, en de afgrijselijke hellegroeve! Eeuwigdurende rechtvaardigheid, toch met boetvaardigheid, met

eeuwigdurende deernis, — de gansche Christelijke leer, zooals Dante en de Middeleeuwen haar kenden, is hier zinnebeeldig voorgesteld. Zinnebeeldig voorgesteld en toch, zooals ik reeds zeide, hoe volkomen reëel is de bedoeling van den Dichter; hoe onbewust is hij ervan, een zinnebeeldige voorstelling te geven. Inferno, Purgatorio, Paradiso, het waren geen zinnebeelden; kwam het ooit op in den geest van ons modern Europa, dat ze zinnebeelden waren? Waren zij niet ontwijfelbare, ontzagwekkende feiten; nam het gansche hart van den mensch ze niet aan als feitelijk waar, bevestigde de geheele natuur ze niet overal? Zoo is het altijd met deze dingen. De menschen gelooven niet in een allegorie. De toekomstige criticus, welke zijn nieuwe gedachten ook mogen zijn, zal een groote fout begaan, indien hij deze Divina Commedia van Dante beschouwt als een kunstige allegorie. In het Heidendom zagen wij een oprechte uitdrukking van het ernstig gevoel van den mensch, die met ontzag vervuld is voor het heelal; oprecht, eens waar, en nog steeds niet zonder waarde voor ons. Maar let hier op het onderscheid tusschen het Heidendom en het Christendom, één groot onderscheid. Het Heidendom verzinlijkte hoofdzakelijk de werkingen der natuur, de lotsbedeeling, het streven, het samengestelde en wisselvallige in dingen en menschen dezer wereld; het Christendom verzinlijkte de wet van den menschelijken plicht, de zedelijke wet van den mensch. Het eene was voor den zinnelijken aard: een ruwe, onbeholpen uiting van de eerste Gedachte des menschen, — de erkende hoofddeugd was moed, heerschappij over vrees. Het andere was niet voor de zinnelijke, maar voor de zedelijke natuur. Welk een vooruitgang is hier, al ware het slechts op dit ééne punt!

En zoo hadden in dezen Dante, zooals wij zeiden, tien zwijgende eeuwen op zeer bijzondere wijze een stem gevonden. De Divina Commedia is door Dante geschreven, en toch behoort zij in waarheid aan tien christen-eeuwen, slechts de voltooiing ervan is van Dante. Zoo is het altijd. De handwerksman, de smid met zijn metaal, met die werktuigen, met die vernuftige wijze van werken, hoe weinig is van alles wat hij doet eigenlijk *zijn* werk! Alle vindingrijke mannen, die hem voorgingen, werken daar met hem, — zooals het trouwens in alle dingen met ieder onzer gaat. Dante is de stem van de middeleeuwen, de gedachte, waarbij die leefden, staat hier in onvergankelijke muziek vertolkt. Deze zijne verheven gedachten, ontzagwekkend en schoon, zijn de vrucht van de christelijke overpeinzing van alle goede menschen, die hem waren voorgegaan. Van groote waarde zijn zij, maar is hij niet van even groote waarde? Veel zou stom zijn gebleven, indien hij niet had gesproken; niet dood, maar levend zonder uiting.

Is niet dit mystisch lied een uiting én van een van de grootste menschenzielen én van het hoogste, dat Europa tot dien tijd toe als waar had erkend en gevoeld? Het Christendom, zooals Dante het bezingt, is iets anders dan het Heidendom in het ruwe Noorsche gemoed; iets anders dan het bastaard-Christendom, zevenhonderd jaren vroeger stamelend in de Arabische woestijn uitgesproken! De edelste idee, die tot hiertoe onder de menschen tot werkelijkheid is geworden, wordt bezongen en voor goed verzinlijkt door een van de edelste menschen. Zijn wij niet in beide opzichten recht blij het te bezitten? Naar mijne berekening kan het nog vele duizenden jaren bestaan. Want hetgeen de uiting is van het innigste wezen van den mensch is geheel verschillend van hetgeen voortkomt uit

zijn uitwendig bestaan. Het uiterlijke is van één dag, beheerscht door de mode, voorbijgaand in snelle, eindelooze verandering, maar het innigst wezen van den mensch blijft hetzelfde, in het tegenwoordige als in het verleden en in de toekomst. Ernstige zielen van alle geslachten, die op Dante zien, zullen zich aan hem verwant voelen; de groote oprechtheid van zijn gedachten, zijn verwachtingen en smarten zal spreken tot hun oprechtheid; zij zullen voelen, dat ook deze Dante een broeder was. Napoleon wordt op St. Helena bekoord door de levendige waarheidsliefde van Homerus. De oudste Hebreeuwsche profeet spreekt nog in een zeer van den onzen verschillenden vorm tot het hart van alle menschen, omdat hij uit het hart van den mensch spreekt. Het is het eenige geheim om lang in herinnering te blijven. Dante is door zijn innige oprechtheid gelijk aan de Profeten der oudheid; zijn woorden komen evenals de hunne uit het hart voort. Men zou er zich niet over behoeven te verwonderen, indien werd voorspeld, dat zijn gedicht van alles wat ons Europa tot nu toe heeft voortgebracht, het langst zal blijven bestaan; want niets houdt zoo lang stand als een eerlijk gesproken woord. Alle kathedralen, priesterlijke waardigheden, gedenkplaten en monumenten en uiterlijke praal, hoe duurzaam zij mogen wezen, zijn kortstondig, vergeleken met zulk een lied, dat opwelt uit de onpeilbare diepte van het hart; men heeft een gevoel, alsof het nog voort zou kunnen leven, nog van belang zou zijn voor menschen, zelfs nadat deze dingen alle waren overgegaan in nieuwe onherkenbare verbindingen en hadden opgehouden zelfstandig te bestaan. Europa heeft veel voortgebracht: groote steden, groote rijken, encyclopedieën, geloofsbelijdenissen, een oneindig aantal meeningen en gebruiken, maar Europa heeft weinig voortgebracht, dat op gelijke

lijn kan staan met de gedachte van Dante. Homerus is nog, hij is nog tegenwoordig, van aangezicht tot aangezicht, voor elk onzer, wiens ziel voor hem openstaat, en Griekenland, waar is dat? Woest sinds duizenden van jaren, weg, verdwenen, een groote ruïne, het leven en bestaan ervan geheel verloren. Als een droom, gelijk het stof van koning Agamemnon! Griekenland is geweest, Griekenland is er niet meer, uitgenomen in de woorden, die het sprak.

En het nut van dezen Dante? Wij zullen niet veel over zijn „nut" zeggen. Een menschelijke ziel, die eenmaal doorgedrongen is in dat oer-element „het lied" en ons daaruit heeft voorgezongen, heeft gewerkt in de diepten van ons bestaan, en voedt, lange eeuwen door, de levenswortels van alle uitnemende menschelijke dingen, op een wijze, die geen „nuttigheid" berekenen kan! Wij zullen de waarde van de zon niet schatten naar de hoeveelheid gaslicht, die zij ons bespaart. Dante zal van onschatbare waarde voor ons zijn, of van geen waarde. Eén opmerking kan ik maken: in dit opzicht is er een groot verschil tusschen den Held-Dichter en den Held-Profeet. Zooals wij zagen, had Mahomed zijn Arabieren binnen honderd jaren te Granada en te Delhi. De Italianen van Dante schijnen nog vrij wel te zijn, waar ze waren. Moeten wij nu zeggen, dat Dante's invloed op de wereld vergeleken met dien van Mahomed klein is geweest? Verre van dien. Zijn arbeidsveld is veel beperkter; maar het is ook veel edeler, veel duidelijker begrensd, misschien niet minder maar meer belangrijk. Mahomed spreekt tot groote menigten, in de ruwe taal, die voor dezulken geschikt is; een taal vol tegenstrijdigheden, ruwheden, ongerijmdheden; hij kan slechts invloed hebben op de groote menigte, en daar nog met goed en kwaad op vreemde wijze vermengd.

Dante spreekt tot de edelen, de reinen en grooten van alle tijden en plaatsen. Ook veroudert hij niet, zooals de anderen; Dante fonkelt als een heldere ster, heeft zijn vaste plaats aan het uitspansel, aan hem ontsteken alle groote en verheven geesten van alle tijden en alle plaatsen hun licht. Hij zal voor onafzienbaren tijd het eigendom van alle uitverkorenen der wereld zijn. Men mag verwachten, dat Dante Mahomed ver zal overleven. Op deze manier kan de balans weer gelijk worden gemaakt.

Maar in ieder geval wordt de mensch en zijn werk niet gemeten naar het zoogenaamde effect op deze wereld, naar wat wij kunnen beoordeelen van hun effect. Effect? Invloed? Nut? Laat de mensch zijn werk slechts doen, de vrucht van dat werk is de zorg van een Ander dan hij. Elk werk heeft zijn eigen vrucht, of het belichaamd is in de tronen der Kaliefen en in Arabische overwinningen, zoodat „alle morgen- en avondbladen ervan vervuld zijn," en alle geschiedenisboeken, die een soort van verkorte nieuwsbladen zijn, of in het geheel niet belichaamd, wat komt het er op aan? Dat is niet de werkelijke vrucht ervan! De Arabische Kalief was slechts iets, in zooverre hij iets tot stand bracht. Indien de groote zaak der menschheid en 's menschen werk op God's aardbodem niet een schrede verder werd gebracht door den Arabischen Kalief, dan was hij niets dan luidklinkend metaal, al heeft hij ook nog zooveel sabels getrokken en nog zooveel piasters in zijn zak gestoken, of een groot vertoon in de wereld gemaakt; in den grond bestond hij in het geheel niet! Laat ons nog eenmaal het groote rijk van de stilte eeren. De onberekenbare schat, dien wij niet in klinkende munt kunnen omzetten, niet den menschen baar kunnen voortellen! Het is misschien van alle dingen het nuttigste, wat we doen kunnen in deze luidruchtige tijden.

Zooals Dante, de Italiaan, in onze wereld werd gezonden om muzikaal het geloof van de Middeleeuwen, het geloof en het geheele innerlijk leven van het moderne Europa te belichamen, zoo kunnen wij zeggen, dat Shakspeare voor ons het uitwendig leven van Europa heeft belichaamd, zooals het zich toen had ontwikkeld, de ridderlijkheid en hoffelijkheid van dien tijd, de eerzucht van de menschen en al hun eigenaardigheden, hoe men toen dacht en handelde en den blik, dien men op de wereld had. Zooals wij ons door het lezen van Homerus een voorstelling van het oude Griekenland kunnen maken, zoo zal men in Dante en Shakspeare, nog duizenden jaren later, beschreven vinden, hoe men in ons modern Europa leefde en dacht. Dante heeft ons het geloof of de ziel gegeven; Shakspeare op niet minder edele wijze de practijk des levens of het lichaam. Het was voorbeschikt, dat wij ook dit laatste zouden ontvangen; een mensch werd gezonden om het ons te geven, de mensch Shakspeare. Juist toen dit ridderwezen zijn laatste stadium was ingetreden, en op het punt was over te gaan tot langzaam of snel verval, zooals wij het thans overal waarnemen, werd deze andere groote Dichter gezonden met zijn ziende oog en zijn nooit verstommende, zingende stem om het op te merken en het te boek te stellen voor altijd. Twee bekwame mannen: Dante, diep, vurig als het inwendig vuur der wereld; Shakspeare, ruim, rustig, vèrziende, als de zon, de voornaamste lichtbron der aarde. Italië bracht de eene wereldstem voort, wij Engelschen hebben de eer, de andere voortgebracht te hebben.

Het is merkwaardig genoeg, hoe deze man als bij toeval tot ons kwam. Deze Shakspeare, denk ik altijd, is zoo groot, rustig, compleet, is zoozeer zich zelf genoeg, dat, als de landheer in Warwickshire hem niet als strooper vervolgd had, wij misschien

nooit van hem als Dichter zouden hebben gehoord! De wouden en het uitspansel, het landelijk leven van den mensch in Stratford zouden genoeg voor dezen man zijn geweest! Maar die eigenaardige en onverwachte uitgroei van ons Engelsch volksbestaan, dien wij het tijdperk van Koningin Elisabeth noemen, is die ook niet als van zelf ontstaan? De „Boom Igdrasil" ontspruit en verwelkt volgens zijn eigen wetten, die te diep zijn dan dat wij ze zouden kunnen begrijpen. Toch ontspruit hij en verwelkt, en iedere tak en ieder blad is daar volgens vastgestelde eeuwige wetten. Zelfs een Sir Thomas Lucy verschijnt niet vóór zijn tijd. Wel merkwaardig is het, herhaal ik, en al te weinig wordt het overwogen, hoe elk ding samenwerkt met alle andere, — zelfs het blad, dat aan den kant van den weg tot ontbinding overgaat, is een onscheidbaar deel van zonne- en planetenstelsels, geen gedachte, woord of daad van den enkelen mensch, of het vond zijn oorsprong in de menschheid en werkt, vroeger of later, herkenbaar of onherkenbaar, op alle menschen. Het kan alles vergeleken worden bij een boom: circulatie van sap en wisselwerking, onderling verband van ieder klein blaadje met de laagste vezel van den wortel, met ieder ander grootste of kleinste deel van het geheel. De „Boom Igdrasil," die zijn wortels heeft beneden in de rijken van Hela en Dood, en welks takken tot de hoogste hemelen reiken!

Tot op zekere hoogte zouden wij kunnen zeggen, dat dit roemrijk tijdperk van Koningin Elisabeth met zijn Shakspeare, als resultaat en schoonste vrucht van alles, wat eraan voorafgegaan was, zelf is toe te schrijven aan het Katholicisme der Middeleeuwen. Het christelijk geloof, dat het onderwerp was van Dante's lied, had het practische leven voortgebracht, dat Shakspeare zou bezingen. Want

religie was toen, zooals het nu en altijd is, de ziel van de daad; het voornaamste, levenwekkend feit in 's menschen bestaan. Het is merkwaardig, dat het Katholicisme der Middeleeuwen was afgeschaft, zoover als wetten van het parlement het afschaffen konden, voordat Shakspeare, het edelste produkt ervan, op het tooneel verscheen. Toch verscheen hij. De Natuur zond op haar tijd (doordrongen van Katholicisme of wat verder noodzakelijk mocht zijn) Shakspeare, zich niet storende aan parlementsacten. Koning Hendrik en Koningin Elizabeth gaan hun weg, en de Natuur gaat den haren. Parlementsacten zijn toch maar van geringe beteekenis, in weerwil van het gerucht, dat zij maken. Welke wet, welk debat in het Parlement, welke verkiezingsrede, heeft dezen Shakspeare te voorschijn geroepen? Geen gastmaal in de Vrijmetselaars Herberg[1]), geen inschrijvingslijsten, geen verkoopen van aandeelen en oneindig meer geharrewar en echt of valsch probeersel. Dit tijdperk van Koningin Elisabeth, met alles wat het groots heeft voortgebracht en wat anderen tot zegen is geworden, kwam zonder proclamatie en voorbereiding van onze zijde. De onschatbare Shakspeare was de vrije gift der Natuur, zwijgend gegeven, zwijgend ontvangen, alsof het iets van weinig waarde gold. En toch is het zeer letterlijk van een onschatbare waarde. Ook dezen kant behoort men niet uit 't oog te verliezen.

Misschien is de meening, die men soms over Shakspeare hoort uitspreken, al zweemt zij ook wat naar vergoding, toch inderdaad de juiste; ik geloof, dat het beste oordeel, niet alleen van ons land maar

[1]) Freemasons Tavern, een onderdeel van Freemasons Hall, de Vrijmetselaarsloge te Londen: In deze „herberg" ('t woord opgevat in den ouden zin van „logement en restaurant") plachten veelvuldig politieke banketten te worden gehouden.

van geheel Europa, langzamerhand tot de erkenning komt, dat Shakspeare de grootste van alle Dichters is, die ooit geleefd hebben, het grootste intellect, dat in de wereld, waarvan we heugenis hebben, zichzelf geboekstaafd heeft in literairen vorm. In 't algemeen ken ik niet zulk een kracht van visie, zulk een denkvermogen, genomen in al zijn schakeeringen, in eenig ander mensch. Zulk een kalme diepte, zulk een rustige blijmoedige kracht; alle dingen in die groote en heldere ziel van hem weerspiegeld, als in een stille, onpeilbare zee! Er is gezegd, dat in de samenstelling van Shakspeare's drama's, afgescheiden van alle andere „vermogens," zooals men ze noemt, zich een begripsvermogen openbaart, gelijk aan dat in Bacon's Novum Organum.[1]) Dat is waar, en het is geen waarheid, die iedereen treft. Het zou duidelijker worden, indien wij, ieder voor zichzelf, eens beproefden, of wij uit Shakspeare's dramatische bouwstoffen tot zulk een resultaat konden komen! Het opgetrokken huis schijnt zoo volkomen in orde, alles zooals het behoort te zijn, alsof het daar volgens eigen wet en de natuur der dingen kwam, — wij vergeten de ruwe, wanordelijke steengroeve, waaruit het werd gevormd. De volmaaktheid zelve van het huis, alsof de natuur zelf het had gemaakt, verbergt de verdienste van den bouwmeester. Volmaakt, volmaakter dan eenig man, kunnen wij Shakspeare hierin noemen. Hij onderscheidt, weet als bij instinct, onder welke voorwaarde hij werkt, welke zijn bouwstoffen zijn, wat zijn eigen kracht is, en in welke verhouding die daartoe staat. Niet een vluchtig inzicht is hier voldoende; het is de rustige belichting van de geheele zaak, het is een rustig ziend

[1]) Novum Organum is de titel van het voornaamste werk van den grooten Engelschen wijsgeer Francis Bacon (1561—1626).

oog, in het kort, een groot verstand, wat hier vereischt wordt. Gij kunt het best over het verstand van een mensch oordeelen naar de wijze, waarop hij een verhaal samenstelt, welk beeld en welke beschrijving hij geeft van een veelomvattend tooneel, waarvan hij getuige is geweest. Welke omstandigheid onmisbaar is en 't meest op den voorgrond moet treden, welke onbelangrijk en geschikt om te worden weggelaten; waar het echte b e g i n is, waar het echte vervolg en slot: door dat te ontdekken krijgt ge de maat van heel het inzicht, dat de man bezit. Hij moet het ding b e g r ij p e n; al naar de diepte van zijn begrip, zal zijn antwoord juist zijn. Zoo zult gij hem op de proef stellen. Voegt soort zich bij soort, gaat eenheid en regelmaat die verwarring beheerschen, zoodat haar verwikkeling orde wordt? Kan de man zeggen, F i a t L u x, dat er Licht zij,en een wereld scheppen uit den chaos. Juist naarmate er l i c h t in hem zelf is, zal hij dat kunnen volbrengen.

Wij mogen dus nog eens vaststellen, dat Shakspeare groot is in wat ik noem portretschilderen,het teekenen van menschen en dingen, voornamelijk van menschen. Al de grootheid van den man komt daarin beslist uit. Ik geloof, dat die kalme, scheppende helderziendheid van Shakspeare geen weerga heeft. Waar hij het oog slaat op eenig voorwerp, openbaart zich niet alleen deze of gene zijde maar het diepste wezen ervan en het geheim van zijn soort: voor zijn oog lost het zich als het ware op in licht, zoodat hij er den volmaakten bouw van ontdekt. Wij noemden het scheppend vermogen; dichterlijke schepping, wat is ook dat anders dan de zaak voldoende te z i e n? Bij zulk een helder, intens inzicht in de zaak komt het w o o r d, dat het beschrijven zal, als van zelf. En is ook Shakspeare's z e d e l ij k h e i d, zijn dapperheid, oprechtheid,

verdraagzaamheid en waarheidsliefde, zijn gansche overwinnende kracht en grootheid, die over zulke belemmeringen kan zegevieren, ook daarin niet zichtbaar? Groot als de wereld! Niet verdraaid, een bol-holle spiegel, die alle dingen weerkaatst met zijn eigen bolheden en holheden; neen, een zuiver vlakke spiegel, dat wil, wel beschouwd, zeggen, een man, die zuiver staat tegenover alle dingen en menschen; een goed mensch. Waarlijk, het is een trotsch schouwspel te zien, hoe deze groote ziel alle mogelijke menschen en dingen in zich opneemt, een Falstaff, een Othello, een Julia, een Coriolanus; hij stelt ze ons allen voor in hun afgeronde volkomendheid, hij, de liefhebbende, rechtvaardige, de onpartijdige broeder van hen allen. Novum Organum en al het verstand, dat gij in Bacon vindt, is van een tweede soort; aardsch, materieel, arm in vergelijking hiermede. Onder de mannen van den nieuweren tijd vindt men, strikt genomen, bijna niets, dat op dezelfde lijn met hem kan staan. Goethe is de eenige, die mij sinds Shakspeare's dagen eraan herinnert. Ook van hem kan men zeggen, dat hij het voorwerp zag; men zou kunnen zeggen, wat hij zelf van Shakspeare zegt: zijn karakters zijn als uurwerken met wijzerplaten van doorzichtig kristal; zij wijzen u evenals andere het uur aan, en bovendien is het inwendig mechanisme zichtbaar.

Het ziende oog! Dat is het, wat de innerlijke harmonie der dingen ontsluit; wat de natuur bedoelde, welke muzikale gedachte de natuur gewikkeld heeft in deze dikwijls ruwe vormen. Heel zeker bedoelde ze iets. Voor het ziende oog moet dit „iets" waarneembaar zijn. Zijn het lage, ellendige dingen? Gij kunt over ze lachen en weenen, gij kunt op de eene of andere wijze u in een sympathieke betrekking tot hen plaatsen, en in het allerergste geval zwijgt

ge, wendt uw en anderer hoofd van ze af, totdat het uur komt, dat ge ze geheel uitroeit en uitbluscht! In den grond is het weer de voornaamste gave van den Dichter, evenals van alle menschen, dat hij verstand genoeg heeft. Hij zal een Dichter zijn, indien hij het heeft, een Dichter met het woord, of bij gebreke van dien, misschien nog beter, een Dichter met de daad. Of hij ooit schrijven zal en, indien hij het doet, of het in versmaat dan wel in proza zijn zal, dat zal van de omstandigheden afhangen; wie weet, van welke luttele omstandigheid, — misschien daarvan, dat hij een muziekmeester heeft gehad, dat hij in zijn jongensjaren heeft leeren zingen. Maar het vermogen, dat hem in staat stelt het innerlijk wezen der dingen te ontdekken, en de harmonie, die erin huist, (want in de kern van alles wat bestaat is harmonie, of het zou niet te zamen blijven en bestaan), is niet het gevolg van gewoonten of toevalligheden, maar de gave van de natuur zelf; de onmisbare uitrusting van een Held, van welke soort ook. Evenals tot ieder ander, zeggen wij tot den Dichter in de eerste plaats: z i e. Indien gij dat niet kunt, helpt het u niets, of gij al rijmen kunt maken, sentimentaliteiten aan elkander deunen, en u zelf een Dichter n o e m t, er is voor u geen hoop. Indien gij het wel kunt, dan is er, in proza en in versmaat, in handeling en in bespiegeling, alle hoop. De norsche, oude schoolmeester placht te vragen, wanneer men hem een nieuwen leerling bracht: zijt gij er heel zeker van, dat hij g e e n d o m k o p is? Waarlijk, we zouden dezelfde vraag kunnen doen met betrekking tot ieder, die voor welk ambt ook wordt voorgedragen; wij zouden het als de eenige noodzakelijke vraag kunnen beschouwen: zijt gij er zeker van, dat hij geen domkop is? Er is in deze wereld geen ander persoon, van wien volstrekt niets is te hopen.

Want ik zeg, dat de graad van inzicht, die in een mensch aanwezig is, de juiste maat van den man aangeeft. Indien mij werd gevraagd Shakspeare's vermogen te omschrijven, dan zou ik antwoorden, superioriteit van verstand, en meenen daarmee alles gezegd te hebben.

Wat toch zijn vermogens? Wij spreken over vermogens, alsof het op zich zelf staande, scheidbare dingen waren, alsof een mensch verstand, verbeeldingskracht, fantasie enz. had, zooals hij in het bezit is van handen, voeten en armen. Dat is een groote fout. Dan hooren wij van 's menschen verstandelijken en zedelijken aanleg spreken, alsof ook deze beide weer deelbaar waren en afgescheiden van elkaar bestonden. Misschien maken de behoeften van de taal zulk een wijze van spreken noodzakelijk; ik weet het: als wij zóó niet spreken, kunnen wij heelemaal niet spreken. Maar woorden mogen niet verstijven tot dingen. Het komt mij voor, dat ons begrip van deze zaak daardoor voor een groot deel radicaal vervalscht wordt. Wij moeten eens voor al weten en voortdurend in gedachten houden, dat deze onderscheidingen in den grond slechts n a m e n zijn, dat 's menschen geestelijke aard, de levenskracht, die in hem woont, werkelijk één en ondeelbaar is, dat, wat wij noemen verbeeldingskracht, fantasie, begrip en zoo meer, slechts verschillende vormen zijn van hetzelfde vermogen om in het wezen der dingen door te dringen, alle onafscheidelijk met elkaar verbonden, alle tot elkander in betrekking staande als de verschillende trekken van eenzelfde gelaat; dat, indien wij één ervan kenden, wij alle zouden kennen. De zedelijkheid, wat wij de zedelijke hoedanigheid van een mensch noemen, wat is die anders dan een andere z ij d e van de eene levenskracht, waardoor hij bestaat en werkt? Alles wat een mensch doet is een uitdrukking

van zijn persoonlijkheid. Gij kunt opmaken, hoe een mensch zou vechten, uit de wijze waarop hij zingt. Zijn moed of gebrek aan moed is zichtbaar in het woord, dat hij spreekt, in de meening, die hij heeft gevormd, niet minder dan in den slag, dien hij slaat. Hij is één, en openbaart dezelfde persoonlijkheid op al die verschillende manieren.

Het is mogelijk, dat een man zonder handen nog voeten heeft en nog kan loopen, maar, denk het eens in, — zonder zedelijkheid zou verstand onmogelijk voor hem zijn, een door en door onzedelijk mensch zou niets kunnen weten! Om een zaak te kennen, wat wij kennen noemen, moet iemand eerst die zaak liefhebben, er mee sympathiseeren, dat wil zeggen, in een deugdzame betrekking ertoe staan. Hoe zal hij ooit de zaak leeren kennen, indien hij niet de rechtvaardigheid heeft om zijn eigen zelfzucht ieder oogenblik te onderdrukken, den moed om steeds trouw te blijven ook aan een waarheid, die gevaarlijk is. Al zijn deugden zullen te lezen zijn in zijn weten. De natuur blijft met haar waarheid altijd een gesloten boek voor de slechten, de zelfzuchtigen en lafhartigen; hetgeen die van de natuur kunnen weten is van lager orde, oppervlakkig en gering, slechts voor het dagelijksch gebruik geschikt. — Maar weet de vos zelfs niet iets van de natuur? Juist zoo; hij weet, waar de ganzen zich ophouden! De menschelijke Reintje de Vos, die overal in de wereld voorkomt, reikt zijn kennis wel verder dan deze en dergelijke dingen? Ja, er moet ook aan gedacht worden dat, zoo de vos niet een zekere vossenzedelijkheid bezat, hij zelfs niet zou weten, waar de ganzen waren of hoe ze te krijgen! Indien hij zijn tijd doorbracht met gemelijke, zwartgallige overpeinzingen over zijn eigen ellende, over het onrecht dat de natuur, het noodlot en andere vossen hem aandoen, en zoo voort, en

hij bezat geen moed, vlugheid en handigheid en andere gepaste vossengaven, dan zou hij geen ganzen vangen. Wij kunnen ook van den vos zeggen, dat zijne zedelijkheid en begrip gelijken tred houden; verschillende zijden van dezelfde innerlijke eenheid van het vossenbestaan! — Deze dingen zijn waard onder de aandacht te worden gebracht, want de tegenovergestelde beschouwing sticht velerlei kwaad in den tegenwoordigen tijd. Ik kan het aan u zelf overlaten het gezegde te beperken en te wijzigen, waar het noodig mocht zijn.

Als ik dus zeg, dat Shakspeare het grootste intellect is, dan heb ik alles betreffende hem gezegd. Maar er is meer in Shakspeare's intellect, dan wij tot nu toe gezien hebben. Ik noem het een onbewust intellect; er is meer deugd in, dan hij zelf ziet. Novalis drukt het prachtig uit als hij zegt, dat die drama's van hem ook produkten der natuur zijn, diep als de natuur zelf. Ik zie een groote waarheid in dit gezegde. Shakspeare's kunst is niet kunstmatig; hetgeen er de edelste waarde aan geeft, staat daar niet volgens een vooraf beraamd plan. Het komt voort uit het innerlijkste wezen der natuur, gaat door deze edele, oprechte ziel, die de stem der natuur is. De verste geslachten zullen nieuwe bedoelingen in Shakspeare vinden, nieuw licht voor hun eigen menschelijk bestaan, „nieuwe harmonieën met het oneindige samenstel van het heelal, instemming met latere gedachten, verwantschap met de hoogere machten en zinnen van den mensch." Dit verdient overdenking. Het is de hoogste belooning, die de natuur geeft aan een oprechte, eenvoudige, groote ziel, dat zij aldus een d e e l d e r n a t u u r wordt. Het werk van zulk een man, wat hij ook met de uiterste bewuste inspanning en overleg moge bewerkstellingen, groeit niettemin onbewust op, uit de onbekende diepte, die in hem

is; evenals de eikeboom ontspruit uit den schoot der aarde, en de bergen en wateren zich vormen, met een symmetrie, die gegrond is op de eigen wetten der natuur, in overeenstemming met alle Waarheid, waar en hoe ook zich openbarend. Hoeveel ligt er in Shakspeare verborgen; zijn smarten, zijn stille worstelingen, aan hem alleen bekend; veel, dat in het geheel niet bekend was, dat ook niet onder woorden te brengen was; evenals w o r t e l s, als sap en krachten, die onder den grond werken. Spreken is groot, maar zwijgen is grooter.

Met dat al is de blijde kalmte van dezen man opmerkelijk. Ik laak Dante niet om zijn ellende; het is als een strijd zonder overwinning; maar een eerlijke strijd, — de eerste onmisbare voorwaarde. Toch noem ik Shakspeare grooter dan Dante, daar hij eerlijk streed, en overwon. Twijfel er niet aan, dat hij ook zijn smarten had; die s o n n e t t e n van hem toonen duidelijk aan, door welke diepe wateren hij gegaan is en hoe hij erin geworsteld heeft om het leven te behouden; — welke man zooals hij zou dat niet in zijn leven hebben ondervonden? Ondoordacht schijnt mij onze gangbare opvatting, dat hij zong als een vogel op zijn tak, vrij en ongedwongen, niets wetende van de smarten van anderen. Volstrekt niet; zoo is het met geen mensch. Hoe kon iemand ooit komen van het stroopen van herten tot het schrijven van zulke tragedies, en geen smarten ontmoeten onderweg? Of nog beter, hoe zou een man een Hamlet, een Coriolanus, een Macbeth en zoo menig lijdend heldenhart kunnen schetsen, indien zijn eigen heldenhart nooit had geleden? En merk nu op, in tegenstelling daarmede, zijn opgeruimdheid, zijn gullen lach. Men zou zeggen, dat hij in geen opzicht o v e r d r ij f t dan in het lachen. Vurige berispingen, woorden, die steken en branden, wor-

den in Shakspeare gevonden, maar hij blijft hier altijd gematigd; hij toont zich nooit, zooals Jonhson het zou uitdrukken, een buitengewoon „goed hater." Maar zijn lachen schijnt uit zijn hart te stroomen; hij hoopt alle belachelijke bijnamen op het mikpunt, waarmee hij gekscheert, solt ermede op alle mogelijke wijzen, men zou zeggen, dat hij met zijn gansche hart lacht. En al is het niet altijd de fijnste, het is altijd een goedhartige lach. Hij lacht nooit om zwakheid, ellende, of armoede. Geen mensch, die lachen kan, wat wij lachen noemen, zal daarom lachen. Daarom lacht alleen iemand van een laag karakter, die lachen *wil* en geestig genoemd wil worden. Lachen beteekent sympathie; een goede lach is niet „gelijk het knappen der doornen onder den pot." Zelfs over domheid en aanmatiging lacht deze Shakspeare niet anders dan goedhartig. Wij lachen hartelijk om Dogberry en Verges, wij nemen afscheid van hen onder stortvloeden van lachen, maar toch zijn we ook meer gaan houden van die arme kerels, die ons zoo hebben doen lachen, en hopen hartelijk, dat het hun goed zal gaan, en dat zij voorzitters van de stadswacht zullen blijven. Zulk lachen, gelijk aan zonneschijn op de diepe zee, is voor mij zeer aantrekkelijk.

Wij hebben geen gelegenheid om over Shakspeare's afzonderlijke werken te spreken, ofschoon er misschien nog veel over te zeggen is. Waren eens al de drama's van Shakspeare behandeld zooals de *Hamlet* in *Wilhelm Meister*! Het is mogelijk, dat het eens gedaan zal worden. August Wilhelm Schlegel[1]) geeft een opmerking over zijn historische stukken, *Hendrik de Vijfde* en de andere, die waard is te worden

[1]) Aug. Wilh. *Schlegel* — voornaam Duitsch letterkundige, criticus en Shakespeare-vertaler, 1767—1845.

onthouden. Hij noemt ze een soort nationaal heldendicht. Gij weet, dat Marlborough zei, dat hij geen Engelsche geschiedenis kende, dan wat hij uit Shakspeare had geleerd. Goed beschouwd, zijn er waarlijk weinig zoo belangrijke geschiedenisboeken. De groote, in het oog springende punten, zijn op bewonderenswaardige wijze gegrepen; alles rondt zich af als in een rythmischen, logischen samenhang; het is, zooals Schlegel zegt, e p i s c h, — zóó als alle schilderingen van een groot denker moeten zijn. Er zijn zeer schoone dingen in deze stukken, ja te zamen vormen zij één prachtig ding. De slag van Azincourt treft mij als een van de volmaaktste beschrijvingen, die wij ooit van Shakspeare's hand hebben gekregen. De beschrijving van de twee legers: het uitgeputte, afgematte Engelsche; het verschrikkelijke uur, zwanger van groote gebeurtenissen, als de slag zal beginnen; en dan die onsterfelijke dapperheid: „Gij, goede dorpers, wier lijf in Engeland groeide !" Er is een edele vaderlandsliefde in, — heel anders dan de „onverschilligheid," die gij somtijds hoort toeschrijven aan Shakspeare. Een oprecht Engelsch hart ademt kalm en sterk door het geheel, niet luidruchtig, aanmatigend, juist daarom te voortreffelijker. Er is een klank in als het rinkelen van staal. Ook deze man zou het zwaard goed gehanteerd hebben, ware het noodig geweest !

Maar van Shakspeare's werken in het algemeen wil ik zeggen, dat we daarin geen volkomen beeltenis van hem bezitten, even volkomen als we die van menig ander man hebben. Zijn werken zijn als zooveel vensters, waardoor we een glimp zien van de wereld, die in hem was. Al zijn werken schijnen, vergelijkenderwijs gesproken, vluchtig, onvolmaakt, geschreven onder beperkende omstandigheden, slechts hier en daar een enkelen toon

gevende uit de volheid van hetgeen de man te zeggen had. Er zijn gedeelten, die treffen als een glans uit den hemel, waarvan een licht uitstraalt, dat het innerlijk wezen der dingen verlicht; gij zegt: dat is w a a r, eens en voor altijd uitgesproken; zoolang er, op welken tijd en plaats ook, een onbedorven menschelijke ziel bestaat, zal dat als waar worden erkend! Zulke uitstralingen van licht doen ons echter beseffen, dat het omringende niet stralend is, dat het voor een deel voorbijgaand, conventioneel is. Helaas, Shakspeare moest voor het Globe Theater schrijven; zijn groote ziel moest zich, zoo goed als zij kon, samenpersen in dien en geen anderen vorm. Het was toen met hem als met ons allen. Geen mensch werkt anders dan onder bepaalde voorwaarden. De beeldhouwer kan ons zijn eigen vrije gedachte niet geven; de gedachte alleen in zooverre hij ze geven kan gebonden aan den steen, waarin en de werktuigen, waarmede hij werkt. Wat wij van den Dichter of den mensch zien, zijn d i s j e c t a m e m b r a[1]).

Wie met verstand naar dezen Shakspeare ziet, zal bespeuren, dat ook hij een P r o f e e t was, op zijn manier; dat zijn inzicht gelijksoortig was met dat van den Profeet, ook al openbaarde hij het in een andere richting. Ook dezen man scheen de natuur goddelijk; onuitsprekelijk, diep als Tofeth, hoog als de hemel. „Wij zijn van de stof, waar droomen van gevormd zijn!" Deze inscriptie in Westminster Abbey, die door weinigen begrepen wordt, komt uit de diepte van een ziener. Maar de man zong; predikte niet, of deed het muzikaal. Wij noemden Dante den welluidenden Priester van het Middeleeuwsche katholicisme. Mogen wij Shakspaere niet een nog welluidender Priester noemen van een

[1]) Eigenl.: verstrooide ledematen, verspreidde deelen.

w a a r katholicisme, de Algemeene Kerk van de toekomst en van alle tijden? Geen bekrompen bijgeloof, hard ascetisme, onverdraagzaamheid, dweepzieke heftigheid of verdraaiing; neen, een Openbaring, zij het ook een beperkte, dat er zulk een duizendvoudige schoonheid en goddelijkheid in de natuur schuilt, — laat ieder die aanbidden naar zijn beste vermogen! Zonder aanstoot te geven kunnen wij zeggen, dat er ook uit dezen Shakspeare een psalm oprijst; niet ongeschikt om onder de nog heiliger psalmen gehoord te worden. Niet in disharmonie met deze, indien wij ze goed verstaan, maar in harmonie! Ik kan dezen Shakspeare geen „scepticus" noemen, zooals sommigen doen, die zich laten misleiden door zijn onverschilligheid voor geloofsbelijdenissen en theologische twisten van zijn tijd. Neen, noch onvaderlandslievend, ofschoon hij weinig zegt over zijn vaderlandsliefde, noch sceptisch, ofschoon hij weinig zegt over zijn geloof. Zulk een „onverschilligheid" was de vrucht van zijn grootheid; zijn geheele hart bewoog zich in zijn eigen ruime aanbiddingssfeer (zoo mogen wij het noemen); de vele godsdienstige geschillen, die een levensquaestie voor anderen zijn, bestonden voor hem niet.

Noem het aanbidding, noem het wat gij wilt, is het niet iets heerlijks, wat Shakspeare ons gebracht heeft? Ik voor mij vind iets heiligs in het feit, dat zulk een man op deze aarde werd gezonden. Is hij niet een oog voor ons allen, een gezegende, door den hemel gezonden Brenger van Licht? En was het in den grond niet beter, dat deze Shakspeare, in alle opzichten een onbewust man, zich van geen hemelsche boodschap b e w u s t was? Hij voelde zich niet, zooals Mahomed, krachtens zijn aanschouwen van het licht der eeuwigheid, in 't bijzonder den Profeet van God, en

was hij hierin niet grooter dan Mahomed? Hij was grooter, en als wij het strikt nemen, zooals wij het ook bij Dante deden, zijn werk vruchtdragender. Het was een dwaling, die meening van Mahomed omtrent zijn allerhoogste profetische zending, en zij is tot op dezen dag tot ons gekomen onontwarbaar verwikkeld in dwaling, met zich sleepende zulk een kluwen van fabelen, onzuiverheden en onverdraagzaamheden, dat het een bedenkelijke stap schijnt nu hier te zeggen, zooals ik heb gedaan, dat Mahomed toch een oprecht spreker was, en niet veeleer een eerzuchtig charlatan, een verdraaier of veinzer, geen spreker maar een praatjesmaker! Zelfs in Arabië zal Mahomed, naar mijn berekening, zich overleven en verouderen, terwijl deze Shakspeare, deze Dante nog jong zullen zijn; terwijl deze Shakspeare zich nog een Priester der menschheid zal mogen noemen, van Arabië zoowel als van andere plaatsen, voor oneindige, toekomstige tijden!

Waarom zou hij, vergeleken met welken spreker of zanger ook, zelfs met Aeschylus of Homerus, om zijn waarheidsliefde en universalisme niet altijd blijven leven gelijk zij? Hij is o p r e c h t als zij, dringt diep als zij door tot het universeele en altijd bestaande. Wat Mahomed betreft, het zou voor hem beter zijn geweest m i n d e r bewust van zijn zending te zijn! Helaas, arme Mahomed, alles waarvan hij zich bewust was, was niets dan een dwaling, een nietigheid en beuzelachtigheid, — zooals zooiets altijd is. Het waarlijk groote in hem was het onbewuste: dat hij een wilde leeuw van de woestijn was, en sprak met zijn donderstem, niet in woorden, die hij d a c h t groot te zijn, maar in daden, gevoelens, in een geschiedenis, die groot w a r e n! Zijn Koran is een zinlooze hoop langdradige ongerijmdheden geworden; wij gelooven

niet, zooals hij, dat God dat schreef. De Groote Man is ook hier als altijd een kracht der Natuur; wat waarlijk groot in hem is, vindt zijn oorsprong in de zwijgende diepten.

Wel: dit is onze arme boer uit Warwickshire, die opklom tot schouwburgdirecteur, zoodat hij onafhankelijk kon leven; op wien de graaf van Southampton een welwillenden blik wierp, en dien Sir Thomas Lucy, veel dank is men er hem voor verschuldigd, naar den tredmolen wilde zenden! Wij hielden hem niet voor een god, zooals Odin, terwijl hij te midden van ons woonde; — over welk punt heel wat te zeggen zou zijn. Maar ik wil liever zeggen of herhalen: let op wat deze Shakspeare werkelijk onder ons is geworden, hoe treurig 't ook met onze Heldenvereering op het oogenblik gesteld is. Welken Engelschman, welk millioen Engelschen, die ons land ooit voortbracht, zouden we niet liever willen afstaan dan dezen boer uit Stratford? Er bestaat geen regiment van hoogwaardigheidsbekleeders, waarvoor we hem zouden willen verkoopen. Hij is het meest grootsche, dat we ooit hebben voortgebracht. Voor onze eer onder vreemde volken, als sieraad van ons Engelsch huishouden, wat bezitten wij, dat wij niet eerder zouden willen missen dan hem? Veronderstel eens, dat men ons vroeg: wilt gij uw Indisch Rijk afstaan of uw Shakspeare, gij Engelschen; zoudt gij wenschen nooit een Indisch Rijk te hebben bezeten of nooit een Shakspeare? Het zou werkelijk een ernstige vraag zijn. Staatsambtenaren zouden ongetwijfeld in stadhuiswoorden antwoorden; maar wij, zouden ook wij niet verplicht zijn te antwoorden: een Indisch Keizerrijk of geen Indisch Keizerrijk, wij kunnen niet buiten Shakspeare! Het Indische Rijk zal in elk geval eenmaal verdwijnen, maar deze Shakspeare zal niet

voorbijgaan, hij blijft voor eeuwig met ons; wij kunnen onzen Shakspeare niet missen!

Ja, geestelijke beschouwingen nu daargelaten en hem eenvoudig beschouwende als een zakelijke, verhandelbare, tastbare, nuttige bezitting. Het zal niet lang meer duren, of dit ons eiland Engeland zal slechts een klein deel der Engelschen bevatten; in Amerika, in Nieuw Holland. naar het Oosten en Westen tot aan de tegenvoeters, zullen er nakomelingen van de Angel Saksers zijn, die groote ruimten van den aardbol bedekken. Wat is er, dat al dezen bijeen kan houden tot een wezenlijke volkseenheid, zoodat zij geen twist krijgen en strijd voeren, maar in vrede met elkaar leven, in broederschap elkaar helpende? Dit wordt terecht als het grootste, praktische vraagstuk beschouwd, datgene, wat alle rijken en besturen hier moeten tot stand brengen. Waardoor kan dit tot stand komen? Parlementsacten, eerste ministers kunnen het niet. Amerika is van ons gescheiden voor zoover als een parlement ons scheiden kon. Noem het niet fantastisch, want er is veel werkelijkheid in: hier, zeg ik, is een Engelsch Koning, dien geen tijd of toeval, geen parlement of vereeniging van parlementen kan onttronen! Deze Koning Shakspeare, verheft hij zich niet in gekroonde machtsvolheid boven ons allen, als het edelst, vriendelijkst en toch sterkst sprekend vereenigingsvaandel; ònvernietigbaar, waarlijk, uit dat oogpunt gezien, van grooter waarde dan welk ander hulpmiddel of toestel ook? Wij kunnen ons hem nog over duizend jaar even glansrijk boven alle Engelschen uitstekend voorstellen. Waarvandaan, van Paramatta, van New-York, Engelsche mannen of vrouwen ook zijn, waar ze zijn, onder welk soort van gemeenteveldwachter zij ook staan, zij zullen elkaar bekennen: ja, deze Shakspeare behoort ons, wij brach-

ten hem voort, wij spreken zijn taal en denken zijn gedachten, wij zijn één vleesch en bloed met hem. Ook de meest nuchtere politicus kan, als hij wil, dat bedenken.

Ja, waarlijk, het is een groot ding voor een volk, dat het een duidelijke stem krijgt; dat het een man voortbrengt, die welluidend uitspreekt, wat 's volks innerlijk wezen bedoelt! Italië bijv., het arme Italië, ligt verbrokkeld, uiteen geworpen, verschijnt in geen enkel protocol of verdrag als een eenheid; toch is het edele Italië werkelijk é é n; Italië heeft zijn Dante voortgebracht; Italië kan spreken! De czaar van Rusland is sterk met zooveel bajonetten, kozakken en kanonnen, en verricht een groot kunststuk door zulk een groote uitgestrektheid aarde staatkundig bijeen te houden; maar hij kan nog niet spreken. Er is iets groots in hem, maar het is een sprakelooze grootheid. Hij bezit geen stem van genie, die door alle menschen en tijden gehoord zal worden. Hij moet nog leeren spreken. Tot hiertoe is hij een groot, stom monster. Zijn kanonnen en kozakken zullen allen verroest en vergaan zijn tot niet, terwijl die stem van Dante nog hoorbaar is. Het volk, dat een Dante bezit, wordt te zaam gebonden, zooals geen sprakeloos Rusland het kan zijn. — Hier moeten wij eindigen wat wij over den Held-Dichter te zeggen hadden.

VIERDE LEZING (15 Mei 1840)

DE HELD ALS PRIESTER. LUTHER: DE HERVORMING. KNOX: DE PURITEINEN

THANS moet onze beschouwing loopen over den grooten man als Priester. Wij hebben herhaaldelijk trachten duidelijk te maken, dat alle soorten van Helden innerlijk van hetzelfde maaksel zijn; dat gegeven zijnde een groote ziel, open voor de goddelijke beteekenis van het Leven, gegeven is een man, bekwaam hiervan te spreken, hiervan te zingen, hiervoor te strijden en te werken op een groote, zegevierende, blijvende manier; gegeven is een Held, wiens uiterlijke vorm zal afhangen van den tijd en de omgeving, waarin hij zich bevindt. Zooals ik het opvat, is ook de Priester een soort van Profeet; ook in hem moet branden een licht der bezieling, zooals wij het moeten heeten. Hij gaat voor in den eeredienst van het volk, hij is hun middelaar met het onzienlijk Heilige. Hij is de geestelijke aanvoerder van het volk, zooals de Profeet hun geestelijke koning is met vele aanvoerders; hij leidt hen hemelwaarts met wijs beleid, door deze aarde en het daar te verrichten werk. Het ideaal van hem is, dat ook hij zij wat wij een stem uit den onzienlijken Hemel kunnen noemen, evenals de Profeet, hetzelfde vertolkende en op een meer gemeenzame wijze den menschen ontvouwende. De onzienlijke Hemel, „het open geheim van het Heelal," waarvoor zoo weinigen een oog hebben ! Hij is de Profeet ontdaan van zijn meer ontzagwekkende heerlijkheid, schijnende met zachten, gelijkmatigen glans, als

de voorlichter van het dagelijksch leven. Dit, zeg ik, is het ideaal van een Priester; zoo was het in vroegere tijden, zoo is het in deze en in alle tijden. Wij weten zeer goed, dat er groote, ja zeer groote toegeeflijkheid noodig is, als men idealen tot de praktijk terugbrengt. Maar een Priester, die dit in het geheel niet is, die er niet langer naar streeft en treacht het te zijn, is iemand, — over wien wij op deze plaats liever niet zouden spreken.

Luther en Knox waren uit bepaalde roeping Priesters, en vervulden dat ambt getrouw in de gewone beteekenis, die het heeft. Evenwel voegt het ons hier beter hen voornamelijk in hun historisch karakter te beschouwen, meer als Hervormers dan als Priesters. Er zijn misschien in kalmer tijden andere Priesters geweest, evenzeer uitmuntend in het getrouw vervullen van hun taak als Leider van den eeredienst, die door getrouwe heldhaftigheid van deze soort een licht uit den hemel brachten in het dagelijksch leven van hun volk; het leidende, als onder Gods hoede, op den weg, dien het te gaan had. Maar als diezelfde w e g een ruwe was van strijd, verwarring en gevaar, dan wordt de geestelijke aanvoerder, die er doorheen leidde, meer in 't oog vallend dan eenig andere, vooral voor ons, die onder de vrucht van zijn leiding leven. Hij is de oorlogvoerende en strijdende Priester, die zijn volk niet tot rustigen, eerlijken arbeid als in kalme tijden voerde, maar tot eerlijke, onverschrokken worsteling, in heftige, verbrokkelde tijden: een gevaarlijker en meer gedenkwaardige taak, laat ze hooger zijn of niet. Deze beide mannen willen wij als onze beste Priesters beschouwen, in zoover zij onze beste hervormers waren. Ja, ik mag vragen, is niet ieder echt hervormer door zijn aard in de eerste plaats een P r i e s t e r? Hij doet een beroep op 's Hemels onzichtbare rechtvaardigheid, tegenover

het zichtbaar geweld der aarde; hij weet dat het onzichtbare sterk is, en alleen sterk is. Hij gelooft in de goddelijke waarheid der dingen: een z i e n e r, door den schijn der dingen heenziende; een aanbidder op de een of andere wijze van de goddelijke waarheid der dingen: dat wil zeggen een Priester. Indien hij niet in de eerste plaats een Priester is, dan zal hij nooit veel als hervormer beteekenen.

Daar wij dus Groote Mannen in verschillende omstandigheden beschouwd hebben, die opbouwden godsdiensten, heldhaftige vormen van het menschelijk bestaan in deze wereld, levenstheorieën, waard door een Dante, levenspraktijk,waard door een Shakspeare bezongen te worden, — zullen wij thans het tegenovergestelde proces zich zien ontwikkelen, hetwelk ook noodwendig is, en ook op heldhaftige wijze kan worden voltrokken. Merkwaardig, dat dit noodzakelijk is; toch is het zoo. De zachte glans van des Dichters licht moet plaats maken voor den vurigen bliksemstraal van den hervormer; ongelukkigerwijs is ook de hervormer een persoonlijkheid, die in de geschiedenis niet gemist kan worden ! Wat is inderdaad de lieflijkheid van den Dichter anders dan het voortbrengsel en de vereffening , waarop een onstuimige hervorming of vurig profetenwerk uitloopt? Waren er geen hartstochtelijke Dominicanen in de Inquisitie, geen kluizenaars in Thebaïs[1]) geweest, dan zou er evenmin een welluidende Dante geweest zijn; ruw, practisch streven in Noorwegen en elders,

---

[1]) De „Kluizenaars van Thebaïs" zijn Paulus van Thebe en zijne volgelingen. Thebaïs is een andere naam voor Opper-Egypte, waar genoemde Paulus zich tijdens de christen-vervolging van keizer Decius in een grot terugtrok en de vader werd der christen-kluizenaars, die later in Antonius hun patroon vonden.

van Odin tot Walter Raleigh[1]), van Ulfilas[2]) tot Cranmer[3]), stelde Shakspeare in staat te spreken. Ja, ik merk soms op, dat de volmaakte Dichter een symptoom is van de voltooiing en beëindiging van zijn tijdperk zelf; dat er binnenkort een nieuw tijdperk zal komen, waarvoor nieuwe hervormers noodig zullen zijn.

Het zou ongetwijfeld mooier zijn, indien wij altijd muzikaal konden voortgaan; altijd konden beteugeld en geleid worden door onze Dichters, zooals de ruwe schepsels het oudtijds werden door hun Orpheus. Of, indien rhytmische, muzikale gang ontbrak, hoe goed zou het zijn, indien wij tot een gelijkmatigen gang konden komen; ik bedoel, indien vreedzame Priesters, die van den eenen dag op den anderen, hervormingen aanbrachten, voldoende voor ons waren! Maar zoo is het niet; zelfs dit laatste is nog niet tot verwezenlijking gekomen. Helaas, ook de strijdende hervormer is van tijd tot tijd een noodzakelijke en onvermijdelijke ver-

---

[1]) Walter Raleigh — beroemd Engelsch zeevaarder, geb. 1552. Hij vocht o.a. in de Nederlanden tegen de Spanjaarden en ondernam meerdere ontdekkingstochten naar Amerika. De hooge gunst, waarin hij bij koningin Elisabeth stond, werd hem noodlottig, doordat zij hevige haat en wangunst onder de andere hovelingen verwekte. Onder Jacobus I beklom hij, als slachtoffer van staatkundige verwikkelingen, het schavot.

[2]) Ulfilas — bisschop der Gothen, leefde in de 4e eeuw, in de streek ten noorden van den Donau, waar de Gothen zich destijds hadden neergezet. Hij is vooral beroemd om zijn Gothische bijbelvertaling. — Stierf te Constantinopel in 383.

[3]) Cranmer (Thomas), — een der eerste kerkhervormers van Engeland (16e eeuw). Bezorgde o.a. een Engelsche vertaling van den Bijbel. — Door Hendrik XIII tot aartsbisschop van Canterbury benoemd, stelde hij zich aan het hoofd van de kerkvergadering, die den paus de gehoorzaamheid opzeide en den koning als hoofd der Engelsche kerk erkende. In 1556 werd hij wegens ketterij verbrand.

schijning. Belemmeringen ontbreken nooit; dezelfde dingen, die eens onontbeerlijke hulpmiddelen waren, worden belemmeringen, en moeten afgeschud worden en achtergelaten, — iets wat dikwijls ontzaglijke moeite kost. Het is zeker zeer opmerkenswaardig, hoe een wereldstelsel of geestelijke voorstelling, zooals wij het noemen mogen, die eenmaal het gansche Heelal omvatte en in alle opzichten volkomen bevredigend was voor het streng logisch, schrander verstand van Dante, — een van de grootsten der wereld, — in den loop van een volgende eeuw twijfelachtig was geworden voor het gewoon verstand; hoe zij loochenbaar, en nu voor ieder volkomen ongelooflijk is geworden, verouderd als Odin's wereldstelsel! Voor Dante werden 's menschen bestaan en Gods wegen met den mensch door deze Malebolge Poelen, en Purgatorio's zeer goed voorgesteld; niet alzoo voor Luther. Hoe kwam dit? Waarom kon Dante's katholicisme niet voortduren, en moest Luther's protestantisme noodzakelijk volgen?

Helaas, niets zal voortduren.

Ik hecht niet veel aan „vooruitgang van de soort," zooals ze in onzen tijd wordt opgevat; ook meen ik, dat ge er niet op gesteld zoudt zijn er veel over te hooren. Wat over dat onderwerp gezegd wordt is maar al te dikwijls buitensporig en verward in de hoogste mate. Toch kan ik zeggen, dat het feit zelf wel zeker schijnt; ja, we kunnen de onvermijdelijke noodzakelijkheid daarvan in de natuur der dingen nagaan. Ieder mensch is, zooals ik reeds ergens heb gezegd, niet alleen een die leert, maar ook een die doet; hij leert met den geest, die hem geschonken werd, wat geweest is, maar met dienzelfden geest ontdekt hij meer, vindt hij zelf wat uit. Volstrekt zonder oorspronkelijkheid is nie-

mand. Geen mensch — neem wien gij wilt — gelooft of kan juist hetzelfde gelooven als zijn grootvader; hij verruimt eenigszins door nieuwe ontdekkingen zijn blik op het heelal, en als gevolg daarvan zijn voorstelling van het heelal, — hetwelk een o n e i n d i g heelal is en nooit geheel of afdoende kan worden omvat door eenige beschouwing of eenig stelsel, hoe ook verruimd. Ik zeg, dat hij eenigszins verruimt; hij vindt iets, dat geloofwaardig was voor zijn grootvader, ongeloofwaardig, onwaar voor zich, onbestaanbaar met het nieuwe, dat hij heeft ontdekt of opgemerkt. Dat is de geschiedenis van ieder mensch; in de geschiedenis van de menschheid zien we dat saamgevat in groote, historische gebeurtenissen, revoluties, nieuwe tijdperken. Het blijkt, dat Dante's Louteringsberg n i e t staat „in den Oceaan van het ander halfrond," nadat Columbus eenmaal daarheen is gezeild! Men vindt geen Louteringsberg op het andere halfrond. Hij is er niet. Zoo gaat het met alles, wat geloofd wordt hier beneden, — met alle geloofssystemen en met alle wijzen van handelen, die eruit voortkomen.

Voegen wij nu hierbij het droevige feit, dat, als het geloof wanketl, ook de praktijk onvast wordt, en overal dwalingen, onrecht en ellende meer en meer toenemen, dan zullen wij voldoende stof voor een omwenteling vinden. Ten allen tijde moet hij, die eerlijk en trouw wil d o e n, vast gelooven. Indien hij bij elke schrede 's werelds oordeel moet vragen, indien hij zich niet kan losmaken van 's werelds oordeel en zijn eigen oordeel daaraan onderwerpt, dan is hij een armzalige oogendienaar; het hem opgedragen werk zal slecht gedaan worden. Zulk een mensch draagt dagelijks bij tot den onvermijdelijken ondergang. Welk werk hij moge doen, oneerlijk, vragend naar den uiterlijken schijn ervan, is een

nieuwe ergernis, de bron van nieuwe ellende, voor den een of den ander. Ergernissen stapelen zich op, totdat zij onverdragelijk worden, barsten dan heftig los, worden weggevaagd als door een uitbarsting. Dante's verheven katholicisme, ongelooflijk nu in theorie, en nog meer ontsierd door trouwelooze, twijfelende en oneerlijke praktijk, moet uit elkaar gerukt worden door een Luther; Shakspeare's edel feudalisme,[1]) prachtig als het eens scheen en was, moet eindigen in een Fransche omwenteling. De opeengestapelde ergernissen ontploffen, zooals we zeiden, in maar al te letterlijken zin, worden vulkanisch uit elkaar gesmeten; en lange tijden van woeling moeten voorbijgaan, voor alles weer tot rust komt.

Het zou zeker droevig zijn, als wij alleen deze zijde van de zaak zagen, en in alle menschelijke meeningen en instellingen slechts het feit waarnamen, dat zij onzeker, tijdelijk waren, onderhevig aan de wet des doods ! In den grond is het zoo niet; ook hier zien wij, dat dat alle dood slechts het lichaam geldt, niet de kern of ziel; alle vernietiging door hevige revolutie of hoe ook, is slechts nieuwe schepping op een ruimere schaal. Odin leerde d a p p e r h e i d; het Christendom n e d e r i g h e i d, een edeler vorm van dapperheid. Iedere gedachte, die ooit, met oprechtheid, als waarheid in het hart van den mensch werd gekoesterd, w a s een eerlijk inzicht van den mensch in Gods waarheid, en h e e f t een innerlijke waarheid, die blijft, door alle veranderingen heen, een altijddurend bezit voor ons allen. En wat is het aan den anderen kant een droefgeestige opvatting, die alle menschen, in alle landen en tijden, uitgenomen onzen eigen tijd, voorstelt als hebbende hun leven doorgebracht

[1]) F e u d a l i s m e — middeleeuwsche, op de verhoudingen van het le enstelsel berustende samenleving.

in blinde, doemwaardige dwaling, als niets meer zijnde dan verloren heidenen, Scandinavische en Mahomedaansche heidenen, alleen opdat wij de ware onveranderlijke kennis mogen bezitten! Alle geslachten waren verloren en dwaalden, opdat dit kleine deel van een geslacht gered mocht worden, en in het bezit komen van de waarheid. Alle geslachten van het begin der wereld af marcheerden voorwaarts als de Russische soldaten in de gracht van het Schweidnitz-fort, slechts om die met hun lijken te vullen, opdat wij er overheen zouden kunnen gaan, en de plaats nemen ! Het is een ongelooflijke onderstelling.

Zulk een ongelooflijke onderstelling hebben wij zien volhouden met heftigen nadruk. Wij hebben dezen of genen eenling, met zijn sekte van eenlingen, zien marcheeren als over de lijken van alle andere menschen, naar een zekere overwinning; maar als ook hij met zijn onderstelling en onveranderlijk, onfeilbaar geacht credo in de gracht wegzonk en een lijk werd, wat zou er dan gezegd moeten worden? Het is een belangrijk feit in de menschelijke natuur, dat de mensch geneigd is zijn eigen inzicht te houden voor afdoende, eraan vast te houden als ware het het laatste woord der wijsheid. Dat zal hij altijd doen, veronderstel ik, op de een of andere wijze, maar laat het dan zijn met meer wijsheid en ruimeren blik. Zijn niet alle oprechte menschen, die leven of hebben geleefd, soldaten van hetzelfde leger, aangeworven onder 's Hemels aanvoering, om te strijden tegen denzelfden vijand,het rijk van Duisternis en Onrecht? Waarom zouden we elkaar verkeerd begrijpen, strijden niet tegen den vijand maar tegen elkaar, enkel door verschil van uniform? Alle uniformen zijn goed, zoo zij slechts waarlijk kloeke soldaten dekken; alle soorten van wapenen zullen welkom zijn; de Arabische

tulband en rappe kromme sabel zoo goed als Thor's sterke hamer, die de J ö t u n s neervelde. Luther's strijdkreet, Dante's marsch-melodie, alle echte dingen zijn vóór ons, niet tegen ons. Wij strijden allen onder één Aanvoerder, zijn soldaten van hetzelfde leger. — Laat ons nu eens zien naar het strijden van Luther, wat soort van strijd het was, en hoe hij zich erin gedroeg. Luther behoort ook tot onze geestelijke Helden, een Profeet voor zijn land en zijn tijd.

Als inleiding tot het geheel zal misschien hier een opmerking over afgodendienst op hare plaats zijn. Een van Mahomed's karaktertrekken, een karaktertrek trouwens van alle Profeten, is onbegrensde, onverbiddelijke ijver tegen afgodendienst. Dit is de groote aangelegenheid, die bij Profeten steeds op den voorgrond treedt. Afgodendienst, vereering van doode afgodsbeelden als Godheid, is iets, dat zij niet kunnen uitstaan, maar voortdurend hebben te veroordeelen en te brandmerken met een onherroepelijk doemvonnis; het is de voornaamste van alle zonden, die zij onder de zon zien geschieden. Dit is opmerkenswaardig. Wij willen hier niet op het theologische vraagstuk van den afgodendienst ingaan. Afgodsbeeld, idool, is E i d o l o n, een ding, dat gezien wordt, een zinnebeeld. Het is niet God, maar een zinnebeeld van God, en men mag het betwijfelen, of ooit iemand, de meest verdwaalde niet uitgezonderd, het ooit voor iets anders dan een zinnebeeld heeft aangezien. Ik geloof, dat hij het arme beeld, dat zijn eigen handen hebben gemaakt, niet voor God a a n z a g; maar dat hij meende, dat God er zinnebeeldig in werd voorgesteld, dat God er op de eene of andere manier in aanwezig was. Aldus opgevat, mag men vragen: is niet in het algemeen alle eeredienst een dienst door

zinnebeelden, door eidola of zichtbare dingen? Hetzij g e z i e n, zichtbaar gemaakt voor het lichamelijk oog als een beeld of schilderij, of slechts zichtbaar voor het innerlijk oog, voor de verbeelding, voor het verstand; dit maakt een bijkomstig, maar geen wezenlijk verschil. Het is altijd een ding, dat gezien wordt, een aanduiding van iets goddelijks: een beeld. De strengste Puritein heeft zijn geloofsbelijdenis, en zijn verstandelijke voorstelling van goddelijke dingen, en aanbidt in dien geest; daardoor wordt aanbidding voor hem pas mogelijk. Alle geloofsbelijdenissen, liturgieën, godsdienstige vormen en voorstellingen, waarin het religieus besef tot uitdrukking komt, zijn in dezen zin e i d o l a, dingen, die gezien worden. Alle aanbidding moet plaats hebben door zinnebeelden, door beelden; — in allen beeldendienst is slechts een verschil in graad en de ergste afgodendienst is slechts m e e r afgodisch.

Waar schuilt dan het kwaad ervan? Daar moet eenig noodlottig kwaad in liggen, of ernstige profetische mannen zouden het niet met zulk een kracht veroordeelen. Waarom is beeldendienst zoo verfoeilijk voor profeten? Het schijnt mij, dat, wat den Profeet voornamelijk ergerde en met verontwaardiging en afkeer vervulde, niet juist datgene was, wat in zijn gedachte opkwam en wat hij onder woorden bracht bij het zien van de aanbidding van die armzalige houten beelden. De ruwste heiden, die Canopus aanbad of den Zwarten Steen van den Caabah, stond, zooals wij zagen, hooger dan het paard, dat in het geheel niets aanbad! Ja, daar was een blijvende verdienste in die arme daad van hem, overeenkomende met hetgeen nog verdienstelijk is bij Dichters: de erkenning van een zekere oneindige g o d d e l ij k e schoonheid en beteekenis in sterren en alle natuurlijke voorwerpen. Waarom zou de

Profeet hem zoo onbarmhartig veroordeelen? Het arme schepsel, dat zijn fetisch aanbidt, terwijl zijn hart er geheel van vervuld is, kan een voorwerp zijn vam medelijden, van minachting en vermijding, zoo gij wilt; maar kan toch geen voorwerp van haat zijn Laat zijn hart er eerlijk van vervuld en de gansche ruimte van zijn eng, donker gemoed erdoor verhelderd worden: in één woord, laat hem ten volle g e l o o v e n in zijn fetisch; — dan zal het, naar mijn meening, zooals niet goed, dan toch wel zoo goed met hem gesteld zijn, als redelijkerwijs verwacht kan worden, en gij zult hem ongemoeid aan zichzelf overlaten.

Maar hier treedt de noodlottige omstandigheid in den beeldendienst op, dat in den tijd der Profeten 's menschen gemoed niet langer eerlijk is vervuld met zijn afgodsbeeld of zichtbaar zinnebeeld. Voordat de Profeet kan opstaan, die er doorheen ziet en weet, dat het niets dan hout is, zijn reeds velen onbewust begonnen te vermoeden, dat het niet veel meer was. Doemwaardige beeldendienst is o n o p r e c h t e beeldendienst. De twijfel heeft de kern ervan verteerd; men ziet een menschelijke ziel zich krampachtig vastklemmen aan de Verbondsark, die zij nu ten halve voor een hersenschim houdt. Dit is een van de verderfelijkste dingen, die men aanschouwen kan. De ziel is niet langer v e r v u l d van haar fetisch, zij geeft slechts vóór ervan vervuld te zijn, en zoude gaarne zich diets maken, dat zij ervan vervuld was. „Gij gelooft niet," zeide Coleridge, „gij gelooft slechts, dat gij gelooft." Het is het slottooneel van alle vereering en zinnebeeldige voorstelling; het zekere teeken, dat de dood nabij is. Het staat gelijk aan hetgeen wij in onze dagen Formulisme noemen, aanbidding van formules. Er kan niets onzedelijkers door een menschelijk schepsel gedaan worden, want het is het begin van

alle onzedelijkheid, of liever het is de onmogelijkheid, dat voortaan eenige zedelijkheid bestaat; het zedelijk gevoel wordt er in den grond door verlamd, wordt erdoor in een noodlottigen, magnetischen slaap gedompeld! De menschen zijn niet langer o p r e c h t e menschen. Het verwondert mij niet, dat een ernstig man dit uitkrijt, dit brandmerkt en vervolgt met onuitwischbaren afkeer. Hij en al wat goed is, is ermee in strijd op leven en dood. Berispelijke beeldendienst is f e m e l a r ij, en zelfs wat men zou kunnen noemen oprechte femelarij. Oprechte femelarij; dit verdient nadenken! Elk soort van vereering loopt uit op deze phase.

Het schijnt mij toe, dat Luther een beeldstormer is geweest, niet minder dan elk ander Profeet. De houten afgodsbeelden van de Koreishiten, gemaakt van timmerhout en bijenwas, waren niet hatelijker voor Mahomed dan Tetzel's aflaten van perkament en inkt voor Luther waren. Het is het kenmerk van iederen Held in iederen tijd of plaats en onder elke omstandigheid, dat hij tot de werkelijkheid terugkeert, en hij op het wezen der dingen, niet op den schijn ervan steunt. Naarmate hij de ontzagwekkende werkelijkheid der dingen liefheeft en vereert, sprekende of met diepe, sprakelooze gedachte, in die mate zal de holle schijn der dingen, hoe regelmatig en welvoegelijk ook, hoezeer gesteund door het gezag van Koreishiten en conclaven, hem ondragelijk en verachtelijk zijn. Ook het protestantisme is het werk van een Profeet; het profetisch werk van de zestiende eeuw. De eerste slag toegebracht aan iets ouds, dat onwaar en afgodisch is geworden; van verre iets nieuws voorbereidend, hetwelk waarachtig en in waarheid goddelijk zal wezen.

Op het eerste gezicht heeft het misschien den schijn, alsof het protestantisme volkomen vernie-

tigend werkt ten opzichte van hetgeen wij Heldenvereering noemen, en als den grondslag beschouwen van alle godsdienstig en maatschappelijk welzijn der menschheid. Men hoort dikwijls beweren dat met het protestantisme een nieuw tijdperk begon, volkomen verschillend van eenigen tijd, dien de wereld ooit te voren gezien had; het tijdperk van het „persoonlijk oordeel" wordt het genoemd. Door dezen opstand tegen den paus werd ieder mensch zijn eigen paus, en leerde onder meer, dat hij nooit meer eenigen paus of eenigen geestelijken aanvoerder moet vertrouwen! Is hierdoor voortaan onder de menschen niet alle geestelijke vereeniging, alle hiërarchie en ondergeschiktheid onmogelijk geworden? Zoo hooren we zeggen. — Nu moet ik erkennen, dat het protestantisme een opstand was tegen geestelijke oppermacht, pausen en veel meer andere dingen. Ja, ik geef zelfs toe, dat de leer der Engelsche Puriteinen, een opstand tegen aardsche oppermacht, er het tweede bedrijf van was, en dat de ontzaglijke Fransche Omwenteling het derde bedrijf was, waardoor alle aardsche en geestelijke oppermacht scheen te worden afgeschaft, of haar vernietiging tegemoet te gaan. Het protestantisme is de groote wortel, waaruit onze geheele volgende Europeesche geschiedenis ontspruit. Want de geestelijke geschiedenis zal zich altijd belichamen in de wereldlijke geschiedenis der menschheid; het geestelijke is het begin van het wereldlijke. En nu verneemt men overal den kreet van Vrijheid, Gelijkheid, Onafhankelijkheid enz.; in de plaats van vorsten komen stembus en kiesrecht; het schijnt uitgemaakt te zijn, dat Heldenoppermacht of trouwe, eerlijke gehoorzaamheid van menschen aan éénen mensch in wereldlijke of geestelijke zaken voor altijd van de wereld zijn verdwenen. Ik zou geheel aan de wereld wanhopen,

indien het werkelijk zoo was. Een van mijn innigste overtuigingen is, dat het niet zoo is. Zonder vorsten, ware vorsten, wereldlijke zoowel als geestelijke, zie ik niets mogelijk dan volslagen regeeringloosheid, den hatelijksten van alle toestanden. Ik zie in het protestantisme, welke anarchistische democratie het moge hebben voortgebracht, het begin van nieuwe, echte oppermacht en orde. Ik zie er een opstand in tegen o n w a r e vorsten; de smartelijke, maar onmisbare eerste voorbereiding om e c h t e n heerschers een plaats in ons midden te bezorgen! Dit is de moeite van een kleine opheldering waard.

Laat ons in de eerste plaats er de aandacht op vestigen, dat dit „persoonlijk oordeel" niet iets nieuws was in de wereldgeschiedenis, maar slechts nieuw voor dien tijd. Er is niets essentiëel nieuws of bijzonders aan de Hervorming; het was een terugkeer tot waarheid en werkelijkheid in tegenstelling met onwaarheid en schijn, zooals alle verbetering en echte leering zijn, en zijn geweest. Indien wij het goed nagaan, moet vrijheid van persoonlijk oordeel altijd in de wereld hebben bestaan. Dante had zich niet de oogen uitgestoken, of zichzelven boeien aangelegd; hij was tehuis in zijn katholicisme, zag het met een vrij en onbeneveld oog, — ook al was nu menige arme Hoogstraten, Tetzel en dr. Eck er de slaaf van geworden. Vrijheid van oordeel? Geen ijzeren keten noch eenige uitwendige macht heeft ooit een menschenziel kunnen dwingen te gelooven; haar eigen oordeel is haar persoonlijk, onaantastbaar licht; daarin zal zij beslissen en gelooven, door de genade Gods alleen. De armzaligste Bellarminus met zijn drogredenen, die blind geloof en lijdelijke gehoorzaamheid predikt, moet toch door een soort van o v e r t u i g i n g afstand hebben gedaan van zijn recht om overtuigd te worden. Zijn „persoonlijk oordeel"

wees dat aan als den raadzaamsten stap, dien h ij kon doen. Het recht van persoonlijk oordeel zal overal in volle kracht bestaan, waar oprechte menschen leven. Een oprecht mensch g e l o o f t met zijn volle oordeel, met al het licht en al het onderscheidingsvermogen, dat in hem is, en heeft altijd zoo geloofd. Een onoprecht mensch, die slechts worstelt „om te gelooven, dat hij gelooft," zal het natuurlijk op een andere manier moeten aanleggen. Het protestantisme zeide tot dezen laatste: „Wee u !" en tot den eerste „Wel gedaan !" In den grond was het geen nieuwe uitspraak, het was een terugkeer tot alle oude uitspraken, die ooit gedaan waren. Wees eerlijk, wees oprecht, dat was wederom de beteekenis ervan. Mahomed geloofde met zijn geheele ziel, Odin met zijn geheele ziel, hij en alle oprechte volgers van de leer van Odin. Zij hadden met hun eigen oordeel z o o „geoordeeld."

En nu waag ik het te beweren, dat het volgen van eigen oordeel, getrouwelijk toegepast, allerminst behoeft uit te loopen op zelfzuchtige onafhankelijkheid en afzondering; maar veeleer op het tegenovergestelde daarvan. Het is niet het eerlijk onderzoek, dat regeeringloosheid doet ontstaan; maar dwaling, onoprechtheid, half geloof en onwaarheid. Een man, die zich verzet tegen dwaling, is op weg om zich te vereenigen met alle menschen, die in waarheid gelooven. Er is geen aansluiting mogelijk onder menschen, die slechts gelooven op hooren zeggen. Het hart van elk van hen is dood; het heeft zelfs geen macht te sympathiseeren met d i n g e n; anders zou hij dááraan gelooven, en niet aan overgenomen geruchten. Zelfs geen sympathie met dingen; hoeveel minder met zijn medemenschen! Hij kan zich niet met hen vereenigen; hij is een regeeringloos mensch. Slechts in een wereld van oprechte menschen is eenheid mogelijk; en daar

is zij op den langen duur zoo goed als zeker.

Want let op één ding, een punt, waarmede maar al te weinig rekening wordt gehouden, ja, dat bijna geheel in deze kwestie uit het oog wordt verloren: dat het niet noodig is, dat de mensch zelf de waarheid heeft ontdekt, waarin hij moet gelooven en zoo eerlijk mogelijk moet gelooven. Een groot man, hebben wij reeds gezegd, is altijd oprecht, dat is de eerste voorwaarde voor hem. Maar een mensch behoeft niet groot te zijn om oprecht te wezen; dat is niet een eisch van de natuur en van alle tijden, enkel een eisch van zekere bedorven, ongelukkige tijdperken. Een mensch kan gelooven en op de grondigste manier tot zijn eigendom maken, wat hij van een ander heeft ontvangen, — en met grenzenlooze dankbaarheid jegens dien ander. De verdienste van oorspronkelijkheid is niet nieuwheid, maar oprechtheid. De man, die gelooft, is de oorspronkelijke man; wat hij ook moge gelooven, hij gelooft het voor zichzelf, niet voor een ander. In dezen zin kan ieder Adamskind een oprecht, een oorspronkelijk mensch worden; geen sterveling is gedoemd een onoprecht mensch te zijn. Geheele tijden, dezulke, die wij tijden van geloof noemen, zijn oorspronkelijk; tijden, waarin alle menschen of de meeste menschen oprecht zijn. Dit zijn de groote, vruchtbare tijden; elk arbeider, in alle kringen, is geen arbeider voor den schijn, maar voor de werkelijkheid; ieder werk loopt uit op een resultaat; de totale som van zulk werk is groot, want alles streeft, daar het echt is, naar één doel; alles leidt in de richting erheen, en niets ervan af. Dan is er ware vereeniging, oprecht koningschap, oprechte trouw, en alle ware en gezegende dingen, zoover als de arme aarde zegeningen voor den mensch kan opleveren.

Heldenvereering? Maar dat iemand op eigen

beenen staat, oorspronkelijk is, waar is, dat is toch allerminst een beletsel voor hem om de waarheid van anderen te vereeren en te gelooven! Het noopt hem slechts, noodzaakt en dwingt hem onwederstaanbaar, g e e n geloof te hechten aan de doode formules, geruchten en onwaarheden van anderen. Een mensch neemt de waarheid aan met open oogen en omdat zijn oogen open zijn: is het dan noodig, dat hij ze sluit, voordat hij zijn leeraar in de waarheid liefkrijgt? Hij alleen kan met innige dankbaarheid en echte ziele-trouw den Held-Leeraar liefhebben, die hem uit de duisternis tot licht heeft gebracht. Is niet deze een werkelijke Held en Drakendooder, allen eerbied waardig? Het zwarte monster, de Leugen, onze eenige vijand in deze wereld, ligt door zijn dapperheid neergeveld; hij was het, die de wereld voor ons overwon! — Zie, werd ook dienovereenkomstig Luther zelf niet als een echte paus vereerd, als onze geestelijke vader, hetgeen hij ook werkelijk was? Napoleon werd een vorst midden in 't grenzenloos oproer van het Sansculottisme. Heldenvereering sterft nooit, en kan nooit sterven. Trouw en Oppermacht zullen voor eeuwig in deze wereld blijven bestaan, en dit is hun kracht, dat zij niet gegrond zijn op uiterlijkheden en schijnvertooning, maar op werkelijkheid en oprechtheid. Niet door uwe oogen, d.i. uw „eigen oordeel" te sluiten, integendeel, door ze te openen, en door te zorgen, dat gij iets ziet! Luther's boodschap beteekende afzetting en afschaffing van alle onechte pausen en potentaten, maar leven en kracht, ofschoon nog in vèr verwijderde toekomst, voor nieuwe en echte.

Wij zullen dus alles, wat met woorden als vrijheid en gelijkheid, kiesrecht, onafhankelijkheid en zoo meer wordt aangeduid, als een voorbijgaand verschijnsel beschouwen en in het geheel niet als een

afdoend eindresultaat. Ofschoon dit alles waarschijnlijk nog langen tijd zal voortduren, met voor ons allen treurige verwarringen, moeten wij het welkom heeten als de straf voor zonden, die voorbij zijn, en als den waarborg van onschatbare zegeningen in de toekomst. In elk geval betaamde het den mensch zich af te wenden van den schijn en terug te keeren tot de feiten; het mocht kosten wat het wilde, dit behoorde gedaan te worden. Met onechte pausen, en geloovigen zonder eigen oordeel, — bedriegers, aanspraak makende op het besturen van bedrogenen, — wat is hiermede aan te vangen? Niets dan onheil en ellende. Gij kunt geen eenheid vormen tusschen oneerlijke lieden; gij kunt geen huis bouwen, tenzij met schietlood en waterpas, rechthoekig op elkaar! In dit woeste, revolutionnaire werk, te beginnen met het protestantisme, zie ik de gezegendste uitkomst zich zelf voorbereiden: geen afschaffing van Heldenvereering, maar veeleer, wat ik zou noemen, een geheele wereld van Helden. Indien Held wil zeggen een o p r e c h t mensch, waarom zou dan niet ieder onzer een Held kunnen zijn? Een geheel oprechte wereld, een geloovige wereld: die is er geweest, die zal er weder zijn; het kan niet anders, of ze zal er zijn. Dat zouden de rechte Vereerders van Helden zijn, nooit zou de waarlijk betere zoo geëerd kunnen worden, als daar, waar allen oprecht en goed zijn! Maar wij moeten overgaan tot Luther en zijn leven.

Luther's geboorteplaats is Eisleben in Saksen; daar zag hij den 10den November 1483 het levenslicht. Een toeval verschafte aan Eisleben deze eer. Zijn ouders, arme mijnwerkers in een naburig dorp, Mohra genaamd, hadden zich naar de wintermarkt te Eisleben begeven; in het midden van deze drukte vond vrouw Luther, toen zij haar bevalling

voelde naderen, een toevlucht in een armoedig huis daar ter plaatse; de knaap, dien zij ter wereld bracht, werd Maarten Luther genoemd. Vreemd, als men erover nadenkt. Deze arme vrouw Luther was met haar man medegegaan om haar kleine inkoopen te doen; misschien om haar kluwen garen, dat zij gesponnen had, aan den man te brengen, ten einde daarvan den kleinen wintervoorraad voor haar schamel huishouden te betalen. In de gansche wereld was er geen minder belangwekkend menschenpaar dan deze mijnwerker en zijn vrouw. En toch, wat waren alle keizers, pausen en potentaten bij hen vergeleken? Hier werd nog eenmaal een machtig man geboren, wiens licht zou schijnen als een baken over lange eeuwen en tijdperken der wereld; de geheele wereld en haar geschiedenis wachtten op dezen man. Het is vreemd, het is groot. Het voert ons terug tot een ander geboorte-uur, in een nog nederiger omgeving, achttien honderd jaar geleden, waarover het ons past niets te *zeggen*, enkel zwijgend na te denken, want, wat woorden hebben we ervoor! De eeuw der wonderen zou voorbij zijn? De eeuw der wonderen duurt immer voort!

Ik vind het volkomen passend bij Luther's werkzaamheid op deze aarde, en met het oog daarop ongetwijfeld wijs bestierd door de Voorzienigheid, die over hem en ons en alle dingen regeert, dat hij arm werd geboren, arm grootgebracht, een van de armste der armen. Hij moest evenals alle schoolkinderen in die dagen bedelen; moest voor aalmoezen en brood huis aan huis zingen. Ontbering, harde noodzakelijkheid vergezelden den armen knaap. Mensch noch ding zou een masker voordoen om Luther te vleien. Hij moest te midden van de dingen zelf, niet te midden van den schijn ervan, opgroeien. Als jongen van forsche gestalte maar toch zwakke gezondheid, met een groote, begeerige ziel,

vol van allerlei aanleg en gevoeligheid, leed hij veel. Maar het was zijn taak bekend te worden met w e r k e l ij k h e d e n, en er bekend mede te blijven, wat het ook kostte; het was zijn taak de geheele wereld tot de werkelijkheid terug te brengen want zij had te lang bij den schijn geleefd. Een jongeling opgegroeid in winterkoude en wervelwind, in troostelooze duisternis en moeite, opdat hij ten laatste uit zijn stormachtig Scandinavië te voorschijn trede, sterk als een echt man, als een god; een christen-Odin, wederom een echte Thor met zijn donderhamer om leelijke Jötuns en reuzenmonsters te verpletteren!

Misschien mogen wij als het keerpunt in zijn leven beschouwen den dood van zijn vriend Alexius, die, bij de poort van Erfurt, door den bliksem werd getroffen. Luther had zijn jongensjaren zoo goed en zoo kwaad als het ging doorworsteld; ondanks de grootste belemmeringen een groot verstand ten toon spreidend, begeerig om te leeren; zijn vader, die zeker meende, dat hij in de wereld zou kunnen vooruitkomen, liet hem in de rechten studeeren. Dit was een weg om vooruit te komen. Luther, voor beide onverschillig, had erin toegestemd; hij was nu negentien jaar oud. Alexius en hij hadden het oude echtpaar Luther te Mansfeldt bezocht, en waren op hun terugreis, dicht bij Erfurt, toen een onweersbui hen overviel; een bliksemstraal trof Alexius, hij viel dood aan de voeten van Luther. — Wat is dit ons leven? In een oogenblik verdwenen, verbrand als een rol papier, in de onbeschreven ruimte der eeuwigheid. Wat zijn alle aardsche waardigheden, kanselarijen, en koningschappen? Daar liggen ze ineengeschrompeld! De aarde heeft zich geopend om ze op te nemen; in een enkel oogenblik zijn ze er niet meer en is de eeuwigheid daar. Luther, tot in het diepst van zijn ziel getroffen,

nam het besluit zich alleen aan God en aan den dienst van God te wijden. Hoewel zijn vader en anderen het hem afraadden, werd hij monnik in het Augustijner klooster te Erfurt.

Dit was waarschijnlijk het eerste lichtpunt in de geschiedenis van Luther; zijn zuiverder wil uitte zich hier voor het eerst op een besliste wijze; maar voor het oogenblik was het nog als een enkel lichtpunt in een omgeving van duisternis. Hij zegt, dat hij een vrome monnik is geweest, ich bin ein frommer Mönch gewesen; getrouwelijk worstelend om tot het laatste toe deze zijn hooge wilsdaad eerlijk door te voeren; maar het hielp weinig. Zijn ellende was niet verminderd, was veeleer tot in het oneindige toegenomen. Het zware werk, dat hem in het proefjaar van zijn kloosterleven werd opgelegd, allerlei slavenwerk, was niet hetgeen hem griefde: de diepe, ernstige ziel van den man was tot allerlei duistere gewetensbezwaren en twijfelingen gekomen; hij meende, dat hij spoedig zou sterven en nog veel erger dan sterven. Men hoort, en men wordt erdoor met nieuwe belangstelling voor den armen Luther vervuld, dat hij in dien tijd leefde in de vrees voor onuitsprekelijke ellende; zich verbeeldde, dat hij tot eeuwige verwerping was veroordeeld. Sprak hieruit niet de nederige, oprechte aard van den man? Wat was hij, dat hij ten hemel verheven zou worden? Hij, die niets dan ellende en dienstbaarheid had gekend; de tijding was te heerlijk om geloofd te kunnen worden. Het kon hem niet duidelijk worden, hoe een menschenziel door vasten, waken, formaliteiten en het bedienen van de mis gered kon worden. Hij verviel tot de uiterste ellende, moest waggelend voortgaan als op den rand van bodemlooze wanhoop.

Het moet een gezegende ontdekking voor hem zijn geweest, die oude Latijnsche bijbel, dien hij in

de bibliotheek te Erfurt vond. Hij had het boek te voren nog nooit gezien. Het leerde hem een andere les dan vasten en waken. Een godvruchtige broeder-monnik was hem behulpzaam. Luther leerde nu, dat een mensch niet gered wordt door het zingen van missen, maar door de oneindige genade van God; dat was een geloofwaardiger onderstelling. Gaandeweg vond hij zijn overtuiging als op een rots gevestigd. Geen wonder, dat hij den bijbel vereerde, die hem die gezegende hulp had gebracht. Hij waardeerde hem, zooals het woord van den Allerhoogste door zulk een man gewaardeerd moet worden. Hij besloot zich aan dat woord te houden, zooals hij ook tijdens zijn leven en tot den dood standvastig deed.

Dit is dus bevrijding uit de duisternis, zijn eindelijke zegepraal over de duisternis, wat wij zijn bekeering noemen; voor hemzelf het belangrijkste tijdperk. Dat hij nu dagelijks tot vrede en helder inzicht opgroeide, dat de groote talenten en deugden, die in hem waren, zich nu ontplooiden, en hij van gewicht werd voor zijn klooster en zijn land, en meer en meer van nut bleek te zijn voor allen eerlijken arbeid in het leven, is een natuurlijk gevolg daarvan. Hij werd met zendingen belast door de Augustijner Orde, die hem als een man van talent en trouw beschouwde, geschikt om haar belangen behoorlijk te behartigen; de keurvorst van Saksen, Frederik, genaamd de Wijze, een waarlijk verstandig en rechtvaardig vorst, ontdekte in hem een persoon van groote waarde; benoemde hem tot hoogleeraar aan zijn nieuwe hoogeschool te Wittenberg en ook tot prediker aldaar; in beide hoedanigheden, evenals in alle plichten, die hij vervulde, verwierf zich deze Luther in den vreedzamen kring van het alledaagsche leven meer en meer de achting van alle goede menschen.

Op zijn zeven en twintigste jaar zag hij voor het eerst Rome; hij was, zooals ik reeds zei, daarheen gezonden met een zending van zijn klooster. Paus Julius de Tweede en hetgeen in Rome plaats vond moet het gemoed van Luther met verbazing hebben vervuld. Hij was gekomen als tot de Heilige stad, den troon van Gods Hoogepriester op aarde, en hij zag, — hetgeen wij weten! Het moet den man veel te denken hebben gegeven, veel, dat ons niet is overgebracht, dat hij zelf misschien niet wist te uiten. Dit Rome, dit tooneel van valsche priesters, niet gekleed in de schoonheid van heiligheid, maar in een geheel ander gewaad, is valsch; maar wat gaat het Luther aan? Een onaanzienlijk man als hij, hoe zal hij de wereld hervormen? Zulk een gedachte was verre van hem. Waarom zou een nederige, eenzame man, zooals hij, zich eigenlijk met de wereld bemoeien? Het was de taak van hooger staande menschen dan hij. Zijn zaak was, zijn eigenvoetstappen verstandig door dit leven te leiden. Laat hij zijn eigen nederigen plicht goed vervullen; het overige, afschuwelijk en naargeestig als het lijkt, is in Gods handen, niet in de zijne.

Het is merkwaardig te bedenken wat gebeurd zou zijn, indien het Roomsche Katholicisme dezen Luther voorbij was gegaan, zijn grooten, vernielenden loop had vervolgd, en niet zijn pad had gekruist en hem gedwongen het aan te vallen. Het is zeer mogelijk, dat hij in dat geval zou hebben gezwegen over de misbruiken van Rome; het aan de Voorzienigheid, aan God in den hooge zou hebben overgelaten ermee af te rekenen. Hij, een bescheiden, stille man, hij was niet haastig in het oneerbiedig aanvallen van machthebbenden. De taak, die hem duidelijk was, was zijn eigen plicht te vervullen; met wijsheid te gaan door deze wereld van verwarde boosheid en zijn eigen ziel te behou-

den. Maar het Roomsche Hoogepriesterschap kruiste zijn pad; ver verwijderd, te Wittenberg, kon hij, Luther, er niet eerlijk door leven; hij protesteerde, verzette zich, kwam tot een uiterste; hij werd geslagen, sloeg terug, en zoo kwam het tot een tweegevecht tusschen beiden ! Het is de moeite waard hier aandacht op te vestigen in Luther's geschiedenis. Misschien heeft nog nooit zulk een nederige, vreedzame man de wereld met strijd vervuld. Het kan niet anders, of we moeten zien, dat hij de eenzaamheid, den stillen arbeid in de schaduw zou hebben liefgehad, dat het tegen zijn wil was, dat hij ooit een veelbesproken man werd. Veel besproken, — wat zou hem dat geven ? Het einddoel van zijn gang door dit leven was de oneindige Hemel; een ontwijfelbaar einddoel voor hem: binnen een paar jaar zou hij het bereikt, of voor eeuwig verloren hebben ! Wij moeten, dunkt mij, het zwijgen doen tot die allertreurigste theorie, dat een of andere lage koopmansnijd van de Augustijner tegen de Dominicaner monniken Luthers woede het eerst heeft gaande gemaakt, en de protestantsche Hervorming heeft voortgebracht. Wij zullen tot hen, die dat beweren, zeggen, indien er werkelijk nog zulken zijn: tracht eerst in den gedachtenkring te komen, waarin het ook maar mogelijk is, over Luther of over eenig man als Luther te oordeelen zonder in het ongerijmde te vervallen, daarna kunnen we met u beginnen te redetwisten.

De monnik Tetzel, achteloos voor handelsbelang uitgezonden door Leo X, — die eenvoudig wat geld verlangde bijeen te brengen en voor het overige meer een heiden dan een christen schijnt te zijn, voor zoover als hij iets was, — kwam te Wittenberg en dreef daar zijn schandelijken handel. Luthers kudde kocht aflaten; in den biechtstoel zijner kerk pleitten de lieden, dat hun zonden

reeds vergeven waren. Luther, zoo hij niet zijn plicht wilde verzaken op zijn eigen post, als een gemeen luiaard en lafaard midden op het kleine erf, dat het zijne was en niet van een ander man, moest optreden tegen aflaten en overluid verklaren, dat deze dingen nietswaardig en jammerlijke spotternij met het heilige waren, dat niemands zonden dáárdoor konden worden kwijtgescholden. Het was het begin van de geheele Hervorming. Wij weten, hoe het zich toedroeg; te beginnen met deze eerste openlijke uitdaging van Tetzel op den laatsten October 1517, door protest en dispuut; zich steeds meer uitbreidende, steeds hooger stijgende, totdat het onbluschbaar werd en de geheele wereld in vlam zette. Het was Luther's zielewensch deze grief en andere grieven hersteld te zien; hij beoogde heel iets anders dan scheiding in de Kerk of verzet tegen den paus, den vader der Christenheid. De verfijnde, heidensche paus bekommerde zich weinig om dezen monnik en zijn leerstellingen, maar verlangde ernaar, dat het gerucht, dat over hem gemaakt werd, eindigde; nadat hij gedurende drie jaren allerlei zachtere middelen had beproefd, oordeelde hij het goed, er met vuur een einde aan te maken. Hij veroordeelde de geschriften van den monnik om door den beul verbrand te worden en zijn persoon om geboeid naar Rome te worden opgezonden — waarschijnlijk met hetzelfde doel. Zoo hadden zij een eeuw vroeger met Huss en met Hieronymus gehandeld. Vuur is een kort argument. Arme Huss, hij kwam naar dat concilie te Constanz met alle denkbare beloften en vrijgeleide-brieven, een ernstig, geen oproerig soort van man; zij sloten hem onmiddellijk in een steenen cel, „drie voet breed, zes voet hoog, zeven voet lang;" en zij brandden zijn getrouwe stem de wereld uit, verstikten haar in rook en vlammen. Dat was niet goed gedaan!

Ik voor mij vergeef Luther, dat hij zich nu geheel tegen den paus verzette. De verfijnde heiden heeft door dit vuurvonnis het dapperste hart, dat toen op deze wereld leefde, in edele, rechtvaardige woede ontstoken. Het dapperste, hoewel tevens het nederigste en vreedzaamste; nu was het ontvlamd. Gij, Gods plaatsvervanger op aarde, beantwoordt gij deze mijne woorden met den beul en het vuur; woorden van waarheid en eenvoud; in alle oprechtheid bedoelende, zoover 'smenschen onvermogen het vergunt, Gods waarheid op aarde te bevorderen en menschenzielen te redden? Gij wilt als antwoord op de boodschap, die zij trachtten te brengen, mij en die woorden verbranden? G ij zijt Gods plaatsvervanger niet; ik denk, dat gij het van een ander zijt! Ik neem uw bul, als een perkamenten leugen, en verbrand hem. Doe gij wat goed is in uw oogen: ik voor mij doe dit. Het was op den tienden December 1520, drie jaren na het begin van de zaak, dat Luther te midden van een groote menigte, den verontwaardigden stap deed, het vuurvonnis van den paus aan de Elster Poort van Wittenberg te verbranden. Wittenberg zag toen met gejuich, de geheele wereld zag toe. De paus had dezen juichtoon niet moeten uitlokken! Het was de juichkreet van het ontwaken der volkeren. Het stille Duitsche hart, bescheidenen geduldig onder veel, had eindelijk meer te verduren gekregen dan het kon verdragen. Formulisme, heidensch pausdom, andere onoprechtheid en bedorven schijn hadden lang genoeg geregeerd, en hier was weer eens een man, die aan het geheele menschdom durfde verzekeren, dat Gods wereld niet op schijn maar op werkelijkheid berustte; dat het leven waarheid was en geen leugen.

Zooals wij reeds hierboven zeiden, moeten we Luther beschouwen als een Profeet-Beeldstormer,

een man, die de menschen tot de werkelijkheid terugbracht. Dat is de taak van groote mannen en leeraren. Mahomed zei: deze uwe afgodsbeelden zijn hout; gij strijkt er was en olie op, de vliegen blijven eraan kleven; ik zeg u, dat ze God niet zijn, zij zijn zwart hout! Luther zei tot den paus: „Dit ding van u, dat gij een aflaat van zonden noemt, is een stuk scheurpapier met inkt. Het is niets anders; dit, en zooveel wat daarop gelijkt, is niets anders. God alleen kan zonden vergeven. Pausdom, geestelijk vaderschap van Gods Kerk, is dat een ijdele schijn van wollen stof en perkament? Het is een ontzaglijk feit. Gods Kerk is geen schijn, hemel en hel zijn het evenmin. Ik sta hierop, nu gij er mij toe dwingt. Hierop staande, ben ik, een arme Duitsche monnik, sterker dan gij allen. Ik sta alleen, zonder vrienden, maar op Gods waarheid; gij met uw mijters, driedubbele kronen, met uw schatten en wapenrusting, geestelijke en wereldlijke banbliksems staat op des duivels leugen en zijt minder sterk!"

De rijksdag te Worms, Luther's verschijning aldaar op den 17den April 1521, kan beschouwd worden als het grootste schouwspel in de nieuwe Europeesche geschiedenis; het uitgangspunt van de geheele volgende geschiedenis der beschaving. Na menigvuldige onderhandelingen en woordentwisten was het hiertoe gekomen. De jonge keizer Karel V, met alle Duitsche prinsen, pauselijke gezanten, geestelijke en wereldlijke waardigheidsbekleeders, waren er vereenigd. Luther moet voor hen verschijnen en zich verantwoorden, of hij wil herroepen of niet. Alle wereldlijke praal en macht aan de eene zijde, aan de andere staat op voor Gods waarheid een enkel man, de zoon van den armen mijnwerker Hans Luther. Vrienden hadden hem aan Huss herinnerd, hem ontraden te gaan; hij wilde niet geraden zijn. Een groot aantal vrienden reed

hem tegemoet met nog ernstiger waarschuwingen; hij antwoordde: „Al waren er evenveel duivels als dakpannen in Worms, dan zou ik toch gaan." Den morgen, waarop hij zich naar de vergadering van den rijksdag begaf, vulde de menigte de ramen en daken van Worms en eenigen riepen hem met plechtige woorden toe, niet te herroepen. Als een plechtige smeekbede en bezwering herinnerden zij hem aan het: „Wie mij verloochent voor de menschen!" Was het niet onze smeekbede evenzeer, de smeekbede van de geheele wereld, wier ziel in duisternis gekluisterd lag onder een zwarte, spookachige nachtmerrie, en een met mijter getooide hersenschim, die zich Vader in God en wat al niet meer noemt. „Bevrijd ons; het hangt van u af, verlaat ons niet!"

Luther verliet ons niet. Zijn toespraak, die twee uren duurde, onderscheidde zich door haar eerbiedigen, verstandigen en eerlijken toon, zich onderwerpend aan alles, wat rechtens onderwerping kon eischen, zich niet onderwerpend aan iets meer dan dat. Hij zei, dat zijn geschriften gedeeltelijk zijn eigen waren, maar gedeeltelijk ontleend aan het Woord van God. Wat zijn eigen werk betrof, menschelijke zwakheid had er deel aan, onbewaakte drift, verblinding, een aantal dingen buiten twijfel, die hij zich gelukkig zou achten geheel te niet te kunnen doen. Maar wat op vaste waarheid en het woord van God gegrondvest stond, dat kon hij niet herroepen. Hoe zou hij het kunnen? „Toon mij de onjuistheden aan," eindigde hij, „door bewijzen uit de Schrift of door duidelijke wederlegging, anders kan ik niets herroepen. Want het is noch veilig, noch raadzaam iets tegen ons geweten te doen. Hier sta ik, ik kan niet anders, God helpe mij!" — Zooals wij zeiden: het is het grootste oogenblik in de nieuwere geschiedenis der menschheid. De

Engelsche Puriteinen, Engeland en zijn Parlement, Amerika en het omvangrijk werk van deze twee eeuwen, de Fransche revolutie en alles, wat erin Europa op dit oogenblik wordt gedaan: van dat alles ligt de kiem daar; had Luther op dat oogenblik anders gehandeld, dan zou alles anders zijn geworden ! De Europeesche wereld vroeg hem: Moet ik steeds lager zinken in onoprechtheid, in een rottenden poel, in verfoeilijken, onwaardigen dood; of moet ik, met welke krampachtige inspanning ook, alle ongerechtheid van mij werpen en genezen worden en leven?

Groote oorlogen, tweedracht en strijd kwamen voort uit deze Hervorming, welke duren tot op den huidigen dag, en nog verre van geëindigd zijn. Hierover is veel gesproken in afkeurenden zin. Zij zijn ontegenzeglijk te betreuren, maar wat heeft Luther en zijn zaak er ten slotte mee te maken? Het lijkt een vreemde redeneering, de Hervorming daarvan alle schuld te geven. Toen Hercules[1]) de zuiverende rivier door de stallen van Koning Augias leidde, twijfel ik er niet aan, of de verwarring, die ontstond, was aanzienlijk; doch mij dunkt, dat niet Hercules er om te laken was, maar iemand anders! De Hervorming mocht welke gevolgen dan ook met zich brengen, maar de Hervorming zelf kon niet uitblijven. Aan alle pausen en verdedigers van pausen,

[1]) Hercules of Herakles — een der beroemdste heldenfiguren uit de Grieksche godenleer. Hij was de zoon van Zeus (Jupiter) en Alcmene. Men zag in hem het ideaal van mannelijke lichaamskracht, gepaard met een groot edelmoedig karakter. Hercules is vooral bekend door de 12 buitengewone daden, die hij, volgens de uitspraak van het orakel van Delphi, moest volvoeren. Een daarvan bestond in het reinigen, in één dag, van de stallen van koning Augias, van Elis, waarin jaren lang 3000 runderen hadden gestaan. Hercules verlegde daartoe de bedding der rivier Peneus en leidde deze door den Augias-stal.

die protesteeren, jammeren en beschuldigen, is 's werelds antwoord: Eens en voor goed, uw pausdom is onwaar geworden. Het doet er niet toe, hoe goed het eenmaal was, hoe goed gij zegt, dat het nog is, wij kunnen het niet gelooven; het licht van onze gansche ziel, ons door den Hemel geschonken om ons leven mee door te gaan, vindt het voortaan een ongeloofwaardige zaak. Wij willen het niet gelooven, wij willen niet beproeven het te gelooven, — wij mogen het niet! Het ding is onwaar. Wij zouden verraders zijn tegen den Gever van alle Waarheid, indien wij durfden voor te geven het te gelooven. Weg daarmee, laat, wat het dan ook zij, in zijn plaats komen, met dit willen wij verder niet te doen hebben! — Luther en zijn protestantisme is niet verantwoordelijk voor oorlogen; het huichelachtig bedrog, dat hem dwong te protesteeren, dat is verantwoordelijk. Luther deed, waartoe niet alleen ieder van Gods schepselen het recht heeft, maar wat zijn heilige plicht is om te doen; hij antwoordde, toen een leugen hem vroeg: „Gelooft gij mij?" „Neen!" — Wat het kosten mocht, zonder de kosten te berekenen, behoorde deze zaak gedaan te worden. Eenheid, geestelijke en materiëele organisatie, een veel edeler band dan eenig pausdom of feudalisme in hun beste dagen, is, ik twijfel er niet aan, voor de wereld in aantocht, en zal zeker komen. Maar zij zal alleen kunnen komen of in stand blijven, als zij komt, gegrond op werkelijkheid, niet op schijn of bedrog. Met een eenheid, gegrond op leugens en ons nopende leugens te spreken en onwaar te handelen, willen we niets te doen hebben. Vrede? Een dierlijke lethargie is vreedzaam, de pestwalm van het graf is vreedzaam. Wij verlangen naar een levenden vrede, geen dooden!

En toch, — waar wij terecht de onmiskenbare

zegeningen van het nieuwe waardeeren, — laat ons niet onbillijk zijn tegenover het oude.

Het oude w a s waar, al is het dit dan nu niet meer. In Dante's dagen behoefde het geen drogredenen, zelfverblinding of andere oneerlijkheid om zich als waar te doen erkennen. Toen was het goed, ja, in de kern ervan ligt een onsterfelijk goed. De kreet „liever Turksch dan Paapsch" is vrij dwaas in deze dagen. Het denkbeeld, dat het katholicisme veld wint, omdat het nieuwe kerken en dergelijke bouwt, kan beschouwd worden als een der onzinnigste, die ooit zijn opgeworpen. Heel zonderling; eenige roomsche kerken op te tellen, te luisteren naar wat protestantsch oppervlakkig gepraat, — er is maar al te veel zeurende, slaperige zinledigheid, die zich nog altijd protestantsch noemt, — en dan te zeggen: zie het protestantisme is d o o d; er is meer leven in het katholicisme, het katholicisme zal het protestantisme overleven! Niet weinige suffe zinledigheden, die voor protestantsch willen doorgaan, zijn dood; maar naar ik vermeen, is het p r o t e s t a n t i s m e nog niet dood! Indien wij het maar willen opmerken, dan blijkt het protestantisme in deze dagen zijn Goethe, zijn Napoleon voortgebracht te hebben, de Duitsche letterkunde en de Fransche Revolutie; tamelijk gewichtige levensteekenen! Ja, wat anders is, in den grond, levend dan het protestantisme? Het leven van de meeste andere dingen, die men tegenkomt, is grootendeels kunstmatig, geen aangenaam, geen bestendig soort van leven!

Het pausdom kan nieuwe kerken bouwen, laat het dat doen zoo veel het maar wil. Het pausdom kan evenmin terugkeeren als het heidendom, hetwelk ook nog blijft dralen in sommige landen. Maar het is met deze dingen als met de ebbe der zee. Gij kijkt naar het komen en gaan der golven op de

kust; in het tijdsverloop van minuten kunt gij niet zeggen, hoe het gaat, zie na een half uur, hoever het is gekomen, — zie na een halve eeuw, waar uw pausdom is! Helaas, bestond er maar geen grooter gevaar voor Europa dan de herleving van den armen, ouden paus! Thor zou evengoed kunnen beproeven te herleven. Bovendien heeft dat rijzen en dalen een beteekenis. Het arme, oude pausdom zal voorloopig niet geheel uitsterven, zooals met Thor heeft plaats gehad, en moet het dan ook niet. Wij kunnen zeggen, dat het oude nooit sterft, voordat de kern van 't goede, die het bezat, overgezet is in het practische nieuwe. Zoolang een goed werk nog door den Roomschen vorm gedaan kan worden; of, hetgeen alles omsluit, zoolang een godvruchtig leven nog daardoor geleid kan worden, zullen wij zien, dat de een of andere menschenziel hem zal aannemen, zal optreden als een levende getuige ervan. Zoolang zal het zich opdringen aan de oogen van ons, die het verwerpen, totdat ook wij ons in onzen wandel hebben toegeëigend wat er voor waarheid in was. Dan, maar ook niet eerder, zal het geen bekoring meer voor iemand hebben. Het blijft hier met een doel. Laat het zoo lang blijven als het kan.

Wat Luther betreft, wil ik dit opmerkenswaardig feit hier bijvoegen, dat al deze oorlogen en dit bloedvergieten niet zijn begonnen tijdens zijn leven. De geloofstwist ging niet tot oorlogvoeren over zoolang hij erbij was. Voor mij is dit feit een bewijs van zijn grootheid. Hoe zelden zien we het, dat een man, die een omvangrijke beroering heeft teweeggebracht, zelf niet erdoor wordt vernietigd, weggevaagd! Dat is de gewone loopbaan der revolutionnairen. Luther bleef tot op een aanmerkelijke hoogte de beheerscher van deze groote revo-

lutie; alle protestanten, van welken rang of werkkring ook, zagen naar hem op om leiding, en hij hield de revolutie vreedzaam, bleef standvastig in het midden ervan. Om dit te kunnen doen moet een man de gave van een koning hebben, hij moet de gave hebben steeds te kunnen onderscheiden, waar de ware kern van de zaak ligt en zich daar moedig op te grondvesten, als een sterk, oprecht man, zoodat andere oprechte lieden zich rondom hem kunnen scharen; anders zal hij geen leider van anderen kunnen blijven. Luther's helder, diep oordeel, zijn veelsoortige kracht, zijn vermogen om te z w ij g e n, om verdraagzaam te zijn en gematigd, onder anderen, zijn in deze omstandigheden zeer de aandacht waardig.

Verdraagzaam, zeg ik; een verdraagzaamheid van de echte soort; hij onderscheidt wat essentiëel is en wat niet, het niet essentiëele laat hij vrijwel zijn gang gaan. Een klacht wordt hem overgebracht, dat de een of andere hervormde prediker niet wil preeken zonder soutane. Wel, antwoordt Luther, wat voor kwaad zal een soutane hem doen? Laat hij een soutane hebben om in te preeken, laat hij drie soutanes hebben, als hij er voordeel in ziet! Zijn gedrag in zake Karlstadt's woesten beeldenstorm, in zake de Wederdoopers, in zake den Boerenkrijg toont een edele sterkte, zeer verschillend van krampachtige heftigheid. Met onbedriegelijk snel inzicht onderscheidt hij alles naar zijnen aard; een sterk, rechtvaardig man, hij spreekt uit, wat de verstandige weg is, en alle menschen volgen hem in dat spoor. Luther's geschriften leggen een gelijke getuigenis van hem af. Het dialect van die bespiegelingen is nu voor ons verouderd, maar men leest ze nog met een zeldzame bekoring. Uit zuiver-grammaticaal oogpunt is de stijl ervan nog zeer wel leesbaar; Luther's verdienste in de geschiedenis

der letterkunde is zeer groot: zijn dialect werd de algemeene schrijftaal. Zijn vier en twintig kwartodeelen zijn niet fraai geschreven, zij zijn in der haast en met een geheel ander doel geschreven dan met een letterkundig oogmerk. Maar ik heb nooit in eenig boek een meer gespierde, eerlijke, ik wil het noemen edele mannentaal gevonden, dan in zijn werken. Ongekuischte openhartigheid, ongekunsteldheid, eenvoudigheid; robuust gezond verstand en kracht. Daar straalt een licht van hem uit. Zijn rake idiomatische uitdrukkingen dringen door in de geheime kern van de zaak. Ook snaakschheid, ja hartelijke teederheid, adel en diepte; deze man had ook een dichter kunnen zijn ! Hij had een heldendicht te d o e n, niet te zingen. Ik noem hem een groot denker, zooals metterdaad zijn grootheid van ziel reeds aangeeft.

Richter zegt van Luther's woorden: „Zijn woorden zijn halve veldslagen." Zoo kunnen zij genoemd worden. Zijn voornaamste hoedanigheid was, dat hij kon strijden en overwinnen, dat hij een echt type van menschelijke dapperheid was. Geen dapperder man, geen menschelijk hart, dat m o e d i g e r genoemd kon worden, leefde er ooit naar menschenheugenis in dat Teutoonsche geslacht, waarvan moed het karakterkenmerk is. Zijn tarten van de „duivels" te Worms was niet maar grootspraak, zooals het zou kunnen schijnen, als het nu werd uitgesproken. Het was een vaste overtuiging van Luther, dat er duivels waren, geestelijke bewoners van de hel, den mensch voortdurend belagend. In zijn geschriften treedt dit menigmaal te voorschijn, en een zeer goedkoope spot is er door sommigen tegen gericht. In de kamer van den Wartburg, waar hij den Bijbel vertaalde, toont men u nog een zwarte plek op den muur, het vreemde herinneringsteeken van een dezer worstelingen. Luther

was bezig met het vertalen van een der psalmen, hij was uitgeput door langdurigen arbeid, ziekte en vasten; daar verhief zich voor hem een afzichtelijk, niet te beschrijven beeld, dat hij voor den Booze hield, die zijn werk kwam verbieden: Luther sprong op, bereid den duivel te tarten; wierp zijn inktkoker naar het spooksel en het verdween! De plek blijft daar nog steeds; een merkwaardig gedenkteeken van verschillende dingen. Iedere apothekersleerling kan ons nu vertellen, wat wij van deze verschijning, uit een wetenschappelijk oogpunt te denken hebben: maar het hart van den man, die zich uitdagend durft verheffen, van aangezicht tot aangezicht, tegen de Hel zelf, kan geen grooter bewijs van onbevreesdheid geven. Dingen, waarvoor hij terug zal deinzen, bestaan noch op, noch onder de aarde. Vreeze kent hij niet! „De duivel weet," schrijft hij bij zekere gelegenheid, „dat dit niet voortkomt uit vrees in mij. Ik heb ontelbaar vele duivels gezien en hun het hoofd geboden. „Hertog George (van Leipzig, een zijner grootste vijanden), Hertog George weegt niet op tegen éénen duivel" — hij haalt in verre niet bij een duivel! „Indien ik in Leipzig moest zijn, dan zou ik Leipzig binnenrijden, al regende het hertog-Georges, negen dagen aanéén!" Welk een regenvang vol hertogen om in te rijden!

Intusschen vergissen zij zich zeer, die meenen, dat de moed van dezen man niets dan woestheid is, enkel ruwe, ongehoorzame halsstarrigheid en barbaarschheid. Verre van dien. Het kan zijn, dat er een afwezigheid van vrees bestaat, die voortkomt uit afwezigheid van nadenken en genegenheid, uit de aanwezigheid van haat en domme woede. Wij schatten den moed van den tijger niet hoog! Met Luther was het heel anders; geen beschuldiging kan onbillijker zijn, dan deze, die tegen hem

werd ingebracht, van enkel woeste heftigheid te bezitten. Bij al zijn onverschrokkenheid bezat hij een zeer teeder hart vol deernis en liefde, zooals trouwens het waarlijk dappere hart altijd is. De tijger vlucht voor een sterkeren vijand, de tijger is niet wat we noemen dapper, slechts woest en wreed. Ik ken weinig aandoenlijker dingen dan die zachte opwelling van genegenheid, zacht als die van een kind of van een moeder, in het groote, onstuimige hart van Luther. Zoo eerlijk, niet vervalscht door eenige gemaaktheid; eenvoudig, ruw in hun uiting, zuiver als het water, dat uit de rots ontspringt. Wat was die neerslachtige stemming van wanhoop en verdoemenis, die wij in zijn jeugd zagen, anders dan het uitvloeisel van een overheerschende, peinzende zachtaardigheid, een al te levendige en fijne gevoeligheid? Het is de weg, dien zulke mannen als de arme dichter Cowper[1]) opgaan. Luther had, voor een oppervlakkig opmerker, een vreesachtig, zwak man kunnen schijnen, zich vooral onderscheidend door bescheidenheid en hartelijke, schuchtere teederheid. Het is een edele dapperheid, die wordt opgewekt in zulk een hart, als het eenmaal is wakker geschud tot tartend verzet, geheel ontvlamd tot een hemelschen gloed.

In Luther's Tafelgesprekken, een boek met anecdoten en gezegden, na zijn dood door zijn vrienden verzameld, nu het meest belangrijke der van hem afkomstige werken, hebben wij menige onbewuste openbaring van den man en zijn aard.

---

[1]) Cowper (William) 1731—1800. Engelsch dichter van uitstekende begaafdheid. Zijne overgroote gevoeligheid en eenzelvige aard deden hem den omgang met menschen schuwen en hielden hem af van de schitterende loopbaan, die in de maatschappij voor hem geopend lag. Het zich verdiepen in godgeleerde vraagstukken dompelde zijn ernstigen geest vaak in diepe zwaarmoedigheid, die soms tot krankzinnigheid voerde.

Zijn houding bij het sterfbed van zijn dochtertje, zoo stil, zoo groot, zoo liefhebbend, behoort tot de aangrijpendste dingen. Hij berust erin, dat zijn kleine Magdalena zal sterven, maar verlangt toch onuitsprekelijk, dat zij blijve leven; volgt, met ontzag vervuld, de vlucht van de kleine ziel door die onbekende gewesten. Met ontzag vervuld, ten diepste getroffen blijkbaar, en oprecht, — want met alle dogmatische leerstellingen en geloofsartikelen voelt hij, hoe hetgeen wij weten en kunnen weten eigenlijk niets is. Zijn kleine Magdalena zal bij God zijn, als God het wil; dat is ook voor Luther alles; alles is berusting, I s l a m is alles.

Eens ziet hij uit zijn eenzaam Patmos[1]), het kasteel te Coburg, in het midden van den nacht naar buiten. Het groote uitspansel der oneindigheid, waarlangs lange wolkbanken zweven, — zwijgzaam, uitgerekt, reusachtig: — wie ondersteunt dit alles? „Niemand heeft er ooit de pilaren van gezien, toch wordt dat alles ondersteund." God ondersteunt het. We behooren te weten, dat God groot, dat God goed is, en te vertrouwen, waar we niet kunnen zien. Als hij eens van Leipzig huiswaarts keert, wordt gij getroffen door de schoonheid der korenvelden; hoe staat dat mooie, gele koren op zijn slanken stengel, het gouden hoofd gebogen, rijk en wuivend; de gewillige aarde heeft het op Gods bevel weer voortgebracht: het brood der menschen! In den tuin van Wittenberg heeft een kleine vogel bij zonsondergang zich voor den nacht ter ruste neergezet. Luther zegt: dat vogeltje heeft boven zich de sterren en den diepen hemel met vele werelden, toch heeft het zijne kleine vleugels

---

[1]) Toespeling op Patmos (thans Patino genoemd), een rotsachtig eilandje in de Aegeische Zee, waar de apostel Johannes zijn „Openbaring" zou hebben geschreven (Openb. I:9). Er bevindt zich nog een aan den apostel gewijd klooster.

gevouwen, is daar met vertrouwen ter ruste gegaan, als ware het in zijn eigen nestje; zijn Schepper heeft het ook een tehuis gegeven. Ook ontbreken vroolijke wendingen niet. Er huist een groot, vrij, menschelijk hart in dezen man. Zijn gewone spreken bezit een ruwen adel, idiomatisch, vol uitdrukking, oprecht; het glanst hier en daar van schoone, poëtische tinten. Men voelt, dat hij een ruim broederhart bezit. Zijn liefde voor muziek, is die niet als het ware de som van al zijn genegenheiden? Menig onstuimig, niet te uiten gevoel sprak hij uit in de tonen van zijn fluit. Hij zegt, dat de duivels voor zijn fluit vluchtten. Doodsverachting aan den eenen kant en zulk een liefde voor muziek aan den anderen; ik zou deze de twee tegenovergestelde polen van een groote ziel willen noemen; tusschen deze twee was er voor alle groote dingen plaats.

In Luther's gelaat vind ik de uitdrukking van zijn wezen; in Cranach's[1]) beste portretten vind ik den waren Luther. Een ruw, plebeïsch gelaat, met zijn ontzaglijke, als uit rotssteen gehouwen wenkbrauwen en beenderen, het zinnebeeld van ruwe kracht, op het eerste gezicht bijna een terugstootend gelaat. Maar toch is er vooral in de oogen een hevige, stille smart, een naamlooze zwaarmoedigheid, het element van alle zachte en schoone gewaarwordingen, die aan het overige het echte stempel van adel geven. Daar was een lach in Luther, zooals wij zeiden; de tranen echter ontbraken evenmin. Ook de tranen waren hem beschoren, de tranen en de harde arbeid. De grondtoon van zijn leven was treurigheid en ernst. In latere jaren, na veel triomfen en zegepralen, zegt hij, dat hij het leven volkomen moe is; hij is van oordeel, dat God alleen den loop,

[1]) Cranach (Lucas) beroemd Duitsch schilder, 1472—1553.

dien de dingen nemen, kan en zal regelen, en dat de dag des oordeels misschien niet ver verwijderd is. Wat hem betreft, hij verlangt naar één ding; dat God hem ontheffe van zijn arbeid en late vertrekken en tot de rust ingaan. Zij begrijpen weinig van den man, die dit tot zijn nadeel aanhalen ! — Ik wil dezen Luther een echt Groot Man noemen; groot van verstand, van moed, van liefde en rechtschapenheid; een van onze beminnelijkste en kostbaarste mannen. Groot, niet als een gebeitelde obelisk, maar als een Alp, — zoo eenvoudig, eerlijk, ongedwongen, in het geheel niet zich voor groot uitgevende; aanwezig voor een gansch ander doel dan om groot te zijn ! O ja, onwrikbaar graniet, overal den hemel doorborende; en toch in de spleten fonteinen, groene, prachtige valleien met bloemen ! Een echte geestelijke Held en Profeet; weder eens een echte zoon van de Natuur en van de Werkelijkheid, voor wien deze eeuwen, en vele, die nog komen moeten, den Hemel dankbaar zullen zijn.

De belangrijkste vorm, dien de Hervorming aanneemt, vooral voor ons Engelschen, is die van het Puritanisme. In Luther's eigen land verschrompelde het Protestantisme weldra tot een dorre zaak; geen godsdienst of geloof, maar meer een theologisch gekibbel, waarvan de zetel niet het hart is; in zijn wezen sceptisch geredetwist, een steeds toenemend gekibbel, dat tenslotte geleid heeft tot Voltairianisme, — door de twisten van Gustaaf Adolf heen naar de twisten van de Fransche Revolutie! Maar op ons eiland ontstond een Puritanisme, dat zich zelfs als een Presbyteriaansche Nationale Kerk wist te vestigen in Schotland; het ontstond als een echte zaak des harten, en heeft zeer merkwaardige vrucht in de wereld afgeworpen. In

zekeren zin kan men zeggen, dat het de eenige vorm van het Protestantisme is, die zich werkelijk verhief tot een geloof, een oprechte gemeenschap des harten met den Hemel, en als zoodanig in de geschiedenis verscheen. Wij moeten enkele woorden aan Knox wijden, zelf een dapper en merkwaardig man, maar nog belangrijker als de voornaamste priester en stichter, — als zoodanig kan men hem beschouwen, — van het geloof, dat het geloof van Schotland, Nieuw Engeland en Olivier Cromwell werd. De geschiedenis zal hierover nog eenigen tijd lang iets te zeggen hebben!

Men kan het Puritanisme naar believen afkeuren; er is, veronderstel ik, niemand van ons, die het niet iets zeer ruws en gebrekkigs vindt. Maar wij en alle menschen kunnen inzien, dat het iets echts was, want de natuur heeft het aangenomen en het is gegroeid en het groeit nog. Ik beweer wel eens, dat alles in deze wereld door een tweegevecht wordt beslist, dat k r a c h t, welbegrepen, de algemeene waardemeter is. Geef tijd aan een ding; als het gedijen kan, dan is het uit de waarheid. Zie eens naar het Saksisch ras in Amerika, en naar de kleine gebeurtenis, twee honderd jaar geleden, het uitzeilen van „de Meibloem" uit Delfshaven in Nederland! Hadden wij den ontvankelijken zin der Grieken, dan hadden wij hierin een Gedicht gevonden, een van die gedichten, die de Natuur zelf maakt en neerschrijft in breede trekken over groote wereld-deelen. Immers was dit eigenlijk de aanvang van Amerika. Er bestonden reeds vroeger verstrooide nederzettingen in Amerika, er was, als het ware, stof voor een lichaam aanwezig, maar dit was eerst de ziel ervan. Deze arme lieden, uit hun eigen moederland verjaagd, buiten staat in Holland behoorlijk te leven, besluiten zich neer te zetten in de Nieuwe Wereld. Zwarte oerbosschen wachtten hen daar en

wilde onbeschaafde schepsels; maar deze zijn niet zoo wreed als de beulen der „Sterrekamer" in hun eigen vaderland. Zij verwachtten, dat de aarde hun voedsel zou verschaffen, als zij haar eerlijk bebouwden; het eeuwige hemelgewelf zou hun ook daar ter plaatse overdekken; zij zouden met rust gelaten worden, om zich voor de Eeuwigheid voor te bereiden door betamelijk te leven in deze tijdelijke wereld, God aanbiddende op de wijze, die zij voor de ware, de niet afgodische hielden. Zij sloegen de handen ineen met hun geringe middelen, huurden een schip, het kleine vaartuig „de Meibloem" en maakten zich gereed onder zeil tegaan.

In Neals „Geschiedenis der Puriteinen" komt een verslag voor van de bijzonderheden van hun vertrek; wij zouden het met meer recht plechtigheden kunnen noemen, want het was een wezenlijke godsdienstoefening. Hun predikant ging met hen mede naar de kust, evenals hun broeders, die ze achter zouden laten; allen vereenigden zich in een plechtig gebed, dat God zich mocht ontfermen over zijn arme kinderen en met hen mocht gaan in die uitgestrekte wildernis, want ook die had Hij gemaakt en Hij was daar evengoed als hier. — Ja, — deze mannen hadden een taak! Het zwakke, zwakker dan een kind, wordt eens sterk, indien het waarachtig is. Het Puritanisme was toen slechts onaanzienlijk en belachelijk; maar nu kan niemand er meer om lachen. Het is thans weerbaar en gespierd geworden; het heeft vuurwapenen en oorlogsvloten; het heeft bedrevenheid in zijn tien vingers, kracht in zijn rechterarm; het kan schepen sturen, wouden vellen, bergen verzetten; het is nu een van de machtigste dingen onder de zon!

Ook in de geschiedenis van Schotland kan ik eigenlijk slechts een enkel tijdperk vinden; wij

kunnen zeggen, dat zij in het geheel niets van wereldbelang bevat dan deze hervorming van Knox. Een arm, onvruchtbaar land met aanhoudende twisten, oneenigheden en bloedbaden; een volk in den uitersten toestand van ruwheid en ontbering, weinig beter dan op dit oogenblik Ierland.Hongerige, trotsche baronnen, niet eens in staat om met elkander eenige schikking te maken, hoe de wol te verdeelen, die zij van deze arme schapen schoren, maar verplicht, evenals de republieken van Columbia tegenwoordig, van elke bestuursverandering een staatsomwenteling te maken; de eenige manier om van ministerie te verwisselen was de oude ministers aan de galg te hangen; dit is een geschiedkundig schouwspel van geen bijzonder belang ! „Dapperheid" was er genoeg aanwezig, zonder twijfel, woest vechten zonder ophouden; maar niet dapperder of woester dan dat van de oude Scandinavische zeekoningen, hunne voorzaten, over wier heldendaden wij het niet de moeite waard gevonden hebben uit te weiden! Het is nog een land zonder ziel: niets heeft zich daarin ontwikkeld dan hetgeen ruw, uiterlijk, half dierlijk is. En thans bij de hervorming is het innerlijk leven als het ware onder de ribben van dit uiterlijk doode lichaam ontwaakt. Een levensvraag, de edelste levensvraag vlamt op, als een baken op een hooge plaats ontstoken; hoog als de hemel, evenwel bereikbaar van de aarde; — waardoor de geringste man niet slechts een burger wordt, maar ook een lidmaat van de zichtbare Kerk van Christus; een wezenlijke Held, indien hij zich een echt man betoont.

Dit is nu wat ik bedoel met een geheel volk van helden, een g e l o o v i g volk. Er is geen groote geest noodig om van iemand een Held te maken; slechts een door God geschapen geest, die trouw aan zijn oorsprong wil zijn, wordt daartoe vereischt;

dat zal dien geest groot maken! Wij lezen, dat iets dergelijks is aanschouwd. Iets dergelijks zal weder worden aanschouwd, maar onder ruimere vormen dan in het Presbyterianisme: tot zoolang kan er geen blijvend goed gedaan worden. — Onmogelijk! zeggen sommigen. Mogelijk? Heeft het niet in deze wereld bestaan, als een werkelijk feit? Schoot Heldenvereering te kort in het geval van Knox? Of zijn wij nu van ander leem gemaakt? Voegde de geloofsbelijdenis van Westminster nieuwe eigenschappen toe aan de ziel des menschen? God schiep 's menschen ziel. Hij heeft geen enkele menschenziel gedoemd om te leven als een ijdele onderstelling of een loos gerucht, in eene van zulke dingen vervulde wereld, met den noodlottigen nasleep en de bittere vrucht daarvan!

Maar om op de zaak terug te komen: wat deze Knox voor zijn volk deed, kunnen wij werkelijk een opwekking uit den dood noemen. Het was geen gemakkelijke zaak; maar zij was werkelijk welkom, en tegen dien prijs goedkoop, al ware zij nog bezwaarlijker geweest. Goedkoop tegen e l k e n prijs; — zooals het leven. Het volk begon te leven; ziedaar wat het allereerst moest doen, hoeveel het ook kosten mocht. Schotsche letterkunde en wijsbegeerte, Schotsche nijverheid, James Watt[1]), David Hume[2]), Walter Scott[3]), Robert Burns[4]); ik vind Knox en de Hervorming werkzaam in de kern

---

[1]) J a m e s W a t t 1736—1819, beroemd Schotsch werktuigkundige en uitvinder, vooral op het gebied der stoomwerktuigen.

[2]) D a v i d H u m e, 1711—1776, een der voornaamste Engelsche wijsgeeren, tevens beroemd geschiedschrijver. Hij werd te Edinburg geboren.

[3](W a l t e r S c o t t, 1771—1832. Schotsch dichter en schrijver van beteekenis, vooral beroemd door zijne historische romans.

[4]) Robert Burns, 1759—1796. Geliefd Schotsch volkdichter.

van elk dezer persoonlijkheden en verschijnselen; ik ben overtuigd, dat zij zonder de Hervorming niet zouden hebben bestaan. En het houdt met Schotland niet op. Het Puriteinsch geloof van Schotland werd dat van Engeland, van Nieuw-Engeland. Een beroering in de kerk van Edinburg breidde zich uit tot een algemeenen strijd en worsteling door al deze rijken; na vijftig jaren worstelens kwamen daaruit voort wat wij de roemvolle omwenteling noemen, de Habeas-corpus[1]) acte, vrije parlementen, en hoeveel meer! Helaas, is het niet waar, wat we zeiden, dat menigmaal de voormannen doen, als die voorhoede van Russische soldaten, die de gracht van Schweidnitz[2]) vullen met hun lijken, opdat de achterhoede ongedeerd moge overgaan, en den eerpalm wegdragen? Hoeveel ernstige, stoere Cromwells, Knoxen, arme boeren-Covenanters, worstelende, vechtende op leven en dood, in ongebaande modderplaatsen, moeten zich verweren en dulden en vallen, gruwelijk gehekeld, bemodderd, — voordat een schoone omwenteling van 1688 over hen heen kan stappen met officiëele lage schoenen en zijden kousen onder algemeen hoezeegeroep.

Het lijkt mij hard, dat deze Schot, na ruim drie honderd jaren, als een beschuldigde tegenover de

---

[1]) Habeas Corpus (gij hebt het lichaam) — door dezen Latijnschen term worden in het Engelsch staatsrecht wettelijke maatregelen aangeduid ter voorkoming van onwettige gevangenneming, een misbruik, waaraan de uitvoerende macht in Engeland zich reeds vroegtijdig schuldig maakte. De beroemde Habeas-Corpus-acte (welke thans nog van kracht is) kwam in 1679 tot stand en gold, als waarborg tegen willekeurige aantasting der persoonlijke vrijheid, steeds voor een meesterstuk in haar soort.

[2]) Schweidnitz, in de Pruisische provincie Silezië, heeft in de krijgsgeschiedenis meermalen een rol gespeeld. In den 7-jarigen oorlog had deze stad o.a. verschillende belegeringen te doorstaan.

wereld zou moeten pleiten; in den grond der zaak, omdat hij, voor zoover het toen mogelijk geweest was, de moedigste aller Schotten geweest is. Indien hij een armzalige middelman was geweest, zou hij als zoovele anderen in den hoek hebben kunnen kruipen; Schotland zou niet bevrijd zijn geworden, en Knox zou zonder blaam zijn gebleven. Hij is de Schot, aan wien zijn landslieden en de geheele wereld, meer dan aan wien ook van zijn landgenooten, een groote schuld te betalen hebben. Hij heeft Schotland vergiffenis ervoor te vragen, dat hij Schotland meer aan zich verplicht heeft dan een millioen onberispelijke Schotten, die geen vergiffenis noodig hebben ! Hij ontblootte zijn borst voor den strijd; moest roeien in Fransche galeien, moest ellendig omzwerven in ballingschap, in nevels en stormen; werd gehekeld, beschoten door zijn vensters; had een echt bitter vechtersleven, zoodat, als deze wereld de plaats van zijn belooning ware, hij een slechten koop zou hebben gedaan. Ik kan hier de verdediging van Knox niet op mij nemen. Voor hem is het geheel onverschillig, al sedert meer dan twee honderd vijftig jaar, wat de menschen van hem zeggen. Maar wij, die boven al die bijzonderheden van zijn strijd staan, en, dank zij zijn overwinning, thans in klaarheid leven, wij behooren om ons zelfs wil heen te zien door al die geruchten en geschillen, die den man omhullen, tot in de kern van den man zelf.

Vooreerst wil ik opmerken, dat deze taak om als Profeet voor zijn volk op te treden niet door hem zelf was gezocht. Knox had veertig jaar rustig, onopgemerkt geleefd, voordat de aandacht op hem viel. Hij was de zoon van arme ouders, had een academische opleiding genoten, was priester geworden, was tot de Hervorming overgegaan, en scheen er volkomen mee tevreden zijn eigen schre-

den bij dat licht te richten, zonder het aan anderen op te dringen. Hij had als onderwijzer bij aanzienlijke families gewoond; preekende, wanneer eenig gezelschap zijn geloofsleer verlangde te hooren; hij voor zich besloten te wandelen in de waarheid, en de waarheid te verkondigen, wanneer hij ertoe geroepen werd, zonder andere eerzucht, niet meenende, dat hij tot meer in staat was. Zoo was hij volkomen onopgemerkt, veertig jaar geworden. Hij bevond zich onder het kleine corps Hervormers, dat belegerd werd in het kasteel van St. Andries— toen op zekeren dag in hun kapel, de voorganger, na het eindigen van zijn vermaningen aan deze strijders op een gevaarlijken post, plotseling uitriep: dat anderen als sprekers behoorden op te treden, dat iedereen, die een priesterlijk hart en priesterlijke gaven in zich gevoelde, nu moest spreken, — welke gaven en welk hart een in hun midden, John Knox genaamd, bezat: Is het niet zoo? riep de prediker, zich tot het gansche gehoor richtende; welnu, is het dan niet z ij n plicht? De hoorders antwoordden in bevestigenden zin; het was een misdadige verloochening van zijn roeping, als zulk een man het zwijgen oplegde aan het woord, dat in hem was. De arme Knox was verplicht op te staan; hij trachtte te antwoorden: hij kon geen woord uitbrengen; — barstte in een stortvloed van tranen uit, en liep weg. Dat tooneel is wel waard te worden herdacht. Hij verkeerde gedurende eenige dagen in smartelijke zorg. Hij voelde, hoe klein zijn vermogen was voor zulk een groot werk. Hij gevoelde, met welk een doop hij geroepen werd gedoopt te worden. Hij „barstte in tranen uit."

Ons eerste karakterkenmerk van een Held, dat hij oprecht is, is met vollen nadruk op Knox van toepassing. Het wordt door niemand ontkend, dat deze man, wat zijn andere eigenschappen of on-

deugden mogen zijn, tot de meest oprechte menschen behoort. Met een buitengewoon instinct houdt hij zich aan de waarheid en aan het feit; voor hem bestaat de waarheid alleen, het overige is slechts een schaduw en een bedriegelijk niets. Hoe zwak en troosteloos de werkelijkheid moge schijnen, daarop en daarop alleen kan hij zich gronden. In de galeien der Loire, waarheen Knox en de anderen als galeislaven gezonden werden, nadat het kasteel van St. Andries was genomen, bracht een of ander priester of officier hun een beeld van de maagd Maria, en eischte, dat zij, de godslasterlijke ketters, er eerbied aan zouden bewijzen. Moeder van God? zei Knox, toen de beurt aan hem kwam. Dit is geen moeder van God: dit is een „p e n t e d b r e d d," een stuk hout, zeg ik u, met verf bestreken! — zij is, dunkt mij, meer geschikt om te zwemmen dan om aangebeden te worden, voegde Knox erbij en wierp het ding in de rivier. Dat was daar ter plaatse geen goedkoope grap, maar er mocht van komen wat wilde, dit ding mocht voor Knox nooit iets anders zijn dan het werkelijk was: het was een p e n t e d b r e d d: daarvoor te knielen, — neen!

Zijn medegevangenen maande hij in dezen donkersten tijd aan moed te houden; de zaak, die zij voorstonden, was de ware en moest en zou zegevieren; de geheele wereld zou niet in staat zijn haar ten onder te brengen. De werkelijkheid is uit God, zij alleen is sterk. Hoevele p e n t e d b r e d d s, voorgevende echt te zijn, zijn meer geschikt om te zwemmen dan om aangebeden te worden! — Deze Knox kan niet anders dan bij de werkelijkheid leven: hij klemt zich aan de werkelijkheid, zooals de schipbreukeling aan een rots. Hij is voor ons een voorbeeld, hoe een man door oprechtheid een Held wordt: dit is de grootsche gave, die hij bezit.

Wij vinden in Knox een goed, eerlijk, verstandelijk, geen buitengewoon talent; een bekrompen, onaanzienlijk man vergeleken bij Luther; maar in hartgrondige, instinctieve aanhankelijkheid aan de waarheid, in o p r e c h t h e i d, zooals wij het noemen, had hij zijn meerdere niet; ja, men zou kunnen vragen, of hij zijn gelijke had. Zijn hart is dat van den waren Profeet. „Daar ligt hij," zei de graaf van Morton bij zijn graf, „de man, die nooit het aanschijn van een mensch gevreesd heeft." Hij gelijkt meer dan een der nieuweren op een Profeet der oude Hebreën. Dezelfde onbuigzaamheid, onverdraagzaamheid, strenge, nauwgezette verkleefdheid aan Godswaarheid, dezelfde strenge berisping in den naam des Heeren tot ieder, die de waarheid verloochent; een Oud-Hebreeuwsch Profeet in de gedaante van een Edinburgsch prediker der zestiende eeuw. Zoo moeten wij hem aanvaarden; niet verlangen, dat hij anders ware.

Er is veel gezegd over Knox' gedrag tegenover koningin Maria en de hardvochtige bezoeken, die hij haar in haar eigen paleis bracht om haar daar te gispen. Zulk een wreedheid, zulk een grofheid vervult ons met verontwaardiging. Als men het verhaal van de zaak zelf leest, wat Knox zeide en wat Knox bedoelde, dan wordt onze tragische verwachting eenigszins teleurgesteld. Deze woorden zijn niet zoo grof; zij lijken mij zoo beschaafd, als de omstandigheden het toelieten! Knox was daar niet om de rol van hoveling te spelen, hij kwam met een andere zending. Ieder die, zijne samenspraken met de koningin lezende, ze houdt voor grove onbeschoftheden van een plebeïsch priester tegenover een gevoelige en hooggeplaatste vrouw, miskent daarvan ten eenenmale de strekking en inhoud. Het was ongelukkig niet mogelijk beleefd te zijn tegenover de koningin van Schotland, tenzij men

ontrouw werd aan het volk en de zaak van Schotland. Een man, die niet wenschte, dat zijn land een jachtveld werd voor intrigeerende, eerzuchtige Guises[1]), en dat de zaak van God ten onder werd gebracht door leugens, formules en door de zaak van den Booze, kon zich op geen manier aangenaam maken! „Het is beter dat vrouwen weenen," zei Morton, „dan dat gebaarde mannen gedwongen worden te weenen." Knox vertegenwoordigde de constitutioneele oppositiepartij in Schotland; de Edelen van het land, door hun stand geroepen dien post in te nemen, waren niet op hun post; Knox moest gaan of niemand. De ongelukkige koningin, — ja, maar het land was nog meer te beklagen, ingeval zij gelukkig werd gemaakt! Maria zelve miste bij haar andere hoedanigheden de noodige scherpte niet. „Wie zijt gij," zei zij eens, „die den edelen en vorsten van dit rijk de les durft lezen?" „Mevrouw, een onderdaan in dat rijk geboren," antwoordde hij. Verstandig geantwoord! Indien de „onderdaan" een waarheid heeft uit te spreken, dan zal zijn toestand van „onderdaan" hem hierin allerminst een beletsel zijn.

Wij laken Knox om zijn onverdraagzaamheid. Het is zeker goed, dat ieder onzer zoo verdraagzaam mogelijk zij. Maar in den grond, na al het gepraat, dat er over is en geweest is, wat is verdraagzaamheid? Verdraagzaamheid moet het ònwezenlijke verdragen en moet goed toezien, wat dat is. Verdraagzaamheid moet zijn edel, gematigd, zelfs in haar toorn rechtvaardig, als zij niet langer verdragen kan. Maar over het geheel zijn wij niet vóór alles hier om te verdragen! Wij zijn hier bovenal om te weerstaan, te bedwingen en te overwinnen. Wij

[1]) De hertogen de Guise behoorden tot een aanzienlijk Fransch geslacht en speelden een voorname rol in de geschiedenis der 16e eeuw.

„verdragen" geen leugens, geen sluikerijen, geen ongerechtigheden, wanneer zij zich aan ons willen vastklemmen; wij zeggen tot hem: gij zijt valsch, gij zijt niet te verdragen. Wij zijn hier om leugens uit te roeien en om er een einde aan te maken op een verstandige wijze! Ik wil niet zoozeer twisten over de wijze; de handen aan het werk te slaan is, wat ons allereerst te doen staat. In dit opzicht was Knox zeer zeker onverdraagzaam.

Een man, die naar de Fransche geleien wordt gezonden en meer dergelijke dingen moet ondergaan, omdat hij de waarheid in zijn eigen land predikt, kan niet altijd in de beminnelijkste stemming zijn! Ik wil niet zeggen, dat Knox een zacht humeur had, maar ik geloof ook niet, dat hij had wat men noemt een slecht humeur. Een slechten aard had hij beslist niet. Vriendelijk, trouwhartig gevoel woonde in den zwaar beproefden, altijd strijdvoerenden man. Reeds daarin, dat hij koninginnen k o n berispen, en zulk een plaats bekleedde temidden van die trotsche, woelige Edelen, meer dan trotsch genoeg, wat zij ook voor 't overige waren; en dat hij in dat woeste rijk metterdaad een soort van presidentschap of soevereiniteit ten einde toe kon handhaven, — hij, die slechts een „onderdaan in dat rijk geboren" was; daarin ligt op zichzelf het bewijs, dat hij voor wie hem goed kenden geen gemeen, boosaardig man geweest is, maar in den grond een gezond, sterk, scherpzinnig man. Alleen zoodanigen kunnen gezag uitoefenen van dien aard. Men misprijst het in hem, dat hij kathedralen omver heeft gehaald, en zoo meer, alsof hij een oproerige, opruiende demagoog was; juist het tegenovergestelde blijkt met betrekking tot de kathedralen en het overige, indien we het maar goed bezien! Knox verlangde niet, dat steenen gebouwen werden neergehaald; zijn begeerte was,

dat melaatschheid en duisternis 's menschen leven werd uitgeworpen. Oproer was niet zijn element; het was het tragische in zijn leven, dat hij genoodzaakt was zooveel te midden daarvan te verkeeren. Een dergelijk man is steeds de geboren vijand van wanorde; heeft er een afkeer van erin te verkeeren; maar wat wilt gij? Gepolijste leugen is geen orde; zij is het totaal van wanorde. Orde is waarheid, — ieder ding gegrond op zijn eigen basis; orde en leugen zijn niet vereenigbaar.

Met dat al heeft onze Knox, tegen alle verwachting zeker, een ader van snaakschheid in zich, die mij zeer aantrekt in verband met zijn overige eigenschappen. Hij heeft een open oog voor het belachelijke. Zijn Geschiedenis, met haar strengen ernst, wordt er merkwaardig door verlevendigd. Als de twee prelaten, de kathedraal van Glasgow binnentredend, twisten over den voorrang, snel doorloopen, tegen elkaar aanstooten, zenuwachtig aan elkaar's opperkleed trekken, en eindelijk hun bisschopsstaven zwaaien als batonneerstokken, is dit voor hem in alle opzichten een merkwaardig schouwspel! Geen spot, minachting, bitterheid alleen; ofschoon ook daarvan genoeg aanwezig is. Maar een eerlijke, liefdevolle, verhelderende lach komt over het ernstige gelaat; geen luidruchtige lach; men zou zeggen, bovenal een lach in de oogen. Een eerlijke, broederlijke man, broeder van de hooggeplaatsten, broeder van de eenvoudigen; oprecht in zijn medevoelen met beiden. Ook heeft hij zijn vat Bordeaux in zijn oud Edinburgsch huis, zooals wij lezen; een vroolijk, gezellig man, omringd van personen, die hem liefhadden! Wie meent, dat onze Knox een sombere, stuiptrekkende, gillende dweper was, heeft het zeer ver mis. Volstrekt niet, hij is een van de degelijkste menschen. Praktisch, voorzichtig, vol goeden moed, volhardend; een

zeer schrander, opmerkzaam, bedaard oordeelend man. Hij heeft inderdaad in hooge mate het karaktertype, dat wij tegenwoordig aan de Schotten toekennen: een zekere spotachtige stilzwijgendheid is hem eigen; inzicht in overvloed; en een stoutmoediger hart dan waarvan hij zich zelf bewust is. Hij heeft de macht zich stil te houden over vele dingen, die voor hem geen levenskwesties zijn. „Zij? Wat zijn zij ?" Maar dat, wat wel een levensvoorwaarde voor hem is, daarover zal hij spreken, en op een toon, dien de geheele wereld zal vernemen; met te meer nadruk, na zijn lang stilzwijgen.

Deze Profeet der Schotten is voor mij geen hatelijk man ! Hij had een bitteren strijd te voeren om zich een weg te banen, worstelend met pausen en vorsten, in nederlaag, twist en levenslangen kamp, roeiend als een galeislaaf, zwervend als een banneling. Een bittere strijd, maar hij won het. „Hebt gij hoop ?" vroegen zij hem in zijn laatste ure, toen hij niet meer spreken kon. Hij hief zijn vinger op, wees naar boven, en stierf zoo. Eere zij hem ! Zijn werken zijn niet gestorven. De letter van zijn werk sterft, evenals van alle menschen, maar de geest ervan nooit.

Nog een woord over de letter van Knox'werk. Zijn onvergeeflijke misslag is, dat hij priesters boven vorsten wilde aanstellen. Hij streefde er, met andere woorden, naar van Schotland's bestuur een theocratie te maken. Dat is eigenlijk de som van al zijn vergrijpen, zijn wezenlijke zonde; welke vergiffenis kan daarvoor bestaan ? Het is zeer waar, dat hij in den grond, bewust of onbewust, een theocratie of godsregeering bedoelde. Hij meende, dat koningen en eerste ministers en allerlei lieden, in het openbaar of bijzonder leven, die zich met staatsmanskunst of met wat anders ook bezig houden, hun weg moesten gaan volgens het Evan-

gelie van Christus, en begrijpen, dat dit hun Wet was, verheven boven alle wetten. Hij hoopte dit eenmaal tot werkelijkheid te zien komen, en dat de bede Uw K o n i n k r ij k k o m e niet langer een ijdel woord zou zijn. Hij werd smartelijk gegriefd, wanneer hij begeerige, wereldsche baronnen zag grijpen naar de kerkelijke eigendommen; wanneer hij ernstig vermaande, dat het geen wereldlijk maar geestelijk bezit was, en gebruikt moest worden voor waarlijk kerkelijke doeleinden, opvoeding, scholen, eeredienst; — en de regent Murray schouderophalend moest antwoorden: „Het is een vrome inbeelding!" Dit was het denkbeeld van Knox omtrent recht en waarheid, dit trachtte hij met allen ijver te verwezenlijken. Indien wij gelooven, dat zijn denkbeeld te bekrompen, niet waar was, dan mogen wij ons verheugen, dat hij het niet heeft kunnen verwezenlijken; dat het na twee eeuwen van krachtinspanning niet te verwezenlijken bleef en nog een „vrome inbeelding" is. Maar hoe kunnen wij er h e m om laken, dat hij worstelend trachtte het te bereiken? Theocratie, godsregeering, is juist datgene, waarvoor gestreden moet worden! Alle profeten, ijverige priesters, zijn er voor dat doel. Hildebrand[1]) verlangde naar een theocratie; Cromwell wenschte haar, streed er voor; Mahomed bereikte haar. Ja, is het niet, wat alle hoogstrevende menschen werkelijk wenschen en wenschen moeten, hetzij zij Priesters, Profeten of hoe anders genoemd worden? Dat recht en waarheid, of Gods Wet,

[1]) H i l d e b r a n d werd in 1073, onder den naam van Gregorius VII, tot paus uitgeroepen. Een der merkwaardigste en krachtigste figuren uit de geschiedenis van het pausdom. Hij streefde ernaar alle macht op aarde, zoowel in wereldlijke als in geestelijke zaken, aan het gezag van den paus, den stedehouder Gods, te onderwerpen en zoo, in en door de kerk, den grond te leggen voor een alle volkeren omvattende wereld-theocratie.

oppermachtig regeeren over het menschdom, dat is het hemelsch ideaal, (terecht een geopenbaarde „Wil van God" genoemd, in de dagen van Knox, want zoo verdient het genoemd te worden ten allen tijde), het hemelsch ideaal, waartoe ieder hervormer eischt, dat alles nader en nader zal worden gebracht. Alle ware hervormers, gelijk gezegd, zijn van nature Priesters en streven naar een theocratie.

In hoeverre zulke idealen ooit in de praktijk kunnen worden ingevoerd, en op welk punt wij beginnen moeten ons ongeduld te toonen over de niet-invoering ervan, — ziedaar altijd een openstaande vraag. Ik meen, dat wij veilig mogen zeggen: laat ze zichzelven invoeren, zoover hun dit gelukt! Zoo ze het ware geloof der menschen zijn, behooren alle menschen min of meer ongeduldig naar hun invoering uit te zien, daar waar die nog niet heeft plaats gehad. Nooit zullen er Murray's ontbreken, die de schouders optrekken en uitroepen: „Een vrome inbeelding!" Wij zullen veeleer den Held-Priester prijzen, die doet wat in hem is om deze idealen nader te brengen; en die een edel leven slijt in moeite, belastering en bestrijding om van deze aarde een Koninkrijk Gods te maken. Vrees niet, dat de aarde te goddelijk worden zal!

VIJFDE LEZING (19 Mei 1840)

DE HELD ALS LETTERKUNDIGE: JOHNSON, ROUSSEAU, BURNS

DE Held als God, Profeet, Dichter en Priester zijn vormen van heldenverschijning, die tot vorige eeuwen behooren en die alleen in de vroegste tijden in het aanzijn traden; enkele zijn sedert lang niet meer bestaanbaar en kunnen zich nooit meer in deze wereld vertoonen. De Held als Letterkundige, over welke klasse we heden zullen spreken, is heel en al een produkt van den nieuweren tijd, en zoolang de wonderbare kunst van schrijven bestaat of de kunst van snel-schrift, die wij boekdrukken noemen, kan men verwachten, dat hij zal voortbestaan als een der hoofdvormen van Heldendom gedurende alle toekomende eeuwen. In verschillende opzichten is hij een zeer bijzonder verschijnsel.

Hij is iets nieuws, zooals ik zeide; hij heeft nog nauwelijks langer dan een eeuw in de wereld bestaan. Tot voor ongeveer honderd jaren had men nog nooit de figuur van een Groot Man zien leven, afgezonderd op zulk een ongemeene wijze; beproevende de bezieling, die in hem was, uit te spreken in gedrukte boeken, en een positie en levensonderhoud te vinden door hetgeen de wereld er hem voor beliefde te geven. Veel was verkocht en gekocht en aan zich zelf overgelaten om een kooper op de markt te vinden, maar nog nooit was zoo openlijk verhandeld de bezielde wijsheid van een heldhaftige ziel. Hij, met zijn kopie-rechten en kopie-

ongerechtigheden, op zijn vuile zolderkamer, in zijn versleten huisjas, den scepter zwaaiende (want dat doet hij) uit zijn graf, na zijn dood, over gansche volken en geslachten, die hem mogelijk al, mogelijk niet, brood zouden gegeven hebben tijdens zijn leven, — ziedaar een wel merkwaardig schouwspel! Daar zijn weinig vormen van heldengeest, die men minder verwacht zou hebben.

Helaas, de Held heeft zich van ouds moeten wringen in vreemde vormen; in geen enkelen tijd weet de wereld goed, wat zij met hem zal aanvangen, zoo uitheemsch is zijn verschijning in deze wereld! Het scheen ons ongerijmd, dat menschen in hun ruwe bewondering een wijzen, grooten Odin voor een God hielden en hem als zoodanig vereerden; een wijzen, grooten Mahomed voor een van God bezielde, en nauwgezet zijn wet gedurende twaalf eeuwen volgden; maar, dat een wijze, groote Johnson, een Burns, een Rousseau gehouden worden voor nuttelooze zonderlingen, in de wereld geplaatst om leegloopers den tijd te korten en zich eenige geldstukken en toejuichingen te zien toegeworpen, opdat zij in hun levensonderhoud kunnen voorzien, d i t zal misschien eenmaal een nog ongerijmder staat van zaken schijnen. Intusschen moet, daar het geestelijke het stoffelijke altijd bepaalt, deze letterkundige Held als de belangrijkste persoonlijkheid van den nieuweren tijd beschouwd worden. Hij, zooals hij zijn moge, is de ziel van alles. Wat hij leert, zal de geheele wereld doen en verwezenlijken. De manier, waarop de wereld hem behandelt, kenschetst het best den toestand van de wereld in het algemeen. Indien wij zijn leven aandachtig beschouwen, kunnen wij een inzicht krijgen, zoo diep als ons eenigszins mogelijk is, in het leven van die vreemde tijden, die hem hebben voortgebracht, in die, waarin wij zelf leven en werken.

Er zijn echte Letterkundigen en onechte, zooals op elk gebied een echte en een nagemaakte soort bestaat. Indien H e l d wordt genomen in de beteekenis van echt, dan zal de Held als Letterkundige bevonden worden voor ons een werkzaamheid te verrichten, welke ten allen tijde eervol, ten allen tijde de hoogste is, en die ook eens als de hoogste werd erkend. Hij spreekt uit, — op zulk een wijze als hem ten dienste staat, — de bezieling van zijn innerlijk wezen; dit is altijd alles, wat een man kan doen. De b e z i e l i n g zeide ik, want hetgeen wij noemen „oorspronkelijkheid," „oprechtheid," „genie," geeft de heldhaftige hoedanigheid aan, voor welke wij geen goeden naam hebben. De Held is hij, die leeft in de innerlijke sfeer der dingen, in het ware, goddelijke en eeuwige, dat altijd bestaat, — door de meesten niet opgemerkt, — onder het tijdelijke, het beuzelachtige. Daarin leeft en beweegt hij zich; dat is wat hij openbaart, door daad of door woord, wanneer hij zich zelf openbaart. Zijn leven is, zooals we tevoren zeiden, een deel van het onvergankelijk hart der natuur zelfs; aller menschen leven is dat, maar de vele zwakken kennen die werkelijkheid niet en zijn er in de meeste gevallen ontrouw aan; de weinige sterken zijn sterk, heldhaftig, onveranderlijk, omdat zij voor hen niet verborgen kan zijn. De Letterkundige is er, als elke Held, om dat zoo goed als hij kan te verkondigen. In den grond is het 't zelfde ambt, aan welks bedienaren de voorbijgegane geslachten den naam gaven van Profeet, Priester, Godheid; tot welks vervulling door woord of door daad, alle soorten van Helden de wereld worden ingezonden.

Fichte, de Duitsche wijsgeer, hield omstreeks veertig jaar geleden, te Erlangen een hoogst belangrijke reeks lezingen over dit onderwerp: U e b er

das Wesen des Gelehrten.[1]) Fichte verklaart, in overeenstemming met de transcendentale wijsbegeerte, van welke hij een beroemd leeraar was, ten eerste, dat alle voorwerpen, die wij zien of hanteeren op de aarde, in het bijzonder wijzelf en alle menschen, een soort van gewaad zijn of zinnelijk waarneembare verschijningsvorm; dat onder alle dingen verborgen ligt, als het wezen ervan, hetgeen hij noemt: „De Goddelijke Wereldgedachte," dat is de werkelijkheid, die aan alle verschijning ten grondslag ligt. Voor het meerendeel der menschen is zulk een goddelijke gedachte in de wereld niet waarneembaar: zij leven enkel, zegt Fichte, te midden van oppervlakkigheden en uiterlijkheden der wereld, er niet van droomende, dat er iets goddelijks onder verborgen is. Maar de Letterkundige wordt in het bijzonder tot ons gezonden, opdat hij diezelfde goddelijke gedachte voor zichzelf moge onderscheiden en haar ons kenbaar maken; in ieder nieuw geslacht zal zij zich in een nieuwe taal openbaren, en hij bestaat, ten einde dat te doen. Dit is Fichte's spraakgebruik, waartegen wij geen bezwaar behoeven te maken. Het is zijn manier van te noemen, wat ik hier, met andere woorden, gebrekkig tracht te noemen; datgene, waarvoor voorloopig geen andere naam bestaat: de onuitsprekelijke goddelijke beteekenis, heerlijk, wondervol en angstverwekkend, die in het wezen ligt van ieder mensch en ieder ding, — het aanzijn van den God, die ieder mensch en ding gemaakt heeft. Mahomed leerde dat in zijn taal; Odin in de zijne; het is datgene, wat alle denkende zielen, in de eene of andere taal, geroepen zijn hier te verkondigen.

Fichte noemt daarom den Geleerde, den Letterkundige, een Profeet, of, zooals hij het liever

[1]) „Over den aard van den Geleerde."

uitdrukt, een Priester, die voortdurend het goddelijke aan de menschen ontvouwt; Letterkundigen vormen een voortdurende priesterschap, van eeuw tot eeuw, alle menschen leerende, dat er nog steeds een God in hun leven tegenwoordig is, dat alle „verschijning," alles wat wij in de wereld zien, slechts als een omhulsel is voor de „Goddelijke Wereldgedachte," voor „datgene, wat aan de verschijnselen ten grondslag ligt." In den waren Letterkundige is dus altijd een door de wereld al of niet erkende wijding; hij is het licht der wereld, 's werelds Priester, haar leidende als een gewijde vuurkolom gedurende den duisteren pelgrimstocht door de dorre vlakte van den tijd. Fichte onderscheidt scherp den echten Letterkundige, — dien wij hier noemen den Held als Letterkundige,— van talloos vele valsche, onheldhaftige. Ieder, die niet geheel in deze goddelijke gedachte leeft, of er gedeeltelijk in levende niet worstelt om er geheel in te leven, als om het eene noodige, die is, laat hem overigens leven in welke pracht en welvaart hij wil, geen Letterkundige; hij is, zegt Fichte, een s t u m p e r. Of op zijn best, indien prozaïsche gelijkgelijkvloerschheid zijn sfeer is, een „opperman." Fichte noemt hem zelfs elders een nulliteit, heeft, om kort te gaan, geen genade voor hem, geen verlangen, dat hij bij voortduring gelukkig onder ons zal blijven! Dit is Fichte's opvatting van den Letterkundige. Het bedoelt in den hem eigen vorm volkomen hetzelfde als hetgeen wij hier bedoelen.

Uit dit oogpunt beschouw ik Fichte's landgenoot Goethe als verreweg den merkwaardigsten van alle Letterkundigen, gedurende de laatste honderd jaar. Ook aan dien man was op zeldzame wijze gegeven, wat wij kunnen noemen een leven in de Goddelijke Wereldgedachte, een inzicht in het innerlijk Godsgeheim, en wonderlijk verrijst uit zijn boeken het

wereldbeeld wederom als iets goddelijks, als het werk en de tempel van een God. Alles verlicht, niet in een woeste, onreine vuurpracht als van Mahomed, maar in zachten, hemelschen glans; — waarlijk een profetie in deze zeer onprofetische tijden; naar mijn inzien, verreweg het grootste, ofschoon een van de rustigste, onder al de groote dingen, die daarin zijn geschied. Het voorbeeld, dat ik boven alle andere zou kiezen van den Held als Letterkundige, zou Goethe zijn. Het zou voor mij een aangenaam onderwerp wezen op deze plaats over het heldhaftige in hem te spreken, want ik beschouw hem als een waren Held; heldhaftig in hetgeen hij zeide en deed, en misschien nog meer in hetgeen hij niet zeide en niet deed. Voor mij een edel schouwspel: een groot heldhaftig man uit den ouden tijd, sprekende en zwijgende als een antieke Held, met het uiterlijk voorkomen van een zeer modernen Letterkundige van hooge beschaving en hooge ontwikkeling! Wij hebben sedert honderd vijftig jaren zoo iets niet gezien; geen man, die in staat was zoo iets te schenken.

Maar zooals het tegenwoordig over 't algemeen met de kennis van Goethe gesteld is, zou het meer dan nutteloos zijn te trachten in dit geval van hem te spreken. Hoe ik ook zou spreken, voor de groote meerderheid uwer zou Goethe twijfelachtig en vaag blijven; geen andere dan een onware indruk zou voortgebracht worden. Hem moeten wij aan toekomstige tijden overlaten. Johnson, Burns, Rousseau, drie groote figuren uit een voorafgaanden tijd, uit veel geringere levensomstandigheden, zullen ons hier beter dienen. Drie mannen uit de achttiende eeuw; hun levensomstandigheden geleken veel meer op onze tegenwoordige in Engeland, dan op die van Goethe in Duitschland. Helaas, deze mannen behaalden niet als hij de overwinning. Zij

streden dapper en vielen. Zij waren geen heldhaftige brengers van licht, alleen heldhaftige zoekers ernaar. Zij leefden onder kwellende omstandigheden, worstelend als onder bergen van beletsels, ij konden zich niet ontplooien in lichtende klaarheid als zegevierende vertolkers van die „Goddelijke Gedachte." Het zijn veel meer de graftomben van drie letterkundige Helden, die ik u heb te toonen. Ziedaar de monumentale hoogten, waaronder drie geestelijke reuzen begraven liggen. Zeer smartelijk, maar ook groot en vol belang voor ons. Wij zullen een wijle bij hen vertoeven.

Er wordt tegenwoordig dikwijls geklaagd over den ontredderden toestand der samenleving hoe slecht vele krachten in het samenstel der maatschappij hun werk doen, hoevele aanzienlijke krachten men ziet werken op een verkwistende, doellooze, geheel ongeregelde wijze. Die klacht is maar al te gewettigd, zooals wij allen weten. Maar als wij het oog slaan op de boeken en de schrijvers van boeken, zullen wij misschien hier als 't ware het kort begrip van alle andere desorganisatie vinden, — een soort van hart, waaruit en waarheen alle andere verwarring in de aderen der wereld wordt gedreven! Beschouwen wij wat schrijvers in de wereld doen en wat de wereld doet met schrijvers, dan zouden wij zeggen: ziedaar nu de meest abnormale zaak, die de tegenwoordige wereld te zien geeft. Wij zouden in een niet te peilen zee geraken, trachtten wij hiervan rekenschap te geven: maar ter wille van ons onderwerp moeten we er een blik op slaan. Het ergste in het leven van deze drie Letterhelden was, dat zij hun werk en hun positie als zulk een chaos vonden. Op een platgetreden weg is het tamelijk gemakkelijk reizen, maar het is een pijnlijke arbeid, en velen moeten daarbij ten gronde

gaan, een pad te banen over onbegaanbaar terrein !
Onze vrome vaderen, die het gewicht inzagen van het spreken van den mensch tot menschen, bouwden kerken, stichtten fondsen, maakten reglementen; overal in de beschaafde wereld is er een spreekgestoelte, omringd door allerlei samengestelde, waardige aanhangsels en hulpmiddelen, opdat vandaar een man onder de gunstigste omstandigheden met zijn tong zijn medemenschen zou kunnen toespreken. Zij voelden, dat dit het allerbelangrijkste, dat er zonder dat niets goeds was. Dit hun werk is recht vroom; schoon om te aanschouwen ! Maar nu, met de schrijf-, met de drukkunst, is er een geheele verandering in deze zaak gekomen. Is niet de schrijver van een boek een prediker, die predikt niet tot een bepaald kersspel op een bepaalden dag, maar tot alle menschen in alle tijden en plaatsen ? Zeker, het is van hetallergrootste gewicht, dat h ij zijn werk goed doe, wie het ook slecht moge doen; — dat het o o g geen onware berichten overbrenge, want dan zijn alle andere leden op een dwaalspoor ! Welnu, hoe hij zijn werk doet, of hij het goed of slecht of in het geheel niet doet, is een punt waarover niemand ter wereld zich de moeite heeft gegeven na te denken. Voor den een of anderen winkelier, die wat geld met zijn boeken tracht te verdienen, is hij, zoo deze slaagt, van eenige beteekenis; voor niemand anders. Vanwaar hij kwam, waarheen zijn weg leidt, langs welke wegen hij naderde en door welke middelen hij in zijn loopbaan zou kunnen geholpen worden, daarnaar vraagt niemand. Hij is een toeval in de maatschappij. Hij zwerft als een wilde Ismaëliet, in een wereld, waarin hij als het geestelijk licht is, de leidsman in de goede of de kwade richting !
Zeker is de schrijfkunst het wonderbaarlijkste van

alles, wat de mensch heeft verzonnen. Odin's r u n e n waren de eerste vorm van het werk van een Held; b o e k e n, geschreven woorden, zijn nog wonderbaarlijke runen: de laatste vorm ! In boeken ligt de ziel van den vervlogen tijd; de sprekende, verneembare stem van het verleden, nadat het lichaam en het stoffelijk bestanddeel ten eenenmale verdwenen is gelijk een droom. Machtige vloten en legers, havens en arsenalen, uitgestrekte steden met hooge torens en talrijke werktuigen, zij zijn kostbaar, groot, maar wat wordt er van hen? Agamemnon, al die Agamemnons, Periclessen en hun Griekenland, alles zijn thans verdwenen op enkele brokstukken na, stomme, droevige bouwvallen en steenblokken; maar Griekenlands boeken ! Daar leeft Griekenland nog steeds in letterlijken zin voor iederen denker; kan opnieuw in het leven geroepen worden. Geen tooverrune is geheimzinniger dan een boek. Alles wat de menschheid heeft gedaan, gedacht, gewonnen, alles wat zij is geweest, het blijft als op wonderdadige wijze voor ondergang bewaard tusschen de bladen van boeken. Zij zijn het uitverkoren bezit der menschen.

Doen boeken thans nog geen wonderen, zooals van de runen verteld werd? Zij overreden menschen. Zelfs de jammerlijkste romans uit leesgezelschappen, die door dwaze meisjes beduimeld en verslonden worden in afgelegen dorpen, helpen de huwelijken en huishoudingen dezer meisjes in werkelijkheid regelen. Dit voelde „Celia," dat deed „Clifford:" het zotte levensstelsel, in die jonge hersens ingestampt, komt mettertijd te voorschijn als tastbare praktijk ! Bedenk eens, of ooit een rune, zelfs in de meest teugellooze verbeelding van een mytholoog[1]), zulke wonderen verricht heeft, als

[1]) Mytholoog: kenner of beschrijver der mythologie of godenleer.

op de feitelijke, vaste aarde door sommige boeken is verricht! Wat heeft de St. Paulus Kathedraal[1]) gebouwd? Let op het hart der zaak, het was dat goddelijke Hebreeuwsche B o e k, gedeeltelijk het woord van den man Mozes, een vogelvrij verklaarde, die vóór vier duizend jaar zijn Midianitische kudden in de wildernissen van Sinaï hoedde! Het is een allervreemdste zaak, nochtans is het de volle waarheid. Met de schrijfkunst, van welke de boekdrukkunst een eenvoudig, een onvermijdelijk en betrekkelijk ondergeschikt gevolg is, begon het eigenlijke rijk der wonderen voor het menschdom. Zij verbond, met wonderbaar nieuwe aanrakingspunten en voortdurende aansluiting, het verledene en verwijderde met het tegenwoordige in tijd en plaats; alle tijden en alle plaatsen met ons huidig hier en nu. Alle dingen waren voor den mensch veranderd; alle soorten van belangrijk menschwerk: het onderwijs, de prediking, het bestuur en al het overige.

Letten wij bijvoorbeeld eens op het onderwijs. Hoogescholen zijn een voornaam, eerbiedwaardig voortbrengsel van de nieuwere eeuwen. Ook hun bestaan is tot in den grond gewijzigd door het bestaan van boeken. Hoogescholen verrezen toen er nog geen boeken te verkrijgen waren, toen iemand voor een enkel boek een landgoed moest geven. Dat onder zulke omstandigheden een man, als hij eenige kennis had mede te deelen, zijn leerlingen rondom zich verzamelde, van aangezicht tot aangezicht voor hen stond, was voor hem een noodzakelijkheid. Indien gij verlangdet te weten wat Abelard wist, dan moest ge naar Abelard gaan luisteren. Duizenden, wel dertig duizend, gingen

---

[1]) S t. P a u l ' s — in de laatste helft der 18e eeuw op een hoogte midden in Londen door Christopher Wren gebouwd.

Abelard hooren en zijn metaphysische theologie. Thans was er een groot gemak ontstaan voor ieder ander leeraar, die eveneens iets van eigen vinding had te onderwijzen: nu waren daar ter plaatse reeds eenige duizenden leergierigen bijeen; dit was voor hem de allerbeste plaats geworden. Voor een derden leeraar was de plaats nog beter; zij werd hoe langer hoe beter, hoe meer leeraren zich daar neêrzetten. Al wat nu nog ontbrak was, dat de vorst kennis nam van dit nieuw verschijnsel; de verschillende scholen vereenigde of samensmolt tot een enkele school; daaraan gebouwen, voorrechten, aanmoedigingen gaf en haar U n i v e r s i t a s noemde, dat is school van alle wetenschappen. Zoo kreeg de hoogeschool van Parijs haar eigenaardig karakter. Het model van alle opvolgende universiteiten, die tot den huidigen dag, gedurende zes eeuwen, voort zijn gegaan zich te vestigen. Zoo stel ik mij den oorsprong der hoogescholen voor.

Het is intusschen duidelijk, dat met deze eenvoudige omstandigheid, de gemakkelijke verkrijgbaarheid van boeken, al de voorwaarden van de zaak ten eenenmale veranderden. Als gij eenmaal de boekdrukkunst uitvindt, verandert gij den toestand van alle hoogescholen of maakt ze overbodig! De leeraar behoefde de menschen nu niet meer persoonlijk om zich heen te verzamelen, opdat hij voor hen kon u i t s p r e k e n, wat hij wist; druk het in een boek, en alle leerlingen, heinde en verre, hadden het voor een kleinigheid, ieder aan zijn eigen haard, om het daar met veel beter gevolg te leeren! Ongetwijfeld is er nog eigenaardige kracht in mondelinge voordracht; zelfs schrijvers van boeken vinden het in sommige gevallen nog gepast ook te spreken, — getuige onze samenkomst van heden hier! Er is, zou men zeggen, en er moet altijd

blijven zoolang de mensch eene tong bezit, een afzonderlijk gebied voor het gesproken woord, zoowel als voor het geschrevene en gedrukte. Dit moet zoo blijven in betrekking tot alle dingen, onder andere tot hoogescholen. Maar de grenzen van beide zijn nooit recht aangewezen of vastgesteld; veel minder in de praktijk in acht genomen. De hoogeschool, welke volkomen rekening wil houden met het groote, nieuwe feit van het bestaan van gedrukte boeken, en op zuiveren grondslag staat tegenover de negentiende eeuw, zooals de Parijsche tegenover de dertiende, bestaat nog niet. Indien wij erover nadenken, dan is alles wat een universiteit of hoogeschool voor ons kan doen, nog maar steeds dat, waarmede de lagere school begon, — ons te leeren l e z e n. Wij leeren l e z e n in verschillende talen, in verschillende wetenschappen; wij leeren het alphabet en de letterteekens van allerlei boeken. Maar de plaats, waar wij kennis moeten opdoen,zelfs theoretische kennis, is in de boeken zelve! Het hangt er van af, wat we lezen, nadat alle mogelijke professoren voor ons hebben gedaan wat zij kunnen. De ware hoogeschool van onzen tijd is een verzameling boeken.

Zooals ik reeds heb aangestipt, is tot zelfs de kerk geheel veranderd, in haar prediken en in haar arbeid, door de invoering van boeken. De kerk is de werkende en erkende vereeniging van onze priesters of profeten, van hen, die door wijze leering de zielen der menschen leiden. Toen er nog niet werd geschreven, zelfs toen er nog geen gemakschrift of boekdrukkunst bestond, was het prediken met de stem de natuurlijke, eenige methode om dit te volvoeren. Maar nu met boeken! — Hij, die een echt boek kan schrijven, om Engeland te overreden, is die man niet de Bisschop en Aartsbisschop, de Primaat van Engeland en van geheel

Engeland? Ik zeg dikwijls, dat de schrijvers van nieuwsbladen, vlugschriften, gedichten, boeken metterdaad de wezenlijke, werkzame kerk van een modern land uitmaken. Ja, niet enkel onze prediking, maar zelfs onze eeredienst, wordt deze niet verricht door middel van gedrukte boeken? Het edele gevoel, dat een begaafde ziel voor ons onder welluidende woorden heeft gebracht, dat melodie in onze harten brengt, is dit niet, indien we het goed begrijpen, een vorm van eeredienst? Er zijn er in alle landen, die in deze verwarde tijden geen andere manier van aanbidding hebben. Hij, die ons op eenige manier toont, beter dan we het te voren wisten, dat een lelie des velds schoon is, toont hij haar ons niet als een uitvloeisel van de fontein van alle schoonheid, als het daar zichtbaar gemaakte h a n d s c h r i f t van den grooten Schepper van het heelal? Hij heeft voor ons gezongen, hij deed ons met zich zingen, een kort vers van een gewijden psalm. Zoo is het inderdaad. Hoeveel te meer hij, die bezingt, die uitspreekt of op de een of andere manier tot ons gemoed doet spreken de edele daden, gevoelens, het durven en het verduren van een man en broeder! Hij heeft werkelijk onze harten aangeraakt, als met een gloeiende kool v a n h e t a l t a a r. Wellicht bestaat er geen waarachtiger eeredienst.

Letterkunde, in zoover het letterkunde is, is een „apocalypse der natuur," een openbaring van „het opene geheim." Het mag met recht met Fichte's woorden genoemd worden „onafgebroken openbaring" van het goddelijke in het aardsche en gewone. Het goddelijke duurt daar steeds voort, wordt uitgesproken, dan in deze taal dan in gene met verschillende graden van duidelijkheid; alle echte zangers en sprekers doen dit, bewust of onbewust. De sombere, stormachtige verontwaardiging van

een Byron, zoo eigenzinnig en pervers [1]), kan er enkele trekken van hebben, ja, de bittere spot van een Fransch scepticus, — zijn bespotting van het onware, zij beteekenen liefde en vereering van het ware. Hoeveel te meer dan de sferen-harmonieën van een Shakspeare of een Goethe, de kathedraal-muziek van een Milton [2]). Ook de eenvoudige, diepgevoelde leeuwerikstonen van een Burns zijn iets dergelijks, — een leeuwerik, die uit de nederige voren opstijgt, ver boven onze hoofden in de blauwe diepten, en daar voor ons zoo uit volle borst zingt! Want elk waar gezang is een vorm van godsvereering, zooals metterdaad gezegd mag worden van elke ware h a n d e l i n g, waarvan zoodanig gezang slechts de uitdrukking is en de gepaste welluidende voorstelling. Brokstukken van een wezenlijke „kerk-liturgie," van wezenlijke „preekbundels," hoewel op vreemde wijze voor het alledaagsche oog onkenbaar gemaakt, zijn te vinden als drijfhout in dien onmetelijken schuimenden oceaan van het gedrukte woord, dien wij vaag aanduiden met den algemeenen naam van letterkunde. Boeken zijn ook onze kerk.

Of als wij ons thans wenden tot het staatsbestuur. Het Witenagemot [3]), het oude Parlement, was een belangrijke zaak. De belangen van het volk werden daar overwogen en kwamen tot een beslissing; wat we als volk moesten d o e n. Maar heeft het parlementaire debat, ofschoon de naam Parlement

---

[1]) p e r v e r s : tegennatuurlijk, ontaard.

[2]) M i l t o n, een der grootste Engelsche dichters (1608—1674). Zijn beroemd heldendicht „Paradise lost" (Het verloren Paradijs) werd o.a. in verscheidene talen (ook in 't Nederlandsch, door Ten Kate) vertaald.

[3]) W i t e n a g e m o t (witte-mannen-raad). Naam van het uit kerkvorsten en aanzienlijke grondbezitters samengestelde raadgevende lichaam, ten tijde der Angelsaksische koningen.

nog bestaat, nu niet en ten allen tijde op een veel meer omvattende wijze plaats, geheel buiten het Parlement om? Burk zeide, dat er drie standen in het Parlement waren; maar dat ginds op de tribune der verslaggevers een v i e r d e s t a n d zit, veel belangrijker dan die alle. Het is geen beeldspraak, of geestigheid; het is letterlijk zoo, en van groot gewicht voor ons in deze dagen. Letterkunde is ook ons Parlement. Ik zeg dikwijls, dat boekdrukkunst, die noodwendig het gevolg is van schrijven, gelijk staat met democratie; vind het schrijven uit en democratie is onvermijdelijk. Schrijven brengt drukken voort; brengt voort het algemeen en dagelijksch drukken voor de vuist, zooals wij tegenwoordig beleven. Al wie spreken kan, wordt, door nu te spreken tot het geheele volk, een macht, een tak van bestuur, met onvervreemdbaren invloed op de wetgeving, op alle regeeringsdaden. Onverschillig welken rang, welk inkomen of onderscheidingsteeken hij heeft: wat vereischt wordt is, dat hij een tong hebbe, waarnaar anderen willen luisteren; dit en niets meer wordt ertoe vereischt. De natie wordt bestuurd door ieder, die kan spreken in de natie; daarin ligt het wezen der democratie. Voeg er slechts bij, dat elke bestaande macht zich langzamerhand zal organiseeren; heimelijk werkende onder windselen, onder verduistering en belemmering, zal zij nimmer rusten, voordat zij vrij, ongehinderd, voor aller oog zichtbaar zal kunnen werken. De democratie in kiem aanwezig, zal aandringen op een tastbaar bestaan.

Worden wij niet aan alle kanten gedreven tot het besluit, dat van alles, wat de mensch hier beneden doet of voortbrengt, verreweg het gewichtigste, wonderbaarste en waardigste die dingen zijn, die wij boeken noemen. Deze nietige stukken papier met zwarten inkt erop, van het dagelijksch

nieuwsblad tot het gewijde B o e k der Hebreeën, wat hebben ze niet gedaan, wat doen ze niet voortdurend! Want werkelijk, wat de uiterlijke vorm van het voorwerp moge zijn, (stukken papier, zooals we zeiden, en zwarte inkt), is het niet inderdaad en in den grond der zaak de hoogste daad van 's menschen vermogen, die een boek voortbrengt? Is het niet zijn g e d a c h t e, de ware wondermacht, — waardoor de mensch alle dingen bewerkt? Alles, wat hij doet en tot stand brengt, is het kleed van een gedachte. De stad Londen, met al haar huizen, paleizen, stoommachines, kathedralen, en reusachtig, onmetelijk verkeer en geraas, wat is zij anders dan een gedachte, dan millioenen gedachten tot één saamgevoegd, — een reusachtige, onmetelijke, levende g e d a c h t e, belichaamd in baksteen, in ijzer, rook, stof, paleizen, parlementen, huurrijtuigen, Katharina-dokken en al de rest! Geen steen werd gemaakt, of een man moest over het maken van dien steen n a d e n k e n. Het voorwerp, dat we noemden, „nietige stukken papier met zwarten inkt erop," is de zuiverste belichaming, die 's menschen gedachte kan hebben. Geen wonder, dat het in alle opzichten de werkdadigste en edelste is.

Alles wat ik hier gezegd heb over het gewicht, het hoogste gewicht van den Letterkundige in de nieuwere samenleving, en hoe de pers in zoo hooge mate het spreekgestoelte, den senaat, den S e n a t u s A c a d e m i c u s en nog veel meer overbodig maakt, wordt reeds sinds geruimen tijd toegegeven, en is in de laatste tijden dikwijls genoeg erkend met een soort van sentimenteelen triomf en verbazing. Mij schijnt het toe, dat het sentimenteele gaandeweg plaats zal moeten maken voor het praktische. Indien Letterkundigen van zulk een onberekenbaren invloed zijn, inderdaad zulk werk voor ons verrichten van eeuw tot eeuw en zelfs van dag tot

dag, dan geloof ik, dat wij eruit mogen afleiden, dat Letterkundigen niet altijd als niet-erkende, ongeordende Ismaëlieten te midden van ons zullen ronddolen! Zooals ik reeds hierboven zeide, zal ieder ding, dat in kiem onopgemerkte kracht bezit, zijn omhulsels en windselen afwerpen, en eens naar voren treden met tastbare, uitgesproken, algemeen zichtbare macht. Dat de eene man de kleederen draagt en het loon aanneemt voor een arbeid, die door een ander is gedaan, daar kan geen voordeel in zijn; dat is niet goed, het is verkeerd. En toch, helaas, dit goed te m a k e n, — wat een moeielijke taak nog voor vele toekomende tijden! Voorzeker, datgene, wat wij onder organisatie van het letterkundige gilde verstaan, is nog in het verre verschiet, belemmerd door allerlei ingewikkelde zwarigheden. Indien gij mij de vraag deedt, wat de best mogelijke organisatie zou zijn voor de Letterkundigen in de nieuwere samenleving; welke maatregelen tot bevordering en regeling van hun belangen het nauwkeurigst gegrondvest zouden zijn op het wezenlijke karakter van hun positie en van die der wereld, — dan zou ik zoo vrij zijn te zeggen, dat het vraagstuk mijn krachten verre te boven gaat! Het is niet door een enkel man, maar slechts door velen, die achtereenvolgens er ernstig over zullen hebben nagedacht, dat er, en dan nog maar bij benadering, een oplossing voor gevonden zal worden. Welke de beste regeling zou zijn, kan geen onzer zeggen. Maar indien gij vraagt, welke de slechtste is, dan antwoord ik: deze, die wij nu hebben dat de chaos hier uitspraak moet doen, deze is de slechtste. Voordat de beste of ook maar een goede regeling gevonden wordt, zal het lang duren.

Een opmerking moet ik niet nalaten te maken, dat geldelijke toelagen van vorsten of parlementen hier volstrekt niet de gewenschte hoofdzaak zijn.

Het geven van bezoldigingen, toelagen en overige hulpmiddelen in geld aan onze Letterkundigen zal de zaak weinig bevorderen. Over het algemeen wordt men verzadigd van de beweringen over de almacht van het geld. Ik wil liever stellen, dat het voor een echt man geen kwaad is arm te zijn; dat het moet voorkomen, dat Letterkundigen arm zijn, om aan het licht te brengen, of zij echt zijn of niet! Bedelmonniken, vereenigingen van goede menschen veroordeeld om te bedelen, werden in de christelijke kerk ingesteld; een zeer natuurlijke en zelfs noodzakelijke ontplooiing van den christelijken geest. Het christendom zelf was gegrond op armoede, op smart, tegenspraak, kruisiging, iedere soort van tijdelijk leed en vernedering. Wij kunnen zeggen, dat hij, die deze dingen niet heeft gekend, en daaruit de onschatbare lessen niet heeft geleerd, die zij onderwijzen, een goede school heeft gemist. Te bedelen en barrevoets te gaan, in een ruw, wollen kleed met een koord om uw heupen en door de geheele wereld geminacht te worden, was geen schoone zaak; evenmin eervol in iemands oog, totdat de adel van hen, die zoo deden, haar in eere bracht bij eenigen!

Bedelen ligt in den tegenwoordigen tijd niet op onzen weg; maar voor het overige, wie weet, of Johnson er door zijn armoede niet beter aan toe was? Het is voor hem in ieder geval noodig te weten, dat uiterlijk voordeel, dat succes van welk soort ook, geenszins het doelwit is, waarnaar hij jagen moet. Hoogmoed, ijdelheid, slechte zelfzucht van allerlei soort, in zijn hart evenals in het hart van ieder mensch ontkiemd, moeten bovenal uit zijn hart worden uitgeworpen; moeten als een ding van onwaarde, ten koste van de vlijmendste smarten worden uitgescheurd en weggeworpen. Byron, rijk en van hooge geboorte, richtte zelfs minder uit

dan Burns, de arme man uit het volk. Wie weet, of in diezelfde nog ver verwijderde „zoo goed mogelijke regeling" armoede niet zal blijven voorkomen als een bestanddeel van aanbelang? Hoe, indien onze Letterkundigen, mannen die geestelijke Helden willen zijn, d a n evenzeer als thans een soort van „onvrijwillige kloosterorde" zouden vormen, nog altijd verplicht tot deze weerzinwekkende armoede, — totdat zij bevonden hadden, wat er goeds in steekt, totdat zij geleerd hadden zich daarin te schikken! Werkelijk kan geld veel doen, maar het kan niet alles doen. Wij moeten zijn gebied kennen en het binnen die perken houden, en het zelfs terugdringen, als het verder zou wenschen te gaan.

Buitendien, al waren de tegemoetkomingen in geld, de juiste tijd ervoor, de geschikte persoon om ze toe te kennen, alles geregeld, — hoe zal men den Burns onderkennen, die ze verdient? Hij moet door het godsgericht heen, en bewijzen, wie hij is. D i t godsgericht; dit wild, chaotisch getuimel, dat het letterkundig leven heet, is ook een soort van godsgericht. Er ligt een zuivere waarheid in het denkbeeld, dat de worsteling om op te klimmen uit de lagere klassen der samenleving naar de hoogere kringen en belooningen der maatschappij, steeds moet voortduren. Sterke lieden worden geboren in de lagere klassen, die elders tehuis zouden behooren. De veelvuldige, oneindig verwikkelde, algemeene worsteling dezer personen bewerkt en moet bewerken, wat men noemt den vooruitgang der maatschappij. Dit geldt voor Letterkundigen evenals voor alle andere menschen. Hoe zal men die worsteling regelen? Daar ligt de geheele kwestie. Haar zooals nu aan de genade van het blinde noodlot over te laten; een warreling van onsamenhangende atomen, die elkander ten gronde richten; waarbij

een van de duizend zijn bestemming bereikt, negen honderd negen en negentig onderweg verloren gaan; uw vorstelijke Johnson werkeloos kwijnt op een vliering, of gespannen wordt onder het juk van den boekdrukker Cave; uw Burns sterft met een gebroken hart als kommies; uw Rousseau tot waanzinnige verbittering gedreven wordt, Fransche omwentelingen met zijn paradoxen ontstekend: dit — gelijk gezegd — is klaarblijkelijk de s l e c h t s t e van alle regelingen. Van de b e s t e, helaas, zijn wij nog ver verwijderd!

En toch is zij buiten twijfel in aantocht, nader en nader komende, al is zij nog verborgen in den schoot der eeuwen; dit is een voorspelling, die men veilig wagen kan. Want zoodra de menschen het belang van een zaak opmerken, trachten zij haar onfeilbaar te regelen, te vergemakkelijken, te bevorderen, en rusten niet, voordat zij zoo dicht mogelijk tot haar voltooiing zijn genaderd. Ik zeg, dat er tegenwoordig in de wereld onder alle priesterschappen, aristocratische en besturende standen geen stand in belangrijkheid gelijk staat met de priesterschap der schrijvers van boeken. Dit is een feit, dat voor den oppervlakkigsten beschouwer zichtbaar is, waaruit ieder gevolgtrekkingen kan maken. „De letterkunde moet voor zichzelve zorgen," antwoordde minister Pitt, toen hij werd aangesproken om eenigen onderstand voor Burns. „Ja," voegde de heer Southey erbij: „zij zal zorg dragen voor zichzelve, en o o k v o o r u, als gij niet oppast."

Het resultaat voor de Letterkundigen persoonlijk is niet het belangrijkste; zij zijn slechts op zich zelf staande personen, een oneindig klein gedeelte van het groote lichaam; zij kunnen voortworstelen, en leven of anders sterven, gelijk zij gewend waren. Maar het raakt zeer diep de geheele maatschappij,

of zij haar l i c h t op hooge plaatsen zal zetten, om er bij te wandelen, dan wel het zal vertreden en op allerlei verkwistende wijze verspillen (niet zonder brandstichting) zooals voorheen! Licht is het ééne noodige. Breng wijsheid in het hoofd van de wereld , dan zal de wereld haar strijd zegevierend volbrengen, en zal de beste wereld zijn, die de mensch van haar kan maken. Ik noem deze onregelmatigheid van een ongeordenden letterkundigen stand de kern aller andere onregelmatigheden, tegelijkertijd gevolg en oorzaak; een goede regeling daarvan zou het ontkiemingspunt worden van een nieuwe levenskracht en billijke regeling van alles. Reeds bespeurt men in sommige Europeesche landen, in Frankrijk, in Pruisen, eenige pogingen tot een regeling van den letterkundigen stand, waaruit de trapsgewijze mogelijkheid van zoo iets kan blijken. Ik geloof, dat zij mogelijk is, dat zij mogelijk zal moeten zijn.

Verreweg het merkwaardigste feit, dat ik omtrent de Chineezen hoor, is er een, waaromtrent we niet tot klaarheid kunnen komen, maar dat zelfs in dien schemerschijn oneindige belangstelling wekt, namelijk dit, dat zij trachten hun Letterkundigen tot hun bestuurders te maken! Het zou overijld zijn te zeggen, dat men begreep, hoe dit gedaan werd, of met welken graad van welslagen het gedaan werd. Al zulke dingen hebben zeer weinig kans van slagen ; toch is een kleine mate van goed gevolg reeds kostbaar; hoe kostbaar de poging zelfs! Er schijnt over geheel China een meer of minder ijverig onderzoek ingesteld te worden naar de mannen van talent, die onder het jonge geslacht opgroeien. Er zijn scholen voor ieder hunner, een dwaas soort van opleiding, maar toch een soort. De jongelingen, die zich in de lagere scholen hebben onderscheiden, worden onder gunstige voor-

waarden tot de hoogere bevorderd, opdat zij zich nog meer kunnen onderscheiden, steeds vooruit; het schijnt, dat uit dezen de officiëele personen en aankomende staatslieden worden genomen. Dezen zijn het, die men het eerst op de proef stelt, of ze kunnen regeeren of niet. En heel zeker met de beste verwachting, want zij zijn de mannen, die reeds getoond hebben verstand te bezitten. Beproef hen; tot nog toe hebben zij niet geregeerd of bestuurd; misschien kunnen zij het niet, maar zonder twijfel hebben zij eenig begrip, — zonder hetwelk geen mensch ertoe in staat is. En begrip is ook niet een w e r k t u i g, zooals we maar al te geneigd zijn ons voor te stellen, „het is een hand, die ieder werktuig kan hanteeren." Beproef deze mannen, — zij zijn van allen het meest waard op de proef gesteld te worden. Werkelijk, ik ken geen bestuur, staatsinrichting, omwenteling, geen inrichting van den maatschappelijken toestel, die zooveel belooft voor 's menschen wetenschappelijke nieuwsgierigheid als deze. De man van intellect aan het hoofd der zaken, dit is het doel van alle staatsinrichtingen en omwentelingen, indien zij eenig doel hebben. Want de man van echt verstand, is, zooals ik altijd beweer en geloof, tegelijk de edelmoedige, de eerlijke, de rechtvaardige, menschlievende en dappere man. Indien gij h e m voor bestuurder hebt, dan is alles verkregen; slaagt gij er niet in hem te krijgen, dan is er nog niets verkregen, al hadt gij zooveel staatsinrichtingen, als ge maar wildet, en een parlement in ieder dorp.

Deze dingen lijken vreemd, inderdaad, en behooren niet tot de soort, waarover wij gewoonlijk bespiegelingen houden. Maar wij zijn tot vreemde tijden gekomen; het zal noodig worden, dat men over deze dingen nadenkt, dat ze uitvoerbaar worden gemaakt, op de eene of andere manier in praktijk

worden gebracht. Deze en vele andere. Aan alle kanten is de aankondiging duidelijk genoeg verneembaar, dat het oude rijk van de Sleur aan zijn einde is gekomen; dat er geen reden bestaat, dat iets voortduurt, omdat het lang heeft bestaan. De dingen, die geweest zijn, zijn tot verval gekomen, beantwoorden niet meer aan de behoeften; een groote menigte van menschen in elke maatschappelijke groep van ons Europa is niet langer in staat te leven bij de dingen, die geweest zijn. Wanneer millioenen menschen met de grootste inspanning geen voedsel meer voor zich kunnen bekomen, en „één op iedere drie menschen jaarlijks gedurende zes en dertig weken de minste soort aardappelen moet ontberen," dan moeten de dingen, die geweest zijn, zeer beslist tot verandering komen! — Hiermee stap ik af van de organisatie der Letterkundigen.

Helaas, het kwaad, dat het zwaarst op deze onze letterkundige Helden drukte, was niet het gemis van een organisatie van Letterkundigen, maar een, dat veel dieper ging, waaruit werkelijk dit en zooveel ander kwaad voor den Letterkundige en voor alle menschen als uit een bron was voortgekomen. Dat onze Held als man van letteren moest reizen zonder gebaanden weg, zonder reismakker, door een ongeordende wildernis, en zijn eigen leven en vermogens moest verzaken als zijn bijdrage tot het banen van een pad daar doorhenen; met dit lot had hij vrede kunnen hebben, waren niet zijn vermogens zelve zoo verworden en verlamd; hij zou 't beschouwd hebben als het gewone heldenlot. Zijn noodlottige ellende was de geestelijke verlamming, — zoo kunnen wij het noemen, — van de eeuw, waarin hij leefde, waardoor ook zijn leven, hij mocht doen wat hij wilde, half werd verlamd. De achttiende eeuw was een scep-

tische; in dat kleine woord ligt een gansche doos van Pandora[1]) met ellenden verborgen. Scepticisme wil niet alleen verstandelijken twijfel zeggen, maar ook zedelijken twijfel, alle soorten van òngeloof, ònoprechtheid, geestelijke verlamming. Misschien zou men weinig eeuwen, sinds het ontstaan der wereld kunnen aanwijzen, waarin een heroïsch leven voor een mensch moeilijker voel. Dat was geen eeuw van geloof, geen eeuw van Helden! Zelfs de mogelijkheid van heldhaftigheid was, als het ware, in aller geest volkomen geloochend. Heldengeest was voor altijd voorbij; beuzelachtigheid, vormendienst en alledaagschheid waren voor altijd gekomen. De „eeuw van wonderen" was geweest, of was er misschien niet geweest, maar zij bestond niet langer. Een uitgeputte wereld, waarin verwondering, grootheid, goddelijkheid niet meer konden wonen; — in één woord, een ongoddelijke wereld.

Hoe laag en dwergachtig zijn de denkwijzen der menschen in dien tijd, vergeleken, niet met de christen-Shakspeares en Miltons, maar zelfs met de oude heidensche Skalden, met welke soort van geloovigen ook! De levende boom Igdrasil met het welluidend, profetisch wuiven van zijn over de geheele wereld uitgespreide takken, diep geworteld als Hela, was in het gestamp van een wereld-ma-

[1]) Pandora (d.w.z. de albegaafde) is volgens een oude Grieksche sage de naam der eerste vrouw op aarde. Na door de goden met allerlei heerlijke en verlokkende eigenschappen en begaafdheden te zijn toegerust, ontving zij van den op het menschdom vertoornden Zeus, den vader der goden, de zoogen. doos van Pandora, een doos of vaas, waarin alle rampen der menschen besloten waren, en werd daarmede naar de aarde gezonden. Toen daar het deksel van de vaas werd gelicht, ontsnapte er een geheel heir van kwalen en rampen uit, die zich over het gansche menschdom verspreidden. Toen de vaas schielijk weer werd gesloten, bleef op den bodem alleen de Hoop achter.

chine ondergegaan; „boom" en „machine:" stel deze twee tegenover elkaar. Wat mij betreft, ik verklaar, dat de wereld geen machine is ! Ik beweer, dat zij *niet* loopt door rad- en rondsel- „drijfveeren," door eigenbelang, door de werking van pallen en hefboomen; dat er heel wat anders in haar is, dan het gegons van spin-machines en parlementaire meerderheden; en, in het algemeen, dat zij in 't geheel geen machine is ! — De oude Noorsche heiden had een veel zuiverder denkbeeld van Gods heelal, dan die armzalige machine-twijfelaars; de oude heidensche Noren waren oprechte menschen. Maar voor deze arme aanhangers van het scepticisme was er geen eerlijkheid, geen waarheid.Halve waarheid en hooren zeggen droeg den naam van waarheid. Onder waarheid verstonden de meeste menschen aannemelijkheid, af te meten naar het aantal stemmen, dat men verkrijgen kon. Zij hadden zelfs het begrip verloren, dat oprechtheid mogelijk was, of wat oprechtheid eigenlijk was. Hoe menige aannemelijkheid vroeg met ongeveinde verbazing en met een houding van beleedigde deugd: Hoe ! ben ik niet oprecht ? Geestelijke verlamming, zooals ik zeide, een niets meer dan werktuigelijk leven, ziedaar het kenmerk van die eeuw. Voor een gewoon mensch was het onmogelijk een Geloovige, een Held te zijn, tenzij hij gelukkig lager dan zijn eeuw stond en tot een vroegere behoorde; hij lag begraven onder deze verderfelijke invloeden zonder het te weten. Slechts voor den sterksten man was het met oneindige worsteling en verbijstering mogelijk zich half los te werken en als het ware op een betooverde, zeer tragische wijze als een levend-doode en als als Half-held rond te wandelen.

Scepticisme is de naam, dien wij aan dit alles geven, als het voornaamste kenmerk, als de voornaamste oorsprong van dit alles. Daarover zou zeer veel te

zeggen zijn! Het zou verscheidene voordrachten vereischen, niet een klein onderdeel van een enkele voordracht, om uit te drukken, wat men gevoelt aangaande de achttiende eeuw en haar geest. Immers dit en wat er verder toe behoort, hetgeen wij hier scepticisme noemen, is juist de pest en de doodsvijand, waartegen zich alle onderricht en voordracht sinds den aanvang van 's menschen bestaan heeft gericht; de strijd van Geloof tegen Ongeloof is een nooit eindigende strijd. Men zou zelfs niet op beschuldigenden toon willen spreken. We moeten het scepticisme in die eeuw beschouwen als het verval van oude geloofsrichtingen, de voorbereiding, hoewel nog in het verre verschiet, van betere en ruimere denkwijzen, — iets onvermijdelijks. Wij zullen er de menschen niet om laken; wij zullen hen beklagen om hun hard lot. Wij zullen begrijpen, dat vernietiging van oude v o r m e n geen vernietiging is van eeuwige w e r k e l ij k h e d e n; dat scepticisme, zoo droevig en weerzinwekkend als het ons toelijkt, geen eind is maar een begin.

Toen ik onlangs, zonder het mij te hebben voorgenomen, sprak over Bentham's theorie over den mensch en 's menschen leven, noemde ik haar terloops een armzaliger stelsel dan dat van Mahomed. Ik voel mij verplicht te zeggen, nu dat eenmaal is uitgesproken, dat zulks mijn besliste meening is. Niet, dat iemand een beleediging zou bedoelen tegen den persoon van Jeremy Bentham, of tegen degenen, die hem achten en gelooven; Bentham zelf en zelfs zijn geloofsrichting schijnen mij vergelijkender wijs lofwaardig toe. Daar is tot welbewust z ij n gekomen, wat de geheele wereld op een lafhartige, halfslachtige manier bezig was te w o r d e n. Laat het tot een crisis komen; wij zullen of den dood of de genezing verkrijgen. Ik noem

deze grove, machinale nuttigheidsleer een toenadering tot nieuw geloof. Het was een afleggen van huichelarij, een tot zich zelf zeggen: welnu, deze wereld is een doode, ijzeren machine; haar god is zwaartekracht en zelfzuchtige honger; laat ons beproeven, wat er met remmen, met in evenwicht houden, met een goed samenstel van tanden en rondsels van gemaakt kan worden! Er is iets volledigs, iets mannelijks in de wijze, waarop het Benthamisme uitkomt voor wat het waarheid acht; gij kunt het heldhaftig noemen, ofschoon het een heldenmoed is met u i t g e s t o k e n o o g e n! Het is het hoogtepunt en het onverschrokken ultimatum van wat in een minder volledigen vorm het gansche bestaan van den mensch in die achttiende eeuw beheerschte. Mij schijnt het toe, dat alle ontkenners van het goddelijke en alle geloovigen met den mond, verplicht zijn, indien zij moed en eerlijkheid bezitten, aanhangers van Bentham te zijn. De leer van Bentham is heldenmoed met u i t g e s t o k e n o o g e n; het menschelijk geslacht, evenals een ongelukkige Simson met uitgestoken oogen malende in den Philistijnschen molen, grijpt stuiptrekkend de pijlers van zijn molen, doet alles in puin storten, maar vindt toch ook eindelijk bevrijding. Van Bentham bedoelde ik niets kwaads te zeggen.

Maar dit zeg ik en zou ik willen, dat iedereen wist en ter harte nam, dat hij, die niets dan werktuigelijkheid in het heelal waarneemt, op de noodlottigste wijze het geheim van het heelal heeft gemist. Dat alle goddelijkheid zou verdwijnen uit 's menschen begrip omtrent dit heelal, schijnt mij letterlijk de grofste dwaling, — ik wil het heidendom niet onteeren door het een heidensche dwaling te noemen, — waartoe menschen kunnen vervallen. Het is niet waar, het is onwaar tot in de diepste kern.

Een mensch, die zoo denkt, zal v e r k e e r d denken over alle dingen in de wereld; deze moederzonde tast alle overige gevolgtrekkingen aan, die hij kan maken. Men zou het 't erbarmelijkste van alle wangeloof kunnen noemen, — hekserij zelfs niet uitgesloten. Hekserij vereert ten minste een baarlijken duivel; maar deze leer dient een dooden ijzeren duivel, noch God, noch zelfs een duivel! Al wat edel, goddelijk, bezield is, valt hierbij uit het leven weg. Daar blijft alom in het leven een ellendig *caput-mortuum*[1]) staan; het werktuigelijk hulsel, waaruit alle ziel gevloden is. Hoe kan een mensch heldhaftig handelen? De „leer der drijfveeren" zal hem leeren, dat het, — meer of minder vermomd, — niets is dan een ellendig verlangen naar genot en vrees voor pijn; dat honger naar toejuiching, naar geld of welk voedsel ook, het einddoel is van 's menschen bestaan. Godloochening kortom; — iets, dat zich zelf inderdaad vreeselijk straft. Ik bedoel, dat de mensch geestelijk een verlamde is geworden; dit goddelijke heelal een dood stoomwerktuig, gedreven door drijfveeren, remmen, evenwichten en ik weet niet wat al meer; waarin, als in den afschuwelijken buik van een Phalaris-stier van eigen maaksel, de arme Phalaris[2]) zelf jammerlijk omkomt.

Geloof omschrijf ik als de gezonde werking van 's menschen geest. Het is een geheimzinnig, onbeschrijfelijk proces, tot geloof te komen; onbeschrijfelijk, zooals alle levenswerkingen zijn. Wij hebben onze rede gekregen, niet om te haarkloven en te

---

[1]) Doodshoofd.

[2]) P h a l a r i s — een in de 6e eeuw v. Chr. op Sicilië levend tyran, aan wiens naam de overlevering allerlei verhalen van buitensporige of gruwelijke daden heeft vastgeknoopt. Zoo zou hij o.a. de veroordeelden hebben laten braden in den buik van een metalen stier, waarvan de vervaardiger zelf dit lot moest ondergaan.

redetwisten, maar om iets in te zien, om ons duidelijk geloof en besef te schenken, dat vervolgens het richtsnoer moet worden van ons handelen. Twijfel is zeker op zich zelf geen misdaad. Wij werpen ons niet op de wereld, grijpen niet het eerste het beste, dat wij tegenkomen, aan om dat onmiddellijk te gelooven. Alle soort van twijfel, onderzoek, s k e p s i s, zooals het genoemd wordt, over allerlei onderwerpen, is eigen aan iederen redelijken geest. Het is de mystieke werking van den geest op het voorwerp, dat hij b e z i g is te leeren kennen en gelooven. Geloof ontspruit uit dit alles boven den grond, evenals de boom uit zijn verborgen w o r t e l s. Maar als wij nu zelfs over alledaagsche dingen verlangen, dat de mensch zijn twijfelingen s t i l houdt, en er niet over babbelt, voordat zij tot op zekere hoogte bevestigingen of ontkenningen worden, hoeveel te meer dan met betrekking tot de hoogste dingen, waarover het geheel onmogelijk is met woorden te spreken! Dat een mensch met zijn twijfel te koop loopt en zich inbeeldt, dat redetwisten en redeneeren (wat op zijn best slechts de manier beteekent van ons uw gedachten, uw geloof of ongeloof over een ding te z e g g e n) de zegepraal en het ware werk is van het verstand, dat hij bezit: helaas, dat is, alsof gij den boom omkeerdet, en ons in plaats van groene takken, bladen en vruchten, leelijke klauwen van wortels naar boven gekeerd vertoondet: — en geen groei, slechts dood en ellende!

Want het scepticisme, zooals ik zeide, is niet alleen verstandelijk, het is ook zedelijk; een chronische atrophie[1]) en krankheid der gansche ziel. De mensch leeft bij geloof in het een of ander, niet bij debat en twistgesprek over vele dingen. Het ziet er

[1]) A t r o p h i e — verzwakking ten gevolge van verminderde of onvoldoende voeding.

droevig voor hem uit, als al, wat hij vermag te gelooven, bestaat in iets, dat hij in zijn zak kan steken en met het een of ander orgaan eten en verteren! Lager dan dat kan hij niet dalen. Wij noemen die tijden, waarin hij zoo laag zinkt, de treurigste, ziekste en onwaardigste van alle tijden. 's Werelds hart is verlamd, ziek; hoe kan eenig lid ervan gezond zijn? Echt handelen houdt op in alle onderdeelen van 's werelds werk, handige schijnwerkzaamheid begint. 's Werelds loon wordt opgestreken, 's werelds werk wordt niet gedaan. Helden zijn verdwenen, kwakzalvers treden op. Welke eeuw, sedert het einde van de Romeinsche wereld, dat ook een tijdperk was van scepticisme, schaduwbeelden en algemeen verval, is dan ook zoo vol van kwakzalvers als de achttiende? Beschouw hen met hun gezwollen, overgevoelig snoeven over deugd, welwillendheid, — het ellendig kwakzalvers-eskadron met Cagliostro[1]) aan het hoofd!

[1]) Cagliostro (graaf van) — aangenomen naam van Jozef Balsamo, een behendig bedrieger, die er zich op toelegde door allerlei kunstenarijen en kwade praktijken fortuin te maken. Hij werd in 1743 te Palermo geboren. Na als goochelaar en waarzegger door Italië, Griekenland, Egypte en Perzië te hebben gezworven, verbond hij zich, bij zijn terugkeer in Italië, met Lorenza Feliziani, een buitengewoon schoone en bekoorlijke vrouw, die hem behulpzaam was bij zijn speculatie op de lichtgeloovigheid en lichtzinnigheid der menschen. Hij bezocht met haar alle hoofdsteden van Europa, zijne tincturen, essences, minnedranken, verjongings- en schoonheidsmiddelen verkoopende en ook veel geld verdienende met het voorgewende goud maken en het vinden van den steen der wijzen. De meest beschaafde en hoogstgeplaatste personen wist C. door zijn ongeloofelijke behendigheid te verblinden en tot slachtoffer te maken van zijn drieste bedriegerijen. Na achtereenvolgens in verschillende landen te zijn ontmaskerd, viel hij, in Italië teruggekeerd, in handen der Inquisitie, die hem tot den brandstapel veroordeelde. Dit vonnis werd door den paus in levenslange gevangenisstraf veranderd en C. stierf in den kerker in 1795.

Weinig menschen waren zonder bedrog, zij waren ertoe gekomen het als een noodzakelijk bestanddeel en toevoegsel van de waarheid te beschouwen. Chatham[1]), onze dappere Chatham zelf, komt naar 's lands vergaderzaal, geheel met doeken en windsels ingezwachteld, hij „is hierheen gekropen onder groot lichamelijk lijden," en zoo voort, — maar v e r g e e t, zegt Walpole, dat hij den zieke speelt; in het vuur der redeneering rukt hij zijn arm uit den doek, en zwaait en gestikuleert ermede als de beste redenaar. Chatham zelf leeft voortdurend het vreemdste gekunstelde schijnleven, half held, half kwakzalver. Want inderdaad, de wereld is vol misleiden, en het komt er op aan 's werelds bijval te winnen ! Hoe de levensplichten gedaan zullen worden, hoeveel dwalingen, hetgeen beteekent mislukkingen, ja smart en ellende, zich gaandeweg op alle gebied zullen ophoopen, behoeven we niet op te sommen.

Het schijnt mij toe, dat gij hier uw vinger op het hart van 's werelds kwalen legt, indien hij haar een sceptische wereld noemt. Een onoprechte wereld; een wereld van godlooze onwaarheid ! Ik geloof, dat hieraan het geheele leger van maatschappelijke ziekten, Fransche omwentelingen, Chartismen en wat niet al, haar ontstaan te wijten heeft, — de noodzakelijkheid van haar bestaan. Dit moet veranderen. Voordat dit veranderd is, kan niets met vrucht veranderd worden. Mijn eenige hoop voor de wereld, mijn onontvreemdbare troost bij het zien op de ellenden der wereld is, dat dit bezig is te veranderen. Hier en daar ontmoet men nu iemand, die weet, zooals in vroegere tijden, dat deze wereld een waarheid is, en geen aannemelijkheid en leugen; dat hij zelf leeft, niet dood is noch

[1]) C h a t h a m (William Pitt, graaf van) — een der grooste Engelsche redenaars en staatslieden van de 18e eeuw.

verlamd, en dat de wereld leeft en bezield is van goddelijkheid, prachtig en ontzagwekkend, als in het begin der dagen ! Indien één mensch dit eenmaal weet, dan moeten vele menschen, alle menschen er straks toe komen het te weten. Het ligt daar duidelijk te weten voor ieder, die zijn b r i l van de oogen wil nemen en eerlijk toezien ! Voor zulk een man is de ongeloovige eeuw met haar onzalige voortbrengselen reeds voorbij, een nieuwe eeuw is reeds gekomen. Wat vroeger in onvroomheid is voortgebracht en uitgevoerd, hoe krachtig ook in schijn, zijn hersenschimmen, die spoedig gaan verdwijnen. Tot dit en ander gedruischmakend, zich gewichtig voordoend bedrog, met de gansche wereld hoera roepende erachter, kan hij, bedaard opzij gaande zeggen: Gij zijt niet w a a r; gij bestaat niet, gij schijnt slechts te bestaan; ga heen ! Ja, holle vormendienst, grof Benthamisme, en andere onheldhaftige, godloochenende onoprechtheid gaat duidelijk zichtbaar en zelfs snel achteruit. Een ongeloovige achttiende eeuw is slechts een uitzondering, zooals nu en dan voorkomt. Ik voorspel, dat de wereld opnieuw o p r e c h t zal worden; een geloovige wereld; met vele Helden erin; een heldhaftige wereld ! Dan zal het een overwinnende wereld zijn, nooit vóór dien tijd.

Trouwens, wat bekommeren wij ons om de wereld en haar overwinningen? De menschen spreken te veel over de wereld. Heeft ieder onzer hier, de wereld moge gaan zooals zij wil, tot overwinning of tot nederlaag, niet een eigen leven te leiden? Een enkel leven, een korte spanne tijds òplichtend tusschen twee eeuwigheden; wij hebben geen tweede kans meer in aller eeuwen eeuwigheid ! Het zou goed voor o n s zijn te leven niet als dwazen in bedriegelijken schijn, maar als wijzen in de wer-

kelijkheid. Het behoud van de wereld zal ons niet redden, evenmin als het verloren gaan der wereld ons zal vernietigen. Wij moeten voor ons zelf zorgen; er ligt groote verdienste in den „plicht van thuis te blijven !" En over het geheel, heb ik, om de waarheid te zeggen, er nooit van gehoord, dat „werelden" op een andere manier werden „gered." Die manie om werelden te redden is op zich zelf al een stuk van de achttiende eeuw met haar opgeblazen overgevoeligheid. Laten wij dat niet te ver drijven. Het redden der w e r e l d wil ik met vertrouwen aan den Schepper der wereld overlaten, en wat meer naar mijn eigen redding zien, waartoe ik meer bevoegd ben. — In het kort, ter wille van de wereld en voor ons eigen heil zullen wij ons grootelijks verheugen, dat scepticisme, onoprechtheid, en de Godloochening der mechanische wereldverklaarders, met al hun vergiftige uitwasemingen bezig zijn te verdwijnen, zoo goed als verdwenen zijn.

Het was nu onder zulke omstandigheden, ten tijde van Johnson, dat onze Letterkundigen moesten leven. Tijden, waarin er eigenlijk geen waarheid in het leven bestond. De oude waarheden waren nagenoeg sprakeloos geworden; de nieuwe lagen nog verscholen, trachtten nog niet te spreken. Geen nieuwe aanduiding daagde nog in die wereldschemering, dat het menschelijk leven hier beneden echtheid en werkelijkheid is en altijd zal blijven. Geen aanduiding, zelfs geen Fransche Omwenteling, die wij nog eens weer een waarheid noemen, ofschoon een waarheid gekleed in hellevuur ! Hoe verschillend was Luther's pelgrimstocht, met zijn zeker einddoel, van dien van Johnson, te midden van enkel overleveringen, veronderstellingen, die nu ongelooflijk, onverstaanbaar zijn geworden. De doode vormen, waartegen Mahomed streed, waren

van „hout, met was en olie bestreken," en konden door verbranding uit den weg geruimd worden,—die, waarmede de arme Johnson te kampen had, waren veel moeielijker te verbranden. De sterke man zal altijd w e r k vinden, dat wil zeggen moeite en smart naar de volle maat van zijn kracht. Maar een overwinning te behalen onder die omstandigheden, waaronder onze arme Held als Letterkundige arbeidde, was wellicht moeielijker dan in welke andere omstandigheden ook. Niet tegenwerking, niet algemeene ontbinding, niet de boekhandelaar Osborne[1]) en een kwartgulden daags; dit was 't niet alleen; maar het licht zijner ziel was van hem weggenomen. Geen baken op de aarde; en helaas, wat is dat bij het gemis van een leidstar aan den hemel! Wij behoeven er ons niet over te verwonderen, dat geen van die drie mannen tot overwinning kwam. Dat zij eerlijk streden is hun hoogste lof. Met smartelijke deelneming zullen wij, zoo niet drie levende, overwinnende Helden, dan toch, zooals ik zeide, de graftomben van drie gevallen Helden beschouwen! Zij vielen ook voor ons, een weg voor ons banende. Daar ziet men de bergen, die zij in hun donkeren reuzenstrijd rond zich henen slingerden; waaronder zij, na het verbruiken van hun kracht en leven, thans begraven liggen.

Ik heb reeds geschreven over deze drie letterkundige Helden, opzettelijk of in het voorbijgaan; wat ik toen schreef is, onderstel ik, aan de meesten van u bekend, en behoeft geen tweeden keer gezegd of geschreven te worden. Zij gaan ons hier aan als de eigenaardige Profeten van dien eigenaardigen tijd; want zij zijn Profeten in den grond der zaak, en het schouwspel, dat zij en hunne wereld uit dit oogpunt te zien geven, kan ons genoeg stof tot

[1]) O s b o r n e — Johnson's uitgever.

nadenken opleveren ! Ik noem hen alle drie meer of minder echte mannen, ter goeder trouw, meestal onbewust strijdende om echt te zijn en zich te gronden op de eeuwige waarheid der dingen. Dit tot zulk een hoogte, dat het hen hemelsbreed onderscheidt van de arme, gekunstelde meerderheid hunner tijdgenooten; en hen waardig maakt in zekere mate als sprekers van de eeuwige waarheid, als Profeten van hun eeuw te worden beschouwd. Door de natuur zelve was hun een edele noodzaak opgelegd, zoo en niet anders te zijn. Zij waren groot genoeg om niet bij onwaarachtigheid te kunnen leven; — wolken, schuim en alle ijdelheid verzonken onder hunne voeten. Zij konden slechts staan op vasten bodem; er was voor hen geen rust of geregelde beweging, zoolang zij daarop geen vasten voet verkregen hadden. Tot op zekere hoogte waren zij weder eens natuurkinderen in een eeuw van gekunsteldheid; weder eens oorspronkelijke menschen.

Wat Johnson betreft, ik heb hem altijd beschouwd als van nature een onzer groote Engelsche zielen. Een krachtig en edel man; zeer veel in hem bleef onontwikkeld tot het einde; wat zou hij onder gunstiger omstandigheden niet hebben kunnen worden, — Dichter, Priester, oppermachtig Heerscher ! In het algemeen moest niemand zich beklagen over zijn „omgeving," over zijn „tijd" of iets dergelijks; het is nutteloos dit te doen. Zijn tijd is slecht, welnu: hij is er, om hem beter te maken ! — Johnson's jeugd was arm, verlaten, hopeloos, zeer ellendig. Inderdaad, het schijnt niet mogelijk,dat Johnson's leven, zelfs in de gunstigste uiterlijke omstandigheden, anders dan smartelijk had kunnen zijn. De wereld had meer nuttig werk uit hem kunnen halen, of minder: maar in geen geval had zijn *inspanning* tegen het werk der wereld in

licht kunnen zijn. De natuur had hem, in ruil voor zijne edelaardigheid, toegeroepen: leef in een omgeving van ziekte en smart. Ja, misschien waren de smart en de adel van zijn karakter innig en zelfs onafscheidelijk met elkaar verbonden. In ieder geval moest Johnson het leven doorgaan onder voortdurende zwaarmoedigheid, lichamelijke en geestelijke pijn. Gelijk een Hercules met het vergiftigd Nessus-hemd[1]) aan, dat hem doorvlijmt met radelooze, ongeneeslijke pijnen; dit niet meer af te leggen Nessus-hemd was zijn eigen van de Natuur ontvangen huid! Op deze wijze moest h ij leven. Stel u hem voor, met zijn klierachtige ziekelijkheid, met zijn groot begeerig hart, en onuitsprekelijken chaos van gedachten, somber wandelende als een vreemdeling op deze aarde, gretig tot zich nemende al het geestelijke, dat hij kon bekomen, schooltalen en ander spraakkunstig goed, als er niets beters was! De grootste ziel, die in geheel Engeland was, en daarvoor kreeg hij uitbetaald vier en een halven stuiver daags. Niettemin een reusachtige, onverwinlijke ziel; die van een waar man. Men herinnert zich altijd die geschiedenis van de schoenen te Oxford: de ongelikte, pokdalige, forschgebouwde student stapt daarheen in het winterjaargetijde met

---

[1]) Hercules met het Nessushemd: — Nessus is de naam van een der Centauren uit de Grieksche fabelleer. Hij werd door Hercules doorschoten, maar leerde van diens vrouw Deianira, vóór hij stierf, een toovermiddel vervaardigen uit zijn geronnen bloed, dat het vermogen bezat liefde te verwekken. Toen nu later Hercules in liefde was ontbrand voor Iole en hij aan Zeus een offer wilde opdragen, zond de ijverzuchtige Deianira hem een offerkleed, dat van het door Nessus geschonken toovermiddel doortrokken was. Nauwelijks echter had Hercules dit gewaad aangetrokken, of de zich daarin bevindende giftstof greep zijn lichaam aan en veroorzaakte ondragelijke pijnen, die hem zoozeer folterden, dat hij mèt het vastklevende gewaad zich het vleesch van het lichaam scheurde.

doorgeloopen schoenen; de weldadige medestudent zet stil een nieuw paar aan zijn deur; en de forsche student neemt ze op, bekijkt ze van nabij met zijn bijziende oogen, de hemel weet, met welke gedachten, en smijt ze het venster uit ! Natte voeten, modder, vorst, honger of wat ge maar wilt; maar geen aalmoezen: bedelen is onverdraaglijk ! Hier is ruwe, koppige zelfstandigheid; een wereld van smerigheid, ruwheid, groezelige ellende en gebrek, maar toch adeldom en mannelijkheid tevens. Dat wegwerpen van de schoenen teekent het leven van den man. Een oorspronkelijk man, geen man uit de tweede hand, die leent of bedelt. Laat ons in ieder geval op eigen grondslag staan, op zulke schoenen als we ons zelf kunnen aanschaffen ! Op vorst en slijk zoo ge wilt; maar daarop eerlijk; — op de werkelijkheid en de substantie, die de natuur *ons* geeft, niet op schijn, op iets, dat zij aan een ander en niet aan ons heeft gegeven ! —

En toch, was er, met al dezen ruwen, mannelijken trots en zelfstandigheid, ooit iemand meer teeder liefhebbend, trouw onderdanig jegens alles, wat werkelijk boven hem stond? Groote zielen zijn altijd trouw en onderdanig aan, en eerbiedig voor alles, wat boven hen staat; slechts kleine, gewone zielen zijn het niet. Ik kan geen beter bewijs vinden voor hetgeen ik onlangs zei, dat de oprechte mensch van nature de gehoorzame mensch is; dat slechts in een wereld van Helden trouwe gehoorzaamheid aan het heldhaftige is. Het wezen van het *oorspronkelijke* is niet, dat het *nieuw* is: Johnson geloofde geheel aan het oude; hij vond voor zich de oude meeningen geloofwaardig, voor zich geschikt, en leefde daaronder op een recht heldhaftige manier. Hij is wel waard uit dit oogpunt bestudeerd te worden. Want we moeten zeggen, dat Johnson een gansch andere man was, dan van

enkel woorden en formules, hij was een man van waarheden en feiten. Hij stond pal bij de oude formules; des te gelukkiger was het voor hem, dat hij er zoo bij kon standhouden; maar in alle formules, waaraan h ij zich kon houden, moest noodzakelijk een zeer echte kern zijn. Heel merkwaardig, hoe in dien armen papieren-tijd, zoo dor, kunstmatig en als verstikt onder schoolgeleerdheid en napraterij, het groote Feit van dit heelal, zoo wonderbaar, ontwijfelbaar, onuitsprekelijk, hemelsch-helsch, ook voor dezen man opvlamde ! Hoe hij zijn formules ermede in overeenstemming bracht, hoe hij het in het geheel onder zulke omstandigheden bolwerkte, dit is iets, dat de moeite waard is op te merken. Iets „om te bezien met eerbied, met medelijden, met ontzag." De kerk van St. Clement Danes, waar Johnson nog a a n b a d in het tijdperk van Voltaire, is voor mij een eerbiedwaardige plaats.

Johnson was een Profeet krachtens zijne o p r e c h t h e i d, die hem nog eenigermate uit het hart der natuur deed spreken, — zij het dan ook in het destijds gangbare en gekunstelde spraakgebruik. Is niet elk spraakgebruik kunstmatig ? Kunstmatige dingen zijn niet altijd onwaar; ja, ieder echt natuurvoortbrengsel zal onfeilbaar een v o r m aannemen; wij kunnen zeggen, dat alle kunstmatige dingen bij den aanvang e c h t zijn. Formules, zooals wij ze noemen, zijn oorspronkelijk niet slecht; zij zijn onvermijdelijk en goed. Formule is m e t h o d e, gewoonte; wordt gevonden overal, waar de mensch zich bevindt. Formules vormen zich als paden, als veelbetreden heirwegen, voerende naar een heilig en verheven doel, waarheen de weg van velen leidt. Bedenk het. Een enkel mensch, vervuld van diepgevoelden, ernstigen drang, vindt de manier uit om iets te doen, hetzij om den eerbied zijner ziel voor het Opperwezen aan den dag te

leggen, hetzij slechts om zijn medemensch betamelijk te groeten. Er was een uitvinder noodig om het te doen, een d i c h t e r; hij heeft woorden gevonden voor de schemerachtige, worstelende gedachte, die in zijn hart en dat van velen huisde. Dit is zijn manier van doen, dit zijn zijne voetstappen, het begin van een „pad." En zie nu, de tweede man wandelt als vanzelf in de voetstappen van zijn voorganger, het is de g e m a k k e l ij k s t e manier. In de voetstappen van zijn voorganger, toch met verbeteringen, met veranderingen, waar het noodig schijnt, in ieder geval met verbreedingen, daar het pad zich steeds v e r r u i m t naarmate meerderen het bewandelen, totdat er eindelijk een breede heirweg ontstaan is, waarop de geheele wereld kan reizen en trekken. Zoolang er aan het einde een stad of bidkapel of eenige werkelijkheid blijft, waarheen men kan trekken, zal de heirweg recht welkom zijn! Wanneer de stad verdwenen is, zullen wij ook den heirweg verlaten. Op deze manier zijn alle instellingen, gebruiken, geregelde dingen in de wereld ontstaan en weer verdwenen. Formules beginnen steeds met v o l van inhoud te zijn; men kan ze noemen de h u i d, de ledematen en de huid, waarin een reeds bestaande werkelijkheid een zichtbare gestalte aanneemt: anders hadden zij niet kunnen ontstaan. Afgodsbeelden, zooals wij vroeger zeiden, zijn niet afgodisch, totdat zij twijfelachtig en ledig worden voor het hart van hem, die ze aanbidt. Wat wij ook zeggen tegen formules, ik hoop, dat niemand onzer onbekend zal zijn met de groote beteekenis van w a r e formules; dat deze altijd waren en zullen blijven de meest onmisbare stoffeering onzer woning in deze wereld.

Let er ook op, hoe weinig Johnson pocht op zijn „oprechtheid." Hij heeft geen vermoeden, dat hij bijzonder „oprecht" is; dat hij, in wat ook, bijzonder

uitmunt. Een hard worstelend, zwaarmoedig man, of „geleerde," zooals hij zich noemt, zich inspannende om een eerlijk bestaan in de wereld te vinden, niet te verhongeren, maar te leven, — zonder te stelen! Een edele onbewustheid is in hem. Hij graveert niet W a a r h e i d op zijn zegelring, neen, maar hij staat pal bij de waarheid, spreekt erbij, werkt en leeft erbij. Zoo is het altijd. Denk er nog eens over. De man, die door de natuur is geroepen om groote dingen te doen, is in de allereerste plaats begiftigd met het open oog voor de natuur, dat hem ongeschikt maakt om *on*oprecht te zijn. Voor zijn ruim open, diepvoelend hart is de natuur een feit; alle beweringen blijven beweringen; de onuitsprekelijke grootheid van dit levensmysterie, laat hij het erkennen of niet, ja, zelfs al schijnt hij het te vergeten of te ontkennen, is altijd voor h e m aanwezig, ontzettend en wonderbaar, links en rechts. Hij heeft een grond van waarachtigheid in zich, zonder zich daarvan bewust rekenschap te geven, omdat die voor hem nooit voorwerp van twijfel is of zou kunnen zijn. Mirabeau, Mahomed, Cromwell, Napoleon; alle groote mannen, van wie ik ooit gehoord heb, bezitten dit als grondslag van hun wezen. Een ontelbaar aantal alledaagsche menschen spreken overal hun alledaagsche leerstellingen uit, die zij volgens de regels der redeneerkunde hebben geleerd, uit de tweede hand in de sleur gekregen; voor een groot man is dit alles niets. Hij moet waarheid hebben, waarheid, die h ij voelt, dat echt is. Hoe zal hij anders pal staan? Zijn geheele ziel zegt hem op ieder oogenblik, op elke manier, dat er geen ander fundament is. Hij staat onder de edele noodzakelijkheid, waar te zijn. Johnson's beschouwing van de wereld is de mijne niet, evenmin als die van Mahomed; maar ik herken in beiden het onvergankelijke bestanddeel van o p r e c h t-

h e i d des harten, en zie met vreugde, dat geen van beiden zonder vrucht blijft. Geen van beiden is als gezaaid kaf; in beiden is iets, dat op het korenveld zal g r o e i e n.

Johnson was een Profeet voor zijn volk, predikte hun een Evangelie, zooals mannen van zijn slag steeds doen. Het hoogste Evangelie, dat hij predikte, kunnen wij omschrijven als een soort van zedelijk beleid; in een wereld, waarin veel te doen en weinig te weten is, zie toe, hoe gij uw plicht zult doen! Iets wel waard, te worden verkondigd. „Eene wereld, waarin veel te doen en weinig te weten is:" verdiep u niet in grenzenlooze, bodemlooze afgronden van twijfel, van ellendig, godvergeten ongeloof; — dan zoudt gij rampzalig, machteloos, krankzinnig worden; hoe zoudt gij uw werk in 't algemeen kunnen d o e n? Zulk een Evangelie predikte en leerde Johnson, vereenigd, theoretisch en practisch, met dat andere groote Evangelie: „zuiver uw gemoed van bedriegelijk schijnvertoon." Wil daarmede niet te maken hebben: blijf in de koude modder en het vriezende weder staan, maar laat het zijn in uw eigen e c h t e, versleten schoenen: „dat zal beter voor u zijn," zooals Mahomed zegt! Ik noem dit, ik noem deze twee dingen te z a m e n v e r e e n i g d, een groot Evangelie, wellicht het grootste, dat mogelijk was toen ter tijde.

De geschriften van Johnson, die eenmaal zulk een aftrek en beroemdheid bezaten, worden nu als het ware verloochend door het jongere geslacht. Het is niet te verwonderen: Johnson's meeningen zijn snel bezig te verouderen, maar zijn wijze van denken en leven zullen, naar wij hopen, nooit verouderen. Ik vind in Johnson's boeken de niet te betwisten sporen van een groot verstand en een groot hart, — altijd welkom, onder welke belemmeringen of verkeerdheden ook. Deze woorden van

hem zijn echt; hij meent er wat mede. Een wonderlijke, stroeve stijl, — de beste, dien hij zich toen eigen kon maken; een afgemeten deftigheid, voortstappende, of liever voortschrijdende, op een zeer plechtstatige wijze, thans verouderd; soms een gezwollenheid van woordenpraal, geenszins in verhouding tot den inhoud: dit alles zult gij u wel laten welgevallen. Want die woordenpraal, gezwollen of niet, heeft altijd iets te beteekenen. Wat al fraaie stijlen en boeken, waar niets in steekt; — de man, die ze schrijft, is een misdadiger tegenover de wereld! Dit is de soort, die vermeden moet worden! — Al had Johnson niets nagelaten dan zijn woordenboek, dan zou men hierin reeds de sporen ontdekken van een groot verstand en een echt man. Let men op de zuiverheid der woordbepalingen, over 't algemeen op zijn degelijkheid, eerlijkheid, helderheid en bruikbare methode, dan mag het het beste van alle woordenboeken worden genoemd. Men vindt daarin een zekeren architectonischen adel; het staat daar, als een groot, stevig, vierkant gebouw, afgewerkt, symmetrisch volledig; gij gevoelt terstond, dat dit het werk is van een echt bouwmeester.

Een enkel woord moet, ondanks onze haast, gewijd worden aan den armen Bozzy[1]). Hij gaat door voor een laag, opgeblazen, gulzig schepsel; en was dit ook in meer dan éénen zin. Toch zal zijn eerbied voor Johnson altijd merkwaardig blijven. De zotte, waanwijze Schotsche landedelman, de verwaandste man van zijn tijd, in zulk een diep onderdanige houding den ongeschuierden, lichtgeraakten schoolgeleerde in zijn nederige zolderkamer naderende; ziedaar een blijk van hartgrondigen eerbied voor uitnemendheid; van vereering

[1]) Bozzy — bijnaam voor Boswell, Johnson's levensbeschrijver.

voor Helden in een tijd, waarin men veronderstelde, dat noch Helden, noch vereering bestonden. Het schijnt toch wel, dat Helden ten allen tijde bestaan, eveneens een zekere vereering voor hun persoon! Ook nemen wij de vrijheid, het gezegde van den geestigen Franschman tegen te spreken, dat niemand een Held is voor zijn kamerdienaar. Of als dit waar is, dan ligt de schuld niet aan den Held, maar aan den dienaar: dat namelijk diens ziel een laaghartige k n e c h t e n-ziel is! Hij verwacht, dat zijn Held voor den dag zal komen in koninklijken tooneel-opschik, met afgemeten tred, slipdragers achteraan, trompetters vooruit. Men moest veeleer zeggen: niemand kan een G r a n d - M o n a r q u e zijn voor zijn kamerdienaar. Ontdoe Lodewijk den Veertiende van zijn koningstooi, en er blijft niets van hem over dan een armzalige, gespleten radijs met een zonderling besneden kop; — voor geen enkelen knecht een voorwerp van bewondering. De knecht kent den Held niet op het gezicht! Helaas, neen; daartoe behoort men zelf een soort van Held te zijn; en een van 's werelds behoeften, in dit als in andere opzichten, is meerendeels een gebrek aan zoodanige mannen.

Moeten wij niet zeggen, dat Boswell's bewondering over het geheel goed geplaatst was, en dat hij geen ziel in geheel Engeland had kunnen vinden, zoozeer zijn hulde waardig?

Moeten wij ook niet van dien grooten, somberen Johnson zeggen, dat hij zijn moeilijk, duister bestaan met wijsheid leidde; het g o e d leidde, als waarlijk dapper man? Die dorre, ongeordende broodschrijverij, die hopelooze chaos van scepticisme in godsdienst en staatkunde, in levenstheorie en levenspraktijk: in zijn armoede, in zijn stof en halfdonker, met zijn ziek lichaam en zijn versleten jas, schikte hij zich erin als een dapper man. Niet geheel

was hij verstoken van een leidstar in het Eeuwige; hij had steeds zulk een leidstar, zooals ieder dapper man behoeft: met het oog daarop geslagen, wilde hij zijn koers voor niets ter wereld veranderen in deze verwarde maalstroomen van de sombere tijdzee. „Voor den Leugengeest, die dood en honger brengt, wilde hij nooit de vlag strijken!" Dappere, oude Samuel: de laatste der Romeinen!

Van Rousseau en zijn Heldengeest kan ik zoo niet spreken. Hij is niet, wat ik noem een krachtig man. Een ziekelijk, prikkelbaar, zenuwachtig man; op zijn best eerder hevig dan krachtig. Hij bezat niet het talent van stilzwijgen, een onwaardeerbaar talent, waarin weinig Franschen, of welke menschen ook in deze tijden, uitmunten! De lijdende mensch behoort werkelijk „zijn eigen rook te verteren;" het is nutteloos r o o k te verspreiden, voordat gij hem in v u u r hebt doen overgaan, — wat ook in overdrachtelijken zin, alle rook kan worden! Rousseau heeft noch diepte, noch breedte, geen kalme draagkracht voor moeielijkheden, het eerste kenmerk van ware grootheid. Het is ten eenenmale onjuist, heftigheid en onbuigzaamheid kracht te noemen. Een man is niet sterk, die aan zenuwtoevallen onderhevig is, ofschoon zes menschen hem dan niet kunnen houden. Hij, die onder den zwaarsten last kan gaan zonder wankelen, is de krachtigste man. Dit moeten wij onszelf steeds weer te binnen brengen in deze luidruchtige dagen. De man, die zich niet s t i l k a n h o u d e n, totdat de tijd van spreken en handelen daar is, is de rechte man niet.

Het gelaat van den armen Rousseau is voor hem kenmerkend in mijn oog. Een hooge maar enge, samengetrokken intensiteit ligt erin: vooruitstekende voorhoofdsbeenderen, diepliggende, strakke

oogen, met een uitdrukking van verbijstering, — schuw gluipende met de roofzucht van een lynx. Een gelaat vol ellende, zelfs onedele ellende, en ook iets van verzet daartegen; iets laags, plebeïsch', waartegen slechts opweegt zijn intensiteit; het gelaat van een zoogenaamd dweper, — een droevig verschrompelde Held! Wij noemen hem hier, omdat hij met al zijn gebreken, en het zijn er vele, het eerste en voornaamste kenmerk van een Held bezit: hij meent 't volkomen ernstig. Ernstig als ooit een mensch het was; zooals geen van die Fransche wijsgeeren het waren. Ja, men zou zeggen, met een ernst, te groot voor zijn overigens gevoelige, vrij zwakke natuur; en die hem dan ook ten laatste tot de vreemdste ongerijmdheden en bijna tot ijlhoofdigheid bracht. Eindelijk kwam er een soort van krankzinnigheid over hem. Hij werd door zijn ideeën bezeten als door duivels, die hem rond joegen en in den afgrond dreven!

De fout en de ellende van Rousseau was, hetgeen wij gemakkelijk met één woord aanduiden, zelfzucht; welke trouwens de bron en de samenvatting is van alle fouten en ellende. Hij had zich niet ten einde toe geoefend om zijn naakte begeerlijkheid te overwinnen; een gemeene honger was veelszins nog altijd zijn leidend beginsel. Naar ik vrees, was hij een zeer ijdel man, hunkerende naar den lof der menschen. Gij herinnert u de ondervinding, die Genlis van hem had. Zij nam Jean Jacques mede naar den schouwburg; als voorwaarde stelde hij een streng incognito, — hij wilde voor niets ter wereld daar worden gezien! Toch gebeurde het, dat het gordijn op zij werd geschoven; het parterre herkende Jean Jacques, maar schonk niet veel aandacht aan hem! Hij toonde de bitterste verontwaardiging, mokte den ganschen avond, sprak niet

anders dan enkele norsche woorden. De spraakzame gravin was er volkomen van overtuigd, dat zijn toorn zijn oorzaak niet vond in het feit, dat hij was gezien, maar daarin, dat hij niet was toegejuicht, toen hij werd gezien. Hoezeer is de geheele aard van dien man vergiftigd; niets dan achterdocht, eenzelvigheid, heftige, sombere manieren. Hij kon met niemand leven. Iemand van zekeren rang, die buiten woonde, hem dikwijls bezocht en hem gewoonlijk alle achting en vriendschap bewees, komt eens en vindt Jean Jacques in de bitterste, onverklaarbaarste stemming. „Mijnheer," zegt Jean Jacques met vlammende oogen, „ik weet, waarom gij hier komt. Gij komt zien, welk een armoedig leven ik leid; hoe weinig er in mijn armzaligen pot is, die daar staat te koken. Kijk er maar in ! Er is een half pond vleesch, één wortel en drie uien in, dat is alles; ga dat, als gij er lust in hebt, aan de geheele wereld rond vertellen, mijnheer !" — Zulk een man was ver heen. In deze zonderlingheden en snakerijen van den armen Jean Jacques vond de heele wereld een bron van anecdoten tot licht vermaak en onderhoudende vertooning. Voor hemzelven helaas, waren zij geen stof tot lachen, geen komedievertooning; voor hem waren zij maar al te wezenlijk ! Het waren de stuiptrekkingen van een stervenden zwaardvechter: het opgevulde amphitheater ziet toe met welbehagen, maar de zwaardvechter zieltoogt en sterft.

En toch legde deze Rousseau, met zijn hartstochtelijk beroep op de moeders, met zijn Contrat-Social, met zijn verheerlijking van de natuur, zelfs van het wilde leven in de natuur, wederom de hand op de werkelijkheid ! Voor zijne tijdgenooten deed hij het werk van een Profeet. Voor zoover hij het kon en de tijd het kon ! Vreemd genoeg is er te midden van al dat misvormde, ontaarde en bijna

waanzinnige, toch in het diepste des harten van den armen Rousseau een sprank van echt hemelsch vuur. Wederom was uit dien verwelkten, lachlustigen tijd van schijnphilosofen, twijfelaren en spotters, in dezen man verrezen het onuitroeibaar gevoel en de wetenschap, dat dit ons leven waarachtig is, geen twijfel, stelsel, of spotternij, maar een feit, een ontzaglijke werkelijkheid. De natuur had hem dit geopenbaard; had hem gelast dit uit te spreken. Hij bracht het eruit, zoo niet goed en duidelijk, dan slecht en schemerachtig, — zoo duidelijk, als hij vermocht. Ja, wat zijn zijne dwalingen en verkeerdheden, zelfs dat wegstelen van lint, zijne doellooze, duistere ellenden en omzwervingen, zoo wij ze met zachtmoedigheid uitleggen, wat zijn zij anders dan het pinkoogen in het licht en het strompelen heen en weer van een man tot een zending uitgezonden, waartoe hij te zwak is, langs een pad, dat hij niet vinden kan? De menschen worden geleid langs zonderlinge wegen. Men moet een mensch verdragen, het beste van hem hopen; laat hem vrijheid nog te beproeven, wat hij bereiken kan. Zoolang er leven is, is er hoop voor een iegelijk.

Over Rousseau's letterkundige talenten, nog steeds grootelijks geroemd onder zijn landgenooten, zeg ik niet veel. Zijn boeken zijn, even als hij zelf, wat ik noem ongezond; geen goed soort van boeken. Er is zinnelijkheid in Rousseau. Vereenigd met zulk een verstandelijke begaafdheid als de zijne, brengt zij schilderingen voort van een zekere schitterende aantrekkelijkheid; maar zij zijn niet echt dichterlijk. Geen wit zonlicht: iets opera-achtigs; een soort van rose gloed, kunstmatig opsiersel. Het komt veelvuldig of liever algemeen voor onder de Franschen sedert zijn tijd. Madame de Staël[1])

[1]) Madame de Staël — Holstein, 1766—1817, —

heeft er iets van; St. Pierre[1]); tot de verwonderlijke stuipachtige wanhoopslitteratuur van den tegenwoordigen tijd toe; — men vindt het overal in ruime mate. Dat rozerood is de gezonde kleur niet. Zie naar een Shakspeare, naar een Goethe, zelfs naar een Walter Scott! Wie dit eenmaal heeft ingezien, die heeft het onderscheid gezien tusschen het ware en het voorgewend-ware; hij zal ze later altijd onderkennen.

In Johnson zagen wij, hoe veel goed een Profeet in de wereld kan doen, niettegenstaande alle tegenspoed en ontreddering. In Rousseau wordt onze aandacht gevestigd op het ontzettend groote kwaad, dat in zulk een ontredderden staat het goede vergezellen kan. Uit een historisch oogpunt beschouwd, is Rousseau een verschijning vol beteekenis. Verbannen naar Parijsche zolderkamertjes, tot somber gezelschap zijn eigen gedachten en levensbehoeften, gedreven van rechts naar links, gekweld, verbitterd, totdat zijn ziel krank werd, was hij er diep van doordrongen, dat de wereld zijn vriend niet was, noch haar wet. Het ware doeltreffend geweest, — indien het mogelijk geweest ware, — een man als hij niet in rechtstreeksche vijandschap tegenover de wereld te plaatsen. Hij kon worden opgesloten in een zolderkamer, uitgelachen als een bezetene, uitgehongerd als een wild dier in een kooi, — maar hij kon niet verhinderd worden de wereld in vlammen te zetten. De Fransche Omwenteling vond haar Evangelist in Rousseau. Zijn half-delireerende bespiegelingen over de ellenden van het beschaafde leven, de verkieslijkheid van den wilden boven den

beroemde Fransche schrijfster. Tot hare beste en meest bekende werken behooren o.a. haar boek over Duitschland (L'Allemagne) en de roman Corinne ou l'Italie.

[1]) St. Pierre (Bernardin de), 1737—1814. Schrijver van den wereldberoemden roman Paul et Virginie, enz.

beschaafden toestand, en dergelijke, brachten er veel toe bij een volslagen delirium in geheel Frankrijk te veroorzaken. Met recht moogt gij vragen: wat kon de wereld, wat konden de bestuurders der wereld met zulk een man doen? Het is moeielijk te zeggen, wat de bestuurders der wereld met hem konden doen. Wat hij met hen kon doen is ongelukkigerwijze duidelijk genoeg, — velen van hen guillotineeren! Genoeg nu over Rousseau.

Het was een merkwaardig verschijnsel in die dorre, ongeloovige, tweedehandsche achttiende eeuw, dat te midden van de kunstmatige bordpapieren figuren en voortbrengselen een Held opstond in de gedaante van een Robert Burns[1]). Gelijk een kleine bron in de rotsachtige woestijn, gelijk een prachtige schittering uit den Hemel, in het kunstmatige Vauxhall[2]). De menschen wisten niet, wat zij er van moesten denken; zij zagen het aan voor een deel van het vuurwerk in Vauxhall; helaas, het liet er zich voor aanzien, ofschoon halfverblind tegenworstelend als in bitterheid des doods! Misschien werd nooit een man zoo verkeerd door zijne medemenschen bejegend. Wederom werd onder de zon het drama van het verwoeste leven afgespeeld.

Het treurspel van Burn's leven is u allen bekend. Voorzeker mogen wij zeggen, — indien de tegenstrijdigheid tusschen de plaats, die ingenomen en de plaats, die verdiend is, averechtsche lotsbedeeling voor iemand uitmaakt, — dat geen lotsbedeeling meer averechtsch kon zijn dan die van Burns. Te midden van die tweedehands tooneelfiguren, meest kluchtspelers, der achttiende

---

[1]) Robert Burns — zie noot bladz. 61.

[2]) Vauxhall — naam van een openbaren, schitterend verlichten lusttuin met dans- en concertzaal te Londen, in de 18e eeuw.

eeuw verhief zich nog eens een reusachtig, oorspronkelijk man; een dier menschen, die reiken tot de eeuwige diepten, die een plaats innemen bij de Heldhaftigen onder de menschheid; en hij werd geboren in een armoedige hut in Ayrshire. De grootste ziel van alle Britsche landen kwam tot ons in de gedaante van een Schotschen boer met een vereelte hand.

Zijn vader, een arme, hard zwoegende man, beproefde verschillende dingen, en slaagde in geen enkel; hij was voortdurend in moeielijkheden gewikkeld. „De rentmeester placht brieven en bedreigingen te zenden," zegt Burns, „die ons allen in tranen deden uitbarsten." De moedige, hard werkende, veel lijdende vader, zijn brave heldin van een vrouw, en die kinderen, van wie Robert er een was! In deze wereld, overigens zoo ruim, was voor h e n geen plaats. De brieven „deden ons allen in tranen uitbarsten!" — stel het u voor! De dappere vader, zeg ik altijd; — een z w ij g e n d e Held en Dichter; zonder wien de zoon nooit een s p r e k e n d e zou zijn geworden! De schoolmeester van Burns kwam later naar Londen, leerde de hoogere kringen kennen; maar verklaart, dat hij in geen samenkomst van menschen betere conversatie had genoten dan aan den haard van dezen boer. Noch met zijn arme zeven honderd roeden moesgrond, noch met zijn ellendig stuk kleigrond, noch met iets, dat hij beproefde om zijn levensonderhoud te vinden, wilde het hem gelukken; hij moest al zijn dagen een bitteren, ongelijken strijd voeren. Maar hij doorstond hem dapper; een wijs, getrouw, onoverwinnelijk man; hoeveel bitter lijden verzwolg hij niet dagelijks in stilte, strijdende als een verborgen Held; niemand maakte zijn adel in de kolommen der nieuwsbladen openbaar; bood hem een eergeschenk aan! Toch ging hij niet ver-

loren; niets gaat verloren. Hier is Robert, als zijn voortbrengsel en dat van vele geslachten zooals hij.

Deze Burns verscheen onder iedere denkbare nadeelige omstandigheid: niet onderwezen, arm, geboren voor zwaren handenarbeid; en schrijvende, toen het daartoe kwam, in een boersch dialect, dat slechts door een klein deel van het land, waar hij woonde, gekend werd. Had hij, wat hij schreef, in de algemeene taal van Engeland geschreven, dan twijfel ik niet, of het zou reeds algemeen worden erkend, dat hij een onzer grootste mannen was of zou kunnen zijn. Dat hij reeds zoovelen in verzoeking heeft gebracht, door den ruwen bolster van zijn dialect te dringen, is een bewijs, dat er iets ver van alledaagsch' in verscholen ligt. Hij heeft een zekere erkenning verworven en krijgt die meer en meer door alle deelen van onze uitgebreide Saksische landen; waar het Saksisch wordt gesproken, begint men te begrijpen, door persoonlijk onderzoek van een en ander, dat een van de belangrijkste Saksische mannen van de achttiende eeuw een boer uit Ayrshire was, Robert Burns genaamd. Ja, ik wil zeggen, dat ook hier een stuk van de echte Saksische grondstof aanwezig was, sterk als de rots in den Harz, gegrondvest in de diepte der wereld; een rots, maar waaruit toch levende zachtheid welde. Een wilde, onstuimige wervelwind van hartstocht en begaafdheid sluimerde daar rustig; zulke hemelsche m e l o d i e was het hart er van. Een edele, ruwe natuurlijkheid; eenvoudig, landelijk, eerlijk; ware eenvoud van kracht, met haar bliksemend vuur, met haar zacht, bedauwd medelijden; — de oude Noorsche Thor, de Boer-God! —

Gilbert, de broeder van Burns, een man van veel gezond verstand en waarheidsliefde, vertelt mij, dat Robert, toen hij jong was, niettegenstaande hun ontbering gewoonlijk de vroolijkste prater was,

een knaap van groote dartelheid, lachlust, gezond verstand en gevoel; dat het toen veel aangenamer was naar hem te luisteren, terwijl hij turven stak of dergelijk werk deed, dan in de omstandigheden, waarin hij hem later ooit gekend heeft. Ik kan het goed gelooven. Deze grond van vroolijkheid (f o n d g a i l l a r d, zooals de oude Mirabeau het noemde), een eerste element van zonneschijn en opgeruimdheid, vereenigd met zijn andere diepe en ernstige hoedanigheden, is een van de aantrekkelijkste karaktertrekken van Burns. Een onuitputtelijke hoop leeft in hem; niettegenstaande zijn tragische geschiedenis is hij geen treurend man. Hij schuift zijn smarten fier op zij, springt overwinnend over haar heen, den leeuw gelijk, die „dauwdruppelen van zijn manen" schudt; of het vlug springend paard, dat spot met het zwaaien van de speer. Maar zijn hoop en opgeruimdheid, zooals Burns ze bezit, eigenlijk niet het gevolg van warme, edelmoedige genegenheid, zooals die het begin is van alles bij iedereen !

Gij zoudt het vreemd vinden, indien ik Burns den meest begaafden Britschen geest noemde, dien wij in zijn eeuw hadden: en toch geloof ik, dat de tijd in aantocht is, waarin men dit gerust zal durven zeggen. Zijn geschriften, al wat hij d e e d onder zulke belemmeringen, waren slechts een gering deel van zijn wezen. Professor Stewart merkte zeer terecht op, hetgeen trouwens waar is van alle Dichters, die wat beteekenen, dat zijn dichten niet de uiting van een bijzondere begaafdheid was, maar het algemeen gevolg van een van nature krachtig en oorspronkelijk gemoed, dat zich op die manier uitdrukte. Burns' eigenaardige gaven van conversatie worden door ieder geprezen, die met hem kennis maakten. Alle soorten van gaven; van de bevalligste beleefdheidsuitingen tot

het hoogste vuur van hartstochtelijke rede; luide uitbarstingen van vroolijkheid, zacht klagende teederheid, pittige zeggingskracht, helder doordringend inzicht: dit alles was in hem. Geestige hertoginnen roemen hem als een man, wiens woorden haar buiten zichzelf brachten. Dat is prachtig; maar nog prachtiger, hetgeen de heer Lockhart mededeelt, waarop ik reeds meer dan eens heb gezinspeeld, hoe de knechten en staljongens in herbergen uit bed kwamen en zich verzamelden om dezen man te hooren spreken! Knechten en staljongens; — ook zij waren mannen, en hier was een man! Ik heb veel over zijn spreken gehoord, maar een van de beste dingen, die ik er ooit over heb gehoord, was, verleden jaar, van een eerwaardig heer, die hem lang goed had gekend, dat het een spreken was, 't welk zich hierdoor onderscheidde, dat het altijd i e t s b e v a t t e. „Hij sprak eer weinig dan veel," zei mij deze oude man, „zat vrij zwijgend in die vroegere dagen, als in gezelschap van menschen, die boven hem stonden, en als hij sprak, was het altijd om nieuw licht op de zaak te werpen." Ik weet niet, waarom iemand ooit anders zou spreken! Maar als wij naar zijn zielskracht in 't algemeen zien, zijn gezonde stevigheid in ieder opzicht, de ruige rondheid, scherpzinnigheid, edelmoedige, kloeke mannelijkheid, die in hem was, — waar zullen wij zoo spoedig een beter begaafd man vinden?

Onder de groote mannen van de achttiende eeuw schijnt het mij somtijds toe, dat Burns meer dan iemand anders op Mirabeau[1]) gelijkt. Zij verschillen veel in uiterlijk voorkomen, maar zie naar hun innerlijk. Daar is dezelfde stoere, halsstarrige

[1]) M i r a b e a u — beroemd staatsman en redenaar, die een belangrijke rol speelde tijdens de groote Fransche revolutie (1749—1791).

kracht van lichaam en ziel, in beide gevallen gegrond op wat de oude markies noemt een fond gaillard. Van nature, door opvoeding, ja door den volksaard, is er in Mirabeau veel meer grootspraak; een luidruchtig, voortvarend, onrustig man. Maar ook Mirabeau's karaktertrek is waarheidsliefde en gezond verstand; juist inzicht, hoogere visie. Hetgeen hij zegt, is waard onthouden te worden. Het is een flits van inzicht in het een of ander onderwerp; zoo spreken deze beide mannen. Dezelfde razende hartstochten; in beiden ook in staat zich te openbaren in de teederste, edele genegenheid. Gevatheid, een gulle lach, geestkracht, directheid, oprechtheid, waren in beiden. De typen der beide mannen zijn niet ongelijk. Ook Burns zou hebben kunnen besturen, debatteeren in Nationale Vergaderingen, politiseeren, als weinigen. Helaas, de moed, die zich moest toonen in het nemen van smokkelaarsschepen in de Golf van Solway, in het zwijgen over zooveel, waar geen goed spreken, maar slechts woedend stamelen mogelijk was, — die moed had dignitarissen als de Brézé en dergelijken de deur uit kunnen brullen; en had zich aan aller oog kunnen toonen in het beheer van koninkrijken en het bestuur van groote, voor altijd gedenkwaardige tijdperken! Maar men zeide verwijtend tot hem, zijn officiëele meerderen zeiden en schreven: „Gij moet werken, niet denken! Wij hebben uw denkvermogen, het grootste in dit land, niet noodig; ge moet biervaten peilen, daarvoor zijt ge alleen noodig". Zeer opmerkelijk, en vermeldenswaard, ofschoon we weten, wat gezegd en geantwoord moet worden! Alsof gedachte, denkkracht, niet ten allen tijde, in alle plaatsen en omstandigheden der wereld juist het noodige was. De verderfelijke man, is hij niet steeds de gedachtelooze man; de man, die

niet kan denken en z i e n; maar slechts rondtast, in zinsbegoocheling leeft, en m i s ziet den aard van de zaak, waarmede hij zich bezighoudt? Hij miskent haar en t a s t mis; hij houdt haar voor iets, en zij i s iets anders, — en laat hem daar staan als een nietswaardige! Hij is de verderfelijke man; het allerverderfelijkst, wanneer hij hooggeplaatst is. — „Wat zal men hierover klagen?" zeggen sommigen, „het is jammer, dat aan de kracht haar strijdperk wordt ontzegd, maar dat gaat zoo van ouds." Ongetwijfeld; en des te erger voor het s t r ij d p e r k, geef ik ten antwoord! K l a g e n geeft niet veel, maar de waarheid te constateeren kan voordeel doen. Dat Europa met haar juist uitgebroken Fransche Omwenteling een Burns niet anders gebruiken kan dan om bier te schatten, is iets, waarover ik althans mij niet kan v e r h e u g e n.

Nog eenmaal moeten we hier zeggen, dat de voornaamste hoedanigheid van Burns zijn oprechtheid is. Zoo in zijn dichten als in zijn leven. Het lied, dat hij zingt, betreft geen hersenschimmen, maar iets, dat geheel gevoeld is, dat werkelijk bestaat; de voornaamste verdienste van dit, en van alles in hem, en van zijn leven in het algemeen, is waarheid. Het leven van Burns is, wat wij een groote, tragische oprechtheid kunnen noemen. Een soort van barbaarsche oprechtheid, niet wreed, verre van dien, maar man tegen man worstelend met de waarheid. In dat opzicht is er iets van den wilde in alle groote mannen.

Heldenvereering, — Odin, Burns? Wel, deze Letterhelden waren ook niet van een zekere vereering verstoken; maar in welk een vreemden vorm treedt deze tegenwoordig aan den dag! De knechten en staljongens in de Schotsche herbergen, glurende aan de deur, begeerig ieder woord op te

vangen, dat aan Burns ontviel, brachten onbewust hulde aan den Held. Johnson had zijn Boswell tot vereerder. Rousseau had vereerders genoeg; prinsen, die hem in zijn armelijke zolderkamer opzochten; de grooten, de schoonen, die eerbied bewezen aan den armen zonderling. Voor hem zelf een geweldige tegenstrijdigheid, de twee uitersten van zijn leven, die niet in overeenstemming zijn te brengen. Hij zit aan de tafel der grooten, en moet muziek overschrijven voor zijn levensonderhoud! Hij kan niet eens gereed komen met het overschrijven van zijn muziek. „Door uit middagmalen te gaan," zegt hij, „loop ik de kans thuis uit te hongeren." Ook voor zijn vereerders iets zeer bedenkelijks! Indien het goed of slecht vereeren van Helden de toetssteen is van den goeden of slechten staat van een geslacht, kunnen wij dan zeggen, dat d e z e geslachten van de allerbeste hoedanigheid zijn? — En toch, onze letterkundige Helden onderrichten, besturen, zijn koningen, priesters, of hoe gij hen noemen wilt; in den grond valt dit door geenerlei middel te verhinderen. De wereld is g e n o o d z a a k t hem te gehoorzamen, die in de wereld denkt en ziet. De wijze, waarop het geschiedt kan dan de wereld veranderen; zij kan het maken tot gezegenden, onafgebroken zonneschijn, of tot onheil aanbrengenden, zwarten donder en cycloon, met onuitsprekelijk verschil van voordeel voor de wereld! De manier is voor veel verandering vatbaar, de zaak zelve is door geen macht onder de zon te veranderen. Licht, of anders bliksem, — de wereld kan haar keus doen. Het doet er niet toe, of wij een Odin god, profeet, priester noemen, of welken naam wij hem geven; maar of wij het woord, dat hij ons zegt, gelooven, daar komt alles op aan. Indien het een waar woord is, zullen wij het moeten gelooven, en het geloovende, zullen wij

het moeten doen. Welken n a a m of welke ontvangst wij aan hem of aan zijn woord geven, is een punt, dat onszelf hoofdzakelijk betreft. Zij, de nieuwe waarheid, de nieuwe, diepere openbaring van het geheim van dit heelal heeft waarlijk den aard van een boodschap uit den hooge, en moet en wil zich gehoorzaamd zien.

Mijn laatste opmerking geldt dat merkwaardigste tijdperk in Burns' geschiedenis, — zijn bezoek aan Edinburg. Het schijnt mij dikwijls toe, dat zijn gedrag daar het hoogste bewijs is voor de groote waardigheid en zelfstandige mannelijkheid, die hij bezat; wel beschouwd, konden de kracht van een man weinig zwaardere lasten worden opgelegd ! Zoo plotseling; hierbij vergeleken was het gewone fêteeren van beroemde mannen, dat zoovelen ten gronde richt, als van geen beteekenis. Het is alsof Napoleon niet trapsgewijze maar plotseling van luitenant der artillerie in het regiment La Fère tot vorst was gemaakt. Burns, nog pas in zijn zeven en twintigste jaar, is zelfs niet langer een landbouwer; hij is op zijn vlucht naar West-Indië om schande en eene gijzeling te ontgaan. De eene maand is hij een geruïneerde boer, met vier en tachtig gulden 's jaars loon, en zelfs dat hem ontgaan; de volgende maand leeft hij in den glans van rang en schoonheid, en leidt met juweelen getooide hertoginnen ter tafel; het gesternte, waarop aller oogen gevestigd zijn ! Tegenspoed is soms hard voor een man, maar tegen één man, die voorspoed kan verdragen, zijn er honderd, die tegenspoed verduren kunnen. Ik bewonder zeer de wijze, waarop Burns zich onder dit alles hield. Misschien zou men niemand kunnen aanwijzen, die zoo bitter op de proef werd gesteld en zich zoo weinig vergat. Rustig, niet verbaasd; niet verlegen, niet opgeblazen; geen linkschheid noch gemaaktheid: hij voelt, dat h ij daar de man Robert

Burns is, dat de „stand slechts het stempel van het muntstuk," de beroemdheid slechts het kaarslicht is, dat toonen zal, w a t s o o r t van man hij is, maar hem in het minst niet tot een beter of ander man zal maken ! Helaas, het zou hem gemakkelijk, tenzij hij zich in acht neemt, tot een s l e c h t e r man kunnen maken; een armzaligen, opgeblazen windbuil, opgeblazen tot hij barstte en een d o o d e leeuw werd; voor wien, zooals iemand gezegd heeft, „geen opstanding des vleesches bestaat;" erger dan een levende hond ! — Burns is hier bewonderenswaardig.

En toch zijn, helaas, deze leeuwenjagers[1]), zooals ik elders heb opgemerkt, de ondergang en dood van Burns geweest. Zij waren het, die het hem onmogelijk maakten te leven ! Zij verzamelden zich rondom hem in zijn hoeve, hinderden hem in zijn werk; geen plaats was afgelegen genoeg voor hen. Hij kon van zijn positie van beroemd man niet afkomen, hoe eerlijk hij het beproefde. Hij vervalt tot ontevredenheid, rampzaligheid en fouten; de wereld wordt voor hem meer en meer eenzaam; gezondheid, karakter, gemoedsrust, alles is weg; nu is hij eerst recht eenzaam. Het is een droefgeestige gedachte ! Deze menschen kwamen slechts om hem te z i e n ; niet uit sympathie voor hem, evenmin uit haat. Zij kwamen om zich een weinig te vermaken: zij kregen hun vermaak; — en de Held moest ervoor boeten met zijn leven !

Richter zegt, dat er op Sumatra een soort van lichtkevers zijn, groote vuurvliegen, welke men op staken plaatst om er 's nachts de wegen mede te

---

[1]) Leeuwenjagers (Lionhutters) zijn menschen, die beroemde personen achterna loopen. Een „leeuw" (lion) is een persoon, dien iedereen wil zien en leeren kennen.

verlichten. Menschen van aanzien kunnen zoo in een aangenamen glans reizen, dien zij zeer bewonderen. Zeer vereerend voor de vuurvliegen! Maar — ! —

ZESDE LEZING (22 Mei 1840)

DE HELD ALS KONING. CROMWELL NAPOLEON: MODERNE OMWENTELINGS-GEEST

THANS komen wij tot den laatsten vorm, waarin de Held optreedt, en dien wij koningschap noemen. De bevelvoerder over menschen; de man aan wiens wil onze wil ondergeschikt behoort te zijn, aan wien onze wil zich trouw overgeeft om daarbij wel te varen, zoo iemand kan gehouden worden voor den meest gewichtige der groote mannen. De Vorst is feitelijk voor ons de som van de verschillende gedaanten van heldengeest; Priester, Leeraar, elke wereldlijke of geestelijke waardigheid, die wij ons als door een man vertegenwoordigd kunnen voorstellen, belichaamt zich hier, om ons te regeeren, om ons voortdurend practisch onderricht te verschaffen, om ons aan te wijzen, wat wij op dag en uur te d o e n hebben. Men noemt hem R e x, Regelaar, R o i; in onze taal is de naam nog beter; Koning, afgeleid van k u n n e n, de man van macht en bekwaamheid, de bekwame-man.

Talrijke overwegingen rijzen hier voor ons op, en wijzen ons naar diepzinnige, betwistbare en metterdaad onpeilbare gedachtensferen, over het meerendeel van welke wij voor het oogenblik een vastberaden zwijgen bewaren moeten. Zooals Burke[1]) beweerde, dat wellicht een eerlijk, gerechtelijk

---

[1]) E d m u n d B u r k e — beroemd Engelsch schrijver op wijsgeerig, staatkundig en historisch gebied, tevens groot staatsman en redenaar, 1730—1797.

onderzoek door gezworenen de ziel der regeering was, en dat alle wetgeving, staatsbestuur, parlementaire beraadslaging en overige instellingen daartoe dienden om twaalf onpartijdige mannen tot een jury bijeen te brengen; — zoo mag ik hier met veel meer recht beweren, dat het vinden van uw „bekwamen man" en het bekleeden van dien man met de zinnebeelden der bekwaamheid, met waardigheid, eereteekenen, vorsteneer, koningschap, of hoe wij het noemen mogen, zoodat hij werkelijk de handen vrij heeft om volgens zijn bevoegdheid als leidsman op te treden, — de taak is, goed of slecht volbracht, van alle maatschappelijk bedrijf in deze wereld! Verkiezingstoespraken, parlementaire moties, wetsvoorstellen tot uitbreiding van het kiesrecht, Fransche omwentelingen, dit alles bedoelt in den grond de hier genoemde zaak, of anders in 't geheel niets. Is in eenig land de bekwaamste man, die daar bestaat, gevonden; is hij verheven tot de hoogste eereplaats, en wordt hij daar trouw en gehoorzaam geëerd, dan hebt gij voor dat land een volmaakte regeering gevonden; geen stembus of parlementaire welsprekendheid, geen staatsregeling of welk regeeringstoestel ook kan haar in 't minst verbeteren. Het is de volmaakte staat, een ideaal land. De bekwaamste man, dat beteekent ook de eerlijkste, rechtvaardigste, edelste man: wat hij ons beveelt te doen moet juist het verstandigste en geschiktste zijn, wat wij ergens op eenigerlei wijs konden leeren; — dat, wat het ons op elke manier zal betamen met trouwe dankbaarheid en zonder eenige aarzeling te doen! Dan waren onze daden en ons leven, voor zoover het staatsbestuur ze kan regelen, goed geregeld: men had het ideaal van een staatsinrichting.

Helaas, wij weten zeer goed, dat idealen in de praktijk nooit volkomen verwerkelijkt kunnen wor-

den. Idealen moeten altijd op zeer grooten afstand vóór ons liggen, en wij zullen ons zeer dankbaar vergenoegen met iets, dat ze althans op eenigszins dragelijke wijze nabij komt! Laat niemand, om met Schiller te spreken, al te veeleischend „de magere werkelijkheid op de schaal der volmaaktheid wegen" in deze armzalige wereld. Wie dit doet, kan niet voor een wijze worden aangezien; wij zullen hem voor een ziekelijk, dwaas en ontevreden man moeten houden. En toch, aan den anderen kant, mag nooit uit het oog verloren worden, dat idealen inderdaad bestaan; dat de gansche onderneming, indien het ideaal in het geheel niet genaderd wordt, jammerlijk schipbreuk lijdt! Onvermijdelijk. Geen metselaar bouwt een muur volkomen loodrecht, wiskunstig is dit onmogelijk; hij vergenoegt zich met een zekere mate van loodrechten stand en heeft hij dien bereikt, dan houdt hij op, als een goed metselaar, die met zijn arbeid klaar moet komen. Evenwel, indien hij te veel afwijkt van de loodlijn; inzonderheid als hij het schietlood en het waterpas geheel wegwerpt en onachtzaam steen op steen stapelt, zooals ze hem voor de hand komen —! Zulk een metselaar is, naar ik vrees, op den verkeerden weg. Hij vergeet zich; maar de wet der zwaartekracht vergeet niet haren invloed te laten gelden; hij en zijn muur vallen om in een vormloozen stortval van puin! —

Dit is de geschiedenis van alle oproeren, Fransche omwentelingen, sociale uitbarstingen in oude of nieuwere tijden. Gij hebt den al te onbekwamen man aan het hoofd der zaken gesteld! Den al te onwaardigen, lafhartigen, hersenloozen man. Gij hebt vergeten, dat er een regel of natuurnoodwendigheid bestaat, welke eischt den bekwamen man aan het hoofd te stellen. De steen ligt op den steen, zooals het toeval wil. Onbekwame schijnbeelden van

bekwaamheid, kwakzalvers in één woord, moeten zich met elkaar verstaan op allerlei gebied in het beheer der menschelijke dingen; welke dientengevolge onbeheerd liggen, gistende in onoverzienbare massa's van mislukking en hulpelooze ellende; voor de uiterlijke en voor de innerlijke of geestelijke dingen strekken deerniswaardige millioenen de hand uit om het levensonderhoud, dat hun toekomt, en het is er niet. De „wet der zwaartekracht" werkt; natuurwetten vergeten geen van alle te werken. De deerniswaardige millioenen barsten uit in Sansculottisme of eenig ander soort van waanzin; steenen en metselaars liggen tegen den grond als een noodlottige bouwval! —

Veel jammerlijk gebazel, een honderd of meer jaren geleden over het „goddelijk recht der koningen" te boek gesteld, vergaat tegenwoordig, ongelezen, tot stof in de openbare boekerijen van ons land. Het zij verre van ons dit stille proces te verstoren, waardoor het in deze bewaarplaatsen zonder schade van de aarde verdwijnt! Intusschen, om dien onoverzienbaren afval niet te laten verdwijnen, zonder ons, zooals 't behoort, iets van zijn innerlijk wezen achter te laten, — moet ik zeggen, dat er eene beteekenis in lag opgesloten; iets waars, dat van belang is door ons en iedereen in gedachten gehouden te worden. De bewering, dat elk man, op wien gij de hand legt, onverschillig op welke wijze gij u van hem verzekert, en op wiens hoofd gij een rond stuk metaal zet, en wien gij den naam van koning geeft, — nu onmiddellijk de drager wordt van eene goddelijke kracht, zoodat hij een soort van hooger wezen zou geworden zijn en een Godheid hem zou bezielen met vermogen en recht om over u te heerschen tot in lengte van dagen, — deze bewering, wat kunnen wij ermede doen, dan haar stil te laten verschimmelen in de openbare biblio-

theken? Maar ik moet niettemin zeggen, en dit bedoelden ook deze lieden van het „goddelijk recht," dat er in Koningen en in alle menschelijke gezaghebbers, in alle betrekkingen, die door God geschapen menschen met elkander kunnen aangaan, inderdaad òf een goddelijk recht òf anders een duivelsch onrecht ligt; van deze twee, het een of het ander! Want het is volkomen onwaar, wat de vorige eeuw van twijfelzucht ons heeft ingeprent, dat deze wereld een stoommachine is. Er bestaat een God in deze wereld; en eene goddelijke wijding, of anders de schending van zulk een wijding, vertoont zich in alle regeeren en gehoorzamen, in alle zedelijke daden der menschen. Geen daad heeft onder menschen hooger zedelijke beteekenis, dan die van regeeren en gehoorzamen. Wee hem, die gehoorzaamheid eischt, wanneer zij niet verschuldigd is; maar wee ook hem, die ze weigert, wanneer zij verschuldigd is! Hierin is Gods wet gelegen, zeg ik, wat ook de perkamenten wetten uitwijzen; daar is een goddelijk recht of anders een duivelsch onrecht in de kern van elken eisch, dien de eene mensch den anderen stelt.

Het kan niemand onzer schaden dit te overdenken: in alle levensbetrekkingen gaat het ons aan; bovenal in de hoogste, in onderdanentrouw en koningswaardigheid. Mijns inziens is de moderne dwaling, dat alles voortkomt uit eigenbelang en uit een tegen elkaar afwegen van schurkachtige begeerten, kortom, dat er volstrekt niets goddelijks in de menschelijke samenleving wordt gevonden, een nog veel verachtelijker dwaling, hoe natuurlijk overigens voor een ongeloovige eeuw, dan die van een goddelijk recht in personen, genaamd Koningen. Ik zeg: vind mij den waren K u n n e n d e, Koning, of Bekwamen Man, en hij h e e f t een goddelijk recht over mij. Het middel om op

redelijke wijze te weten te komen, hoe men hem vinden zal, en om iedereen gewillig te maken zijn goddelijk recht te erkennen, wanneer hij gevonden is: ziedaar juist het heilmiddel, waarnaar een kranke wereld alom in deze eeuwen uitziet! De echte koning, als gids van het practische leven, heeft altijd in zich iets van den Opperpriester, den leidsman van het geestelijke, waaruit al het practische ontstaat. Ook dit is een ware stelling, dat de Koning het hoofd is van de Kerk. — Doch wij laten de polemische stof van een doode eeuw stil met rust op hare boekenplanken.

Voorwaar, het is een hachelijke zaak uw Bekwamen Man te moeten z o e k e n, en niet te weten, hoe daarbij te werk te gaan ! Dit is 's werelds bedenkelijke moeielijkheid in deze onze tijden. Dit is een omwentelingstijdperk en is het sinds lang geweest. De metselaar met zijne bouwsteenen, zich niet langer storende aan schietlood en zwaartekracht, zijn getuimeld, omgevallen, en alles stort neder voor onze oogen ! Maar de aanvang daarvan was geenszins de Fransche Revolutie; zij is daarvan veeleer het einde, naar wij mogen hopen. Het ware meer naar waarheid te zeggen, dat het begin drie eeuwen verder terugwaarts ligt in de Hervorming van Luther. Dat de instelling, die zich nog christelijke kerk noemde, een leugen was geworden, en onbeschaamd voorwendde voor klinkende munt 's menschen zonde te kunnen vergeven, en vele andere dingen te doen, die zij in de eeuwige waarheid der natuur n i e t deed: hier lag de levenskwaal. Omdat het innerlijk wezen verkeerd was, werd al het uitwendige hoe langer hoe verkeerder. Het geloof stierf weg. Alles was twijfel, ongeloof. De bouwmeester wierp zijn paslood weg: hij sprak bij zichzelf: „Wat is zwaartekracht? hier ligt toch

steen op steen !" Helaas, klinkt zij velen onzer ook nu nog niet vreemd in de ooren, de uitspraak, dat er eene goddelijke waarheid aanwezig is in het bedrijf van door God geschapen menschen; dat alles niet een soort van grimas is; dat het niet de eenige vraag is, wat raadzaam is en voordeelig en diplomatiek !

Te beginnen bij Luther's noodzakelijke uitspraak „Gij, die uzelven Paus, *Papa* noemt, gij zijt volstrekt geen Vader in God, gij zijt — een hersenschim, voor wien ik in beleefde taal geen naam heb!" — te beginnen hierbij, en zoo verder tot den kreet, die rondom Camille Desmoulins oprees in het Palais Royal, „te wapen !", toen het volk in razernij was uitgebarsten tegen alle hersenschimmen, — vind ik een natuurlijken en historischen samenhang. Ook deze kreet was een grootsche zaak, hoe vreeselijk, hoe helsch zij schier was. Ziedaar nog eens de stem der ontwaakte volken, — bedwelmd, als uit een nachtmerrie, als uit een doodslaap overeind springende tot een duister besef, dat het leven werkelijkheid was; dat Gods schepping niet was een zaak van nuttigheidsberekening en diplomatie ! Helsch, — ja, wijl men het niet anders wilde. Helsch, immers niet hemelsch noch aardsch ! Holheid, onoprechtheid m o e t ophouden; oprechtheid, hoe dan ook, moet aanvangen. Laat het kosten wat het wil, schrikbewinden, uitspattingen der Fransche omwenteling of wat het zij, wij moeten wederkeeren tot waarheid. Hier is een waarheid, zooals ik zeide: eene waarheid gehuld in helsche vlammen, daar men haar enkel op die wijze wenschte te aanvaarden !

In talrijke kringen van Engeland en elders placht men indertijd algemeen de theorie te verkondigen, dat de Fransche natie in die dagen als het ware d o l geworden was; dat de Fransche omwenteling een

algemeene toestand van waanzin was, een tijdelijke afdwaling van Frankrijk en andere groote gedeelten der menschenwereld naar het krankzinnigengesticht. De uitbarsting was gekomen en had gewoed; maar zij was dolzinnig en ijdelheid, thans gelukkig voorbij gegaan naar het gebied der droomen en van het schilderachtige ! Voor de aanhangers van een zoo gemakkelijke leer moeten de drie dagen van Juli 1830 een verrassend verschijnsel geweest zijn. Hier is het Fransche volk op nieuw opgestaan, in het geweer gekomen, in worsteling op leven en dood geraakt, erop uit gegaan om te schieten of dood geschoten te worden, om diezelfde dolzinnige Fransche omwenteling te bevestigen ! De zoons en kleinzoons van die mannen volharden naar het schijnt in die onderneming: zij verloochenen haar allerminst; willen haar doen beklijven; laten zich doodschieten, als zij niet beklijft. Geen verschijnsel kon verontrustender zijn voor wijsgeeren, die hun levensstelsel hadden opgebouwd op die geruststellende waanzinstheorie. Men zegt, dat de arme Niebuhr, de Pruisische professor en geschiedkenner, dientengevolge van hartewee kwam te sterven; hij werd ziek, (als men het gelooven mag), en overleed aan die drie dagen ! Zeker geen heldendood; weinig beter dan de dood van Racine, die stierf, omdat Lodewijk de Veertiende hem eenmaal boos had aangekeken. De wereld had in haar tijd eenige ernstige schokken doorstaan; zou, naar verwacht mocht worden, ook die drie dagen overleven, en daarna blijven draaien om haar as ! Die drie dagen verkondigden aan alle stervelingen, dat de oude Fransche omwenteling, hoe waanzinnig zij mocht schijnen, geen voorbijgaande dollemansopwelling was, maar een natuurlijk product van deze aarde, waarop wij allen leven; dat zij in waarheid een daad was, en dat de wereld in het alge-

meen goed zou doen haar als zoodanig te beschouwen.

Waarlijk, zonder de Fransche omwenteling zou men niet weten, wat te denken van een eeuw als de onze. Wij begroeten de Fransche omwenteling zooals de schipbreukelingen op zee de ruwste rots welkom heeten, in een wereld van overigens niets dan grondelooze diepten en baren. Een ware Openbaring, ofschoon een verschrikkelijke, voor dezen verdorden, kunstmatigen leugentijd; opnieuw getuigende, dat de natuur is bovennatuurlijk; zoo niet goddelijk, dan duivelsch; dat schijn geen werkelijkheid is; dat hij werkelijkheid moet worden, of de wereld onder hem slaat in vlam — en verbrandt hem tot wat hij is, namelijk niets! Schoone schijn is ten einde; ledige sleur is ten einde; veel daarnevens is ten einde. Dit is als met een bazuin des oordeels aan alle menschen verkondigd. Het zijn de verstandigsten, die dit het eerst begrijpen. Een lange reeks van halfbewuste geslachten gaat voorbij, voordat het begrepen wordt; en er is geen vrede, voordat het begrepen is! De ernstige man, als altijd omgeven van een wereld van met elkander onbestaanbare dingen, kan geduldig wachten, geduldig streven naar het volbrengen van *zijne* taak te midden van dit alles. Intusschen staat het doodvonnis over dit alles in den hemel geschreven; het doodvonnis erover is thans op de aarde uitgesproken; dit kan hij met zijne oogen zien. En voorzeker, zou ik zeggen, wanneer ik de zaak van den anderen kant beschouw, welke ontzaglijke moeielijkheden daarin liggen opgesloten, en hoe krachtig, hoe ontzettend krachtig in alle landen de onafwijsbare eisch tot oplossing daarvan dringt, — kan hij in den tegenwoordigen tijd gemakkelijk een andere taak vinden dan het ontginnen van het oproerveld!

In deze omstandigheden wordt voor mij „Heldenvereering" een feit van onuitsprekelijke waarde; het meest vertroostend feit, dat in de hedendaagsche wereld valt op te merken. Daarin ligt een duurzame verwachting voor de instandhouding der wereld. Waren alle overleveringen, inrichtingen, leerstellingen, vereenigingen, die de mensch ooit in 't leven heeft geroepen, weggezonken in het niet, — dit zou blijven. De zekerheid, dat ons Helden worden toegezonden; onze vatbaarheid, onze behoefte Helden te vereeren, die tot ons gezonden zijn: dit is als een poolster, die door de rookwolken en de stofwolken henen en door allerlei instorting en wereldbrand ons tegenblinkt.

De bewerkers en voorvechters der Fransche omwenteling zouden zeer vreemd hebben opgezien, wanneer men hun van Heldenvereering had gesproken. Geen eerbied voor groote mannen; geen de minste hoop of geloof of wensch zelfs, dat groote mannen weder zouden opstaan! De natuur, in een „machine" veranderd, was nu als 't ware uitgeput; kon niet langer groote mannen voortbrengen; — in dat geval, durf ik haar zeggen, dat zij haar werk wel geheel kan staken; zonder groote mannen kunnen wij niet leven! — Maar ook heb ik vrede met de leus „Vrijheid en Gelijkheid," met het geloof, dat, nu wijze, groote mannen onmogelijk waren geworden, een onmetelijk aantal van even kleine, dwaze menschen voldoende was. Dit was daar en in dien tijd een natuurgeloof. „Vrijheid en Gelijkheid; geen gezag behoefde er langer te zijn. Heldenvereering, eerbied voor zulke gezaghebbende personen is een onwaarheid en de leugen zelve gebleken; weg ermeê! Wij hebben zooveel v a l s c h h e i d gehad, nu willen wij in het geheel niets meer vertrouwen. Er is zooveel onechte munt in omloop gekomen, dat het geloof algemeen is

doorgedrongen, dat er in het geheel geen goud meer bestaat; — zelfs kunnen wij het opperbest stellen zonder goud!" Dit vind ik onder anderen in de algemeene leus „Vrijheid en Gelijkheid;" en vind dit ook zeer natuurlijk in de toen gegeven omstandigheden...

Toch is het zeker slechts de o v e r g a n g van valsch tot waar. Vat men het op als de geheele waarheid, dan is het ten eenenmale valsch; — het uitvloeisel van volslagen sceptische verblinding, voorloopig slechts w o r s t e l e n d e om tot licht te komen. Heldenvereering bestaat voor eeuwig en alom: niet enkel onderdanentrouw; zij strekt zich uit van goddelijke aanbidding tot het laagste, practische levensgebied. „Zich buigen voor menschen," zal het niet een ledige grimas zijn, die men beter ongedaan liet, is Heldenvereering, — de erkenning, dat er in de persoonlijkheid van dezen onzen broeder iets goddelijks ligt; dat ieder geschapen mensch, zooals Novalis zegt, „een openbaring is in het vleesch." Zij waren ook Dichters, die al deze bevallige hoffelijkheden, welke het leven veredelen, hebben uitgedacht! Hoffelijkheid is op zich zelve geen leugen of grimas: zij behoeft dit niet te zijn. En onderdanentrouw, godsdienstige aanbidding zelve, zijn nog altijd mogelijk, ja nog altijd onvermijdelijk.

Mogen wij buitendien niet beweren, ofschoon velen van onze Helden van lateren tijd meer als omwentelingsmannen gearbeid hebben, dat niettemin ieder groot man, ieder echt man, van nature een vriend is van orde, geenszins van wanorde? Het is een tragische positie voor een rechtschapen man zijn taak te moeten volbrengen in omwentelingstijd. Hij schijnt een anarchist; en inderdaad treedt hem bij elken stap een element van ordeloosheid belemmerend in den weg, — hem, wiens

gansche ziel afkeerig is van anarchie. Zijne roeping is orde; de roeping van ieder man. Hetgeen wanordelijk, vormloos is, moet door hem gemaakt worden tot iets geregelds, geordends. Hij is de zendeling der orde. Is niet alle menschenwerk in deze wereld eene in-orde-brenging? De timmerman vindt ruwe boomstammen; vormt ze, houwt ze tot hoekige bruikbaarheid, onderwerpt ze aan doel en nut. Wij zijn allen geboren vijanden van wanorde; het is voor ieder onzer tragisch, betrokken te worden in beeldstormerij en verwoesting; voor den grooten man, — mannelijker mensch dan wij, — is het dubbel tragisch.

Zoo werken ook alle menschelijke dingen, zelfs de waanzinnigste Fransche straatoproeren, in de richting der orde; en dit noodwendig. Ik beweer, dat daarin geen enkel man is, tierende in het dichtste van den dollen hoop, of hij wordt niettemin gedreven in de richting der orde. Zijn leven zelf bedoelt dat; wanorde is ontbinding en dood. Elke chaos zoekt een middelpunt als omwentelings-as. Zoolang de mensch mensch is, is de eene of andere Cromwell of Napoleon het noodwendig besluit van een algemeene omverwerping. — Opmerkelijk; in die dagen, waarin Heldenvereering iedereen de meest ongelooflijke zaak toescheen, komt zij niettemin aan het licht, en vertoont zich in de praktijk zoodanig, dat zij door een iegelijk erkend moet worden. Goddelijk recht, beschouw het op zijn ruimst, blijkt bovendien goddelijke macht te beteekenen! Terwijl oude, valsche vormelijkheden overal worden stuk getrapt, ontwikkelen zich op de meest onverwachte wijze nieuwe, uit de waarheid opgewassen werkelijkheden, die onverwoestbaar zijn. In oproerige eeuwen, waarin het koningschap zelf dood en afgeschaft schijnt, treedt Cromwell, treedt Napoleon

op, wederom als Vorsten. Wij hebben thans op de geschiedenis dezer mannen te letten als op den laatsten verschijningsvorm van den Heldengeest. De oude eeuwen keeren tot ons terug; de wijze waarop Koningen gemaakt werden, en het koningschap zelf oorspronkelijk opkwam, is opnieuw te aanschouwen in de geschiedenis dezer beiden.

Wij hebben vele burgeroorlogen in Engeland gehad; oorlogen van de Roode en de Witte Roos, oorlogen van Simon de Montfort; oorlogen genoeg, en niet bijzonder belangrijk. Maar de oorlog der Puriteinen heeft eene beteekenis, welke aan geen der andere toekomt. Vertrouwende op uwe onpartijdigheid, die u ook de keerzijde voor oogen zal stellen, waarover ik geen tijd heb te spreken, noem ik hem wederom een onderdeel van dien algemeenen oorlog, die de ware wereld-geschiedenis uitmaakt, — de oorlog tusschen Geloof en Ongeloof! De worsteling van lieden, strijdend voor het ware wezen der dingen, tegen lieden, strijdend voor den schijn en den uiterlijken vorm der dingen. Menigeen lijken de Puriteinen eenvoudig ruwe beeldstormers toe, woeste vormvernielers; maar het zou billijker zijn ze verwerpers van onware vormen te noemen. Naar ik hoop, zullen wij Laud en zijn vorst[1]) evengoed als henlieden weten te eerbiedigen. De arme Laud komt mij voor zwak en onfortuinlijk geweest te zijn, niet oneerlijk; eer een ongelukkig letterknecht, dan iets van erger aard. Zijne „droomen" en bijgeloovigheden, die den lachlust zoozeer opwekken, hebben iets hartelijks en beminnelijks. Hij is gelijk een Collegedirecteur[2]), voor wien

[1]) Laud en zijn vorst — Bisschop Laud en Karel I.
[2]) College: een stichting in verband met een Engelsche Universiteit; een soort van wereldlijk klooster, waar ieder student zijn eigen studeer- en slaapcel heeft: waar men

niets bestaat dan vormelijkheid en schooltucht; voor wiens begrip daarvan het leven en de veiligheid der menschheid afhangt. Met deze zijne onverzettelijke en heillooze opvattingen wordt hij plotseling geplaatst, niet aan het hoofd van een „college," maar van eene natie, om de meest ingewikkelde en verstrekkende menschelijke belangen te regelen. Hij vindt, dat de menschen het pad behooren te volgen der oude betamelijke verordeningen; ja, dat hun zieleheil gelegen is in de uitbreiding en verbetering daarvan. Zooals een zwak man doet, streeft hij naar zijn doel met een zenuwachtige heftigheid; hij klampt zich daaraan vast, zonder acht te slaan op de stem der voorzichtigheid of den kreet om ontferming; hij wil zijne huisregels gehoorzaamd zien door de inwonenden; dit eerst; en voordat dit geschied is, niets. Hij is een ongelukkige letterknecht, zooals ik zeide. Hij was ervan overtuigd, dat de wereld zoo'n „college" was, — maar de wereld w a s dat n i e t. Ach, is het oordeel, over hem gekomen, niet zwaar genoeg? Welke ongerechtigheden hij ook begaan heeft, zijn zij niet alle vreeselijk aan hem gewroken?

Het is verdienstelijk op vormen te staan; de godsdienst en al het overige hult zich uitteraard in vormen. Overal is de g e v o r m d e wereld de eenig bewoonbare. Het naakt gebrek aan vormen bij de Puriteinen is niet datgene, wat ik in die lieden prijs; het is iets, dat ik beklaag, — terwijl ik enkel den geest eerbiedig, welke deze opvatting onvermijdelijk maakte! Alle werkelijkheden hullen zich in vormen, maar er zijn ware, gepaste vormen, en er zijn onwa-

---

gemeenschappelijk tafelt, onder gemeenschappelijke tucht leeft en gemeenschappelijk studeert. Aan het hoofd van elk College staat een Directeur (Tutor), die de privaat-docenten, welke voordrachten houden, aanstelt. — Laud wordt als zoo'n C o l l e g e-directeur (College-tutor) gekenschetst.

re, ongepaste. Als kortste kenschetsing zou men kunnen zeggen: vormen, die om een zelfstandigheid g r o e i e n, met oordeel opgevat, zullen overeenkomen met de werkelijke natuur en het doel der zaak, zullen waar en goed zijn; daarentegen vormen, die aan een zelfstandigheid bewust zijn a a n g e-h a n g e n, slecht. Ik noodig u uit, hierover na te denken. Dit onderscheidt het ware van het valsche in uiterlijke plechtigheden, ernstige wijding van ijdele praal in alle menschelijke dingen.

Er moet een zekere waarachtigheid, een natuurlijke van-zelfheid in vormen zijn. In de meest gewone samenkomst van menschen is immers iemand, die formeele redevoeringen houdt, hinderlijk. Zelfs in het dagelijksch verkeer hebben wij een afkeer van beleefdheden, die niets dan grimassen zijn, waarvan geen enkele echte, natuurlijke opwelling de innerlijke drijfveer is. Maar veronderstel nu, dat het eene zaak van levensbelang geldt, eene alles te boven gaande zaak (zooals de godsdienstoefening is), waarbij uw gansche ziel, met verstomming geslagen, door overmaat van aandoening niet wist een vorm te vinden, waarin zij zich zou uiten, en het stilzwijgen verkoos boven elke mogelijke uiting, — wat zoudt gij zeggen van iemand, die optrad om daaraan voorstelling en uiting te geven op een manier, die deed denken aan een maskeradevertooning? Zoo iemand, — laat hem met gezwinden pas heengaan, als hij zijn leven liefheeft! Gij hebt uw eenigen zoon verloren; zijt stom, ter neêrgeslagen, zonder tranen; een onbescheiden man biedt u op onbescheiden wijze aan lijkfeesten voor den overledene te vieren naar de gewoonte der Grieken! Zulk een komediespel is niet alleen onaannemelijk, — het is stuitend, onverdragelijk. Het is, wat de oude profeten noemden „afgoderij," het eeren van holle vertooningen;

iets, dat ieder ernstig man verwerpt en zal verwerpen. Wij kunnen ten deele begrijpen, wat die arme Puriteinen bedoelden. Laud de St. Cathrijne-Kerk inwijdende op de manier, zooals ons beschreven is, met zijn herhaalde ceremoniëele buigingen, gebaren, uitroepen, is gewis veeleer de streng vormelijke *letterknecht*, bedacht op zijne „huisregels," dan de ernstige godsman, vervuld van het wezen der dingen!

Het Puritanisme vond z o o d a n i g e vormen onverdragelijk; trad zulke vormen onder den voet; — wij moeten het verontschuldigen voor zijn zeggen: liever in het geheel geen vorm, dan iets dergelijks! Het stond en preekte in zijn naakten kansel, met niets dan den Bijbel in de hand. Ja, een man predikende uit den ernst zijner ziel voor ernstige menschenzielen, is dit niet de kern van elke kerk in het algemeen? De naaktste, ruwste werkelijkheid is verkieselijk boven elken schijn, hoe deftig die zich ook voordoet. Bovendien zal zij zichzelve weldra in een v o e g z a m e n verschijningsvorm hullen, zoo zij uit de waarheid is. Daarvoor geen vrees; waarlijk, zet alle vrees ter zijde. Gegeven zijnde de levende m a n, dan komen de k l e e d e r e n vanzelf; hij zal zelf voor zijne kleeding wel zorgen. Maar denk eens aan: een stel kleederen, dat voorgeeft, tegelijk de kleeding én de man te zijn —! Wij kunnen onze landsvijanden niet verslaan met drie honderd duizend uniformen; daar moeten m a n n e n in steken! De uiterlijke schijn, zoo houd ik vol, moet metterdaad niet gescheiden worden van de werkelijkheid. Staat de schijn alleen, — wel, dan moeten er mannen gevonden worden, die tegen den schijn in opstand komen, want dan is hij een leugen geworden! Deze beide tegenpartijen, op voet van oorlog in het geval Laud en de Puriteinen, zijn bijna zoo oud als de wereld. Zij

werden in die eeuw over geheel Engeland verschrikkelijk handgemeen; en hebben hun onduidelijk begrensd verschilpunt tot een zekere hoogte uitgevochten; met velerlei gevolg voor ons allen.

In de eeuw, die onmiddellijk op die der Puriteinen volgde, had hunne zaak of hadden zij zelven weinig kans op een rechtvaardige beoordeeling. Karel de Tweede en zijne Rochesters[1]) waren niet dat soort van mannen, dat gij tot rechters zoudt verkiezen over de waarde en bedoeling van zulke menschen als zij. Die erbarmelijke Rochesters en de eeuw, welke zij openden, vergaten, dat er trouw en waarheid in een menschenleven zijn kan. Het Puritanisme werd aan de galg gehangen — gelijk de beenderen zijner voorstanders. Zijn werk ging intusschen voort en voltooide zich. Elk waar mannenwerk, hang den dader aan welke galg gij wilt, moet en zal zich zelf voltooien. Wij hebben onze Habeascorpus-acte [2]), onze vrije volksvertegenwoordiging, de erkenning, over de geheele wereld heen, dat alle menschen zijn, of anders moeten en zullen zijn, wat men noemt, v r ij e menschen; — menschen, wier leven gegrond is op werkelijkheid en rechtvaardigheid, niet op eene overlevering, die onrechtvaardig is geworden en een hersenschim ! Dit, en veel daarnevens, was voor een deel het werk der Puriteinen.

En inderdaad, toen deze dingen voor aller oogen meer en meer duidelijk werden, werden daardoor ook de Puriteinen van zelf van blaam gezuiverd. Hun aandenken werd, stuk voor stuk, a f g e n o m e n van de galg; ja, een deel hunner is tegenwoordig zoo goed als heilig verklaard. Eliot, Hampden, Pym, ja Ludlow, Hutchinson en zelfs Vane worden

---

[1]) R o c h e s t e r s — de graven van Rochesters stonden in hoog aanzien aan het hof van Karel II.

[2]) Zie pag. 214. Noot 3.

met algemeene instemming voor een soort van Helden gehouden; staatkundige „Beschreven Vaderen," aan wie wij voor geen gering deel verschuldigd zijn, wat Engeland een vrij land maakt; het zou tegenwoordig voor niemand raadzaam zijn deze personen als schelmen aan te duiden. Er zijn weinigen onder de bekende Puriteinen, die niet hier of daar verdedigers vinden, en niet met zekeren eerbied besproken worden door ernstige menschen. Een enkel Puritein, naar mij voorkomt, en hij bijna alleen, onze arme Cromwell, schijnt nog altijd aan de galg te hangen en nergens een welmeenende voorspraak te vinden. Hem wil noch heilige noch zondaar vrijspreken van de grootste verdorvenheid. Een bekwaam man, een man van veel talent, van moed en zoo voort: maar hij verried de zaak. Zelfzuchtige eerzucht, oneerlijkheid, dubbelhartigheid; een woeste, grove, schijnheilige T a r t u f f e; [1]) iemand die de gansche nobele worsteling voor staatkundige vrijheid in een jammerlijk spel tot zijn eigen voordeel verkeerde; dit en erger is het portret, dat men van Cromwell geeft. En dan volgen er vergelijkingen met Washington en anderen, vooral met die edele Pyms en Hampdens, wier edel werk hij voor zichzelven stal, om het af te breken en te misvormen tot een nietswaardige zaak.

Dit oordeel over Cromwell schijnt mij het niet onnatuurlijke uitvloeisel van eene eeuw als de achttiende. Zooals wij gezegd hebben van den kamerdienaar, zoo zeggen wij ook van den scepticus: hij onderkent geen held, als hij hem ziet! De kamerdienaar verwachtte purperen mantels, gouden scepters, lijfwachten en trompetgeschal; de scepticus der achttiende eeuw ziet uit naar regelmatige,

---

[1]) T a r t u f f e — eigenlijk de naam van den hoofdpersoon uit een van Molière's blijspelen. In 't algemeen gebruikt om een schijnheilig mensch aan te duiden.

eerbiedwaardige formulen, „beginselen," of hoe hij ze anders noemen moge; een spreek- en handelwijze, welke den „schijn van achtenswaardigheid" heeft, welke zich zelf aannemelijk weet te maken op aangename en bevattelijke wijze, en den bijval van een verlichte, twijfelzieke achttiende eeuw te verwerven ! In den grond der zaak verwachten beiden, de kamerdienaar en hij, juist hetzelfde: het uiterlijk vertoon van een e r k e n d Koningschap, dat zij in dat geval eveneens zullen erkennen ! Een vorst, tot hen komende in ruwen ongeformuleerden staat, zal hun geen vorst zijn.

Het zij verre van mij een woord van verkleining over zulke karakters als Hampden, Eliot, Pym te spreken, die ik houd voor achtenswaardige en nuttige menschen. Alle boeken en bescheiden, die ik over hen bekomen kon, heb ik naarstig gelezen; — met den eerlijksten wensch hen te bewonderen, lief te hebben en te eeren als Helden; maar het spijt mij zeer te moeten zeggen, (als de werkelijke waarheid zal gehuldigd worden), met zeer matig gevolg ! In den grond der zaak heb ik bevonden, dat het niet ging. Het waren zeer edele menschen, voortschrijdende op hun statige wijze met hun afgepaste euphemismen,[1]) wijsgeerige bespiegelingen, parlementaire welsprekendheid, marinebelastingen, [2]) H e e r s c h a p p ij e n v a n d e n m e n s c h; een zeer constitutioneel, onberispelijk, deftig stel mannen. Maar ons hart blijft koud tegenover hen: de verbeelding alleen tracht zich op te werken tot iets als vereering van hen. Wiens

[1]) E u p h e m i s m e — verzachtende, verbloemende wijze van uitdrukking voor iets onaangenaams, dat men niet gaarne bij den waren naam noemt.

[2]) Dit was de aanleiding tot de ontevredenheid tegen de regeering van Karel I in 1634, en daardoor tot het bijeenkomen van het zoogenaamde „Long Parliament" (1640), waarin, gelijk bekend is, Pym de hoofdpersoon was.

hart zal ook in waarheid voor deze menschen in broederlijke liefde ontvlammen? Het zijn vreeselijk vervelende mannen geworden! De moed ontzinkt ons al te dikwijls bij de constitutioneele welsprekendheid van den voortreffelijken Pym met zijn „ten zevende en ten laatste." Uw slotsom is, dat zij misschien de meest bewonderenswaardige zaak ter wereld is, maar zwaar op de hand, — zwaar als lood, en dor als leem; dat er, kortom, weinig of niets levends voor onzen tijd meer in ligt! Men laat al deze achtbaarheden staan op hun voetstuk; de ruige verworpeling Cromwell is de eenige man onder hen, in wien men nog de echt-menschelijke natuur terug vindt. De groote, wilde Berserker,[1]) hij kon geen euphemistische „Heerschappij van den mensch" schrijven, sprak niet en werkte niet met vloeiende regelmatigheid; nergens vinden we hem bezig zijn rol netjes op te dreunen. Maar hij stond daar, zooals hij was; niet geharnast in fraaie volzinnen; hij worstelde als een reus, man tegen man, hart tegen hart, met de naakte waarheid der dingen! Dit soort van mannen kan ons ten slotte alleen behagen. Ik beken, dat ik zulk een man boven alle andere soorten van mannen stel. Men vindt niet weinig schoongeschoren achtbaarheden, die niet veel waard zijn. Het is geen groote verdienste in een man zijn handen schoon te houden, wanneer hij zijn werk niet anders dan met handschoenen wil aanpakken!

Ook schijnt over 't geheel deze constitutioneele verdraagzaamheid der achttiende eeuw jegens de andere gelukkiger Puriteinen niet veel zaaks te zijn. Men mag met reden beweren, dat het slechts een

---

[1]) Berserker — bijnaam van Arngrim, een figuur uit de Skandinavische fabelleer. Hij ontving dezen bijnaam, die beteekent: „zonder hemd," omdat hij zich zonder bedekking op zijne vijanden wierp en hen verpletterde.

stuk formalisme en scepticisme is, evenals het overige. Zij vertellen ons, dat het eigenlijk te bejammeren is, dat de grondlegging onzer Engelsche vrijheden uitging van „bijgeloof." Die Puriteinen kwamen voor den dag met ongeloofelijke leerstellingen van Calven, verzet tegen Laud, Westminster belijdenissen; eischende bovenal vrijheid van *eeredienst* naar hun eigen inzicht. Vrijheid tot het zelf bepalen van de *belasting*: dit hadden zij moeten vragen! Het was bijgeloof, dweperij, schandelijke onkunde in de contitutioneele wijsbegeerte op iets anders aan te dringen! — Vrijheid tot het zelf bepalen van de belasting? Geen geld uit den zak te geven behalve om gebillijkte redenen? Het kan, dunkt mij, geen andere dan een eeuw van geestelijke dorheid zijn, die dit als het voornaamste recht van den mensch beschouwt! Ik zou integendeel zeggen: *geld*, in welken vorm ook, moest het laatste zijn voor een rechtschapen man, om in opstand over te komen tegen zijne regeering. De wereld, waarin wij leven, is vol verwarring; een goed man zal dankbaar zijn voor elke soort van regeering, die zich op een dragelijke wijze weet te handhaven; en hier in Engeland, tot op het tegenwoordig oogenblik, als hij niet bereid is een groot aantal lasten te betalen, waarvan hij bitter weinig inziet om wat reden zij worden uitgeschreven, dan zal het niet goed met hem afloopen, denk ik! Dan moet hij liever naar een andere luchtstreek gaan. Rijks-ontvanger? Geld? Een braaf man zal zeggen: „Neem mijn geld, daar het in uwe macht staat en gij het zoo begeert; pak aan — en pak u daarmee voort; en laat mij nu met rust aan mijn arbeid hier. *Ik* ben hier nog; kan nog arbeiden, nadat gij mij al mijn geld ontnomen hebt!" Maar als zij bij hem komen en zeggen: „Neem een leugen voor waar aan; beweer, dat gij God dient, wanneer

gij het niet doet: geloof niet datgene, wat gij zelf voor waar houdt, maar wat ik daarvoor houd, of beweer te houden!" dan zal hij antwoorden: „Neen; met Gods hulp, nooit! Gij kunt mijn beurs nemen; maar ik kan mijn zedelijke persoonlijkheid niet laten vernietigen. De beurs behoort aan iederen straatroover, die mij een geladen pistool op de borst zet; maar mijne persoonlijkheid behoort aan mij en aan God, mijnen Schepper; zij is de uwe niet; ik zal u wederstaan tot den dood, en in opstand komen tegen u, en het hoofd bieden aan allerlei nooden, aanklachten en vernederingen tot verdediging van mijn geweten!"

Inderdaad, de reden der Puriteinen schijnt mij de eenige reden, waarmede opstand kan gerechtvaardigd worden. Zij is de ziel van alle rechtvaardige opstanden op aarde geweest. Niet alleen de honger bracht zelfs de Fransche omwenteling te weeg; neen, maar het gevoel van den ondraaglijken, alles doordringenden leugengeest, die zich nu belichaamd had in honger, in algemeene materiëele schaarschte en stilstand, en daardoor onbetwistbaar valsch in ieders oog geworden was! Wij laten de achttiende eeuw met hare „vrijheid zichzelve belasting op te leggen," voor wat zij is. Wij verwonderen ons geenszins, dat de bedoeling van lieden als de Puriteinen aan die eeuw onklaar gebleven is. Hoe zou door menschen, die in het geheel niet aan eenige werkelijkheid gelooven, een werkelijke menschenziel, de stelligste aller werkelijkheden, als het ware de stem, waarmede 's werelds Maker nog tot ons spreekt, — begrepen kunnen worden? Zulk eene eeuw zal alles als waardeloozen afval verwerpen, wat zij niet kan brengen onder constitutioneele leerstellingen, betrekking hebbende op „belastingen" of dergelijke grove en tastbare materiëele belangen. Hampdens, Pyms,

en scheepsgelden zullen het thema zijn van veel constitutioneele welsprekendheid, die moeite doet in vuur te geraken; — die schitteren zal, zoo niet als het vuur, dan als het ijs; en Cromwell, die daarin niet past, blijft een vormloos mengelmoes van „waanzin," „geveinsdheid" en nog veel meer.

Ik moet bekennen, dat deze theorie van Cromwell's oneerlijkheid mij van ouds onaannemelijk heeft toegeschenen. Ja, ik kan zoo iets van geen enkel groot man gelooven. Een menigte groote mannen gaan in de geschiedenis door voor valsche, zelfzuchtige lieden; doch welbeschouwd zijn die mannen voor ons slechts gedaanten, onbegrijpelijkheden, schimmen; wij doorzien ze niet als bestaanbare menschen van vleesch en bloed. Slechts een oppervlakkig, ongeloovig geslacht, dat alleen oog heeft voor de oppervlakte en den schijn der dingen, kon zich aangaande groote mannen zoodanige denkbeelden maken. Is een groote ziel mogelijk zonder g e w e t e n erin, de kern van alle wezenlijke zielen, groot of klein? Neen, wij kunnen ons Cromwell niet voorstellen als een valschaard en een dwaas; hoe langer ik hem en zijn loopbaan bestudeer, des te minder kan ik dit gelooven. Waarom zouden wij het gelooven? Er is geen bewijs voor. Is het niet opvallend, dat, na de bergen van laster, waaronder hij begraven is, na te zijn afgeschilderd als de vorst der leugen in eigen persoon, die nooit of bijna nooit iets waars gesproken heeft, maar altijd slechts een slim namaaksel van waarheid, men hem nooit op een tastbare leugen heeft kunnen betrappen? Een vorst der leugen, en geen enkele leugen is door hem gesproken? Geen enkele heb ik nog kunnen vinden. [1]) Het is als de vraag van

[1]) Men, weet, dat Carlyle het „Leven en de Brieven" van Crom-

Pococke aan Grotius: waar is uw b e w ij s van Mahomed's duif? Geen bewijs! — Laat ons al deze lasterlijke hersenschimmen laten varen, zooals men met hersenschimmen doet. Het zijn geen portretten van den man; het zijn waanzinnige phantasiebeelden, het gezamenlijk product van haat en duisternis.

Beschouwen wij 's mans levensgeschiedenis met onze eigen oogen, dan dringt zich, naar mij voorkomt, een geheel andere voorstelling aan ons op. Het weinige, dat wij weten van zijn vroegste jaren, en dat ons bovendien gebrekkig is overgeleverd, duidt immers in alles op een ernstig, liefhebbend, oprecht soort van man. Zijn zenuwachtig, droefgeestig temperament wijst eerder op een voor hem t e diepen ernst. Van die spookgeschiedenissen, van het witte spook, dat hem op klaarlichten dag voorspeld zou hebben, dat hij Koning van Engeland worden zou, behoeven wij niet veel te gelooven; — waarschijnlijk niet meer dan van het andere zwarte spook, of wel den vleeschelijken duivel, aan wien hij, zooals een officier g e z i e n heeft, zich verkocht voor den slag van Worcester! Maar de sombere, overgevoelige, zwartgallige aard van Olivier in zijne jonge jaren is van elders onbetwistbaar bekend. De dokter van Huntingdon vertelde aan Sir Philip Warwick zelven, dat men hem dikwijls om middernacht ontboden had; de heer Cromwell leed hevig aan zwaarmoedigheid, meende den dood nabij te zijn, en „had vreemde voorstellingen over het kruis op het marktplein."[1]) Deze dingen hebben beteekenis. Zulk een prikkelbare, diepgevoelige natuur onder die ruige, hardnekkige

well met een bijzondere zorg en nauwkeurigheid heeft uitgegeven.

[1]) In vele oude Engelsche plaatsen vindt men op de markt een kruis.

kracht is geenszins het kenmerk van valschheid; het is het kenmerk en de belofte van geheel iets anders dan valschheid!

Men zendt den jongen Olivier om in de rechten te studeeren; hij valt, of wordt gezegd gevallen te zijn, in eenige van de afdwalingen der jeugd, voor korten tijd; maar als dit zoo is, heeft hij spoedig berouw, en verlaat dit alles: niet ver boven de twintig is hij gehuwd, gevestigd als een volkomen ernstig en rustig man. „Hij betaalt het geld terug, dat hij aan de speeltafel gewonnen heeft," luidt het verhaal; — hij is van meening, dat een winst van die soort onmogelijk zijn e i g e n d o m kon zijn. Zeer belangwekkend en zeer natuurlijk is deze zijne „bekeering," zooals men die terecht noemt; deze ontwaking van een groote, ware ziel uit den wereldschen poel, om te zien in de ontzaglijke w a a r h e i d der dingen; — te zien, dat de tijd en zijne verschijnselen alle rusten op de eeuwigheid, en dat deze arme aarde de drempel is òf van den hemel òf van de hel! Oliviers leven te St. Ives en Ely, als een matig en vlijtig landbouwer, is dat niet geheel het leven van een oprecht en vroom man? Hij heeft afstand gedaan van de wereld en hare begeerlijkheden: h a r e beloningen kunnen hem niet verrijken. Hij bebouwt de aarde; hij leest den bijbel; hij vergadert dagelijks zijn arbeiders rondom zich om God te dienen. Hij helpt vervolgde leeraars, hoort gaarne predikers; ja kan zelf preeken; — vermaant zijn buren wijs te zijn, zich den tijd ten nutte te maken. Wat is er in dit alles voor „geveinsdheid," „eerzucht," „huichelarij" of andere valschheid? 's Mans verwachtingen waren op de andere, hoogere wereld gericht; zijn doel was, d a a r h e e n te geraken, door behoorlijk te wandelen langs zijn nederig pad in d e z e wereld. Hij streeft niet naar een grooten naam; wat kon een groote naam hem

baten? „Altijd onder het oog van zijnen verheven Opperheer."

Het is ook treffend, hoe hij eenmaal optreedt in het licht der openbaarheid; hij, wijl niemand anders geneigd is dit te doen, teekent verzet aan tegen een openbare krenking. Ik bedoel, in die zaak van de Bedfordsche Plassen. Niemand wil in rechten optreden tegen het gezag; daarom zal hij het doen. Is deze zaak eens geregeld, dan keert hij terug in het duister, naar zijn bijbel en zijn ploeg. „Invloed najagen?" Zijn invloed is de meest rechtmatige, ontleend aan zijne persoonlijke bekendheid, als een rechtvaardig, godsdienstig, redelijk en vastberaden man. Op die wijze heeft hij geleefd tot na zijn veertigste jaar; de ouderdom staat hem nu voor oogen, en de ernstige deur van Dood en Eeuwigheid; en hij zou op dat tijdstip plotseling „eerzuchtig" worden! Ik geef aan zijne zending naar het parlement zoodanige uitlegging niet!

Zijn welslagen in het parlement, zijn welslagen in den oorlog, is het eerlijk welslagen van een dapper man, die meer beslistheid had in zijn hart en meer licht in zijn hoofd dan andere menschen. Zijn gebeden tot God; zijn uitgesproken dank aan den God der overwinning, die hem in het leven behouden had en zoover had voortgeleid door het woedend gedruisch eener wereld allerwegen in worsteling ontbrand, door hopeloos schijnende insluitingen te Dunbar, door den hagel des doods van zoo menig slagveld henen; genade op genade; tot de „bekronende genade" toe van den slag van Worcester: dit alles is goed en echt voor een diepgevoelenden Calvinistischen Cromwell. Slechts ijdelen, ongeloovigen Cavaliers,[1]) die geen anderen God aanbaden dan hun eigen krullen, lichtzinnigheden en

[1]) Cavalier: naam voor de aanhangers van koning Karel I.

uiterlijkheden, geheel afkeerig van godsdienstige bespiegelingen, levende zonder God in de wereld, behoeft dit huichelachtig toe te schijnen.

Ook zal zijn aandeel aan 's Konings dood bij ons geen veroordeeling vinden. Het is een ernstige onderneming een koning te dooden! Maar als gij eenmaal de wapenen tegen hem opvat, dan staat dit te wachten: dit en al wat er volgt. Is de strijd eenmaal aangebonden, dan moet die ook tusschen u en hem beslissend zijn: het gaat om hem of om u. Verzoening is twijfelachtig; zij kan mogelijk zijn, maar veel waarschijnlijker is 't, dat zij onmogelijk is. Het wordt tegenwoordig vrij algemeen toegestemd, dat het parlement, na Karel den Eerste overwonnen te hebben, geen houdbare schikking met hem maken kon. De aanhangers van de groote Presbyteriaansche partij, nu beducht voor de Independenten, waren zeer verlangend het te doen; zoo verlangend als om hun eigen bestaan te redden; maar het mocht niet zijn. De ongelukkige Karel doet zich in die laatste onderhandelingen van Hampton-Court kennen als een man, noodlottigerwijs ongeschikt tot eenige overeenkomst. Een man, die, eens voor al, niets kon en niets wilde b e g r ij p e n; — wiens voorstellingsvermogen hem op geenerlei wijs den waren stand van zaken voorhield; ja erger, wiens w o o r d geenszins met zijn gedachten overeenkwam. Wij kunnen dit zonder wreedheid van hem zeggen; eer met diepe deernis: maar het is waar en onloochenbaar. Verstoken van alles behalve van den n a a m van het koningschap, verbeeldde hij zich nog, daar hij behandeld werd met uiterlijken eerbied als een Vorst, dat hij de eene tegenpartij tegen de andere kon uitspelen en zich in zijne vroegere macht kon insmokkelen door beiden te misleiden. Helaas, beiden o n t d e k t e n, dat hij hen bedroog. Een man, wiens w o o r d u

volstrekt niet inlicht omtrent datgene, wat hij bedoelt of zal doen, is geen man, waarmede gij kunt onderhandelen. Gij moet dien man uit den weg blijven, of — hem uit den weg zetten ! De Presbyterianen, in hun wanhoop, waren er nog voor, Karel te gelooven, ofschoon hij valsch bevonden was en herhaaldelijk onbetrouwbaar gebleken. Cromwell niet; „voor al dat vechten," zegt hij, „krijgen wij een klein stuk papier ?" Neen !

Inderdaad, overal treft ons de zekere, practische b l i k van dezen man: hoe hij streeft naar het werkelijke en bereikbare; een aangeboren inzicht bezit in hetgeen feiten z ij n. Zulk een begripsvermogen, houd ik vol, behoort niet aan een valsch man: de valsche man ziet valschen schijn, heeft enkel oog voor wat aannemelijk en raadzaam en voordeelig schijnt. Wij behoeven den echten man om zelfs de practische waarheden te onderkennen. Cromwell's raad ten aanzien van het Parlementsleger, in den aanvang van den strijd, dat men de tappers, het ondeugdelijk en losbandig volk moest wegzenden, en dat men het leger moest samenstellen uit welgestelde boeren, wier hart bij hun werk was; dit is de raad van iemand, die uit zijn oogen zag. Feiten h e l p e n, als gij de feiten doorziet ! Cromwell's IJ z e r v r e t e r s waren de belichaming van dit helder inzicht; mannen, die God vreesden, en voorts niemand vreesden. Geen meer ontwijfelbaar echt stel van krijgers heeft Engelands bodem ooit betreden, noch dien van eenig ander land.

Ook zullen wij Cromwell's woord niet zoo grootelijks afkeuren, dat zooveel afkeuring gevonden heeft: „Als ik den Koning op het slagveld ontmoette, dan schoot ik hem dood." Waarom niet ? Deze woorden werden gesproken tot mannen, die als tegenover een Hoogere dan Koningen stonden. Zij hadden meer dan hun eigen leven op het

spel gezet. Het Parlement mocht het noemen in officiëele taal: een vechten „voor den Koning;" maar wij, voor ons, verstaan dit niet. In ons oog is het geen liefhebberijwerk, geen blinkend officieel gedoe, maar onopgesmukte, doodelijke ernst. Men was zoover gekomen den oorlog uit te roepen; een gruwelijke slachting over en weêr; een worsteling van man tegen man in een woede, die den oogen uitstraalde; — het helsche in den mensch was losgelaten, om het daarmede te beproeven! Indien het dan gedaan moet worden, doe het dan. — Cromwell's gelukkig slagen schijnt mij de natuurlijkste zaak toe. Nu hij niet in het gevecht werd doodgeschoten, was zijn succes onvermijdelijk. Dat zulk een man, met een oog om te zien en een hart om te durven, vooruit komt van post tot post, van overwinning tot overwinning, totdat de landbouwer van Huntingdon geworden was, — noem hem zooals gij wilt, — de erkend sterkste man in Engeland, in het wezen der zaak de Koning van Engeland, vordert allerminst tooverij tot verklaring!

Waarlijk, het is een treurige zaak voor een volk, zoowel als voor een mensch, te vervallen in scepticisme, geliefhebber en onoprechtheid; geene oprechtheid te onderkennen, wanneer zij voor oogen staat. Bestaat er noodlottiger vloek voor deze wereld en voor alle denkbare werelden? Als het hart dood ligt, kan het oog niet zien. Wat er aan verstand overblijft is bloot v o s s e n - verstand. Het baat denzulken weinig, of hun een waar Koning wordt gezonden; zij kennen hem niet, als hij gezonden is. Zij roepen met verachting uit: Is dit uw Koning? De Held ziet in de tegenwerking der onwaardigen zijn heldenkracht vruchteloos te loor gaan, en kan weinig tot stand brengen. Wat hem zelven aangaat, vervult hij een heldentaak, hetgeen veel, hetgeen alles is; maar voor de wereld

volbrengt hij betrekkelijk niets. De ronde, ruwe oprechtheid, rechtstreeks uit de natuur opgeweld, is niet in hare antwoorden in de getuigenbank: zij wordt uitgemaakt voor een namaaksel in uw marktgerechtshof voor kleine schuldzaken. Het vossenverstand „ontmaskert" haar. Omdat zij mannen waren, die tegen duizend man opwogen, is het antwoord, dat een Knox, dat een Cromwell krijgt, een dispuut van twee eeuwen lang over de vraag, of zij in het geheel wel mannen waren. Gods grootste gave wordt onder hoongelach weggesmeten. De wonderdoende talisman is een ellendige, verzilverde penning, niet geschikt om in den winkel voor een gewonen gulden door te gaan.

Dit is bedroevend! Ik vind, dat dit verholpen moet worden. Voordat dit eenigermate verholpen is, is er geen beterschap te hopen. „Kwakzalvers ontmaskeren?" Ga uw gang, in 's hemels naam: maar leer bovendien de menschen kennen, die wèl vertrouwen verdienen! Wat is al onze kennis, voordat wij dit weten; hoe zullen wij anders aan het „ontmaskeren" gaan? Want de vossen-slimheid, die zich voor kennis uitgeeft en „ontmaskert" op haar manier, tast al te ver mis. Misleiden zijn er voorwaar in menigte; maar van alle m i s l e i d e n verkeert geen een in zulk een noodlottigen toestand als degene, die in overmatigen angst leeft, misleid te worden. De wereld bestaat; de wereld bevat waarheid, of zou anders niet bestaan! Onderscheiden wij eerst maar, wat waar is, dan zullen wij ontdekken, wat valsch is; eigenlijk nimmer vóór dien tijd.

„Ken de menschen, die vertrouwenswaardig zijn;" helaas, daarvan zijn wij in onze dagen nog ver verwijderd. Slechts de oprechte kan de oprechtheid onderkennen. Een Held alleen is niet voldoende, maar ook eene wereld, waarin hij past;

geen wereld van kamerdienaars; anders komt de Held vrijwel vruchteloos tot haar ! Ja, het ligt nog verre van ons; maar het moet komen; Gode zij dank, het nadert zichtbaar. Voordat het gekomen is, wat hebben wij? Stembussen, verkiezingen, Fransche omwentelingen: — zoo wij gelijk zijn aan kamerdienaars en den Held niet kennen, als wij hem zien, wat baat ons dit alles? Een heldhaftige Cromwell verschijnt, en anderhalve eeuw lang krijgt hij geen enkele stem. Wel, de onoprechte, ongeloovige wereld is het natuurlijk eigendom van den kwakzalver, en van den vader aller kwakzalvers en kwakzalverijen ! Daar zijn alleen ellende, verwarring, onwaarachtigheid mogelijk. Met stembussen veranderen wij het uiterlijke aanzien van onzen kwakzalver, maar zijn wezen blijft hetzelfde. De knechtenwereld moet geregeerd worden door den komedieheld, door den koning enkel getooid in koningspraal. Zulk een wereld en zulk een regeering behooren bij elkaar ! Kortom, een van tweeën: wij moeten een Held, een waar Heerscher en Aanvoerder iets beter leeren onderkennen, wanneer wij hem voor ons zien; of anders blijven wij voor altijd onder de heerschappij van den onheldhaftige; — al kletterden de stembussen op elken hoek van de straat, zij zouden geen geneesmiddel brengen.

Arme Cromwell, — groote Cromwell ! De onbespraakte Profeet, de Profeet, die geen man van het woord is. Ruw, onduidelijk, worstelend om zich uit te drukken, met zijn ruige diepte, met zijn woeste oprechtheid, zag hij er zoo wonderlijk uit tusschen de elegante Euphuïsten, de kieskeurige Falklandjes, de schoolsche Chillingworths, de diplomatische Clarendons ! Sla hem gade. Aan den buitenkant: chaotische verwarring, duivelvizioenen, zenuwachtige droomen, schier halve waanzin; en toch zulk een klare en vastberadene mannekracht

in de kern van dit alles. Een soort van chaotisch mensch. Een straal als van rein sterrenlicht en vuur, werkende in zulk een grondstof van onbegrensde zwaarmoedigheid, vormloos zwart van duisternis! En toch, wat was deze zwaarmoedigheid anders dan juist 's mans grootheid? De diepte en teederheid zijner hevige genegenheden; de hoeveelheid s y m p a t h i e, die hij had met vele dingen; de hoeveelheid inzicht, die hij nog zou krijgen in het hart der dingen; — h e t meesterschap, dat hij nog zou krijgen over de dingen: dit was zijne zwaarmoedigheid. 's Mans ellende, zooals al onze menschelijke ellende, kwam voort uit zijne grootheid. Samuel Johnson behoort ook tot dat soort van menschen. Van smart geslagen; half krankzinnig; omringd door het weidsche droeve duister, — weidsch als de wereld. Dit is de aard van een profetischen geest; een man, die met zijn gansche ziel een Z i e n e r is, en worstelt om te zien.

Op dien grond ook verklaar ik mij Cromwell's bekende moeilijkheid in het spreken. Hemzelven was de innerlijke bedoeling zonneklaar; maar het materiaal was afwezig om ze onder woorden te brengen. Hij had in stilte geleefd; een grondelooze, onbenoemde zee van gedachten omringde hem al zijne dagen; en in zijne levenswijze bestond aanleiding om te trachten daaraan namen en uiting te geven. Met zijn scherpe verbeeldingsgave en zijn cordate wilskracht, had hij zonder twijfel ook kunnen leeren boeken te schrijven en vloeiend genoeg het woord te voeren; — hij deed moeilijker dingen dan boeken schrijven. Zulk een man is juist in staat om mannelijk te doen alles, wat gij hem maar te doen wilt geven. Intellect is niet spreken en redeneeren, het is zien en onderkennen. Braafheid, v i r-t u s, mannelijkheid, h e l d h a f-t i g h e i d, is geen glad-tongige, onbevlekte regel-

matigheid; zij is in de eerste plaats, zooals het Duitsch haar zeer goed noemt, T u g e n d : de moed en het vermogen tot handelen. Deze grondslag was in Cromwell aanwezig.

Men ziet ook gemakkelijk in, hoe hij, hoewel hij in het Parlement niet spreken kon, kon p r e e k e n, rhapsodisch[1]) preeken; vooral, hoe hij groot zijn kon in het geïmproviseerd gebed. Dit zijn de vrije, overvloeiende uitingen van hetgeen leeft in het hart: methode is daarin onnoodig; warmte, diepte, openhartigheid is alles, wat verlangd wordt. Cromwells gewoonte om te bidden is een van zijne kenmerkende trekken. Al zijne groote ondernemingen vangen aan met gebed. In donkere moeilijkheden, waarin geen uitkomst scheen, waren hij en zijne officieren gewoon bijeen te komen, en beurtelings te bidden, uren lang, dagen lang, totdat een bepaald besluit zich onder hen gevormd had; een „deur der hope," zooals zij het noemden, werd ontsloten. Houd dit in het oog. In tranen, in vurige gebeden en kreten tot den grooten God, dat Hij zich over hen erbarmen mocht, dat Hij Zijn licht over hen zou doen opgaan. Zij, gewapende krijgsknechten van Christus, zooals zij zich gevoelden, een kleine bende Christenbroeders, die het zwaard getrokken hadden tegen een groote, zwarte, verslindende wereld, die onchristelijk, aan den Mammon en den Duivel verkocht was, — zij riepen tot God in hun uitersten nood, om de zaak, die de Zijne was, niet te verlaten. Het licht, dat nu over hen opging, — hoe kon eens menschen ziel door eenig middel beter licht ontvangen? Was niet het aldus genomen besluit naar alle waarschijnlijkheid het beste, verstandigste, datgene, wat zonder eenige aarzeling gevolgd kon worden? Voor henlieden was het als het schijnsel van 's Hemels eigen glans in onheil-

[1]) R h a p s o d i s c h : bij stukken en brokken.

spellende duisternis; de vuurzuil bij nacht, hun tot gids op hun verlaten, gevaarvol pad. W a s het dat niet? Kan iemands ziel, tot op het tegenwoordig uur, op eenige andere wijze leiding vinden dan door vrome nederbuiging in ernstige worsteling voor den Allerhoogste, die het licht formeert, hetzij zoodanig gebed uitgesproken of stemmeloos is? Daar is geen andere weg. „Huichelarij?" Men begint deze verdenking moede te worden. Zij, die het zoo noemen, hebben geen recht over zulke onderwerpen mede te spreken. Zij namen nooit een besluit, dat waard was een besluit te heeten. Zij wogen voor- en nadeelen tegen elkander af; brachten de zaak in stemming; vroegen raad; waren nooit alleen met de w a a r h e i d zelve. — Er was alle kans, dat Cromwell's gebeden welsprekend waren, en veel meer dan dit. Zijn hart was een mannenhart, dat k o n bidden.

Maar zelfs zijn toespraken, vermoed ik, waren veel welsprekender en veel minder onbehouwen dan zij schijnen. Wij zien, dat hij is, waarnaar alle sprekers streven, een krachtig, aangrijpend redenaar, zelfs in het parlement; een, wiens woord van den beginne af gezag had. Men begreep, dat hij met zijn ruwe, hartstochtelijke stem altijd iets b e d o e l d e, en de toehoorders verlangden te weten, wat het kon zijn. Hij hechtte geen waarde aan welsprekendheid, ja verachtte haar en kon haar niet verdragen, maar sprak altijd voor de vuist weg. De verslaggevers schijnen in die dagen ook zeer eerlijk te zijn geweest; zij gaven den drukker precies, wat zij op hun aanteekenboek vonden. En dat Cromwell tot het laatste toe zoo weinig zorg aan zijn toespraken besteedde, hoe zonderling is het, dit als bewijs aan te voeren, dat hij een beramende, altijd berekenende huichelaar was, die een rol voor de wereld speelde! Hoe kwam het, dat hij zijn woorden niet

eerst een weinig bestudeerde, voordat hij ze in het openbaar uitsprak? Indien de woorden oprecht bedoeld waren, kon men ze gerust aan zichzelf overlaten.

Met betrekking tot Cromwell's „liegen" willen wij één opmerking maken. Ik denk, dat het daarmeê zoo, of nagenoeg zoo, is gegaan. Alle partijen zagen zich in hem teleurgesteld; iedere partij begreep hem op haar manier, geloofde, dat hij d i t bedoelde, had hem zelfs zoo hooren spreken, en zie, nu komt het uit, dat hij d a t heeft bedoeld! Hij was, zoo riepen zij, de vorst der leugenaars. Is dit alles eigenlijk niet het onvermijdelijk lot, niet van een onwaar man, in zulke tijden, maar eenvoudig van een hoogstaand man? Zulk een man moet wat terughoudend zijn. Als hij zijn hart ronddraagt op zijn mouw, opdat er de kraaien naar pikken, dan zal zijn reis zich niet ver uitstrekken! Het is voor niemand raadzaam zijn intrek in een glazen huis te nemen. Ieder mensch heeft het recht zelf te bepalen, hoeveel hij van zijn gedachten aan anderen wil mededeelen, zelfs aan hen, wier samenwerking hij gaarne ziet. Er worden onbeschaamde vragen gedaan; uw stelregel is den vrager oningelicht over de zaak te laten; als het eenigszins mogelijk is, niet verkeerd ingelicht, maar juist even ver als hij voorheen was! Dit is, kon de juiste zinswending maar gevonden worden, hetgeen de wijze en eerlijke man in zulk een geval zou beproeven te antwoorden.

Zeker sprak Cromwell dikwijls in het dialect van kleine, ondergeschikte groepen; sprak voor hen een d e e l van zijn bedoeling uit. Iedere kleine groep hield hem voor geheel en al den hare. Vandaar hun vereenigde woede als zij merkten, dat hij niet tot hun groep behoorde maar tot zijn eigen partij. Was hij daarom te laken? In elk tijdperk van zijn geschiedenis moet hij, onder zulke lieden,

gevoeld hebben, hoe zij, indien hij zijn innerlijkste gedachten had blootgelegd, verschrikt teruggedeinsd zouden zijn, of hoe, indien zij er geloof aan hadden geschonken, hun eigen kleine bekrompen, maar vaste overtuiging volkomen schipbreuk zou hebben geleden. Zij zouden op zijn gebied niet meer hebben kunnen medewerken; misschien zouden zij het op het hunne thans ook niet meer hebben kunnen doen. Dat is het onvermijdelijke standpunt van een groot man te midden van kleine lieden. Kleine, zeer werkzame en nuttige lieden ziet men overal, wier geheele werkzaamheid afhangt van een overtuiging, die wij bekrompen, onvolmaakt, ja zelfs een d w a l i n g vinden. Maar zou het wel onder alle omstandigheden een vriendelijkheid zijn, is het altijd of dikwijls een plicht hen daarin te storen? Menigeen, die met veel rumoer in de wereld arbeidt, staat slechts op een dunne schors van overgeleverde en conventioneele waarheden, voor hem onfeilbaar, voor u ongelooflijk; breek die onder hem weg, en hij zinkt in bodemlooze afgronden! „Ik kan mijn geheele hand vol waarheden hebben," zei Fontenelle, „en slechts mijn pink openen."

En als dit reeds het geval is in zaken, die de leer betreffen, hoeveel te meer dan op alle gebied van de praktijk! Hij, die zijn g e d a c h t e n n i e t k a n v e r z w ij g e n, zal nooit iets belangrijks tot stand brengen. En dit alles noemt men „veinzen?" Hoe zoudt gij het vinden, indien wij een bevelvoerder van een leger een veinzaard noemden, omdat hij niet aan iederen korporaal en gewoon soldaat, wien het inviel hem erom te vragen, zijn gedachten over alles mededeelde? — Ik zou liever willen zeggen, dat Cromwell dit alles op een wijze deed, die wij om hare volmaaktheid moeten bewonderen. Hij was gedurende zijn geheele loopbaan

door een eindeloozen zwerm van zulke vragende „korporaals" als door een maalstroom omgeven, aan wie hij antwoord gaf. Ook hierin moet hij als een groot, juistziend man te werk zijn gegaan. Niet één bewezen leugen, zooals ik zeide, niet één! Van welken man kunt gij zooiets zeggen, die zulk een menigte verwarringen heeft moeten doorworstelen?

Er zijn, inderdaad, twee zeer verbreide dwalingen, die tot in den grond ons oordeel in de verkeerde richting leiden over mannen als Cromwell, over hun „eerzucht," hun „veinzerij," en dergelijke! De eerste is dat men het eindpunt met het uitgangspunt en het vervolg van hun loopbaan verwisselt. De alledaagsche geschiedschrijver gaat, bij een man als Cromwell, van de gedachte uit, dat hij reeds vastbesloten was Protector van Engeland te worden, toen hij nog de landen van Cambridgeshire beploegde. Zijn gansche loopbaan zou hem in ontwerp voor oogen hebben gestaan, een program van het geheele drama; dat hij dan schrede voor schrede dramatisch ontvouwde met allerlei sluwe en bedriegelijke tooneelspelerskunsten, — als de lage, berekenende hypokrites of tooneelspeler, die hij was. Dit is een in den grond verkeerde opvatting, die in zulke gevallen bijna algemeen wordt gekoesterd. Bedenk slechts een oogenblik, hoe geheel verschillend de werkelijkheid is! Hoeveel ziet een o n z e r van zijn eigen leven vooruit? Een klein eind voor ons is alles donker, een onafgewonden streng van mogelijkheden, voorgevoelens, pogingen, schemerachtig opdoemende verwachtingen. Cromwell had volstrekt zijn leven niet als een vastgesteld program voor zich uitgespreid, dat hij dan met die ondoorgrondelijke sluwheid, die hem eigen was, gebeurtenis na gebeurtenis had af te spelen.

Zoo is 't niet. *Wij* zien het zoo; maar voor hem was het geenszins zoo. Hoeveel ongerijmdheden zouden vanzelf wegvallen, indien dit niet te loochenen feit eerlijk door de geschiedenis in het oog werd gehouden. De geschiedschrijvers zullen u zeggen, dat zij het in het oog houden; maar zie, of dit werkelijk waar is! De alledaagsche geschiedschrijver ziet het geheel over 't hoofd, zooals hier ten aanzien van Cromwell. Zelfs de beste geschiedschrijvers denken er slechts nu en dan aan. Om het behoorlijk, met strenge nauwgezetheid in gedachte te houden, zoo als het zich in werkelijkheid voordeed, daarvoor wordt een zeldzame begaafdheid geëischt. Een zeldzame, ja onbereikbare. Iemand met de begaafdheid van een Shakspeare zoo noodig zijn of met nog meer dan van een Shakspeare, — die de levensgeschiedenis van een medemensch zou kunnen naleven, zien met de oogen van den medemensch, wat d e z e op alle punten van zijn loopbaan zag, om kort te gaan, die hem en zijn loopbaan zoo kent, als dat aan weinig geschiedschrijvers is gegeven. De driedubbele verdraaiingen, die Cromwell's beeld voor ons misvormen, zouden voor een goed deel verdwijnen, indien wij slechts trachtten ze zóó voor te stellen; in de opvolging, waarin ze gebeurden; niet in één geheel, zooals ze ons worden voorgelegd.

Maar de tweede dwaling die, zooals ik geloof, de meesten begaan, betreft deze „eerzucht" zelf. Wij overdrijven de eerzucht van groote mannen, wij vergissen ons in den aard ervan. Groote mannen zijn niet eerzuchtig in dien zin; hij is een klein armzalig man, die op zulk een wijze eerzuchtig is. Sla den man toch gade, die zich rampzalig gevoelt, omdat hij niet boven anderen uitblinkt; die zich steeds op den voorgrond dringt, ziekelijk bezorgd om zijn gaven en aanspraken; die ieder wil dwingen,

ieder als het ware wil smeeken hem toch in 's hemels naam voor een groot man te houden en hem boven andere menschen te stellen! Zulk een schepsel behoort tot de armzaligste dingen, die men onder de zon kan waarnemen. Een g r o o t man? Een armzalig, ziekelijk, prikkelbaar, ledig man, beter geschikt voor het hospitaal dan voor een troon te midden der menschen. Ik raad u aan hem uit den weg te gaan. Hij kan niet op rustige paden gaan; als hij niet aangegaapt, bewonderd, in de nieuwsbladen besproken wordt, kan hij niet leven. Het is de l e e g h e i d van den man, niet zijn grootheid. Omdat er niets in hem is, hongert en dorst hij ernaar, dat gij iets in hem zult vinden. Waarlijk, geen groot man, ja, zelfs geen echt man, gezond en met een wezenlijke kern van eenige beteekenis, werd ooit in dit opzicht gekweld.

Wat nut kan het een Cromwell doen, door een luidruchtige volksmenigte „opgemerkt" te worden? God, zijn Schepper, merkte hem reeds op. Hij, Cromwell, was er reeds; niet de op hem gevestigde aandacht der menschen kon hem anders maken, dan hij reeds was. Tot de jaren, dat zijn haren begonnen te grijzen; en het leven, in zijn afgang, zichtbare begrenzing toonde; beperkt bleek en niet onbeperkt; iets meetbaars, h o e het ook verloopen mocht, — was hij tevreden geweest den grond te bebouwen en zijn Bijbel te lezen. Op zijn ouden dag, wil men ons wijsmaken, kon hij het niet langer uithouden zonder zich aan de leugen te verkoopen, om in vergulde koetsen naar Whitehall te rijden en door klerken met bundels papier te worden vervolgd: „Beslis dit, beslis dat," hetgeen, in de diepste verslagenheid des harten, geen mensch volkomen beslissen kan! Wat hadden vergulde koetsen voor dezen man te beteekenen? Lag er niet van begin af aan in dit leven een diepte van

beteekenis, een verschrikking en heerlijkheid, als van den hemel zelf? Zijn bestaan als man, zooals het was, verhief hem boven het verlangen naar verguldsel. Dood, Oordeel, Eeuwigheid; deze waren reeds als de achtergrond van al wat hij dacht en deed. Zijn geheele leven lag als omsloten door een zee van namelooze gedachten, die geen menschelijke spraak kon noemen. God's woord, zooals toen ter tijd de profeten der Puriteinen het opvatten: dat alleen was groot en al het overige was klein voor hem. Zulk een man eerzuchtig te noemen, zich hem voor te stellen als den hierboven omschreven prikkelbaren snoever, lijkt mij het armzaligste spraakmisbruik. Zulk een man zegt: „Houdt uw vergulde koetsen en uw hoera-roepend gepeupel, houdt uw klerken met hun officiëele stukken, uw invloedjes en uw gewichtigheden voor u. Laat mij alleen, laat mij alleen. Ik heb in mijzelf reeds te veel van het ware leven!" De oude Samuel Johnson, de grootste Britsche ziel van zijn tijd, was niet eerzuchtig. Corsika-Boswell tooide zich bij openbare feestelijkheden met bontgekleurde linten om zijn hoed; de groote, oude Johnson bleef echter tehuis. De wereld-wijde ziel, in haar gedachte en smarten verzonken, — wat waren voor haar feestelijkheden en linten om den hoed?

Ja, ik wil het nog eens zeggen: De groote, zwijgende mannen! Rondziende op de luidruchtige ledigheid der wereld, vol woorden van geringe beteekenis, daden van geringe waarde, richt men zijn gedachten gaarne naar het groote Rijk van het Zwijgen. De edele, zwijgende mannen, hier en daar verspreid, ieder op zijn gebied, stil denkend, stil werkend, van wie geen nieuwsblad melding maakt! Zij zijn het zout der aarde. Een land, dat geen of slechts weinig van dezulken bezit, verkeert in een slechten toestand;

een woud gelijk, dat geen wortels had, waar alles in bladeren en takken overging; — hetwelk spoedig moet verdorren en ophouden een bosch te zijn. Wee ons, zoo we niets bezaten, dan hetgeen we konden aantoonen en uitspreken. Zwijgen, het groote rijk van het zwijgen: hooger dan de sterren; dieper dan het doodenrijk! Dit alleen is groot; al het overige is klein. Ik hoop, dat wij Engelschen lang ons grand talent pour le silence[1]) zullen behouden. Laat anderen, die het niet kunnen nalaten, op een ton klimmen, om van die standplaats hoogdravend te redeneeren en over het gansche marktplein te worden gezien; zich uitsluitend op het spreken toeleggen, en worden gelijk het groene woud zonder wortels! Salomo zegt: er is een tijd van spreken, maar ook een tijd van zwijgen. Menigen grooten, stillen Samuel, die niet, zooals Samuel Johnson van zich zelf zegt, door geldnood en niets anders tot schrijven gedrongen wordt, zou men kunnen vragen: „Waarom staat ook gij niet op en spreekt? Verbreid uw systeem, sticht uw sekte!" „Zeer zeker," zal hij antwoorden, „ik ben tot hiertoe spaarzaam met mijn gedachten geweest, gelukkig ben ik nog in staat geweest ze voor me zelf te houden, heb ik geen overweldigenden aandrang gevoeld ze uit te spreken. Mijn „systeem" is niet in de eerste plaats berekend op verbreiding, het dient mij slechts tot eigen levensrichtsnoer. Dat is er voor mij het groote doel van. En wat die „eer" betreft? Helaas ja; — maar zooals Cato van het standbeeld zeide: „Er zijn zoo veel standbeelden in uw Forum; zou het niet eervoller zijn, indien men moest vragen: waar is Cato's standbeeld?"

Maar laat ons nu in het licht stellen, als tegen-

1) Grand talent pour le silence: groot talent van zwijgen.

wicht van hetgeen wij omtrent het zwijgen opmerkten, dat er twee soorten van eerzucht zijn, één volkomen laakbaar, de andere lofwaardig en onvermijdelijk. De natuur heeft er voor gezorgd, dat de groote, zwijgende Samuel niet al te lang blijft zwijgen. Laat ons den zelfzuchtigen wensch om boven anderen uit te blinken arm en rampzalig noemen. „Zoudt gij u groote dingen zoeken? zoekt ze niet"[1]): dit is heel waar. En toch zeg ik, dat er in ieder mensch de onweerstaanbare zucht schuilt zich, al naar de hem aangeboren grootte, te ontwikkelen; datgene uit te spreken, te verwerkelijken, wat de natuur in hem heeft gelegd. Dat is goed, onvermijdelijk, ja, het is een plicht en zelfs de slotsom van alle plichten voor den mensch. De beteekenis van het leven op aarde kan als hierin bestaande worden saamgevat: uw I k te ontplooien, te volbrengen dàt, waartoe gij bekwaamheid hebt. Het is een noodwendigheid voor den mensch, de eerste wet van ons bestaan. Zeer schoon merkt Coleridge[2]) op, dat het kind door den drang dezer noodzakelijkheid leert s p r e k e n. — Daarom zeggen wij: om te beoordeelen, of eerzucht slechts is of niet, moet gij twee dingen in oogenschouw nemen. Niet alleen het verlangen naar de plaats, maar bovenal de geschiktheid van den man voor de plaats: dat is de vraag. Misschien kwam de plaats h e m toe, misschien had hij een natuurlijk recht en was hij er zelfs toe verplicht de plaats te zoeken! Hoe kunnen wij Mirabeau's eerzucht laken naar het ambt van eersten minister, daar hij „de eenige man in Frankrijk was, die als zoodanig eenig goed zou hebben kunnen doen?" Met meer kans misschien, indien hij niet zoo duidelijk g e v o e l d had, hoe veel goed hij kon doen. Maar een

[1]) Jeremia 45 : 5.
[2]) C o l e r i d g e — zie noot bladz. 119.

arme Necker,[1]) die geen goed kon doen, en gevoeld had, dat hij niets kon verrichten, en toch met gebroken hart nederzat, omdat men hem had verstooten en hij nu buiten alles stond, met recht treurde Gibbon[2]) over hem. — Ik zeg, dat de natuur er ruimschoots voor gezorgd heeft, dat de zwijgende groote man toch zal trachten te spreken; maar al te overvloedig!

Denk u bijv. eens, dat gij aan den braven, ouden Samuel Johnson in zijn stil verborgen bestaan had medegedeeld, dat het hem mogelijk was onschatbaar goddelijk werk voor zijn land en de geheele wereld te doen. Dat de volmaakte hemelsche wet op aarde tot wet gemaakt kon worden, dat zijn dagelijksch gebed, „Uw koninkrijk kome!", eindelijk in vervulling zou gaan! Indien gij hem hiervan had overtuigd; dat het mogelijk, uitvoerbaar was, dat hij, de sombere, stille, oude Samuel geroepen was hieraan deel te nemen! Zou niet de gansche ziel van den man zijn ontvlamd tot goddelijke helderheid, zich niet hebben moeten uiten in edel woord en kloeke daad; alle smarten en miskenning onder den voet tredend, alle beproeving en tegenspraak gering achtend, — het geheele donkere elemant van zijn bestaan òp doende glanzen van helderheid en licht? Dit zou een ware eerzucht zijn! En bedenk nu eens, hoe het werkelijk met Cromwell was gesteld. Sinds lang had het lijden van Gods Kerk zwaar op zijn ziel gedrukt: eerlijke, ijverige predikers der waarheid in de kerkers geworpen, gegeeseld, aan de kaak gesteld en beroofd van hun ooren, de zaak van Gods Evangelie door onwaardigen met voeten getreden, dit alles had hem zwaar op de ziel gedrukt. Lange jaren had hij er

1) Necker — Fransch minister van financiën, 1732—1804.
2) Gibbon — beroemd Engelsch geschiedschrijver, 18e eeuw.

zwijgend en biddend bij toegezien; op aarde geen redding vindend, vast vertrouwend, dat 's hemels goedheid hulp zou zenden, — dat zoodanige gang van zaken onwaar en onrechtvaardig was en niet altijd kon duren. En zie, hoe nu een nieuwe dageraad begint te gloren; na twaalf jaren zwijgend wachten komt geheel Engeland in beroering, er zal weer een Parlement zijn, het Recht zal een stem verwerven: — onuitsprekelijke, welgegronde hoop is weer op aarde gekomen. Was zulk een Parlement het niet waard, dat men er deel van uitmaakte? Cromwell liet zijn ploegen varen en spoedde er zich heen.

Hij sprak daar, — en elk woord, dat wij van hem opvangen, klinkt als een onstuimige getuigenis van levensernst en van een door hem zelf geziene waarheid. Hij werkte daar, en streed en worstelde, gelijk een sterke, ware reus, door kanon-gebulder en al het andere heen, altijd maar verder, totdat de zaak triomfeerde, alle haar eerst zoo geduchte vijanden voor haar uit waren gedreven, en de dageraad van hoop in helder licht van overwinning en zekerheid was overgegaan. Dat hij daar stond als de sterkste ziel van Engeland, de onbetwiste Held van geheel Engeland, — wat bekommerde hij zich daarover? Het was mogelijk geworden, dat de wet van het Evangelie van Christus zich nu in de wereld vestigde! De Theocratie, waarvan John Knox op den kansel als een „vrome inbeelding" droomde, durfde deze krachtig handelende, in den ganschen chaos der ruwe praktijk beproefde man als vatbaar voor verwezenlijking beschouwen. Zij, die de voortreffelijksten waren in Christus' Kerk, de vroomste, wijste mannen zouden het land regeeren; in aanmerkelijke mate kon dat geschieden, en zou dat geschieden. Was Gods waarheid niet waar? En zoo die waar was, was zij dan niet

juist datgene, wat gedaan moest worden? Het machtigste praktisch verstand in Engeland dorst het met ja te bevestigen! Dit noem ik een edel, waar doelwit; is het niet, om zijn taal te spreken, het edelste, dat het hart van staatsman of man zich kan stellen? Voor een John Knox beteekende het iets, deze gedachte op te vatten; maar voor een Cromwell met zijn groot, gezond verstand en ondervinding van wat onze wereld w a s, — de geschiedenis toont zoo iets, geloof ik, slechts dezen enkelen keer in zulk een graad. Ik houd het voor het hoogtepunt van het Protestantisme, de heldhaftigste phase, waarin „Bijbelgeloof" bestemd was zich hierbeneden te vertoonen. Stel u voor, dat het een van ons duidelijk werd gemaakt, hoe wij het Recht de opperste zegepraal over het Onrecht konden verschaffen, en alles, waarnaar wij hadden verlangd en waarvoor wij hadden gebeden, als het hoogste goed voor Engeland en alle landen, maken tot een bereikbaar feit!

Wel, ik moet zeggen, dat het vossenverstand met zijn loosheid, zijn waakzaamheid en bedrevenheid in het „ontmaskeren van huichelaars" mij een min of meer droevige zaak lijkt. Wij hebben maar één dergelijken staatsman in Engeland gehad; maar één man, zoover ik zien kan, die ooit zulk een voornemen in zijn hart heeft gekoesterd. De eenige man in vijftienhonderd jaren; en zóó werd hij welkom geheeten. Hij telde zijn aanhangers bij honderden bij tientallen; tegenstanders bij millioenen. Had geheel Engeland zich bij hem aangesloten, — wel, dan had Engeland een c h r i s t e l ij k land kunnen zijn. Zooals de zaken nu staan, is vossenloosheid nog steeds bezig de hopelooze oplossing te vinden van het probleem: „Gegeven een wereld van schurken, hoe verkrijgt men door hun samenwerking eerlijkheid?" Welk een lastig vraagstuk het is,

kunt gij in de gerechtshoven en op enkele andere plaatsen zien! Totdat eindelijk door 's hemels rechtvaardigen toorn, maar ook door 's hemels groote genade, een toestand van algemeene ontreddering intreedt; en dit vraagstuk voor alle menschen t a s t b a a r hopeloos wordt.

Maar wat Cromwell en zijn plannen betreft: Hume[1]) en velen, die zich bij hem aansluiten, komen met de erkenning tot mij, dat Cromwell eerst oprecht w a s ; in het begin een oprechte „dweper," maar gaandeweg een „huichelaar" werd, naarmate de zaken zich verder ontwikkelden. Dit is Hume's theorie van den dweper-huichelaar, een theorie, die later in ruimen kring is toegepast, — op Mahomed en vele anderen. Denk er ernstig over na, gij zult er iets in vinden; niet veel, niet alles, volstrekt niet alles. Echte heldenharten zinken niet op zulke rampzalige wijze. De zon werpt onreinheden uit, wordt droevig met vlekken bedekt, maar noch bluscht ze zich zelf uit, noch wordt ze in plaats van een zon een groote duisternis! Ik durf zeggen, dat zoo iets den grooten, diepen Cromwell nooit overkwam; nooit, geloof ik. De eigen stouthartige zoon der Natuur; gelijk Antaeus[2]) ontvangt hij zijn kracht, als hij zijn Moeder, de A a r d e a a n r a a k t; hef hem van de aarde op, hef hem in het bereik van huichelarij, ijdelheid, en zijn kracht is gebroken. Wij willen niet beweren, dat Cromwell een vlekkeloos man was, dat hij tot geen fouten, tot geen onoprechtheden verviel. Hij was geen dilettantisch leeraar in volmaaktheid en onbevlekt gedrag. Hij was een stormachtige Orson, die zich door geweldigen, krachtigen a r b e id vrij baan maakte, en daarbij zonder twijfel menigmaal viel.

---

1) H u m e — zie noot bladz. 187.
2) A n t a e u s — reus uit de Grieksche fabelleer.

Onoprechtheden, fouten, iederen dag en ieder uur veel fouten, het was hem te goed bekend, bekend aan God en aan hem! De zon werd menigmaal verduisterd; maar de zon was niet zelf duisternis geworden. Cromwell's laatste woorden, terwijl hij wachtte op den dood, zijn die van een christenheld. Stamelende gebeden tot God, dat Hij hem en zijn zaak mocht oordeelen, Hij, daar menschen het niet konden, met rechtvaardigheid, maar tevens met barmhartigheid. Dit zijn aangrijpende woorden. Op deze wijze treedt zijn groote, vurige ziel, — voorbij zijn nu al haar moeiten en zonden, — in de tegenwoordigheid van haren Schepper!

Ik voor mij wil dezen man geen huichelaar noemen! Huichelaar, comediant, zijn leven slechts een theatrale vertooning, ledige, holle kwakzalverij; hongerend naar de toejuichingen van den grooten hoop? De man was met een roemloos leven tevreden geweest, tot zijn haren vergrijsden, en nu was hij, terwijl hij daar erkend, ongewraakt stond, feitelijk koning van Engeland. Kan een man niet zonder koninklijke koetsen en mantels? Is het zulk een zaligheid, steeds gekweld te worden door klerken met bundels papier met roode linten omstrikt? Een eenvoudige Diocletianus[1]) verkiest kool te planten; een George Washington, wel geen buitengewoon groot man, doet hetzelfde. Men zou zeggen, dat ieder echt man dit zou kunnen en willen doen. Van het oogenblik af, dat zijn eigenlijk Koningswerk beginnen kon, — weg ermee!

Laat ons intusschen opmerken, hoe onmisbaar overal een Koning is, bij alle evolutiën der menschheid. Het komt opvallend juist in dezen oorlog voor den dag, wat er van menschen terecht komt, als zij geen leidsman kunnen vinden, en hun vijan-

---

[1]) Diocletianus — Romeinsch keizer (284—305).

den wel. Het Schotsche volk was zoo goed als eenstemmig in het Puritanisme: zoo ijverig en eensgezind erover, als in dit Engelsche eind van het eiland altijd op verre na het geval niet was. Maar te midden van hen stond geen groote Cromwell op; slechts arme, bevende, aarzelende, diplomatische Argyles en dergelijken; geen van hen bezat een hart, waar genoeg voor de waarheid, of dat zich zelf aan de waarheid dorst toe te vertrouwen. Zij hadden geen leidsman, en de verspreide partij der Cavaliers in dat land had er wel een: Montrose, de edelste van alle Cavaliers, een volmaakt ridderlijk, uitnemend man; een, dien men Held-Cavalier zou kunnen noemen. Zie hier nu aan den eenen kant onderdanen zonder Koning, aan de andere zijde een Koning zonder onderdanen! De onderdanen zonder Koning kunnen niets doen, de Koning zonder onderdanen kan iets uitrichten. Deze Montrose met een handvol ruwe Ieren of Hooglanders, slechts enkelen met geweren in de hand, stormt als een woeste wervelwind op de gedrilde Puriteinsche legers in; drijft hen keer op keer, wel vijf maal na elkaar, voor zich uit over het veld. Op een gegeven oogenblik was hij voor een korte poos meester van geheel Schotland. Eén man; maar hij was dan ook een man; een millioen vurige mannen, maar *zonder* den eenen, waren tegenover hem machteloos! Misschien was van allen in die Puriteinsche worsteling, van het begin tot het laatst, Cromwell werkelijk de eenige onmisbare. Te zien en te durven en te besluiten, een vaste pilaar te zijn in den poel van onzekerheid, — een Koning te midden van hen, hetzij zij hem zoo noemden of niet.

Maar juist dat is het, wat Cromwell verweten wordt. Zijn vorige handelingen zijn alle verdedigd en worden algemeen gebillijkt, maar dit ontbinden

van het Romp-Parlement[1]) en het aannemen van het Protectoraat kan niemand hem vergeven. Hij was zoo goed als Koning van Engeland geworden, leidsman van de zegevierende partij in Engeland; maar het schijnt, dat hij niet buiten den koninklijken mantel kon en zich aan den Booze verkocht, teneinde hem te verkrijgen. Laat ons een wijle zien, hoe dat was.

Nu Engeland, Schotland en Ierland bedwongen aan de voeten van het Puriteinsch Parlement lagen, kwam de praktische vraag op: wat moet ermee gedaan worden? Hoe zult gij deze volken regeeren, die de Voorzienigheid op wonderdadige wijze ter uwer beschikking heeft gesteld? Het is duidelijk, dat de honderd in leven gebleven leden van het Lange Parlement, die daar als het hoogste gezag de zetels innemen, niet altijd kunnen blijven zitten. Wat moet er gedaan worden? Het is een vraag, die theoretische grondwet-bouwers gemakkelijk mogen vinden te beantwoorden; maar voor Cromwell, die het van den praktischen kant beschouwde, kon niets ingewikkelder zijn. Hij vroeg aan het Parlement, waartoe het zou besluiten. Het Parlement moest het zeggen. Maar ook de soldaten, hoezeer ook in strijd met den vorm, zij die de overwinning met hun bloed hadden gekocht, waren van oordeel, dat zij er iets in te zeggen hadden. Wij willen niet „voor al ons vechten niets dan een klein stukje papier hebben." Wij verwachten, dat de wet van Gods Evangelie, waaraan Hij door middel van ons de overwinning heeft gegeven, zich in dit land zal vestigen of zal trachten er zich te vestigen!

Cromwell zegt, dat gedurende drie jaren deze

---

[1]) Romp Parlement — spotnaam aan het overblijfsel van het zoogenaamde „Lange Parlement" in Engeland gegeven, nadat Cromwell de meeste leden daarvan had uitgesloten en gevangen doen nemen (1648).

vraag in de ooren van het Parlement heeft geklonken. Zij konden geen antwoord geven, niets dan redeneeren. Misschien is dit de aard van parlementaire lichamen; wellicht zou geen enkel parlement in zulk een geval anders hebben kunnen antwoorden dan door te redeneeren en nog eens te redeneeren. Des ondanks moet en zal de vraag beantwoord worden. Gij, zestig mannen, die al heel spoedig hatelijk, ja zelfs verachtelijk begint te worden voor het gansche volk, die het volk reeds het Romp-Parlement noemt, gij kunt daar niet bij voortduring blijven zitten: hoe of wat zal dan verder gedaan moeten worden? Vrij parlement, verkiezingsrecht, grondwettelijke formules van de eene of andere soort, — het is een vraag, aan wier beantwoording wij ons niet kunnen blijven onttrekken, op straffe van onzen eigen ondergang. En wie zijt gij, die babbelt over grondwettelijke formules, parlementsrechten? Gij hebt uw Koning moeten dooden, gij hebt door kolonel Pride en zijn soldaten leden uit het Parlement moeten laten zetten, om te kunnen verwijderen en verbannen, door het recht van den sterkere, al degenen, die uw zaak niet wilden doen bloeien: er zijn slechts vijftig of zestig van u overgebleven, om in deze dagen te redetwisten. Zeg ons, wat we doen moeten, niet door formules, maar door een uitvoerbare daad!

Hoe zij ten laatste hebben geantwoord, blijft tot op dezen dag verborgen. De ijverige Godwin[1]) zelf bekent, dat hij het niet heeft kunnen uitvinden. Het waarschijnlijkst is, dat dit arme Parlement zich nog steeds niet kon en ook niet wilde ontbinden en uiteengaan; dat, toen het werkelijk kwam tot uiteengaan, zij het weer voor den tienden of twintigsten keer verdaagden, — en toen verloor Cromwell zijn geduld. Maar we zullen de gun-

[1]) G o d w i n — geschiedschrijver.

stigste veronderstelling nemen, die er ooit voor het Parlement te berde is gebracht, de gunstigste, ofschoon ik geloof, dat het niet de ware is, maar een t e gunstige.

Volgens die lezing ging het aldus toe: op het uiterst critieke punt, toen Cromwell en zijn officieren aan de eene zijde, en de vijftig of zestig Romp-leden aan de andere verzameld waren, werd er plotseling aan Cromwell medegedeeld, dat de Romp in zijn wanhoop op een zeer zonderlinge wijze a n t w o o r d d e; dat in hun gemelijke, naijverige wanhoop, om het leger althans erbuiten te houden, deze mannen in allerijl bezig waren een soort van kieswet aan te nemen, waarvan de hoofdinhoud deze was: — het Parlement moest door geheel Engeland worden gekozen, billijke verdeeling in kiesdistricten, vrij kiesrecht en al het overige! Een maatregel van zeer twijfelachtige waarde, ja, voor hen ongetwijfeld nadeelig. Wetsontwerp tot regeling van het kiesrecht; vrij kiesrecht van Engelschen? De koningsgezinden, wel tot zwijgen gebracht maar niet verdelgd, overtreffen ons misschien in a a n t a l; de groote numerieke meerderheid van Engeland was altijd onverschillig voor onze zaak, zag slechts toe en onderwierp zich er aan. Het is door invloed en kracht, niet door het tellen van hoofden, dat wij in de meerderheid zijn! En nu met uw formules en wetsontwerpen zou de geheele zaak, die wij zoo duur met onze zwaarden hebben gekocht, weer in zee geworpen worden; niets dan een vrome wensch blijven, een waarschijnlijkheid, zelfs een g e r i n g e waarschijnlijkheid? En het is geen waarschijnlijkheid, het is een zekerheid, die wij door Gods sterkte en onze eigen rechterhanden hebben gewonnen, en h i e r nu houden. Cromwell begaf zich naar die weerspannige leden, stoorde hen in hun haastigen spoed met

hun wetsontwerp; — beval hun heen te gaan, en daar niet meer te redeneeren. — Kunnen wij hem niet vergeven? Kunnen wij hem niet begrijpen? John Milton, die van nabij van dit alles getuige was, kon hem toejuichen. De werkelijkheid had de formules voor zich uitgeveegd. Ik denk, dat de meesten, die reëele mannen waren in Engeland, de noodzakelijkheid daarvan wel hebben ingezien.

De sterke, moedige man heeft dus alle soorten van stelsels en beredeneerde oppervlakkigheden tegen zich in het harnas gejaagd; heeft een beroep durven doen op de eigenlijke wezenskern van dit Engeland, of die hem wil steunen, ja dan neen?Het is merkwaardig te zien, hoe hij worstelt om op een grondwettelijke manier te regeeren; een Parlement te vinden, dat hem steunt; maar hij kan het niet. Zijn eerste Parlement, dat men het Barebones' Parlement noemt, is om zoo te zeggen een Vergadering van Notabelen. Uit alle deelen van Engeland wijzen de voornaamste predikanten en Puriteinsche ambtenaren de mannen aan, die zich het meest onderscheiden door hun roep van vroomheid, hun invloed en hun verknochtheid aan de goede zaak; dezen worden bijeen geroepen om een vast plan op te stellen. Zij bekrachtigden, wat geschied was, en beraamden, zoo goed zij konden, wat er komen zou. Zij werden minachtend genoemd: het Barebones' Parlement,[1]) de naam van den man was, naar het schijnt, niet Barebones, maar Barbone, — een inderdaad deugdelijk man. Ook was hun werk geenszins een grap; het was een zeer ernstige werkelijkheid, — een proef van de zijde dezer Puriteinsche Notabelen, in hoeverre de wet van Christus de wet van dit Engeland kon

[1]) Barbone, een Puriteinsche lederverkooper uit Londen. Er zit hier een aardigheid in met Barebone: „afgekloven been," broodmagere slungel.

worden. Er waren mannen met gezond verstand, met goede hoedanigheden onder hen; mannen van diepe godsvrucht waren de meesten, naar ik vermoed. Zij slaagden niet, naar het schijnt, het Parlement stortte ineen bij de poging het kanselarijgerechtshof te hervormen. Het ging uiteen als machteloos, gaf zijn macht weer in handen van den Lord Generaal Cromwell, om ermede te doen, wat hij wilde en kon.

Wat zal hij ermee doen? De Lord Generaal Cromwell, „Opperbevelhebber van alle aangeworven en nog aan te werven strijdkrachten," ziet zich hierdoor, te midden van dezen toestand zonder voorbeeld in de voorafgaande geschiedenis, als het ware den eenigen beschikbaren vertegenwoordiger van het staatsgezag, die in Engeland over was; tusschen Engeland en geheele anarchie staat niets dan hij alleen. Zoo was het niet te loochenen feit van zijn positie en die van Engeland op dat oogenblik. Welk gebruik zal hij ervan maken? Na overweging antwoordt hij, dat hij het wil a a n v a a r d e n; geheel in den vorm, met openbare plechtigheid wil hij zeggen en zweren voor God en menschen: „Ja, zoo is het feit, en ik wil er naar mijn beste vermogen gebruik van maken!" Protectoraat, „Instrument of Government," [1]) dit zijn de uiterlijke vormen van de zaak, uitgewerkt en bekrachtigd, zooals onder de bestaande omstandigheden mogelijk was, door de rechters en de voornaamste officiëele personen, „de vergadering van officieren en personen van invloed in het land;" en wat de zaak zelf betreft, zooals de toestand nu geworden was, w a s er ontegenzeglijk geen andere keus dan anarchie of dat. Het Puriteinsche Engeland mocht het aanvaarden of niet, maar het Puriteinsche Engeland werd daardoor in volle waarheid voor zelfmoord behoed!

[1]) I n s t r u m e n t o f G o v e r n m e n t: regeeringsvorm.

— Ik geloof, dat het Puriteinsche volk deze onregelmatige daad van Cromwell zwijgend, pruttelend, maar toch over het geheel dankbaar en te goeder trouw aannam. Hij en zij verdroegen zich tenminste goed en steeds beter met elkaar tot het laatste toe. Maar in hun parlementaire spreekgestoelten kwamen hun moeilijkheden aan den dag, en wisten zij nooit volkomen, welk standpunt er tegenover in te nemen!

Cromwell's tweede Parlement, eigenlijk zijn e e r s t e regelmatige Parlement, gekozen volgens de regels, vastgesteld door het „Instrument of Government," kwam bijeen en werkte, — maar stond al spoedig voor bodemlooze vraagstukken omtrent het r e c h t van den Protector, omtrent „overweldiging" en zoo voort, en moest op den eerst komenden wettigen dag weggezonden worden. Cromwell's sluitingsrede tot deze mannen is merkwaardig. Eveneens die tot zijn derde Parlement, met een dergelijke berisping van hun schoolschheden en halsstarrigheden. Zeer ruw en chaotisch zijn al die toespraken, maar zeer ernstig. Men zou zeggen, dat hij een oprecht, onbeholpen man was, niet gewend zijn groote, onbewerktuigde gedachte u i t t e s p r e k e n, maar meer haar in daden om te zetten! Een onbeholpenheid van uiting bij zulke overkropte volheid van gedachte. Hij spreekt veel over „geboorten der Voorzienigheid." Al deze veranderingen, zoovele overwinningen en gebeurtenissen, waren geen afgesproken werk, geen vooraf beraamde theatervertooningen van menschen, van m ij of anderen, zegt hij; het is blinde godslastering, die blijft volhouden ze zoo te noemen! Met buitengewoon krachtigen nadruk houdt hij dit staande; waaraan hij goed deed. Alsof een Cromwell in dat duistere, ontzaglijke spel, dat hij had gespeeld, terwijl rondom hem de geheele wereld in

chaotische verwarring lag, het alles had voorzien en ten tooneele had gevoerd, als in een vooraf met hout en ijzerdraad gemaakte poppenkast! Hij zegt, dat deze dingen door niemand werden voorzien; niemand kon zeggen, wat de dag kon brengen; zij waren „geboorten der Voorzienigheid," Gods vinger leidde ons verder, en wij kwamen eindelijk tot heldere overwinningshoogte, waar Gods zaak triomfeerde onder deze volken; en gij, als Parlement, kondt samenkomen en zeggen op welke wijze dit alles georganiseerd kon worden, op redelijke wijze in toepassing kon worden gebracht op de praktijk der menschelijke zaken. Gij hadt met uw verstandigen raad moeten helpen om dat tot stand te brengen. „U werd een gelegenheid geschonken, als geen Parlement in Engeland ooit heeft gehad." De wet van Christus, de wet van Recht en Waarheid, moest eenigermate tot de wet van dit land worden gemaakt. In de plaats daarvan zijt gij vervallen tot uw nuttelooze letterknechterijen, geredekavel over grondwetten, grenzenlooze haarkloverijen en vragen over geschreven wetten betreffende mijn komen hier; — en gij zoudt alles weer in een chaos willen werpen, omdat ik geen notariëel perkament heb, maar slechts Gods stem uit den wervelwind van den strijd, om President te midden van u te zijn! Die gelegenheid is voorbij; wij weten niet, wanneer zij zich weer zal voordoen. Gij hebt uw grondwettelijke logika gehad; en Mammon's wet, niet de wet van Christus, regeert nog in dit land. „God zij rechter tusschen u en mij!" Dit zijn de slotwoorden tot hen: „Neemt gij uw grondwettelijke formules in de hand, en laat ik komen met mijn *on*geformuleerde worstelingen, voornemens, feiten en daden; en „God zij rechter tusschen u en mij!"

Wij zeiden hierboven, welke vormlooze, inge-

wikkelde, chaotische dingen de gedrukte redevoeringen van Cromwell zijn. M o e d w i l l i g dubbelzinnig en onbegrijpelijk, zeggen de meesten; een huichelaar, zich verschuilende in duistere Jezuïetische spraakwendingen! Mij schijnen zij zoo niet toe. Ik wil liever bekennen, dat zij mij vooral het inzicht schonken, dat ik ooit kon krijgen, in het wezen van Cromwell, ja, in de mogelijkheid van zijn wezen. Tracht te gelooven, dat hij iets bedoelt, onderzoek met liefde, wat dat zijn kan; gij zult een werkelijke r e d e v o e r i n g verborgen vinden onder deze gebroken, ruwe, gewrongen uitingen; een bedoeling in het groote hart van dezen zich moeielijk uitsprekenden man! Gij zult voor het eerst beginnen in te zien, dat hij een man was; geen raadselachtige chimera, onbegrijpelijk voor u, ongeloofwaardig voor u. De Geschiedenissen en Levensbeschrijvingen, geschreven over dezen Cromwell, afkomstig van oppervlakkige, sceptische geslachten, die een diepen, geloovigen man konden kennen noch begrijpen, zijn oneindig d u i s t e r d e r dan Cromwell's redevoeringen. Door deze geschiedenissen heen ziet gij slechts in een oneindig donkere en ledige ruimte. „Drift en ijverzucht," zegt Lord Clarendon zelf: „drift en ijverzucht," enkel stuursche nukken, theorieën en grillen: deze zouden bedaarde, nuchtere Engelschen ertoe gebracht hebben hun ploeg en werk aan kant te zetten; en in de woede van een onzekeren oorlog zich te storten tegen den best denkbaren koning! Beproef eens, of gij dit waar kunt vinden. Als het scepticisme schrijft over het geloof, kan het groote gaven ten toon spreiden, maar het gaat daar inderdaad u l t r a v i r e s.[1]) Het is de blinde, die de wetten van het zien tracht uit te leggen.

Cromwell's derde Parlement leed schipbreuk op

[1]) boven zijn krachten.

dezelfde rots als zijn tweede. Altijd de grondwettelijke formule ! Hoe komt g ij hier ? Toon ons een notarieel perkament ! Blinde schoolvossen: — „wel, heel zeker dezelfde macht, die u tot een Parlement maakt, die, en nog iets meer, maakte mij tot een Protector !" Indien mijn Protectoraat niets is, in des hemels naam, wat is dan uw Parlementschap, een terugkaatsing en schepping daarvan ?

Daar Parlementen mislukt waren, bleef er niets dan despotisme over. Militaire dictatoren, ieder met zijn district, om de koningsgezinden en andere tegensprekers te dwingen, om hen te regeeren, zoo al niet door parlementswet dan door het zwaard. Formules zullen de overhand niet krijgen, zoolang de werkelijkheid er is! Ik zal voortgaan onderdrukte protestanten in het buitenland te beschermen, rechtvaardige rechters, verstandige bestuurders in ons eigen land aan te stellen, ware dienaren van het Evangelie, trachtende, zoo goed ik kan, Engeland tot een christelijk Engeland te maken, grooter dan het oude Rome, tot de koningin van het protestantsch christendom; ik, daar gij mij niet wilt helpen, ik, zoolang God mij het leven schenkt ! — Waarom gaf hij de zaak niet op en trok hij zich niet weer in de afzondering terug, nu de wet hem eenmaal niet wilde erkennen ? roepen velen. Dat is juist hun dwaling. Er kon voor hem geen sprake van opgeven zijn ! Eerste ministers hebben landen geregeerd, Pitt, Pombal, Choiseul; en, zoolang het duurde, was hun woord wet; maar deze eerste minister was er een, aan wien het aftreden was ontzegd. Indien hij aftreedt, staan onmiddellijk Karel Stuart en de Cavaliers gereed om hem te dooden; de zaak èn hem te dooden. Eenmaal op weg zijnde kan hij niet omkeeren, niet meer terugtreden. Deze eerste minister kon zich nergens terugtrekken dan in zijn graf.

Men heeft medelijden met Cromwell op zijn ouden dag. Hij klaagt voortdurend over den zwaren last, dien de Voorzienigheid hem op de schouders heeft gelegd. Zwaren last, dien hij tot aan zijn dood moet dragen. Als Hutchinson, zijn oude krijgsmakker, zooals diens vrouw vertelt, eens tegen zijn zin, voor een dringende zaak hem komt bezoeken, — „volgt Cromwell hem tot aan de deur," op broederlijke, eenvoudige, verzoenende wijze; smeekt hij hem zich met hem, zijn ouden wapenbroeder, te verzoenen; zegt, hoe het hem smart verkeerd begrepen, verlaten te worden door ware wapenbroeders, die hem sinds lang dierbaar zijn; de strenge Hutchinson, ingesnoerd in zijn republikeinsche formule, gaat norsch heen. — En het hoofd van den man is nu wit; zijn sterke arm afgemat door langen arbeid! Ook denk ik altijd aan zijn arme moeder, nu hoogbejaard, die bij hem woont in zijn paleis, een recht dappere vrouw, zooals zij daar trouwens allen te zamen een rechtschapen, godvruchtig huishouden uitmaken; telkens als zij een schot hoorde, meende zij, dat haar zoon werd gedood. Tenminste eenmaal per dag moest hij haar bezoeken, opdat zij zich met eigen oogen kon overtuigen, dat hij nog leefde. De arme, oude moeder! — Wat had deze man gewonnen, wat had hij gewonnen? Tot het laatst leidde hij een leven van bitteren strijd en moeite. Roem, eerzucht, een plaats in de Geschiedenis? Zijn lijk werd in kettingen gehangen; zijn „plaats in de geschiedenis" — o, zeker! — is een plaats geweest van schande, van beschuldiging, van verdachtmaking en onteering; en wie weet, of het niet van mij vermetel is, hier, op dezen dag, tot de eersten te behooren, die het ooit waagden hem voor iets anders te verklaren dan voor een schurk en voor een leugenaar, en wel voor een oprecht en rechtschapen man! Hij ruste in vrede. Heeft hij niet

ondanks alles veel in ons voordeel volbracht? Wij wandelen zachtkens over zijn groot, ruw heldenleven; wij stappen over zijn lichaam, daar in de gracht geworpen. Wij behoeven het niet te s m a d e n, als wij er op stappen! — Laat den Held rusten. Hij heeft zich nimmer op het oordeel der m e n s c h e n beroepen; ook hebben de menschen hem niet naar recht geoordeeld.

Juist een eeuw en een jaar nadat in 1688 de beweging van het Puritanisme tot rust was gekomen en tot ordelijke kalmte was overgegaan en de gevolgen van den strijd waren geëffend, brak er een dieper gaande beroering uit, veel moeilijker te bedwingen, aan alle stervelingen bekend, en ongetwijfeld bestemd om lang bekend te blijven, onder den naam van Fransche Omwenteling. Het is eigenlijk het derde en laatste bedrijf van het Protestantisme, de eindelijk losbrekende, verwarde terugkeer der menschheid tot werkelijkheid en feit, toen zij verloren ging onder schijn en bedrog. Wij noemen ons Engelsch Puritanisme het tweede bedrijf: „Welnu, als de Bijbel waar is, laten wij ons dan aan den Bijbel houden!" „In de Kerk," zei Luther; „in de Kerk en den Staat," zei Cromwell, „laten wij ons houden aan hetgeen werkelijk Gods waarheid is." De menschen moeten tot de werkelijkheid terugkeeren; zij kunnen niet bij den schijn leven. De Fransche Omwenteling of het derde bedrijf mogen wij met recht het slot noemen, want lager dan dat Sansculottisme kunnen de menschen niet zinken. Zij staan daar op het naakte, magere feit, het in alle tijden en omstandigheden onloochenbare; en zij mogen en moeten met vertrouwen daaruit weer opbouwen. De Fransche uitbarsting kreeg evenals de Engelsche haar Koning, die geen notarieele acte had om zijn wettigheid te bewijzen. Wij moeten

nog een oogenblik op Napoleon zien, onzen tweeden modernen Koning.

Napoleon is voor mij lang niet zulk een groot man als Cromwell. Zijn geweldige overwinningen, die zich over geheel Europa uitstrekten, terwijl Cromwell hoofdzakelijk in ons klein Engeland bleef, zijn slechts als de hooge s t e l t e n, waarop men den man ziet staan; zijn gestalte wordt daardoor niet veranderd. Ik vind in hem niet zulk een o p r e c h t h e i d als in Cromwell; slechts een van veel lager soort. Geen zwijgend wandelen, gedurende lange jaren, met den ontzagwekkenden Onnoembare van dit heelal; „wandelen met God," zooals hij het noemde; en vertrouwen en kracht daarin alleen; v e r b o r g e n gedachte en moed, tevreden in die verborgenheid, daarna uitbarstend, als in gloed van 's hemels bliksem. Napoleon leefde in een eeuw, toen niet meer aan God geloofd werd; alle stilte en verborgenheid werd voor iets onwezenlijks gehouden; hij moest beginnen, niet met den Puriteinschen Bijbel, maar met armzalige, sceptische E n c y c l o p a e d i e ë n. Tot zoover kwam de man. Prijzenswaardig om zoover te komen. Zijn compact, vaardig, in alle opzichten zoo sterk uitgesproken karakter is op zichzelf misschien klein, vergeleken met dat van onzen grooten, chaotischen, zwijgenden Cromwell. In plaats van een „s t o m m e n Profeet, die worstelt om te spreken," vinden wij in hem een bedenkelijke mengeling van kwakzalverseigenschappen! Hume's voorstelling van den dweper-huichelaar, met zooveel waarheid als eraan is, past veel beter op Napoleon dan op Cromwell, Mahomed, of dergelijke mannen, — op wie zij, streng genomen, bijna volstrekt niet van toepassing is. Een element van laakbare eerzucht vertoont zich van den aanvang af in dezen man, wordt hem eindelijk de baas en sleept hem en zijn werk ten val.

„Onwaar als een bulletin" werd in Napoleon's tijd een spreekwoord. Hij maakt er zooveel verontschuldigingen voor, als hij maar kan; dat het noodig was den vijand te misleiden, den moed van zijn eigen manschappen staande te houden, enz. Eigenlijk zijn er geen verontschuldigingen voor. Een mensch heeft in geen enkel geval vrijheid leugens te zeggen. Het ware op den langen duur ook voor Napoleon b e t e r geweest, als hij er geen gesproken had. Waarlijk, indien een mensch een doel heeft, verder reikende dan het uur en den dag van heden, bestemd om ook den volgenden dag te bestaan, van wat nut kan het dan ooit zijn leugens te verkondigen? De leugens worden ontdekt; vernietigende straf wordt ervoor geëischt. Niemand zal den volgenden keer den leugenaar gelooven, zelfs wanneer hij de waarheid spreekt, wanneer het van het grootste gewicht is, dat hij wordt geloofd. De oude kreet van „wee den wolf!" — Een leugen is niets; gij kunt van niets niet iets maken; ten laatste maakt gij n i e t s, en verliest uw arbeid bovendien.

Toch b e z a t Napoleon oprechtheid; wij moeten datgene, wat oppervlakkig is, onderscheiden van hetgeen den grondslag vormt van onoprechtheid. Laat ons te midden van al deze slinksche zetten en bedriegerijen van hem, die vele en zeer laakbaar waren, toch ook erkennen, dat de man een zeker instinctmatig, onuitroeibaar gevoel voor de werkelijkheid had, en op feiten bouwde, zoolang hij eenigen grondslag bezat. Zijn natuurlijk instinct was beter dan zijn beschaving. Zijn s a v a n s, vertelt Bourrienne, waren op de reis naar Egypte op een avond ijverig aan het betoogen, dat er geen God kon zijn. Zij hadden het tot hun voldoening bewezen met allerlei logisch geredeneer. Napoleon, naar het met sterren bezaaide uitspansel opziende, antwoordt: „Zeer vindingrijk, mijneheeren, maar wie

heeft dat alles gemaakt?" De atheïstische logika glijdt als water langs hem af; het groote feit der schepping staat hem duidelijk voor oogen: „Wie heeft dat alles gemaakt?" Zoo ook in het dagelijksch leven; hij, evenals iedere man, die groot kan zijn of overwinningen behalen in deze wereld, ziet door allerlei verwikkelingen heen de echte kern van de zaak, en richt zich daar regelrecht heen. Toen de rentmeester van de Tuilerieën het nieuwe ameublement met veel ophef wees en aantoonde, hoe schitterend en tegelijk hoe goedkoop het was, antwoordde Napoleon maar weinig, vroeg een schaar, knipte een van de gouden kwasten van het venstergordijn af, stak haar in zijn zak en liep door. Eenige dagen later toonde hij haar op het rechte oogenblik, tot schrik van zijn stoffeerder. Het was geen echt goud maar klatergoud! Het is merkwaardig, hoe hij nog op St. Helena, tot zijn laatste levensuur, aandringt op het praktische en het werkelijke. „Waarom praten en klagen; vooral, waarom met elkaar twisten? Dat levert niets op; er volgt niets uit, dat iemand kan doen; zeg niets, indien gij niets kunt doen!" Zoo spreekt hij dikwijls tot zijn arme, ontevreden volgers; hij is als een stuk zwijgende kracht daar, te midden van hun ziekelijk klagen.

En is er dienovereenkomstig ook geen geloof in hem, echt, zoo ver als het ging? Dat deze nieuwe, ontzaglijke democratie, zich openbarende hier in de Fransche omwenteling, een niet te onderdrukken feit is, hetwelk de gansche wereld met haar oude krachten en instellingen niet ten onder kan brengen: dat was een waar inzicht van hem, en sleepte zijn geweten en zijn geestdrift mede: — een geloof. En vertolkte hij de schemerachtige beteekenis niet goed? La carrière ouverte aux talents, de gereedschappen voor wie ze

kan hanteeren: dit is wezenlijk de waarheid, en zelfs de gansche waarheid; het sluit in, wat de Fransche Omwenteling of welke omwenteling ook ten doel kon hebben. Napoleon was in zijn eerste periode een oprecht democraat. En toch bezat hij een natuurlijk, door zijn militair beroep nog versterkt besef, dat democratie, als ze iets werkelijks zou zijn, geen anarchie kon wezen: de man had een hartgrondigen haat tegen anarchie. Op dien twintigsten Juni 1792 zaten hij en Bourrienne in een koffiehuis, toen het gepeupel voorbij stroomde. Napoleon uit zich met de diepste minachting over de autoriteiten, omdat zij dat grauw niet beteugelen. Op den tienden Augustus drukt hij zijn verwondering erover uit, dat er niemand is, die de arme Zwitsers kan aanvoeren; zij zouden overwinnen, als er zoo iemand was. Zulk een geloof in de democratie, en tevens haat tegenover anarchie, is het, wat Napoleon door al zijn groot werk heenbrengt. Door die schitterende Italiaansche veldslagen heen, tot aan den vrede te Leoben toe, zou men zeggen, dat zijn bezielende gedachte is: „Triomf voor de Fransche Omwenteling, verdediging ervan tegenover die Oostenrijksche drogbeelden, die voorgeven, dat de omwenteling een drogbeeld is!" Met dat al voelt hij echter, en voelt hij terecht, hoe noodig een streng, wettig gezag is; hoe de Omwenteling niet kan bloeien of duren zonder dat. Die groote, verslindende, zichzelf verslindende Fransche Omwenteling te breidelen, haar te t e m m e n, zoodat haar innerlijke bedoeling verwezenlijkt kan worden, en zij o r g a n i s c h wordt en in staat zal zijn temidden van andere organismen en g e v o r m d e dingen te leven, niet alleen als een vernielende verwoesting, — is dat niet steeds, waarnaar hij voor een goed deel streefde, als naar het ware doel van zijn leven, ja, wat hij werkelijk tot stand bracht? Door

Wagrams en Austerlitzen,[1]) zegepraal na zegepraal, slaagde hij hierin. Er was in dezen man een oog om te zien, een ziel om te durven en te doen. Hij verhief zich natuurlijk tot Koning. Alle menschen zagen, dat hij er een was. De gewone soldaten plachten op marsch te zeggen: „Die wauwelende advocaten ginds te Parijs, die altijd maar praten en niets doen! geen wonder, dat alles verkeerd gaat. Wij zullen onzen petit caporal daar moeten brengen!" Zij gingen en brachten er hem; zij en geheel Frankrijk. Eerste Consulschap, Keizerschap, overwinning over geheel Europa, — totdat de arme luitenant van La Fère zichzelf, begrijpelijkerwijze, den grootste dacht van alle mannen, die sinds eenige eeuwen op de wereld waren geweest.

Maar op dit punt, geloof ik, dat het rampzalige charlatan-element de overhand verkreeg. Hij viel af van zijn oude geloof in feiten en begon in den schijn te gelooven, trachtte ernaar zich te verbinden met Oostenrijksche dynastieën, met het Pausdom, en met de oude feudale instellingen, waarvan hij eens duidelijk de onwaarheid had ingezien; oordeelde, dat hij „zijn dynastie" zou stichten en zoo voort; dat de ontzaglijke Fransche Omwenteling dat alleen bedoelde! De man was „overgegeven aan eene kracht der dwaling, dat hij de leugen zou gelooven," een vreeselijk maar heel zeker iets. Hij kon nu geen waarheid van leugen onderscheiden, als hij ernaar zag; de vreeselijkste boete, die een mensch betaalt, voor het zwichten voor onwaarheid des harten. Zijn eigen ik en valsche eerzucht waren nu zijn afgod geworden; nu eenmaal de zelfmisleiding is begonnen, volgen alle andere misleidingen van zelf meer en meer. In welk een

[1]) Wagram en Austerlitz — twee bekende plaatsen, waar Napoleon overwonnen heeft.

verachtelijk lapwerk van papieren tooneelmantels, klatergoud en ijdel vertoon had deze man zijn eigen groote werkelijkheid gewikkeld, denkende haar daardoor meer werkelijk te maken! Zijn hol pauselijk concordaat, voorgevende een herstelling van het Katholicisme te zijn, en door hem zelf gevoeld als een verdelging ervan, „la vaccine de la religion;" zijn plechtige kroningen, wijdingen door het oude Italiaansche schijnbeeld in de Notre-Dame, „terwijl er niets aan ontbrak om de praal te voltooien," zooals Augereau zegt, „niets dan het half millioen menschen, die gestorven waren om een einde aan dit alles te maken!" Cromwell's wijding geschiedde door het zwaard en den Bijbel; wat wij een echte, ware wijding moeten noemen. Het zwaard en de Bijbel werden voor hem uitgedragen zonder eenige schijnvertooning; waren dit niet de ware zinnebeelden van het Puritanisme, zijn ware versierselen en insignes? Het had ze beide gebruikt op zeer wezenlijke wijze, en beweerde er nu bij stand te houden! Maar de arme Napoleon vergiste zich, hij rekende te veel op den licht te bedriegen aard der menschen, — zag niets diepers in den mensch dan honger en dit! Hij had zich vergist. Evenals een mensch, die op een wolk bouwt: zijn huis en hij vallen neer in een verwarden puinhoop en verdwijnen van de wereld.

Helaas, in ons aller bestaan *is* dat charlatanelement aanwezig, en *zou* ontwikkeld kunnen worden, indien de verzoeking sterk genoeg was. „Leid ons niet in verzoeking!" Maar ik zeg, dat het noodlottig is, als het *wordt* ontwikkeld. Datgene, waarin het als een bewust bestanddeel binnendringt, is tot geheele vergankelijkheid veroordeeld, en hoe reusachtig het er ook moge uitzien, is het in zich zelf klein. Wat waren dan ook Napoleon's werken met al het geraas, dat zij maakten? Een zich ver

verspreidende kruitdamp; een opflikkeren als van droge heide. Voor een uur schijnt de geheele wereld in rook en vlam te zijn gehuld, maar slechts voor een uur. Het dooft uit. Het heelal, met zijn oude bergen en stroomen, zijn sterren omhoog en vriendelijken bodem omlaag, is er nog steeds.

De hertog van Weimar raadde zijn vrienden altijd, goeden moed te houden. Dit Napoleonisme was o n r e c h t, een leugen, en kon niet voortduren. Dit is een waar woord. Hoe zwaarder deze Napoleon zijn voet op deze wereld zette, haar willekeurig omlaag hield, te heftiger zou 's werelds terugslag eens zijn. Onrecht betaalt zichzelf ontzettend met interest op interest. Ik ben er niet zeker van, of het niet beter ware geweest, dat hij zijn beste artilleriepark had verloren, of dat zijn beste regiment was verdronken, dan dat hij dien armen Duitschen boekverkooper Palm doodschoot! Het was een tastbare, willekeurige, moorddadige onrechtvaardigheid, die niemand, al zou hij er de verf een duim dik opleggen, anders zou kunnen kleuren.Dit brandde zich diep in het hart der menschen, deze en dergelijke daden; onderdrukt vuur glinsterde in de oogen der menschen, als zij eraan dachten, hun dag afwachtende! Die dag k w a m: Duitschland stond rondom hem op. — Wat Napoleon d e e d, zal op den langen duur zich bepalen tot hetgeen hij r e c h t v a a r d i g deed; tot wat de Natuur met haar wetten zal bekrachtigen; tot hetgeen werkelijkheid in hem was; tot dat en niets anders. Het overige was alles rook en verspilling. L a c a r r i è r e o u v e r t e a u x t a l e n t s: de groote, ware boodschap, die zich nog overal duidelijk moet maken en verwezenlijken, liet hij zeer gebrekkig achter. Hij was een zeer groote é b a u c h e, een ruwe, onafgewerkte schets; waarlijk, welke groote man is anders? Helaas, in a l t e ruwen staat gelaten!

Zijn meeningen over de wereld, zooals hij ze daar op St. Helena uitdrukt, zijn bijna tragisch. Hij schijnt de meest ongekunstelde verbazing te koesteren, dat alles zoo is gegaan; dat hij hier op de rots is geworpen en de wereld toch nog om haar as draait. Frankrijk is groot, al-omvattend groot, en in den grond is hij Frankrijk. Hij zegt, dat Engeland volgens de Natuur slechts een aanhangsel van Frankrijk is; „een ander eiland Oleron[1]) voor Frankrijk." Zoo was het volgens de Natuur, volgens Napoleons opvatting van de Natuur, en toch zie, in werkelijkheid — b e n i k h i e r ! Hij kan het niet begrijpen; onbegrijpelijk, dat de werkelijkheid niet overeenstemt met het program, dat hij ervan maakt; dat Frankrijk niet al-omvattend-groot was, dat hij Frankrijk niet was. „Eene kracht der dwaling," dat hij datgene zou gelooven, wat niet is. De vaste, helderziende, besliste Italiaansche aard, sterk en echt, dien hij eens bezat, heeft zich gewikkeld, half opgelost in een troebelen dampkring van Fransche snoeverij. De wereld was niet geneigd zich onder den voet te laten treden, tot hoopen te worden saamgevoegd, en in haar geheel opgebouwd te worden, zooals hij verkoos, tot een voetstuk voor Frankrijk en hemzelven; de wereld had geheel andere plannen op het oog ! Napoleon's verbazing is grenzenloos. Maar wat helpt het nu, helaas ! Hij was zijn weg gegaan, en de Natuur den haren. Na eenmaal met de werkelijkheid te hebben gebroken, tuimelt hij hulpeloos in de ledige ruimte; er is geen redding voor hem. Hij moest daar neerzinken zoo treurig, als nog zelden iemand deed, zijn groot hart breken en sterven, — deze arme Napoleon. Een groot werktuig, te spoedig versleten, totdat het nutteloos was: onze laatste Groote Man !

---

[1]) O l e r o n — eiland op de westkust van Frankrijk, tegenover de monding der rivier Charente gelegen.

Onze laatste, in een dubbele beteekenis. Want hier moeten eindelijk onze wijde omzwervingen door zoo menigen tijd en plaats tot het zoeken en bestudeeren van Helden eindigen. Het doet mij leed. Er schuilde voor mij genot in deze bezigheid, indien ook veel pijn. Het is een groot en een zeer ernstig en ruim onderwerp, hetwelk ik, om er niet al te ernstig over te zijn, Heldenvereering heb genoemd. Het dringt diep door, naar mijn inzicht, in het geheim der beginselen en levensbelangen der menschheid op aarde, en is in dezen tijd wel een uitleg waard. In zes maanden in plaats van zes dagen hadden wij het onderwerp misschien beter recht kunnen doen. Ik heb beloofd den grond te ontginnen; ik weet niet, of ik daarin wel geslaagd ben. Ik heb hem op de ruwste wijze moeten omspitten ten einde erin te kunnen doordringen. Dikwijls genoeg is uw geduld op de proef gesteld door die plotseling uitgesproken, geheel op zich zelf staande, onverklaarde uitingen. Tegemoetkoming, geduldige ontvankelijkheid, vertrouwende goedgunstigheid en vriendelijkheid, waarvan ik thans niet verder wensch te spreken. De ontwikkelden en hooggeplaatsten, de schoonen, de wijzen, iets van het beste deel van Engeland, hebben geduldig geluisterd naar mijn onopgesierde taal. Ik dank u allen hartelijk en zeg: het ga u allen wel!

INHOUD